

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MARGRETHE CHRISTIANSEN

Jacob Appel

En mand og hans arv

KRISTELIGT DAGBLADS FORLAG

MARGRETHE CHRISTIANSEN

Jacob Appel
en mand
og hans arv

Skildret af hans datter

Bogen er sat med
Linotype Garamond og trykt i
Duplex-Trykkeriet, København
Juli 1970

Omslagsbilledet efter forstudie til
Erik Henningsens maleri fra Dagmarsalen
på Askov Højskole
(Frederiksborg slot).

ISBN 87 7467 004 2

Udgivet med støtte af undervisningsministeriet

INDHOLD

Forord	5
Rødding	9
Askov	36
Studieår	52
Askovlærer	121
Hvide Hus	136
1900–1906	151
Forstanderår	166
Ministerår 1910–13	204
I Askov 1914–20	244
Sønderjylland	256
Ministerår 1920–24	292
Hjemme	321

Forord

Det var to personligheder, der sammen skabte den periode i Askovs historie, som kaldes den Appelske. De var begge kommet fra samme grundtvigsk folkelige kreds og havde bevidst sagt ja til forældrenes livssyn.

De var begge voldsomme temperamenter, men dybt forskellige. Ingeborg, f. Schrøder, var lykkeligt énstrenget, aldrig i tvivl om sin opgave eller hvad meningen var med hendes liv. Hun virkede ved sin åbne trosvished og ved sin stregthed i kravene til sig selv og andre.

Jacob Appel virkede ved den bundne varme, som man anede kom af personlige kampe, som sjældent brød igennem beherskelsens panser.

De kunne trods forskelligheden ikke undvære hinanden nogen dag, og Askov kunne ikke undvære begges indsats i den periode, hvis hovedord var sammenhængen med det, som her var levet – og håbet om, at det inderste i den måtte danne sammenhængen med nye perioder. Men kun én gang følte Jacob Appel sig fuldt befriet: da han fik lov til at være et redskab til at virkeliggøre sin faders tanker – og Askovs linie i den sønderjyske skolelov. Her var ingen anfægtelser. Her vidste han sin vej.

Denne bog kunne først skrives, da »den Appelske periode« helt var blevet historie. Det var mit håb, at Hans Lund skulle skrive den, han havde gjort et stort forarbejde. Men han skrev til mig: Det vil tage 3 år at komme gennem kilderne, og dem har jeg ikke. De må selv skrive.

Men jeg er ikke historiker, har ikke de forudsætninger. Jeg kan kun skrive ud fra de efterladte papirer og hvad jeg selv har oplevet med min far.

For hjælp ved tilrettelæggelse og udarbejdelse af bogens noter og henvisninger bringer jeg professor, dr. phil. Roar Skovmand en hjertelig tak. Ligeledes takker jeg sekretær Inge Nørgaard, Institut for dansk skolehistorie, som under min sygdom påtog sig at udarbejde bogens personregister. Undervisningsministeriet takker jeg for støtte til udgivelsen.

Margrethe Christiansen

Rødning

1844 oprettede professor Chr. Flor den første folkehøjskole, i Rødning, midt i landet syd for Kongeåen. Efter krigens afslutning 1864 flyttede skolens lærere til Askov, nord for åen, – derfra kunne de let flytte tilbage. Skolens nære ven, sognepræsten Hans Sveistrup, blev i Rødning, efter at han 1867 måtte opgive sit embede, da han ikke ville aflægge ed til preusserne. Men allerede 1865 havde han kaldt Cornelius Appel til Rødning, og de arbejdede sammen ved møder og på oplysende rejser om forholdene i Sønderjylland, til Sveistrup 1870 blev sognepræst i Vejen, lige nord for grænsen.

C. Appel havde været seminarielærer og folkeskolelærer i Tønder, og der havde tidligere været tale om ham som forstander på Rødning. J. N. H. Skrumsager fortæller derom: »Jeg spurgte (Sofus) Høgsbro, hvem han mente, der kom til at afløse ham. Ja – det vidste han ikke, men nok, hvem der var bedst skikket dertil efter hans mening, »men han har ikke akademisk uddannelse, og det vil Flor og vel flere med ham anse for en mangel«. Jeg spurgte om navnet på vedkommende. »Ja – det er Appel i Tønder; men han har jo kun almindelig skolelærereksamen«. Jeg husker godt min respekt for den akademiske dannelse og gjorde min bemærkning om, at så kunne det jo ikke gå, endskønt jeg fra artikler i »Vestslesvigsk Tidende« syntes så godt om Appel. Men Høgsbro gjorde indsigelse ved at bemærke, at det var ikke eksamen, der skabte mænd, og her var han vis på, det ville gå bedst med Appel.«¹

Cornelius Appel ville ikke nøjes med at holde møder, han ville holde højskole. Han fik også en børneskole i gang. »Jeg må gøre alt, hvad der står i min magt, for at dansk sprog og dansk folkeliv kan bevares i disse egne,« siger Appel til herredsfoged v. Rosen, og herredsfogeden svarer: »Jeg vil gøre alt, hvad jeg kan, for at hindre Deres bestræbelser«. Appel begyndte alligevel at holde højskole for karle, men den blev standset efter kun én vinters forløb, og børneskolen lukkedes 1870. Derimod blev Appel ved med at holde højskole for piger til 1885. »Blot jeg har pigerne, – de vordende mødre!« sagde han.

Georgia la Cour, som var elev, skriver: »Hans ord om mange af de bibelske personer, som f.eks. Israels børn i Ægypten og senere i Babylon, om kvinden på Elisás tid, »der boede midt iblandt sit folk«,

fik en underlig lykke til at lære os, hvad det vil sige at høre med til et folk, at eje et fædreland og et modersmål og føle os taknemmelige over det. At hans ord, netop under de forhold i Sønderjylland, som vi levede under, og hvor vi hver dag mærkede længslen efter at blive forenet med det øvrige Danmark, måtte gøre end mere indtryk på os, er forståeligt. Vi så i ham en type på det sønderjyske folk, der følte og led med det så godt som nogen . . . Det var en mand med rig erfaring, der talte til os, en mand, der stod i et personligt forhold til den Gud, han skildrede for os gennem fortællingerne om verdens skabelse, paradistiden og gennem hele historien.«²

Det danske og det kristne var uløseligt forenet og er baggrunden for Cornelius Appels nationalitetskamp. Han er på én gang i Guds og danskhedens tjeneste. »Der er intet i det ene, som udelukker det andet, begge fuldkommes først i fællesskabet.

Det var et fornøjeligt liv, der blev ført på skolen, og det var en hyggelig og munter stemning, han altid bragte med sig derind, både når han underviste pigerne i hovedregning, der, som han sagde, kun bestod i, at de lærte at tænke, og når han ellers færdedes imellem dem og var glad ved at høre dem synge de sange, der særlig var oppe blandt dem. Pigerne befandt sig vel i hans nærværelse, og var der end ikke mange, der kunne samtale med ham, var der noget velgørende ved at være sammen med ham. Der var også noget vist patriarkalsk ved hans måde at færdes på imellem dem, og jeg tror også, det gennemgående var et faderligt forhold, som han kom til at stå i til sine elever. Han forstod tit på en skæmtende måde at sige eleverne sin mening, som sjældent forfejlede sin hensigt, når de på en eller anden måde forså sig mod den orden og hygge i skolestuen, som han satte så stor pris på. Han havde øje for, hvor vidt de unge var i udviklingen og stillede ikke større fordringer til dem, end de kunne opfylde, og de følte sig altid set på med milde øjne og var glade for at være hos ham. Han fortalte mange morsomme historier, når vi var sammen med ham ved bordet eller i den store dagligstue i det hus, han selv beboede med sin familie, og hvor vi altid frit kunne samle os sommeraftenerne og i de øvrige fritider.«³

Da Sveistrup måtte fortrække nordpå, var de danske uden kirkelig hjælp. Appel blev da 1874 på Askov højskole indviet til præst af

Vilhelm Birkedal. Det var en stor og mærkelig oplevelse, lægmanden, der, ikke af en biskop, men af en præst, fik sin indvielse til at føre ordet over for sine landsmænd under fremmedherredømmet. Appel skrev også under sit billede: »Guds nåde er mig nok, og dens kraft fuldkommes i kraftesløshed«.

Skolens foredragssal blev omdannet til kirkesal, og en stor menighed fra hele den vestlige og midterste del af Nordslesvig samlede sig der trods alle vanskeligheder. Det var preussisk lov, at man havde tilladelse til at danne frie menigheder, men der var tusinde måder at hæmme arbejdet på.

Her på Rødding højskole fødtes Jacob Appel d. 23. april 1866, – altså endnu før faderen blev indviet til præst. Alle hans barndomsmin-der hører sammen med menighedslivet. På hans dåbsdag fremsatte pastor Sveistrup ved festmåltidet det ønske, at hans moder måtte få lykke til at være det for sine børn, hun så gerne ville. De store brødre foreslog, at han skulle hedde Moses. Men de to ældste var opkaldt efter bedsteforældrene, den næststungste efter Grundtvig. Så fik dren- gen navn efter Jacob Christian Lindberg. Jacob blev født i den sam- me stue som Jakob Knudsen og fik samme navn. Trods store forskelle kom de til at ligne hinanden på væsentlige punkter: den uløselige faderbinding og den næsten sygelige ansvarsfølelse.

Ane Kjestine Appel, lærerdatter fra Lovrup, var efter Rødding- elevens udsagn et yndigt menneske, ja, de siger, at »hun var en af de dejligste kvinder, vi har kendt«. Hun havde nu 5 drenge, og hun havde mistet 3 små piger. Hun gjorde det så hyggeligt for elev- pigerne, når de kom ind til hende i dagligstuen. 1866, mens Jacob var ganske lille, gik hun undertiden lidt før til hvile end vi andre. Da sad vi piger ofte ved hendes seng og talte med hende om, hvad vi havde hørt om formiddagen, og vi kunne så imellem sige: Blot vi nu ret forstod det, – eller: kunne vi dog huske det. Så sagde hun: »I bruger vist ikke jeres hoveder på rette måde. I skal tage det mere hjerteligt. Fa'er siger: Hvad hukommelsen er for hjernen, det er mindet for hjertet«. Hun kunne så efter en stunds forløb sige: »Gå nu, I store unger! Lille Jacob og jeg skal sove!« Hvor var hun glad for den lille dreng! »Han kender mig allerede,« sagde hun med det dejligste smil.

Hun havde fuldt op af arbejde dagen igennem med at sørge for de mange. Hun tænkte kærligt på de piger, som kom vandrende til skolen fra omegnen og havde af og til en lille forfriskning til dem. »Der er ingen timelig fordel ved at have skolepigerne,« sagde hun, »men der er stor velsignelse ved det.«⁴ (Sveistrups niece, Magdalene Ejler, lærerinde somrene 66, 67 og 69.)

1868 ventedes atter et barn. Men da var hendes kræfter udtømt, og hun bukkede under for, hvad man dengang kaldte galoperende tæring.

Selv mente Jacob, at han kunne huske sin moder fra en enkelt, bestemt lejlighed. »Det var mens hun lå syg. Doktoren havde været der, og da han var gået gennem stuen, bad jeg barnepigen Sofia, om jeg måtte komme ind til mor. Sofia ville have mig fra det, men jeg græd, og hun gik så ind i sovekammeret med mig. Mor var meget svag, så hun kunne ikke have mig ned til sig i sengen, men så holdt Sofia mig hen til hende, og jeg synes at kunne huske hendes milde blå øjne. Se det er det eneste minde, jeg har af den slags, og selv dette vil de derhjemme påstå hidrører fra, hvad de siden har fortalt mig. Dog tror jeg ikke, jeg kunne nu bagefter have bevaret indtrykket af hendes øjne, hvis jeg ikke selv har ialt fald gemt lidt.«⁵

Moderen døde, mens de sang den aftensang, hendes ældste søn, Mathias, havde skrevet, og hun blev begravet d. 20. januar 1869, på sin 40-års fødselsdag. Hendes grav ligger ud til kirkegårdsgangen mod nord, og snart var der trådt en sti fra højskolens have gennem engen derover. Jacob skriver: »Engang tog far mig ved hånden og gik op på kirkegården med mig til mors grav. Han sagde ikke meget, men han så på mig og tog mig ind til sig. Jeg var jo den sidste, han havde til minde om sin trofaste ven. Der fik jeg et levende indtryk af, hvor stort fællesskabet er trods døden.«⁶

Det skønneste vidnesbyrd om, hvad moderen havde været for sine kære, er den trofasthed, de viste hendes minde, støttet af hendes svingerdatter, Sofia Appel, som udfyldte hendes plads og blev en kærlig moder for de yngste drenge.

»Det var så højtideligt på mors fødselsdag. Far var så vemodig, når jeg sad på hans skød, og han halvt hviskende fortalte om mor. Så kunne far også fortælle om forlovelsestiden, om hvordan den første følelse kom op, om pagten, om at den første tid var som en

rus, – så kom der en tid, hvor de begge næsten hæmmedes af forholdet, indtil de tog sig for blot at være sammen. Men dertil kom det, som holdt sig hele livet igennem; det blev til dels noget nyt, de kom i vekselvirkning om åndelige ting, og nu tjente kærtegnene og deres hengivenhed for hinanden til, at de kom hinanden så inderlig nær. Hvor kan Far leve op i det minde endnu.«⁷

Som gammel mand skrev Cornelius Appel kærlighedsdigte til sin ungdoms brud, så friske og nærværende, som om de var skrevet i deres første år sammen.

Selv om Jacob ikke har kendt sin moder, begynder hans liv dog med mindet om hende. Det har lyst over hans barndom og har ladet ham opleve samhørigheden mellem fortid og nutid, levende og døde. Og det har, uden at han mærkede det, givet ham en målestok for, hvor rigt forholdet mellem mand og kvinde kan være.

Jacob var det yngste barn. Der var ikke mindre søskende, der trængte mere til faderens omhu. Han var også lidt svagelig, og fra 1870 var den danske private børneskole forbudt, men man kunne undervise børnene i hjemmet. Sådan gik det vel til, at han sad meget inde i faderens stue, – og faderen blev både fader og moder for ham. »Hvorfor siger vi altid Gud Fader,« spurgte han, »Vorherre har dog også en moders kærlighed til os?« – Han begyndte tidligt at læse og skrive, og han blev også inde i faderens stue, når de voksne talte sammen, så hans verden var både barnets og det af de voksne, han kunne få fat på. Der findes et morsomt brev, dateret d. 30. maj 1871, altså da Jacob lige er fyldt 5 år. Faderen og de gifte søskende er i København, og han skriver til dem. Han skriver jysk, som han talte det. Endnu mens han studerede i København, talte han jysk og ville nødig gå over til almindeligt talesprog.

»Kjære Fa'er og Sofie! Kommer I snar hjem? Den anden dav var vi op i Brem. Føst pindav. Sofie haj lovet vos aa kom derop 2 pindav, men saa kom Holger aa saaj, vi sku kom den dav. Faar i saa det mæ te vos? Vi ska om te Holgersens æ maan. I gaar var Marie aa æ sypiger i Gram. Har i væn aa æ dansk jernban? Har i væn i Frederis? Har i væn i Fredriksborg slot? Har i væn i Fru Kjerk? I Kristjansborg slot? Har ivæn ve Grundtvig? Va her den hus, Grundtvig bor i? Bor i ve Høgsbroes? Har i kjør mæ Farbrør Hans' sporvun?

Har i kjør ud te Høgsbroes mæ en. Har i væn aa æ jernban fra Kolding. Har i sejlet mæ æ dampskib fra Frederis. Har i væn i Sjælland. Har i væn i Grundtvigs have? Æ ska hels jer fra Anders, Mas, Morten, Marie, Line, Aksel, Anders aa Hans aa Fredrik, Krestine aa Holger. Hilsen fra mæ sæl Jacob K. L. Appel.«

Han må have været en morsom dreng. Da Georgia underviste ham og fortalte om Thorvaldsen, tog han en blyant og begyndte at tegne. »Jeg vil være ligesom Thorvaldsen« sagde han.

Rødding højskole var et herligt sted for de 5 brødre at vokse op. Mathias var allerede voksen nu og blev sin faders betroede medhjælper, og den unge pige, Sofia Hansen fra Brem, som var kommet til hjælp under moderens sygdom, blev senere hans hustru. Han var 10 år ældre end den næste. De 4 nød livet på gården. Som andre gårdmandssønner fik de lov til at gå med i alt, og at lysten drev værket, ser man deraf, at de alle mere eller mindre blev landmænd: Hans Appel lærer på Dalum, Axel Appel statskonsulent i husdyrbrug, Frederik Appel i mange år gartner. Mærkeligt nok blev Jacob den eneste, der fik gård. Trods lærergerningen var han meget knyttet til jorden og købte tidligt gården »Damhus« i Askov af Schrøder. Det var hans største fornøjelse at pløje eller være med i høsten. Han havde også en svaghed for heste og var altid »godt kørende«. Sønnen »Bom« viste fra ganske lille interesse for gården, mere end for skolen, og når drengene holdt »mandjævning« over deres fædre, var det ikke højskolearbejdet, Bom var stolt af, men hans trumf var, at »min Far kan pløj' en fure, som er så lige, som en fure kan blive«. Det kunne de andre lærerbørns fædre ikke.

Der var da også en tid, da Jacob helst ville være landmand. Fra september 1882, da Jacob var 16 år, fortæller et brev til faderen morsomt om, hvordan han er ansvarshavende, mens de ældre er i København. Nu er det ham, der giver besked om markarbejdet, mejeriet, folkene og broderens børn. Og han slutter sådan: »Mit princip er: op om morgenen og se, hvad man giver sig til, – for Peter slagter kom lidt sent i dag, og jeg vil ikke, man skal sige, at vi sover, når I ikke er hjemme«.

»Vi var gode venner med Kristian Tærsker, en køn, stor og stærk mand, der tærskede det meste af kornet hjemme på højskolen, og som også var en udmærket, måske nok en lidt saftig fortæller. Han

havde et lille sted, hvis mark blev pløjet med højskolens heste. Disse ture over til Kristian Tærsker var år igennem interessante. Vi måtte køre helt om ad Hjerting for at komme dertil tidligt om morgenen og nåede ned til Møgelmosen, inden den endnu var blevet fri for tågen, der lå over mosen aften og morgen og gjorde den endnu mere interessant. Kaffen med kandis inde hos Kristians kone smagte ubeskrivelig godt. Så gik Kristian og karlen i gang med pløjningen, og vi børn forlagde ofte pladsen op til Peder Müllers, hvor vi havde jævnaldrende, hvor der var en mand, der lignede fader, og en kone, der som ingen anden var god mod en flok drenge og med glæde tillod, at vi morede os, måske nok med megen støj, men gården var stor. Hos Peder Müllers var vi trygge, thi det var vort hjemms nære venner, – og så var der et fristed for drengene mere end hjemme. Vores mange farter dér kunne der skrives bøger om; forvovne ture i den store lade, og ikke mindre forvovne køreture på en halv vogn ned ad bakkerne mod Møgelmose.

Ved siden af Kristian Tærsker lå Eskild Skovs hjem. Han var os en kendt mand. Dengang havde man den skik, at man i hjemmet »fik skræderne«, og det betød liv og fornøjelighed i hvert fald hjemme hos os. Mesteren var Mathias Junker, svenden Eskild, og så en lang dreng, som vist hed Kristian. De tog altså ud i hjemmene, medførende maskine, store pressejern og en lang jernvinkel, der brugtes ved tilskæringen, og så hele forsyningen til det, som skulle sys, på nær tøj, som hjemmet i reglen lagde til selv. I min erindring strakte deres besøg sig til en lang række dage. Foruden de ny klæder, som ventedes, – og det skabte jo højtid forude, – så var der noget meget fornøjeligt for alle, både store og små, ved disse skrædere. De sad oppe i en af de store stuer med de mærkelige kvadratiske skoleborde, som skrev sig fra Rødding højskoles glanstid. Mathias Junker var en ualmindelig smuk og sirlig mand; han besørgede tilskæringen, når der var taget mål. Et stort spørgsmål var det, hvordan lommerne skulle være, »skrå eller lige«, og om der blev en rigtig vest eller kun en slags blusetrøje, og endelig om buksernes længde. – På bordet sad Eskild, flittig og munter, med en skælm i øjet og oplagt til at tage notits på en meget elskværdig måde af os børn. Han kunne historier, og han sang de forbudte viser, hvor Danmark, Dannebrog og Dannevirke blev hædret, og hvor det gik ud over tyskerne. Vi beundrede

i høj grad hans frimodighed og blev optaget af hans livlighed. At han hørte til på grænsen, hvor dansk og tysk mødes, gav sig udtryk bestandig i et lyst håb og i en kraftig, men ikke ondsindet hån mod det fremmede, som ville fortrænge det danske. – Efter sønderjydernes tog til Vestjylland 1884 ramtes samtidig 3 familier af udvisning: Junkers, som flyttede til Vejen, Skovs, som tog til Askov, og Favrholt, som kom til Holsted, – alle tre steder så nær grænsen som muligt.

Der var mange mærkelige og karakteristiske mænd i Møgelmosen, som vi børn så godt kendte, da de, når de gik til Rødding, kom igennem gården. Mest mærkelig var vel nok en lille mand, som hed Kristen Smed, som kunne kurere – fortalte man – for engelsk syge ved på kirkegården at trække det syge barn gennem en græstørv ved midnatstid. Mærkelig blev manden også for os børn derved, at fader, som daglig spadserede i alleen, engang fortalte os, at han var blevet helt sær til mode, da han mente at have mødt Kristen Smed to gange umiddelbart efter hinanden, så han måtte være dobbeltgænger. Kristen Smed og hans lille grævlingehund havde altid den virkning på os, når de kom, at vi blev stille og gik lidt til siden.«

»Det var et stort mål at blive kusk. Kunne man blive rigtig kusk, var der mulighed for at få lov til at køre for far, når han skulle prædike i Bovlund, Visby, Forballum eller Lundsmark. Tre gange årligt besøgte han hvert sted, og det var lange ture til vogns. Det var en stolt dag, da Jacob for første gang, 12–13 år gammel, tog plads på bukken foran den lille kalesche som ansvarshavende. Hans fader var en fortrinlig kusk, men han var aldrig bange for at køre med Jacob. »Kort tømme og lange øjne«, sagde han, og drengen passede på som en smed.

1881 kørte alle 5 brødre med deres fader til hans fødested, Åbøl, og til slægtninge i Rangstrup, Højst og Nr. Løgum. Men Jacob ville kun med, hvis han måtte køre og have sin sorte »fisk« (krave) på. Den gamles stol blev sat op i char-a-banc'en med ryggen mod forsædet, hvor Jacob og Mathias sad, mens Hans, Axel og Frederik sad bagi.

Andre syntes senere, at Jacob var for nænsom mod hestene. I god foderstand skulle de være, og velholdte. Pisker skulle ikke være nødvendig, en lille bevægelse med tømme, som han holdt på en bestemt måde med én hånd, var nok. Og når børnene gerne ville

have en lille galop, smilede han muntert og citerede faderens vers om hesten:

Slå mig ikke opad
og jag mig ikke nedad,
men brug mig på den jævne vej,
og glem mig så ved krybben ej.

Disse ture til gudstjenester og møder fik stor betydning for den opvakte dreng. Her mødte han – netop i den mest modtagelige alder – de ledende inden for de danske kredse og hørte på deres samtaler om, hvordan man bedst kunne fremme det danske arbejde. Som 13-årig dreng var han med til et møde, hvor Junggreen, sønderjydernes daværende fører, talte. Det var som sædvanlig i et privat hjem, men der var store stuer og åbne døre imellem dem. Drengen stod lænet mod dørposten og lyttede, og han mærkede under Junggreens beherskede tale varmen, hjertet. Og da det blev ham klart, at »der findes ikke noget større end at sætte alle sine kræfter ind for det danske arbejde«. Det var som en indvielse, og når han fortalte det, tilføjede han: »Det er herligt, når man tidligt kan se sine mål og knytte sit sind til dem«.

Sønderjyderne har altid været gode til at holde storslåede fester, og enhver lejlighed måtte benyttes, fødselsdage, mindedage, – og alle måtte være med. Sofia skriver 26. maj 1884: Sidste onsdag var vi henne i Harreby til fødselsdagsgilde hos Nis Pedersens. Han fyldte 50 år, og han gjorde i den anledning et stort skrald. De havde telt her fra Rødding, da de jo ellers ikke kunne rumme de mange mennesker, jeg tænker, vi var henimod 150. Vi drak så først kaffe med mange kager til i svære måder, så legede de unge, og vi andre talte sammen i små grupper, indtil vi skulle spise til aften, jeg tænker, klokken var 8, da vi gik til bords. Og vi fik så varm aftensmad og bagefter risblomme, og der blev både talt og sunget meget. Far talte tre gange, Math én gang, og Skrumsager og Nis Kjems hver én gang. Der var i det hele taget en livlig og god stemning over folk, så jeg synes nok, man kan sige, det var et vellykket gilde, og det blev sent, inden vi kom hjem, kl. var lige ved 1¹/₂«. »Der er noget særligt over hvert gilde. Man benyttede lejligheden til at mødes og tale om alle problemer-

ne og styrkes ved at synge og at holde mønstring over alle de danske venner.«

1885 havde Cornelius Appel været alvorlig syg, men fødselsdagen d. 13. maj skulle alligevel fejres. Det var første gang, Jacob ikke var hjemme, og han får følgende beskrivelse af dagen fra Math: »Der lå solskin over hele huset, kan du vel vide! Efter at vi havde nydt kaffen og kringlen og sunget morgensang i storstuen, kom brevene fra Frederik og dig. Far er så glad for dem. Han har sagt gentagne gange: For en højtid, hver gang vi hører fra dem! – Schrøder med frue og frk. Margrethe og »Klaus« stillede allerede kl. 1½ i udmærket humør. Siden kom Sveistrup med sønnen Poul, Skrumsagers, Juhls, Jes Friis', Jakob Kloppenborg med sine tumlende børn, Nis Kjems, J. Schmidt fra Mormor og Kristine, Laust Fogtmann og Tambors, Knud Pedersen, Agnes Thuesbøl – Nis Post, gartner og øvrige beboere naturligvis. Chokolade i Nordstuen, nadver med punch, tale og sang i skolen. Far bød velmødt og mindedes med tak til Gud Fader og det trofaste vennelag det udrundne smertensår.« Efter taler af Sveistrup, Schrøder, Skrumsager, Nis Kjems og Math talte Cornelius Appel selv om Gladstone og den fri skoles mænd. – Et folkeligt foredrag hørte med til et gilde!

Høstgilderne var også store fester. Det første år, Jacob var på Askov, da han endnu ikke var udvandret, skriver Math, at »to vogne kørte til Askov efter Jacob, Hans, Jeppe og Rudolf Müller og andre Askov-karle og Schrøders, Nutzhorns og Dr. Bojesens større børn. Først drak man kaffe, så dansedes der til 8, derefter steg og rombudding, atter dans til 12 og endelig kaffe. Jørgen Drejer spillede. Ved bordet talte jeg til høstfolkene, fader til de fremmede. Et såre vellykket gilde. Intet dødt punkt. Alle morede sig fortræffeligt. Det gode humør, en rigtig godmodig dansk moro fyldte stuerne hele tiden. Intet vildt eller ubændigt. Skønt og glædsomt gik det hele. Vi dansede i »Højenloft«.

Fra 1884, da Jacob udvandrede, var sådanne hjemlige fornøjelser udelukket. Man måtte være forsigtig. Math skriver sine ordrer om et besøg, da Axel har fået tilladelse, men Jacob ikke. »Fader vil ikke vide noget, men han venter dig, det gør vi alle. Klokkeren over døren har jeg besøgt. Henrik sørger Sofia for. I aften var jeg hos herreds-

fogeden og meldte bror Axels komme i aften kl. 7. Før må I altså ikke være her. I må dernæst iagttage følgende: For at folk kan komme fra gårde i Københoved forinden, må I ikke være i Københoved før kl. 6. Når I kommer til gyden ind til Kloppenborg, tager Axel ved tømme, og Hans Peder lukker dig ind. Du venter der eller inden for havegården, indtil vi kommer og holder, hvor du fløjter. Så går Hans Peder hjem. Du og jeg sidder udenpå, eller Axel og jeg. Før vi når hjem, står du af og går tværs over marken til højen, hvor du venter, til vi henter dig. Gendarmen eller uvedkommende kunne være i gården, så vi må færdes varligt i alle måder.«

– Til Rødning kom man ofte for at hente fortrøstning. Knud Pedersen fortæller om det. Kom folk forknytte og mismodige til Appel med udtalelser om, at det gik så småt og sent med danskhedens fremgang, da kunne han sige: »I min ungdom var der kun få bevidste danske hjem i Sønderjylland, nu spirer kærligheden til det danske rundt omkring.« Eller: »For en menneskealder siden var der nogle få, der var tidligt oppe, og de søgte at gøre deres anskuelser gældende om modersmål og åndsliv, men det var vanskeligt at finde forståelse. I vore dage sidder man i kreds og samtaler om de samme ting, se det betyder en forskel, ja en glædelig forskel.«

Børnene blev ved at være knyttet til de tidligere skolekammeraters hjem. Jacob særlig til Peder Müllers i Hjerting og Skrumsagers i Københoved, et venskab, der holdt livet ud.

Til gamle Skrumsager digtede han:

Du kom med ungdomskræfter, med ild og mod og tro
og bygged mellem Vester- og Sønderjylland bro.
Du blev en kæmpe, gæv og bold, thi stander på dit skjold:
at håbet, det skal skyde skud, og tvivlen jages ud.

Blev tiderne end trange, din tro var rank og stærk,
blev åget tungt at bære, du svigted ej dit værk.
Din styrke var, du stod i pagt med ret og sandheds magt,
så håbet kunne skyde skud og tvivlen jages ud.

G. Horstmann, der var tysk præst i Skrave indtil 1913, har i sine erindringer skildret Københoved som et idealsamfund: Københoved by, Skrave sogn, beliggende halvvejs mellem Rødning og Askov, suger helst næring fra disse to grundtvigske kraftkilder. Et samfund af storbønder, mindre bønder, husmænd og landarbejdere – som så mange steder dengang som nu – men under »åndens vejr«. Ånden manifesterede sig allerede i det ydre: de brede gårde, de små huse, alle lige pyntelige og velholdte, med potteplanter i vinduerne, pillent og propert som i Schweiz eller i Holland. Kroen eksisterer ikke mere som kro, ingen i byen drikker spiritus. En mand, der drak sig fuld, er utænkeligt, han ville tabe al anerkendelse i samfundet, og kortspil anses for underlødigt . . . var det i grunden meget værre end det endeløse kaffedrikkeri med et utal af kager og taler – og da først og fremmest sange. Der kunne være dage, hvor præsten måtte være med til at synge indtil 30 salmer og sange.⁸

Skrumsager – og i det hele taget den kreds – fulgte godt med i, hvad der skete i kongeriget. Jacob skriver hjem 17. november 1888: »Skrumsager har været til studentersamfundets sønderjyske møde. Han har vel nok fortalt om Brandes og det hele. Jeg tror, grundtvigianerne skal passe på, ellers går europæerne dem over m.h.t. den sønderjyske sag. Brandes vil muligvis forsøge at samle sig en trop op på programmet: den nationale storhed i litterær henseende . . . Brandes mener vist for tiden, at der vel kun i det spørgsmål vil kunne komme et kompromis mellem venstre og den æstetisk vakte studentterungdom.«

– Vi er vant til at sige, at sønderjyderne er stejle, fordi kampen har kaldt stejlheden frem. Skrumsager var vestjyde, men de er jo også stejle, og det blev ikke mindre gennem de mange år i Sønderjylland. Det viste sig derved, at når Skrumsager havde påtaget sig en ledelse, så krævede han, at man adlød ham. Pastor N. Lycke fortæller en historie derom. Skrumsager havde påtaget sig tilsynet med Rødning højskoles avlsgård. 30. oktober 1890 skriver Lycke til C. Appel: »Hvad der satte mig i mindre god stemning var en lille scene, der forefaldt, før gudstjenesten begyndte. På gården kørte man rug ind fra middagsstunden af, men jeg havde gjort aftale med bestyreren om at holde inde dermed fra 3–4^{1/2}. Nu kom Skrumsager og gav ordrer til, at hjemkørslen skulle fortsættes uden ophold, men

han vidste vist ikke, at jeg havde bedt bestyreren derom. Jeg bad så Skrumsager om at lade det blive ved den første bestemmelse, sagde det så alvorligt, jeg kunne, og jeg skal ikke nægte, at det kogte i mig, – men han ville ikke lade sig bevæge. Og så blev der kørt ind, mens vi bad og sang og jeg prædikede. Der kom just et læs skumplende forbi vinduerne, da vi bekendte troen, og under altergangen kunne jeg høre arbejdsfolkene tale ved siden af.« Den fromme Lycke tilføjer: »Skulle det være pedanteri og snæversyn hos mig, må jeg se at komme derfra jo før jo heller.«

Jacob fortsætter: »Skrumsager sad altid på sin faste plads i kirken. Men den dag har det nok ikke været så rart, – hvis han ikke i stedet er gået med i marken. Når man har taget sin stilling, gi'r man sig ikke. Men det hindrer ikke, at man netop som Skrumsager kan have et rigt følelsesliv. En sådan historie er med til at forklare, at striden 1920 kunne blive så hed.«

– Venskabet med hele familien Skrumsager varede livet ud. 7. januar 1932 skriver Niels Skrumsager, Visby hedegård, til Ingeborg: »Der har nu hersket venskab i generationer vore slægter imellem. Det var et venskab, som var bygget på fælles syn og idealer, som slægterne levede og åndede i. Ja, den første forbindelse, som støder ind i min kones slægt, var jo forbindelsen med Knud Knudsen og Cornelius Appel, den forbindelse, der fik så stor betydning for Jacob og under hans kyndige ledelse blev det grundlæggende for skoleordningen i Sønderjylland. Når jeg tænker tilbage på den tid, da jeg var en ganske lille dreng, længtes jeg fra søndag til søndag efter, at Cornelius Appel skulle komme. Hvor kunne han lege med mig, før de gik ind til gudstjenesten (i vor storstue). Gennem gamle breve har jeg erfaret, i hvilket personlighedsforhold min mor (Anne Marie Kloppenborg) stod i til Cornelius Appel. Det er den slags ting, som binder sammen, selv om man sjældent mødes... Stærkest følte vi i hele familien venskabet, da Kloppenborg døde. Det gjorde et usigeligt dybt indtryk på os alle, at den legemlig svækkede Jacob Appel med alle sine sjælsarme, som var så kraftige, ihærdigt kunne holde ved den vanskelige sag (at bevare slægtsgården), til den blev gennemført med store ofre fra ham selv.«

»Ved morgenandagten bad Far daglig i sin bøn efter trosbekendelsen og Fadervor: Fri du os, Herre, i din time ud af fremmed-

herredømmet. – Ja, Københoved kan ikke nævnes uden Askov, da det personlige venskab hjemmene imellem og hele livet, der levedes, var knyttet så fast til hinanden, så det ikke kan tages ud af hinanden.« (16.9.41)

En række hjem hørte til menighedens støtter fra den første dag. De var blandt dem, som 1874 skrev C. Appels kaldsbrev under, og de var knyttet til ham med de hjerteligste bånd. For børnene hørte de med til søndagen. Først i kirken og bagefter i stuerne. Ved Peder Müllers jordefærd fortæller Jacob derom: »For mig og mine søskende har Peder Müller altid stået som en af de støtter, der bar det lille samfund, den lille fri menighedskreds, vi voksede op i. Til mine første kirkelige minder, som er knyttet til kirkesalen på Rødding højskole, hører Peder Müller med som en hovedperson. Når om søndagen kirkefolket samledes, de fleste havde en lang vej og kom kørende, og vognene fyldte gården, så kom også Peder Müller, men han kom så godt som altid gående ad markvejen over åen, og der var kirkestemning over den smukke skikkelse. Hans holdning var allerede for mange år siden ikke særlig rank, men alt som han gik, løftede han af og til sit hovede på en ejendommelig måde, og hans milde blik gik ud over, fremad. Et forunderlig mildt blik havde han, et blik, der vidnede om en rig og afklaret sjæl, og som gjorde, at han altid fyldte, hvor han kom. Ingen følte sig ene, når han var til stede. Han kunne som de andre kirkefolk stå lidt uden for kirken, men han var en af de første, som gik ind, søgte sin faste plads ved muren ud mod gården – og han bragte andagt med sig – og hjælp til andre, at kirkestunden kunne blive rig og god.

Og vi, som kom i det kære hjem i Hjerting, glemmer ham ikke som hjemmets midtpunkt. Vi synger i et salmevers om Vorherres ånd: »Hvor du lyser, mørket flyr, al uterlighed dig skyr«. Men Helligånden virker gennem mennesker, og gamle Peder Müller bragte ånden med sig. Der var lyst og fredsælt om ham, og vildskab og uterlighed trivedes ikke i hans nærhed. Peder Müller var et vidne om Guds nåde mod os syndige mennesker, et vidne, som er blevet hørt, skønt han ikke trådte frem med sin bekendelse og lovsang for de mange. Hans færd var vidnesbyrd. Der lyste en bekendelse ud af sjælens glar, og der tonede en lovsang, fuldtonende og rig, når man

hørte ham synge. Stemmen vibrerede let, den var på en måde kraftig, men den var så underlig, at den gik til hjertets dyb.«

Når man så ud over frimenighedens sal i Rødding, hydkalket og smykket med de hjemmehundne grønne mosguirlander, som eleverne om sommeren pyntede med friske blomster, var der en række skikkelser som Peder Müllers. Man kunne sige om dem alle, at de var med til at gøre kirkestunden rig og god. Det var en bekendelse at være med her. Gendarmen sad jo dernede ved døren. Det hændte også, at han rejste sig og afbrød gudstjenesten, og han vidste nøje, hvem der hørte til her. Men de havde jævnt og sandt oplevet, at det danske og det kristne liv hører sammen. De kan ikke bære fremmedherredømmets byrder uden styrkelse gennem menighedslivet, og menighedslivet dør, hvis det ikke udfolder sig frit på modersmålet. Derfor er kirkegangen i Rødding deres nødvendige »daglige brød«, og deres hjerters trang giver dem kraft, så barnet oplever, at hver enkelt af menigheden lovsynger og bekender af sit fulde hjerte. De helliges samfund og fællesskab, født ud af hver enkelts afmagt og bøn om hjælp, tager imod børnene, som alle er med, så det fæstnes uudsletteligt i deres sind. De ydre formers betydning svinder for dem, men her i den lille kirkesal oplever de menneskelivets vælde: at himmel og jord mødes.

Børnene var levende med i det danske liv i landsdelen. De fik også deres del af ubehagelighederne, når drengene råbte efter dem: »Han der er søn af en hjemmelavet præst, som vil bringe forvirring i kirken«. ⁹

»Hver 13. maj, som var faders fødselsdag, hørte vi om den fremtid, som ville komme engang og forandre alt på højskolen. Det var sparekassebogholderen, lærer Jens Andreas Kloster, faders ungdomskammerat fra Tønder, som i en årrække var en sikker gæst, som med en kraftig, malmfuld røst fremsagde et kendt vers således: »Dagen kommer, *vi det ved*, skønt den kun ses i drømme, da atter ørnen, som slog ned, skal hjem til reden rømme«. Stemmen skælvede af bevægelse, og på klangen hørtes det, at der boede ingen tvivl i den mands sind, som talte. Vi – gamle og unge – så i ånden mange lyse syner knyttet til denne mærkelige dag, da det *vidunderlige* skulle ske, og det angik ikke mindst, hvordan *en ny tid*, der skulle komme til at ligne *en gammel tid* med store og herlige minder, da ville bryde frem

for Rødding højskole, som jo – trods preusservældet og et småligt politiregimente – stadig samlede en stor kreds, men som vandede sig i længsel efter atter at kunne gøre sin gerning i kraft og frihed. Tegnet på, at vort håb var gået i opfyldelse, vidste vi alle ville blive: Dannebrog.«¹⁰

Når drengene stod op bag i vognen på vej til Sveistrups eller Schrøders i Askov, kunne de pege på de gårde, hvor Dannebrog stadig gemtes og ventede på at blive hejst. »Vi så det bølgende i den klare, lysfyldte dag; vi hørte det smelde lystigt – ja stolt og modigt i den friske vind. Rødding havde en samling danske, norske og svenske flag, som gemtes i en aflang kiste på elevbygningens loft. Vi børn tog dem frem og tjellede med dem på loftet, og vi kunne en enkelt gang – når vi var ene hjemme – driste os til at brede dem til luftning på en hæk i haven, men det skete under stærk indre spænding og bevægelse, som jeg kan mærke endnu, når mindet bliver levende, skønt der er gået over 40 år siden. – Højskolens store gamle flag, vist nok hejst for første gang af Fr. Helveg, var dygtig medtaget, og vi knyttede vore tanker sikkert og fast til det, når vi hørte fremsagt de profetiske linier: »End Dannebrog's forrevne flig skal over Nordens fremtid rig slå ud sin røde fold!« Hvor disse flag fortalte meget, også de norske og svenske, der lå gemt i den aflange kasse. De hjalp os børn til et dansk, et nordisk åndedrag, som gjorde usigelig godt, især når vi nylig havde mødt den preussiske gendarm, som virkede så nedstemmende på os. – Og så stod der et gammelt ur, en ærværdig bornholmer med selve Frederik Fischers navn på skiven. Det spillede en stor rolle for os børn. Hver søndag morgen kom fader med den store nøgle og trak det op. Sådan havde skolens forstandere holdt det gående siden fyrreterne. Det gik med en ejendommeligt tillidvækkende lyd, når det nøjagtigt og trofast målte tiden ud, sådan som det havde gjort det i 48 og 64, i lyse og i trange dage. Mærkeligst ved det gamle ur var den næsten stønnende lyd, hvormed det faldt i slag. Men det gik, og det gik sikkert. Ja, det ville, derom nærede vi ingen tvivl, gå støt ind i den ny tid, når den gamle tid kom tilbage.«¹¹

I Askov Lærlinge 1931 fortæller Jacob om Rødding-børnernes oplevelse af forskellen mellem øst, midt og vest i det smalle Sønderjylland. Om vestboen mente Bjørnson, »at de mennesker, som bor her,

må komme til at gå tungt som kvæget, ligesom denne sløvende regelmæssighed med tidevandets stigen og falden må gøre sindet sløvt og uimodtageligt«. Men vestboen svarede ham, at »netop her, på Vestkysten var der naturforhold, der stemte vestboens sind modtageligt for det vidunderlige, som digteren og tænkeren har at sige om livets store spørgsmål. Her kommer springfloden uventet og så voldsomt, at den oversvømmer engene og går op omkring huse og gårde. Da gælder det liv og ejendom, da må alle kræfter sættes ind, og der må findes udvej for at afværge den frygtelige fare. Dette naturspil er vestboen bestandig udsat for, og dette har til følge, at den flade, gyngende eng og det regelmæssige tidevand ikke er det, der bestemmer hans sind og sjæleliv. Nej, det er den voldsomme flod, der stadig er en mulighed«. – Den fligede østkyst med de mange fjorde og bugter gjorde samfærdslen let mellem beboerne på de halvøer og næs, som lå mellem disse. Den gode jord bar rig afgrøde og storslåede bøgeskove. Østboen blev af disse naturforhold hjulpet til et livligere og modtageligt sind. Han så folk fra fjernere egne og fik en stor interesse. Han blev let tilgængelig for nye synspunkter, men også udsat for hurtigt at glemme det ene indtryk for det andet. – Midtbæltet er langt fattigere end øst- og vestkysten. Midtboen må med nøjsomhed og udholdenhed skabe sig livsvilkår i dette bælte. Thi kommer der et år med tørke og blæst, kan hans høst helt mislykkes. Han ved, han må have noget at falde tilbage på. Stor velstand findes ikke i det sandede midtbæltets huse og gårde, men evnen til at sætte tæring efter næring er her større, så den kummerlige armod sjældent findes. Midtboen har da også fået den opgave på det kulturelle område at bevare i fattige og trange tider, hvad der var nået, medens folket i øst og vest langt hurtigere mistede det, de i opgangstider havde modtaget forud for og langt rigere end midtboen . . . Man skal vesterud for at finde de folk, som på inderlig vis blev taget af højskoletanken. Men den vestjyske sindighed kom her foretagsomheden i vejen. Når det blev østboerne, der fik (Rødning høj)skole i gang, skyldtes det virkningerne fra P. Hiort Lorenzens tale i stændersalen i Slesvig 11. november 1842. – I begyndelsen af fyrreerne mødtes østboen og vestboen i en dybtgående forståelse af, hvad der skulle være højskolens virksomhed, men den første højskole kom til at ligge i Midtlandet.«¹²

Børnene i Rødning lærte denne forskel at kende på en mere prak-

tisk måde. Når folk fra hele landsdelen kom kørende til kirke, gik drengene rundt mellem køretøjerne og studerede dem. »Vesterude fra kom de med store og svære heste, der havde lange, opbundne haler og var forspændt vogne med store faddinger, fjedervogne med to eller tre sæder. Fra midtlandet kom store kassevogne, og hestene var mindre og uanseligere. Folk, som kom kørende fra det østlige, havde lettere og finere heste, der var kuperede eller dog med ganske korte haler, som regel forspændt en såkaldt phaeton eller en lukket vogn. Forskellen på disse køretøjer kunne endogså ses på piskene. Vestfra havde man piskehylstret på højre side af forreste agestol. Pisken var et spanskrør med en nedhængende snært, – men den fine vogn fra østeregnet havde piskehylstret på forsmækken og en fiskebenspisk med flot bøjet snært.«¹³

Den Appelske slægt boede i midtlandet, men med vestjysk præg.

Efter gudstjenesten samledes kirkefolket i Appels stuer. Mange var kommet langvejs fra og trængte til den varme kaffe. Men de havde føring med, og der blev altid noget til overs deraf. Imens gik snakken livligt. Der var nok at drøfte om praktisk arbejde. Det var en hovedbetingelse for fremtiden, at enhver ved sin dygtighed kunne holde jorden på danske hænder og skabe respekt om sig. Der var alle de småting, der daglig spillede ind mellem dansk og tysk. Og der var grundspørgsmålene, retningslinierne. Snart ændredes billedet til en samtale mellem Appel og enkelte andre. De mange lyttede, og børnene med. Ingen var for unge til at være til stede. Drengene skulle jo allerede som 16-årige bestemme, om de ville udvandre eller springe tysk soldat. – Om hverdagen arbejdede dét inde i deres sind, som de havde oplevet om søndagen. De kunne aldrig få lov til blot at være drenge på en gård.

Sådan mødte Jacob det danske – uadskilleligt fra gudstjenesten. Og det var hemmeligheden for ham ved Rødding, at der alene havde han fundet de to gaver fra Gud: vort kristenliv og vort danske liv, naturligt og selvfølgeligt forenet. »Dette hvælvede en høj himmel over dagligdagen, som helligede den og gjorde en så inderlig glad og taknemmelig for livet og bandt mennesker sammen tværs over alle forskelle.«

Sofia Appel var med til at gøre Rødding højskolegård til det, som

de gode nordslesvigske gårde altid har været: hjemsted for en udstrakt gæstfrihed og godgørenhed. Sådan var Jacobs barndomshjem, og sådan blev hans hjem i Askov.¹⁴ – Sofia var kun seksten år ældre end Jacob, men blev dog så meget af en moder for ham, som det var muligt. »Du er jo som en af mine egne børn,« skriver hun ofte til ham. »Jeg har jo helt fra du var en lille dreng på 3 år været med til at pleje og passe dig. Det blev gjort i stor skrøbelighed, det ved jeg, men dog med ærlig vilje til at ville gøre det bedste for dig, jeg formåede og vidste. Dengang din kære moder døde, var det så underlig vemodigt at se dig, for du hang som en syg blomst på din faders arm, du vidste jo ikke selv, hvad du savnede, men vi andre vidste jo, at det var din moders kærlighed, og det skar os i hjertet. I førstningen ville du ingen andre være hos end din fader, og det var så svært for ham at se på sin lille moderløse dreng.« – Jacob gengældte Sofias kærlighed.

Der er faldet hårde ord om årene 1864–1878 som en protestens, edsnægtelsens og udvandringens tid. Jacobs barndom havde givet ham del i dette tidsafsnits bedste værdier, og han siger senere: »Min mening er aldeles bestemt, at det var en nødvendig tid, hvor mange kræfter virkede og tilberedte den muldjord, hvori fremtidens sæd kan gro, slå dybe rødder og finde betingelser for en kraftig, frugtbar vækst. Jeg er overbevist om, at der er foregået en vækst i disse år, som en selv nok så dygtig organisation ikke kunne have fremhjulpet. Hvad enten man nævner udvandringen af de mange præster og lærere, eller man tænker på udvandringen af de unge mænd, så skete dette ikke jævnsides med en tilstand i uvirksom tålmodighed. Der er i mange hjem foregået en stille, men dybtgående og betydningsfuld udvikling af forhold, der fremkaldtes af sønnernes bortrejse. Hver gang en sådan ung mand rejste bort fra sit hjem, tog forældrene og de tilbageblevne søstre også staven i hånd og drog på pilgrimsfærd til det hellige land med de dyrebare minder. Og i årene 1870–78 bliver der en pilgrimsfart fra alle danske hjem til dem dernede. Lad være, at man udvandrede med sikkert håb om, at det kun var en bortrejse for en kort tid. Virkningen blev fremkaldt. Tusinder af bånd blev knyttet, som nu binder det unge Danmark til det unge Sønderjylland. Det var en lutringens tid for mange danske.«¹⁵

»Junggreen er kaldt »håbets vækker« i Nordslesvig. Han er sammenlignet med Fichte, der vækkede det tyske folk i århundredets begyndelse. Krüger, der havde en stærk og støt tro på, at der var evighedskræfter i folkelivet, kaldes en »ordets ridder«. Hvor der virkelig findes en »håbets vækker« og en »ordets ridder«, fostrede af selve folket og tjenende folket, der nøjes man ikke med at vente i uvirksom tålmodighed, der forberedes, om end i det stille, kræfter og vilje til stordåd. De forberedelser, som kort er kendetegnet ved »håbets vækker« og »ordets ridder« måtte føre til ny opgavers løsning.

Landdagsmændenes ed var nærmest et storpolitisk spørgsmål, hvorimod soldater-eden blev et personligt spørgsmål for den enkelte. Der blev heller ikke opstillet en regel, som burde følges, om man ville give sit bidrag til kampen. Mennesker er nu engang ikke guta-perkamænd, der kan bøjes og vrides på alle mulige måder, og endda være lige gode. Mennesker kan ikke påtage sig en hvilken som helst byrde, men må nøjes med at vokse sig stærk gennem øvelse.

Og når talen var om den sønderjyske ungdom, som den var stillet i slutningen af 70'erne til soldaterspørgsmålet, så skal vi ikke forlange af dem, at de samdrægteligen burde have valgt det ene eller det andet; over for spørgsmålet om soldater-eden var man i det mindste i den kreds, jeg kendte, så viis og forstandig, at man ikke på den ene side udmalede, hvad det betyder bevidst at aflægge et falskt højtideligt løfte og heller ikke på den anden side dækkede over, at det var en personlig sag for børn og forældre. Lykkeligvis kom den ny bevægelse ikke til magten i en håndevending. Det blev ikke nogen hovedkuls forandring, der indtrådte. Den fremtræder nu på grundlag af udviklingen i den stille tid. Forbindelsen med fortiden, minderne, er oplivede ved de mange slægtninge i fædrelandet. Nutiden står klar for dem med de mange opgaver, og fremtiden ser lysere ud, da stillingen er mere rodfæstet end tidligere. Tiden er nu moden til den store organisation; frygten for at folket skal trættes ved de mange krav, der kan stilles til dem, er overvundet, thi de har lært at bringe ofre, og endelig og af ikke mindst betydning er den stadig voksende forståelse, der breder sig herovre for sagen.«¹⁶

Jacob var ikke, mens han var hjemme, trykket af dette valg, for han rettede sig helt efter sin fader. De ældre brødre var udvandret, før tanken om at blive dernede var fremsat, og de mente alle senere,

at hvis de havde været noget yngre, ville de være blevet i Sønderjylland. Men endnu 1883 rådede Cornelius Appel sin yngste søn til at rejse, skønt han senere gik over til H. P. Hanssens standpunkt. »Det er ikke tilfældigt, at de første, der går med til den ny bevægelse, er fra Als og Sundeved, dernæst fra hele østlandet – i Tønder nærreamt, men senest i Tørninglen og Haderslev vesteramt. Der havde de vanskeligst ved at komme over edsspørgsmålet.«

»Hjemmene og dermed også de unge havde vestfra såre vanskeligt ved at forsones sig med, at de unge skulle binde sig til at følge de preussiske faner. Det var ikke de 3 års tjenestetid, der afskrækkede de unge fra vestlandet fra at blive hjemme og gå soldat, om end der kunne være grunde nok til at ængstes for, hvorledes de unge kunne komme igennem de tre år uden at tage skade på deres sjæl. Nej, det afgørende var, at fane-eden ligesom betød en opgivelse af den personlige frihed og derfor blev betragtet som tegn på opgivelsen af forvisningen om, at den unge slægt kunne fortsætte et dansk folkeliv.«¹⁷

Det gjaldt for Cornelius Appel om, at sønnerne kunne være veluddannede til at tage en gerning op, når landsdelen kom hjem til Danmark. Den ældste, Mathias, blev hos faderen. De tre var af natur og barndomsarbejde landmænd, men Jacob havde andre evner, så faderen havde sine særlige planer med ham. Han skulle have en grundig læreruddannelse. Men hvordan skulle han skaffe ham den? Penge var der ingen af, – og desuden var Cornelius Appel ligesom vennen Ludvig Schrøder en skarp modstander af »den sorte skole«, som de mente ofte dræbte det åndelige liv i børnene. Det var faderen en hjertesag, at hans begavede søn skulle tilegne sig de kundskaber, han havde brug for, gennem en fri uddannelse.

Der havde en kort tid hersket en stærk spænding mellem Rødding og Askov. Schrøder og Flor syntes ikke om, at Appel ville holde karleskole, de mente han ville konkurrere med Askov. Da karleskolen i Rødding blev lukket efter kun én vinters forløb, forsvandt misstemningen. Begge parter havde lært at forstå, at Schrøders evner ikke passede til den skole, der nu kunne føres i Rødding, og at der måtte stå en sønderjyde på den post. Fra 1868 holdt Cornelius Appel et ugentligt foredrag på Askov.

Det blev da bestemt, at Jacob – 16 år gammel – først skulle nogle år på Askov for at undgå »den sorte skoles« studentereksamen. De

gamle vedgik senere, at det var deres mening, at Jacob skulle bevise rigtigheden af det grundtvig-koldske dogme om muligheden for en frigørelse fra »den sorte skole«.

Som en overgang til at forlade hjemmet var Jacob 14 år gammel elev på Skibelund efterskole. Han blev ved med at være varmt knyttet til Georgia og Knud Pedersen.

Jacob var en frisk og glad bondedreng, så længe han var i Rødding, og det kneb i begyndelsen med at sidde så meget stille.

Det gik vel først efterhånden op for ham, at Rødding-tiden var forbi, at han nu havde forladt dette – som Math sagde – »af velsignede, både glade og vemodige minder hellige hjemsted, der sikkert alle dage vil vedblive at være for os det jordiske Jerusalem«. Han kunne jo det første år besøge hjemmet, og gjorde det flittigt, men det var forbi med det daglige samliv med faderen og skolegården og menighedskredsen.

Så ung Jacob var, og selv om han for faderen og for Sofia stadig er barnet, mærkes det samtidig, at han spørges til råds om mange ting. Det blev et praktisk savn for Mathias, at Jacob var borte. Math var lærer af uddannelse og evner, men måtte, da børneskolen lukkede, tage sig af gårdens drift, som han egnede sig mindre til end de andre brødre. Hans og Axel var langt borte, men Jacob kunne fra Askov tage sig af mange ting. Det går ikke for Math med gårdens regnskaber, men Jacob ordner dem, og Math skriver: »Tak for, du så trolig hjalp mig med regnskabet, din maning til at passe det lyder daglig for mine øren og mander mig altid lidt op. Ja, jeg går jo med voksende håb og tro, men skønt jeg ikke er blind for fremgangen i driften, er der dog langt frem til ug, ja, det behøver jeg jo ikke at fortælle dig, du ved, hvor let jeg taber tråden til tider, så tit jeg glemmer eller kyses fra at tage »initiativet« i rette øjeblik, hvordan det skorter på oversyn o.s.v.« Og Math skriver 10. juli 1884: »Dine breve, Jacob, ligner dig så op og ned, så det er, som om jeg så og hørte dig tale lige foran os. Der kommer ligesom et friskt vårpust med dem, ligesom det ofte kunne være så underlig forfriskende, når man, mens du var hjemme, kunne få en rigtig passiar med dig. Selv om den just ikke var så dybtgående, så var der altid noget i den, som gjorde gavn.«

Efterhånden sker der imidlertid en stor forandring med ham. Farlige dybder i sindet, som før har ligget skjult, bryder igennem. Det ligger til slægten med en næsten sygelig hjemlængsel, som forværres ved grænsens ubønhørlige adskillelse. Han kunne vel i smug besøge sit paradys på jorden, faderens hyggelige stue, hvor han årene igennem havde kunnet tale frit ud om alt, hvad der optog ham, hvor de daglige højtidsstunder med morgen- og aftenandagt blev holdt, og hvor alle julens dyreste minder hørte hjemme. Men han kunne ikke mere opleve den fuldkomne fred og tryghed, – for der måtte hele tiden være en udkigsmand efter gendarmen. Jacobs medfødte stærke følelsesliv kunne ikke mere få det afløb og den afspænding, som samhörigheden med faderen hidtil havde givet ham. Og det slog ind.

Men der var også en anden arv, som nu begyndte at vise sig. L. B. Poulsen fortæller om Cornelius Appel, at »han tidlig lærte at kende sig selv som en synder og søge til Jesus som sin frelser. Under denne kamp og udvikling havde han især to læremestre: Søren Kierkegaard og Grundtvig. Kierkegaards påvirkning var en tid ved at overvælde ham, så han kom til at tvivl om, at »det Ny Testaments kristendom«, som Kierkegaard kaldte den, endnu fandtes på jorden. Men så kom han til Grundtvig, og her fik han klarhed og blev hjulpet . . . Det er en hovedting i Cornelius Appels åndelige udvikling, at han så tidligt og grundigt lærte at kende både synden og nåden, og uden denne oplevelse var han aldrig blevet den mand, hvis livsgerning i kirken og skolen vi nu er så taknemmelige for . . . Til tider kunne følelsen af synd og skyld blive så stærk, at han kom i tvivl om Guds nåde . . . Han blev dog altid hjulpet til hvile i troen på Guds nåde, og den blev større og glædeligere for ham efter enhver sådan kamp. Derfor var det godt og velsignet at gæste ham også i sådanne tider.«¹⁸

Jacob skriver senere om det: »Han kunne plages af anfægtelser, om lammelsen af hans mæle (1887) var en straf, fordi han ikke havde brugt den kosteligste gave, mennesker har fået at virke med, ret, nemlig det frie ord til at kalde medmennesker til frelse ved Jesus Kristus. Og disse anfægtelser holdt ved til hans sidste nat.«

Selv om de værste og længste anfægtelsesanfald først kom fra 1885, har Jacob også oplevet dem. I studieårene erfarede han, hvor-

dan de to brødre, Math og Axel, havde fået faderens tungsind i arv med dens sammenkobling af ansvar og skyld. Også hos Jacob begyndte denne tilbøjelighed at vise sig, så snart han kom hjemmefra, og den voksede gennem årene og lagde meget øde.

Appelbrødrene var stærke mennesker. Men det var egentlig kun den harmoniske Hans, der magtede at stå alene uden faderen, deres sjælelige harmoni blev brudt, da de blev udelukket fra hjemmet. Røddingminderne forenede brødrene i et ubrydeligt fællesskab – i det alvorlige og retningsgivende. Men også lysende minder om morsomme oplevelser derhjemme brød hele livet igennem, når brødrene mødtes. Et enkelt ord kunne fremmane en situation og få dem til at bryde ud i en så hjertelig latter, at andre, som ikke anede, hvad der hentydedes til, måtte le med.

Men Sofia er bedrøvet over Jacobs forandrede væsen. 31. december 1883 skriver hun: »Ja, kære Jacob, jeg har så tit i vinter, når du har været hjemme, tænkt på at ville tale med dig om, at vi ret skulle hjælpe hinanden til at tale rigtig frit og åbent og kærligt med hianden om, hvad der kunne forefalde, det er jo nu den sidste sommer, du kan færdes frit iblandt os.« Og 22. april 1883: »Det er så svært at blive fortrolig med dette, at vi ikke igen kan få dig hjem, når vi vil. Jeg synes tit, det er et savn lørdag aften, at jeg ikke som sædvanlig skal lægge dit rene tøj frem.«

Men når det rigtig gælder, finder Jacob alligevel de rette ord. 1887, da det er blevet galt med faderens øjne, skriver Sofia: »Jeg tror nok, du af Vorherre har fået en særlig gave til at glæde og oplive medmennesker, jeg siger ikke dette for at gøre dig vigtig, for alt sådant er jo en gave, det må vi alle huske på. Men fordi jeg har tænkt så meget på det nu, siden du sidst var hjemme, først ved at mærke, hvor glad jeg selv blev ved vor samtale på vejen til Askov, og siden ved at høre, hvor mor i Brem havde været glad ved at få talt med dig. Jeg har tænkt så meget på det og undret mig over, at du, som er så ung, dog kan være så meget for os ældre. Og jeg har da også tænkt, at Vorherre, da han har givet dig så store gaver i den retning, sikkert også har en gerning i vente til dig iblandt dit folk.«

1888: »Du var lidt trist den morgen, du rejste, det var jo nok som sædvanlig halvt spøg, halvt alvor, men jeg mærkede godt, det mest

Cornelius Appel

Rødning højskole.
Til venstre »Flors hus«,
hvor Jacob Appel blev født

TIL JENS PÅ 60 AARSDAGEN FOR ASKOV HØJSKOLES
BEDSTENØDERS INDTRÆDEN I DENNE VÆRDIGE STAND

RØDNING HØJSKOLE HVOR BEGIVENHEDEN SKETE FOR 60 AARSIDEN. 11-5-1864.

Bondedrengen Jacob

Askovelev 1883

Arbejdskammeraten Asger Ostenfeld

var alvor. Thi selv om jeg er aldrig så dum, så kan jeg nok i reglen blive klog på, hvordan du har det. Og det gjorde mig ondt. Og da jeg så bagefter fra Askov hørte, at du var kommet forknytt dertil, blev jeg mere ked af det. Så længe Fader var livlig og rask og altid kunne være den, der førte an i alt, var det jo så let for Eder kun at hente glæde og styrke i hjemmet. Når I nu kommer hjem, må I være med til at bære, og det falder måske ikke altid så let for de unge.« Og nogle år senere: »Jeg kender ingen, der som du så energisk kan gribe ind og hjælpe, hvor der trænges og hjælpe på rette måde. For der er mange måder at hjælpe på, men din hjælp, den tynger og forpligter ikke, og derfor kommer den til virkelig velsignelse for dem, der bliver hjulpet.«

Da udvandringen over Kongeåen er en kendsgerning, skriver Math: »Jeg fik jo intet sagt, da du rejste, jeg holdt mig fattet, indtil jeg fra Højen, hvor Sofia, Gudrun, Astrid og Erik stod, så dig forsvinde bag bakken. Da brast det for mig, og jeg måtte skynde mig ned i haven for at græde ud i ensomhed. Det var din yngste broder, der forlod sit barndomshjem, og du er ene tilbage af flokken, klang det for mine øren, så smerteligt, så stærkt. Men gråden mildnedes, jeg bad så inderligt til vor Gud og Fader for dig, for vor kære gamle fader og for os alle, bad ham være os nær med sin trøst og hjælp i allen stund. Og det stilledes herinde; det blev ved at være vemodigt, men tillige så velsignet mildt. Gud i vold i Jesu navn! Jeg er og skal med Guds hjælp vedblive at være din taknemmelige broder Math.«

Dette særlige forhold til Jacob gælder også de andre søskende. Math var 20, Hans 10 år ældre end Jacob. Men ved begravelsen sagde Hans Appel: »Han var den yngste af vor brødreflok, men han var den ypperste. Det var ofte mærkeligt for os ældre at høre vor yngste broder tale med vor gamle fader som en jævnbyrdig. Han blev virkelig vor fader og os en hjælp.«

Men forandret var han. »Den tavse dansker« kaldte kammeraterne på Askov ham. Han var også så ung og genert. Og samtidig var der en anden sønderjyde, som var moden og afklaret, mens Jacob endnu ikke kendte sin vej. Om ham vidste man kun, at han ville udvandre, mens den anden, H. P. Hanssen, ville blive dernede og gøre kampen på sønderjysk grund til sin livsopgave. Det tvang Jacob til besindelse og prøvelse. Var det rigtigt at udvandre, – eller havde

H. P. Hanssen ret? – Det endte dog altid med, at hans fader var jo den bedste og viseste mand, hans råd *måtte* være det rette.

H. P. Hanssen har ved hans død fortalt: »Jeg husker klart vort første møde på Askov i efteråret 1882. Jeg var dengang gammel i gårde, han nyankommen elev, kun 16^{1/2} år gammel. Jeg kom ind på gårdspladsen, og han stod på stentrappen ved hovedindgangen og sagde: »Dig kender jeg godt. Jeg er Jacob Appel«. – Mit første indtryk var: Hvor er han dog smuk! Jeg ser ham endnu for mig, som han trådte mig i møde, ung, rank og spændstig, harmonisk bygget, med klare skarptskårne ansigtstræk, livlige øjne, det mørke hår i blødt fald om den hvælvede pande og smil om munden. – Men samtidig slog den tanke ned i mig: Hvor er det dog trist, at han ligesom sine brødre udvandrer, skønt vi i Sønderjylland har så hårdt brug for folk af den støbning.«¹⁹

En artikel i »Tilskueren«, juli 1887, viser, at H. P. Hanssen dog godt forstod begge standpunkter: Edsaflæggerne udmærker sig ved et sundere syn på opgaverne udadtil, men overser derved til dels nødvendigheden af den stadige vekselvirkning med de 9/10 af vort folk, som er uafhængige. Edsnægterne har det omvendt: De har et åbent øje for betydningen af samlivet med Danmark, men er i flere henseender upraktiske i kampen udadtil. Vi stræber efter at forene begge dele.²⁰

I et brev fra 6. marts 1883 har H. P. Hanssen skrevet: »Søndag morgen gik Jes Iversen, Kr. Hübschmann, Jacob Appel og jeg over til J. N. H. Skrumsager. Vi er alle sønderjyder, men de andre tre udvandrede. Skrumsager bor nu i gamle Kloppenborgs gård. Han er en kæmpe af legeme, men også i kampen for Sønderjylland. I hans dagligstue hang der billeder af vore bedste mænd. Der hang Hans Nissen, Laurids Skau, Krüger, Kloppenborg, Ahlmann, Gustav Johannsen, Junggreen o.fl. Vi talte om brydningerne i Sønderjylland, og jeg stod naturligvis ene. Skrumsager talte ikke så meget, men hans ord faldt med vægt. Han er forstående over for vor retning, men hævdede med styrke sit eget standpunkt. I mangt og meget har han ret, alligevel kan jeg ikke gå samme vej. Skrumsager sagde: »Set som et regnestykke kan der ikke være tvivl om, at det er rigtigst at blive i landet. Danskerne må let kunne gå militærtjenesten igennem uden at blive tyske, derom kan der ikke være tvivl. Men jeg kan ikke

se det som et koldt, tørt regnestykke. For mig er det ikke en sag for hjernen, men for hjertet. Det er oprørende for mine følelser, at jeg den ene dag skal tjene vore fjender, som jeg den næste dag skal bekæmpe. Jeg kan ikke tænke derpå. Det er oprørende for mig, at mine børn skal opdrages på tysk af preusserne. Hellere vil jeg sende dem ud af landet.« – Af Jacob Appel blev jeg hårdt og uretfærdigt angrebet, fordi jeg ikke var udvandret. I mit svar blev jeg varm og kom, mens jeg uvilkårligt knyttede hænderne, til at sige, at det gjaldt nu om at vise, at vi, der gik en anden vej, kunne udrette noget. Da så jeg tårer i Skrumsagers øjne.«²¹

Det er forståeligt, at denne kamp gjorde Jacob indesluttet.

Askov

1882 var et godt år at komme til Askov. Efter en nedgang i elevtal 1879–80 var der nu fremgang, så der denne vinter kom 1 femteårs, 1 fjerdeårs, 8 tredieårs og 28 andenårs foruden 70 førsteårs elever. »Den udvidede højskole« havde stået sin prøve.

Jacob blev der i tre vintre, og man kan af timeplanen se, at undervisningen er tilrettelagt, så han ikke får gentagelser, men hvert år nyt stof. F.eks. talte Schrøder det første år om myter: »det nordiske sindbilledsprog til oplysning om sjælelæren og om ejendommeligheden ved det nordiske åndsliv«, om »åndslivets og litteraturens historie i den nyere tid i Danmark og i udlandet« – og om Johannes-evangeliet og Pauli breve. 1883–84 talte Schrøder om verdenshistorie ud fra sin bog »Lille verdenshistorie«, bl.a. om Homer, Platon og Aristofanes og de græske kunstværker med de dertil knyttede sagn. Senere på vinteren Dante, de store italienske og nederlandske malere, om Shakespeare og Goethe. Han fortalte »kristenmenighedens ældste historie« indtil år 1200 e.Kr. og gennemgik evangelierne og Martensens etik. – Heinrich Nutzhorn gennemgik Nordens historie, som fortsattes gennem alle tre år. Jakob Knudsen talte det første år om middelalderens folkedigtning, næste år om H. C. Andersen, Goldschmidt og Ibsen foruden hans mange oplæsninger af Holberg, Heiberg og Ibsen. – Holger Begtrup talte det første år om de islandske sagaer og om Runeberg. (Jacob var også med til hans latinundervisning). Næste år om Vølvens spådom. 3. år havde Knudsen den nyere litteraturs historie, mens Begtrup havde sproghistorie.²²

Imidlertid blev det særlig Poul la Cours fag, Jacob dyrkede. Det første år var der hver formiddag foredrag og øvelser i matematik, og de var historisk tilrettelagt, så eleverne ikke straks præsenteredes for nutidens standpunkt, men de oplevede, hvordan forskerne gennem tiderne er nået frem. Schrøder skriver i årsskriftet 1883: »Under denne oplysning, der ledsages af mange opgaver til »hjemmeløsning« så vel som i samling tilegnes den elementære matematiks grundsætninger og tankegang på naturlig måde. Tillige ydes der herved et bidrag til skildringen af oldtidsfolkene. Regneøvelserne er til dels knyttet dertil«. Hvert år skiftes mellem bevægelseslære med astro-

nomi og kemisk fysik med vejrlære. »Det synes at stadfæste sig, at man ved at følge udviklingen fra grækerne gennem araberne og norditalienerne til nordeuropæerne (Archimedes, Galilei, Newton) er i stand til at give en ikke blot historisk, men tillige fysisk sammenhængende fremstilling af naturlovene. Tillige gives herved et bidrag til en skildring af denne slags tankeliv i middelalderen og den nyere tid«. Året efter kom så magnetisme og elektricitet, lydlære og lyslære, varme og vejrlig.

»Det har vist sig, at det grundlag, der forrige vinter er blevet lagt ved den historiske matematik, i forening med den store læreevne, som højskoleelevers lærelyst gerne følges med, gør det muligt at nå temmelig vidt i den forholdsvis korte tid. Det er lykkedes at gennemgå Jul. Petersens geometri, algebra 1. og 2. del samt stereometri og trigonometri på mere dagligdags tilfælde«. Tegningen er især perspektivtegning.²³

Schrøders årsberetninger fra disse år er præget af lyssyn og taknemmelighed. 1883 er Grundtvigs hundredårsdag, og han minder om, at Grundtvig havde lagt sit folk på sinde, at det gælder om at »gå historisk frem«, og at *det* i dybeste forstand er at takke Gud for, hvad han har givet«. Han minder også om, at Grundtvig har udtrykt, at (højskolen) skulle have »det til mål at opildne kærligheden til fædrelandet og at udbrede en oplysning på modersmålet, som var jævn nok til at fattes af de små i landet og dog førte op til alle de åndens højder, danske mænd og kvinder var skikkede til at nå«. Han glæder sig over, at fagskoler »har fundet sig vel ved at slutte pagt med den folkelige ungdomsskole. Når en landboskole, som tillige har en folkehøjskoleafdeling, trives særlig godt, da vil det sikkert komme af, at selve landboskolen er påvirket af, hvad der er sjælen i den folkelige oplysning, den historiske oplysning, som børn ikke kan tage imod . . . Det er et forsøg på at bygge videre på det givne, brede grundlag, som nu i nogle år har optaget en stor del af vor tid her i Askov«. – – Nye fag kommer til eller betones stærkere. »Jeg ville ønske, at der var mange af de unge, som følte, at det i grunden hørte med til deres borgerpligt . . . at skaffe sig ordentlig besked både om statsforfatningen, statsforvaltningen og det væsentlige indhold i vore hovedlove, så vi kunne bruge langt mere tid dertil, end vi gør«. – Jørgen Rasmussen (Kirkebjerg) antages som lærer i den

Lingske gymnastik, og Schrøder håber, at han også vil komme til at undervise i sløjd.

Alt tegner lyst: mange elever, dygtige ny lærere, stor hjælp til den vanskelige økonomi fra »Dansk højskoleforening« og ved private gaver til at betale fattige elevers kost med – kunstgaver, der kunne smykke skolestuen, – og som kronen på værket den stærke forbindelse, som kom i stand mellem de nordiske folkehøjskoler ved festen på Testrup og Askov forud for Grundtvigs 100-årsfest i København. Schrøder håber og venter, at det er begyndelsen til en levende vekselvirkning mellem Nordens folkehøjskoler.²⁴

Jacob kastede sig over arbejdet. Timeplanen, som han sender sin fader, spænder over tiden fra 6¹/₂ til 20 med selvarbejde fra 20 til 23. Dog er han klar over, at han ikke kan få alt med. »Jeg skal nok huske den gode formaning, du gav mig om ikke at tage fat på mere, end jeg kunne have noget grundigt ud af, og at det, jeg læste, skulle jeg lære virkeligt, så jeg ikke lugtede lidt til alting og i grunden ingenting vidste eller kunne.«

Naturfag hørte fra begyndelsen med til timeplanen på Rødding og Askov for at give eleverne en praktisk hjælp. Det var jo meningen, at de skulle vende tilbage til deres arbejde efter endt skoletid. Nu var der imidlertid trang til en naturvidenskabelig undervisning af andre grunde. Naturvidenskaben havde i det 19. århundrede forandret hele samfundet, og det var næsten blevet nødvendigt at have dog nogen kendskab dertil. Forandringerne virkede så gennemgribende, naturkræfterne så overvældende, at det bragte tvivl i mange menneskers sind om, at der kunne være en Gud bag alt dette. Når det nu blev nødvendigt at imødekomme elevernes trang til at få besked om naturlovene, var det af største betydning, om der fandtes en mand, der med autoritet kunne tale om naturvidenskab og samtidig var i overensstemmelse med højskolens livssyn. Fra 1878 skulle skolen være en »udvidet« højskole, og det var ligefrem en betingelse for at kunne gennemføre en videregående undervisning at have en sådan lærer. Men denne mand var allerede fundet i Poul la Cour. Jacob skriver efter la Cours død: »Den folkelige ungdomsskole på kristelig grund har til syvende og sidst den opgave at lære menneskene at elske livet og tro på at det kan bevares. Og for dem blev la Cour en af de lyseste, skønneste, barnligste og tryggeste talsmænd.

Da han kom til Askov, skulle der begynde noget nyt. Den folkelige ungdomsskole, den historiske skole trængte da netop til det, la Cour havde at bringe, netop i den tid, da der kom et koldt og strengt budskab til vor ungdom om den hårde kamp for tilværelsen. Netop da turde han sige: Den stærkeste livsmagt i verden er kærligheden . . . og mens der var dem, der ville sige til den unge slægt: Kampen for tilværelsen vil med tiden kræve alt af jer, så sagde han: Se ind i dig selv, og du skal erfare, at der er noget andet til end den ydre hårde kamp, noget, der bærer videre frem – og det er kærligheden.

la Cour bevarede folkehøjskolen fra at blive snæver og gav den hjælpemidler til, at den kunne nå den slægt, der skulle komme. Han tog den videnskabelige oplysning op som en oplysning, der ikke skulle føre bort fra livets Gud, men ind til ham. la Cour førte ind på højskolen det, som jeg ikke kender et bedre udtryk for end »forståelsens glæde«. Hvor mange har han ikke hjulpet til at se, hvilken herlighed et menneske ejer ved at kunne forstå dybt og sandt den virkelighed, det er stedt i. Til at hjælpe et menneske, så det kan få videre rummelighed og optage åndelig næring og derved få åndelig vækst, er intet så vel skikket som det at opleve forståelsens glæde«. ²⁵

la Cour blev den lærer, som fik størst betydning for højskoleeleven Jacob Appel, og han kom til at gribe afgørende ind i hans senere liv.

Fra første dag er han begejstret. »la Cours timer går så raskt, så jeg synes vi knapt har begyndt, før vi skal holde op«, og da han skal begrænse sig, er det en given ting, at alle la Cours timer skal beholdes. Han kom 16 år gammel fra Rødding, hvor miljøet var naturligt afgrænset. Selv om faderens rummelighed lod tankerne gå længere ud, krævede den sønderjyske kamp en samling om det danske og det historiske, som bandt, og som var rigt nok til at fylde sindet helt. Det rodfæstede Jacob, så det senere viste sig, at intet kunne rokke denne grund. Men det var af afgørende betydning, at da han første gang, i en tidlig alder, men på mange måder udviklet og skolet i at tænke, mødte verden uden for Rødding, var det igennem en mand, der bedre end nogen anden kunne forlige de to verdener: hjemmet og menigheden – og den store menneskeheds kampplads. Jacob går ved la Cours hånd hjemme fra ud på de højder, hvorfra man

overser menneskelivet, og han ser, at den samme grundkraft, som er kilden til trygheden i hans hjem, også er kraften bag alle naturens love. Alt bliver en enhed for ham.

Den måde, la Cour tog naturvidenskaben på, var overmåde frugtbar for en ung mand med store forstandsevner. Eleverne er med i menneskets famlen efter lys, og de oplever den store undren, hver gang et nyt mål nås, og endnu et lille område er lagt ind under menneskets forståelse. En helt ny verden, uendelig i sin storhed, gives Jacob gennem en mand, hvis ord ligesom hans faders bar vidnesbyrdets præg, så man måtte tro det. – Timerne var en fest rent skolemæssigt, regning, matematik, fysik, la Cour forstod altid at gøre det svære letforståeligt. Den evne til klarhed, som var Jacob medfødt, fik næring, så den blev et uafviseligt krav hos ham til en lærer, at alt skulle være så pædagogisk gennemarbejdet, at det lå klart for eleverne. Lærereens eget arbejde med stoffet ville da meddele den spænding til eleverne, der i selvarbejde fører dem frem mod opgavens løsning.

la Cour mærkede både den unge mands evner og den tillid, der strømmede ham i møde. Her oplevede han opfyldelsen af sin lærergerning. Interessen blandt eleverne var så stor for hans fag, at det næsten var umuligt at nå at tilfredsstille dem. Han havde jo sin forskning ved siden af, og den kunne han ikke lægge til side, ideerne myldrede frem og lod sig ikke afvise. Men når skolearbejdet tog al hans tid, kunne han ikke eksperimentere og efterprøve de ny opdagelser. Han trængte derfor hårdt til en ung hjælper, som kunne udføre laboratoriearbejdet for ham, men han måtte være veluddannet.

Nu fulgte han Jacob opmærksomt. *Han* ville kunne blive den rette medarbejder. Og allerede efter Jacobs første vinter spurgte han Schrøder, om han kunne tænke sig, at han uddannede Jacob til sin hjælper. Det passede udmærket ind i Schrøders planer om, at Jacob skulle have en fri uddannelse, og også de andre lærere havde det bedste indtryk af den unge mands evner. Han var ganske vist meget stille og indesluttet, men man mærkede på hans arbejde, at der var kræfter i ham. Foreløbig fik Jacob ikke noget at vide om planerne, det var jo en aftale, at han skulle være tre vintre på Askov, men de følgende to år underviste la Cour ham privat.

I december 1884 kan man se af Jacobs breve hjem, at der forhand-

les om, hvordan hans uddannelse bedst kan ordnes. Faderen skriver: »Du vil ind på den videnskabelige vej, men vil ikke læse til embeds-eksamen, enten så talen er om den teologiske, juridiske eller medicinske eksamen. Det er i grunden et frit studium, du tænker på og stiler imod. Du vil gøre dig dygtig til en videnskabelig virksomhed i den fri oplysnings tjeneste. Så vidt er det vel grejt nok. Nu kommer vanskelighederne. Går du eksamensvejen gennem artium og filosofikum, så lægger skoleplanen din læseplan, og eksamen vinker dig fremad eller driver dig frem. Du får så den tvangshjælp, som drenge i reglen trænger til. Går du uden om eksamen, skal der lægges en fri plan og vises en frivillig flid og udholdenhed, eller der skal med andre ord gås den ædle, mandige vej. Endvidere: Ved velbeståede eksaminer er der udsigt til god offentlig understøttelse, ad den frie vej er denne udsigt spærret. Her er et spørgsmål af praktisk betydning, som vi vel er nødt til at tage hensyn til. Hvad det angår med eksamen som drivkraft og øvrige forsynsstilling, da mener jeg, at sligt afguderi må opgives, og m.h.t. en opgivelse af de principper, du hidtil har forsvaret lige over for den drabelige ungdom, der stormer frem mod eksamensborgene, da synes mig tingen heller ikke så farlig. Pengespørgsmålet er det solideste. Her må plejes mod. Gå nu bare ikke hen og sæt kræfter og sindsro til i ørkesløst grubleri. Vi skal stå dig bi med råd og dåd efter evne. »Hvad du evner kast af i det nærmeste krav« – gå i ordentlig tid i seng. Vær fornuftig og forsigtig. Forkøl dig ikke yderligere«.

I årsskriftet for 1883 hentyder Schrøder også til de økonomiske vanskeligheder: »Medens der her til lands gives understøttelse til dem, der vil tage en modenhedsprøve, gives der ingen særlig understøttelse til sådanne unge mennesker, som vil vinde en nogenlunde fyldig oplysning uden at tage eksamen.« Da skolen får opfordring til at forberede til eksamen, skriver Schrøder i årsskriftet 1885: »Der skal findes ganske udmærkede evner og en stor viljeskraft hos det unge menneske, der uden anden hjælp end han kan få her på stedet, hvor lærerne har ganske andre opgaver, vil fuldende sin forberedelse til studentereksamen«. »Vi venter fremdeles hovedstyrken af vore lærlinge blandt dem, der kommer fra håndens arbejde og vil vende tilbage dertil. Men det hører til hovedbetingelserne for, at et folkeliv kan være sundt, at der ikke er nogen skarp kløft imellem dem, som

tjener brødet med munden og dem, der tjener det med hånden, – på samme måde som det hører til det enkelte menneskes trivsel, at der bor en sund sjæl i et sundt legeme«. ²⁶

Schrøder er i disse år meget optaget af højskolens forbindelser og betydning ud over landets grænser. Gymnastikken har givet stødet til en samvirken mellem det svenske og det danske. Nutzhorn taler på Hvilan, Hvilans forstander, Leonard Holmström på Skamling, og han holder en række foredrag om geologi på Askov. Nordmanden Viggo Ullmann er taler ved efterårsmødet 1884. »I Nordamerika har 11 af præsterne i »Den danske kirke i Amerika« fået en væsentlig del af deres uddannelse her i Askov, og en af vore lærlinge, sønderjyden Martin Holst, udgiver bladet »Dannevirke«. Professor Barker, som er født i Amerika og hører til en engelsk slægt, har i vinteren 1884–85 taget ophold her for at lære det danske sprog og danske forhold at kende«. Man mærker Schrøders tilfredsstillelse derved, – men samtidig sætter han ind for at få kontorfolk på skolen ved at lade Poul Bjerge uddanne til bogholder, »så han kan undervise både landmænd, håndværkere og vordende handelsmedhjælpere deri«. ²⁷ Det er tydeligt nok nogle år, hvor der er fart over feltet.

I Rødding bestod kredsen af landmænd, og opgaven var sønderjysk. I Askov udvides Jacobs horisont til andre erhverv og til bredere opgaver udadtil.

Brødrene var altid velkomne til at tilbringe ferierne på Askov. Men det pinte Jacob at tage mod så megen gæstfrihed. Da broderen Hans er lærer på Faurbogård Landbrugsskole i Holbæk amt, tager han derfor imod et tilbud om at bo der i ferierne imod at undervise lærerne i matematik og tysk.

Somrene på Faurbogård var ikke just ferie. 20. maj 1884 skriver han hjem: Vi kommer op kl. 6¹/₂ og er rede til at tage fat på arbejdet kl. 7. Så går jeg først ud og samler planter og får dem bestemt, og så bliver klokken gerne henad 10. Da begynder så matematikundervisningen til kl. 12. Vi holder ingen middag, men læser latin til kl. 4. Så læser vi tysk fra 4–5. Derefter aftensmad, og så læser jeg til henimod 8, i hvert fald holder jeg ikke op før 7¹/₂. Så holder vi helligaften. Det er jo ikke nogen lang arbejdstid, og jeg håber også, vi kan komme en time før op om morgenen.

Jacob Hansen (forstander på Faurbogård) er radikal til finger-spidserne, efter min mening alt for meget. Her gælder det lige så meget om at få en højremand ud af sognerådet, som det hjemme gælder om at styrte en tysk valgmand.²⁸

Den 12. juni 1884 har Jacob været til møde i Ubberup og Høve-kredsen. Han er fuld af kritik. Han får et uhyggeligt indtryk af, hvad »folkelighed« også kan være, når han ser, hvor skødesløst pastor Rønne og friskolelærerne ser ud. »Når man så tænker på, at det er dem, der har dannet den første frimenighed . . . må man håbe, der må være mere ved dem, end de ser ud til«. De eneste talere, der passer ham, er Karl Povlsen fra Ryslinge og Vilhelm Hansen, som skal til Bredsten. Måske farves Jacobs stemning af, at han selv kom galt af sted. Der forhandles om, hvorvidt man bør træde ud af folkekirken og danne frimenigheder. »Så i dag var der en af friskolelærerne, som ville sammenligne udtrædelsen i Høve med udtrædelsen hjemme i Rødding. Men det kan der ikke være tale om, og jeg sagde også, at der kunne ikke trækkes paralleller på det sted. Havde Rødding-kredsen været herovre, var der vist ingen udtrædelse sket . . . (Hans er vred over, at Jacob tog ordet, han er jo kun 18 år.) De andre tror jeg ikke syntes det var noget at stejle over, – men når de vil snakke med mig, så må de også høre, hvad jeg siger, enten det er beføjet eller ej, de har jo lov at sige imod og lade være at tale med mig. Er der noget galt i det? Jeg er virkelig ikke storsnudet, men selv om jeg kun er en dreng, forekommer det mig, at jeg hellere må sige min mening end snakke de andre efter munden«.

I senere breve udbygges kritikken:

»Jeg kommer til at se skævt til folk af den grund, at jeg ikke kan se, deres dåd svarer til deres ord, det kan være så meget kønt at høre dem tale om idealet o.s.v., men når man så ser rigtigt til, om de nu også selv søger at blive idealet ligt, da må man som oftest sige: nej. Men det samme er jo hos mig selv, og jeg kan imellem tænke, om det virkelig skulle være sådan, at den tid, vi lever i, kun er en »høretid«, da man bare ligesom nyder og fryder sig, og at vi endnu ikke er kommet til den tid, da der skal handles. Men jeg håber dog, at det kun er mig, der ser sort i sort, og at det ord, som Karl Povlsen talte om ved valgmenighedsmødet »Ånden bygger kun rede på et sted en menneskealder, så breder den sine vinger og flyver andetsteds

hen« ikke skal passe. Hvis ikke det gamle ord skal slå til, synes jeg, at de fleste må til at tage sig sammen og blive mere virkelige.«²⁹

De politiske diskussioner på Faurbogård optager ham meget. »Det er dette med venstre og højre. Er det virkelig rigtigt, at man inddeler alt muligt efter, om personerne hører til højre eller til venstre? Venstre skulle vel forestille dem, som vil have frihed alle vegne. Men når nu Schrøder og den slags folk kaldes »lunkne venstrefolk«, så synes jeg også, at du, kære fader, måtte blive højremand, og så tror jeg virkelig også, at jeg ville slutte mig til højre, da der så dér må være de bedste folk. Jeg var så ulykkelig en aften at komme til at sige, at det var da ikke umuligt, at man kunne tænke sig, at en mand kunne sidde i det som Estrup og endda være en mand, som var al ære værd. Det var slet ikke min mening, at jeg ville forsvare Estrup, men blot mente, at det stred da ikke så forfærdelig mod sund fornuft . . . Efter Hans' mening er jeg om ikke Estrupper, så dog højremand. Mærkeligt nok. Andre steder gælder jeg for meget radikal, men det er vist bevis på, at jeg ikke er meget udpræget eller har nogen forstand på venstre og højre . . . Jeg er så langt fra enig med dem i, at højre skal kastes ud af alt muligt i sogneråd, skytteforeningsbestyrelser o.s.v.«³⁰

Den sidste vinter på Askov bliver spørgsmålet om uddannelsen det alt overvejende problem, og der korresponderes livligt om sagen mellem Askov og Rødding. Jacob skriver 5. december 1884: »Jeg er en lille smule skør ved at få denne sag behandlet på en måde, så den bliver meget bemærket. Der – er jeg bange for – vil blive lagt for meget mærke til min ringe person . . . Jeg har endnu ikke villet gå til Schrøder. Jeg ved ikke hvordan, men det generer mig at forhandle om mig selv med sådan en størrelse som Schrøder, – så er der naturligvis også den tossede ting, at jeg synes, jeg går af vejen for noget, og at jeg har gjort sådan en skarp vending, hvad jeg i grunden slet ikke har gjort.« En halv snes dage senere er der planer om studieophold i hovedstaden: »Imidlertid skal jeg vist have anbefalinger, hvis der skal skrives til (skolebestyrer) Gregersen (om at få timer der). Jeg spurgte Begtrup, hvad han mente om sagen. Hvad angår kundskaber, da mente han nok, det kunne lade sig gøre, men han mente, mit sprog og mit ukendskab til den slags skoler ville være en

del i vejen, men det går vel i lave. – Du blev vel ikke stødt over mit misfornøjede ansigt, kære fader, det er også noget, jeg kæmper en del med, at kunne gå ind på noget, som ikke i et og alt stemmer overens med mine ofte forskruede selvlavede meninger. Du må endelig ikke tro, at jeg ikke er glad ved, at du var herovre og fik rodet lidt op i sagerne, tværtimod er jeg meget glad derfor. Bare man ikke takserer mig for højt, så jeg skuffer forventningerne.«³¹

I februar fik Jacob en fod beskadiget, kapslen, der omslutter fodleddet, var sprunget. Nu er den i gips, og Jacob går på krykker: »Jeg er kommet så vidt, at jeg kan få mig forberedt både på latin og fransk, samt desuden læse noget af min matematik, men jeg må bekende, at da jeg lå i sengen hele tiden, kunne jeg ikke få andet udrettet end skønlitteratur. – Jeg har et sted, hvor jeg hyppigt aflægger besøg, – hos min højt agtede og elskværdige fransklærerinde Wenche (v. der Lippe Nielsen). Det er nemt at komme derind, og vi kan tale sammen om alle mulige sager.« Den 23. april blev fødselsdagen fejret. »Da jeg kom op på kammeret, lå der på bordet en regnskabsbog fra Hans og en patentblyant fra Axel (som begge var elever på skolen). Det mindede jo lidt om de gamle fødselsdage, og stemningen blev også festlig. Så kom posten med brev fra dig og fra flere gode venner. Kl. 2 kom stamherren (Kloppenborg-Skrumsager) efter mig. Ovre i Københoved var der umådelig hyggeligt, og alle var i godt humør. Aftenen gik rigtig muntert og rart.«³²

Jacobs højskolekammerat, senere frimenighedspræst i Skærbæk, J. L. Jørgensen har fortalt: »Adskillige gange i mit liv, når ungdomsminderne meldte sig, har jeg måttet udbryde: Hvor Jacob Appel dog har været en god kammerat for mig! At komme fra den lille omgangskreds i min fødeby Haderslev til Askov højskole var en overgang fra små åndelige kår til en rig verden med en herlig ungdom, der søgte dygtiggørelse til en manddomsgerning. Brødrene Hans og Jacob Appel blev jeg hurtigt opmærksom på, og Jacob Appel kom mig venligt imøde. Han havde interesse i alle os sønderjyder, der kom til Askov den 6. oktober 1884. Måske kunne det særlig interessere ham at se, hvad en fra købstaden Haderslev mødte med af åndelig trang og evner til at modtage, hvad den udvidede højskole bød på.

I Haderslev kendte Jacob Appel i hvert fald én familie, Katafter-Meyer, der var embedsmand og gift med en moster til Jacob Appels

svigerinde Sofia. Familien var nærmest slesvig-holstensk, højskole og frimenighed lå dem fjernt, men da jeg kom til at tale med børnene, vore genboer, om Jacob Appel, der havde været der, viste det sig, at han havde gjort et stærkt indtryk på de unge, næsten som en skønhedsåbenbaring fra en ukendt lys verden.

Det lå ikke for Jacob Appel at slutte sig til en eller anden lille klynge på skolen og være på små udflugter med den, han havde jo også sin broder, og barndomshjemmet i Rødding lå ikke langt borte. Men han brugte tiden og samlede sig om sine fremtidsmaal; vi lærte ham at kende som en evnerig ung mand, der forstod Alvoren i uddannelsen. Overfor mig var han aldrig den overlegne, virkede ikke tyngende, tværtimod opmuntrende, ja, han kunne sige: Er du højremand, som I vel er i Haderslev, så hold bare fast ved det! Jacob Appel følte sig aldrig afhængig af mængden.

Da jeg så var blevet klar over, at jeg ville arbejde hen til at tage del i de kirkelige møder i Sønderjylland, blev det som en stærkere tilknytning til brødrene, navnlig til Jacob. Ved min samtale derom med forstanderen, udtalte han, at der tiltrængtes arbejdere i den henseende; journalister og folkelige talere var der tilgang nok af, men ikke af unge, der ville tjene i det frikirkelige arbejde.

Brødrene Appel elskede deres fader dybt og så op til ham og hans gerning. Ved flere lejligheder så jeg, hvor stærkt brødrene var knyttet til hinanden. Jacob kunne være vittig, men i selskab med en af brødrene udfoldede han sig ret, jeg mindes engang sammen med Axel Appel, – hvor han forstod Jacob. Denne modtagelige jordbund hos broderen gjorde, at Jacobs spillende vid og ironi opildnedes endnu mere, inspireret af broderens forståelse.

Da jeg fortalte, at Skrumsager i Københoved havde opfordret mig til at være med i det danske arbejde, bl.a. som huslærer for hans yngste børn, satte Jacob Appel sig imod det og ytrede: Hvad vil du da hjem efter allerede nu? Du har jo ingen forbindelser. Han ville have, at jeg fra min huslærerplads hos gamle fru Busck i Vedbæk skulle flytte ind til København og leve med i hovedstadens åndelige liv en tid. Og for at jeg kunne komme i gang, bl.a. ved at få timer i nogle skoler, sendte forstander Schrøder mig efter Jacob Appels opfordring 150,- kr. af penge, som Bjørnson havde overgivet forstander Schrøder til at støtte unge sønderjyder med, der ville uddanne sig til

en gerning i deres hjemland. Jeg fik nogle timer i en realskole og blev i København. Senere på året viste Jacob Appel sig atter som den gode kammerat. Han vidste nok, at min forsyning med klæder var såre lille; en dag sagde han til mig på den elskværdigste måde, at jeg skulle gå med ham og Axel op til deres skræder og få mål på et sæt søndagstøj, som brødrene ville kautionere for, indtil det blev betalt. Det var i den tid, brødrene boede hos fru Grundtvig. For endvidere at støtte mig tingede Jacob Appel brødrene Sparrewohn og mig ind i frk. Ohlrichs pensionat i Rømersgade og lejede min stue i visse timer til de mange manucenter, han havde, da det var for langt for dem at gå ud til Frederiksberg, hvor han boede. Blandt Jacob Appels forbindelser fandtes ligesom blandt mine en del gamle fine damer. »Har du lagt mærke til, at når man er til the hos gamle damer, er der ikke mere på bordet, end man godt kunne spise helt alene?«

En aften tog Jacob Appel mig med ud i Dyrehaven, han var blød og alvorlig, han talte tungt og ydmygt om den gerning, han nu drog ind til på Askov højskole, ansvaret tyngede ham. Jeg var stærkt grebet af, så lille han følte sig. Jeg vidste ikke andet at sige ham end at henvise til den velsignelse, der hidtil havde været over hans liv og arbejde, ja, og de erfaringer, han gennem kampe havde vundet, så han nu stod som en prøvet mand, der var stærk i ånden. Kort efter rejste han til sin gerning.«³³

Der var mange andre gode kammerater på skolen i disse tre år. Det første år 7 sønderjyder, det andet 9 og det tredie 16. Det var hjemligt. Mange af dem kom han senere i samarbejde med: H. P. Hansen, Peter Grau, Nis Nissen, Vollerup. Men også hos mange kongerigske elever lagdes grunden til venskab og samarbejde. Med Hans Jessen Hansen kom Jacob senere til at skrive guldmedaljeafhandling. Landbrugskandidaterne Niels Anton Hansen og Jacob Hansen, Faurbogård, blev en stor hjælp i ferierne, hvor brødrene var hjemløse. Af senere højskolemænd var der bl.a. Alfred Fauerskov (Bornholm), Ole Jensen (Frederiksborg), Thomas Bredsdorff (Roskilde), Jens Nielsen (Borris) og Rasmus Laursen (senere Ollerup). Af senere præster Niels Dael, Enevold Terkelsen, P. C. G. la Cour Siegumfeldt (Lyderslev) og Mads Nielsen (Jernved). Af senere lærere Kr.

Skovrup (Ryslinge), Sofus Madsen Mygdal, som var på Askov fire vintre og to somre, N. Madsen-Vorgod, Theodor Halse (Vordingborg).

Svenskerne havde endnu ikke fundet vej til Askov, men der var en del nordmænd: Lasse Trædal, Andreas Naavik (Frosten), Kristoffer Friman, Hjeltnæs (Hardanger), Karl Hagerup og Theodor Ystad (Trøndelagen) var der tre vintre. – Men det var først sommeren 1885, digteren Per Sivle dukkede op, mens Wenche v. der Lippe Nielsen fra Bergen allerede var lærerinde for Schrøders børn og tillige underviste Jacob og Poul Scheller (senere lektor i Birkerød) i fransk. Hun var pianistinde og uddannet i Paris. Jacobs forbindelse med norske højskolemænd blev indledet i disse år og var altid meget hjertelig.

Lærerne tog sig meget af eleverne. Men det var dog først og fremmest familien Schrøder, Jacob blev knyttet til. Brødrene fik deres tilhold på Askov, eftersom de udvandrede. Der kunne faderen lettest mødes med dem; et brev viser, hvordan de ellers af pengemangel må give afkald på at mødes med faderen, når han var i kongeriget.

Schrøders og Nutzhorns havde en stor flok børn, alle på alder med Appel'erne. I disse gode dage for skolen var der et fornøjeligt ungdomsliv mellem dem og eleverne. Særlig på det musikalske område, hvor Jacob dog ikke kunne være med. Som alle Appel'er var han naturlig musikalsk, men han havde ikke arbejdet med det som Math og Axel. Men han dansede bedst, han havde en udpræget rytmesans. Det var, som om alt det, han brændte inde med, siden han var blevet »den tavse dansker«, udløstes i dansen. Hans fader havde blik for det. Han skriver: »Når jeg læser dine breve, er det i nogen måde for mig, som når jeg ser dig danse. Ja – din dans er skønnere og friere end din stil. men der er i øvrigt det samme begrænsede og beherskede i begge dele. Lad først stilen få lidt mere fylde og frodighed, så får den det samme klassiske præg, som jeg synes, din dans har«. – Dansen var »skønnere«, for da var han helt fri, den var en lykkelig udløsning for det, som var indestængt – og dog altid behersket!

De unge piger i de to familier var alle kønne og søde, – men meget forskellige. Johanne Nutzhorn var den kønneste med sit lyse, lokkede hår, sine livlige øjne og sin lille fine skikkelse. Hun og Mar-

Fru Grundtvigs logerende 1886

**Axel og Jacob
på sommerferie**

**Kammeratkredsen:
Eli Møller,
Laust Moltesen,
Jacob og Ingeborg**

grethe Schrøder var de faste sopranner i Nutzhorns lille kor og klædte hinanden ved deres modsætning: Margrethe var sorthåret og glathåret, lignede sin moder, med samme milde og kærlige udtryk. Ingeborg Schrøder var helt anderledes. Hendes pryde var den lange, sorte fletning, der nåede ned over livet. Hun var en sikker alt i koret, men meget tilbageholdende, altid optaget af arbejde og alvorlige tanker.

Når man mange år efter spurgte Jacob: Hvor kunne du dog for-elske dig i Ingeborg, når Margrethe og Johanne var så charmerende? svarede han: »Jo, Ingeborg var meget mere interessant«. Det var nok den tavse dansker, som foretrak den pige, han kunne snakke alvor med, – til trods for at hun dansede dårligt, hun hoppede altid. Hun ville så gerne danse med ham, men kunne ikke som alle andre damer klare alt ved hans arm. Hun var for selvstændig, også i dansen. – En gammel elev fortæller, hvor længe Jacobs danselyst holdt sig. I et af Schrøders sidste år, da der var elevbal, og klokken nærmede sig den absolutte lukketid, kl. 12, listede Jacob hen og satte klokken en time tilbage! Schrøder opdagede det ikke, og eleverne – og Jacob – fik en time dans længere. – Da angina pectoris 1909 begyndte at plage ham, var det forbi med dansen. Men hvor var de unge lykkelige, hvis de kunne lokke ham til en kort dans, – for det var en oplevelse, der også nu åbnede en viden om noget, som ellers ikke kom frem.

Jacob var ikke den eneste, der fandt Ingeborg »interessant«. Men hun var højst utilnærmelig. Da hun kun var 14–15 år friede en elev til hende. Hun blev rædselslagen og fo'r ind til sin moder og gemte sig. Men værre gik det, da samme elev langt senere igen friede. Nu kunne selv den elskelige fru Schrøder enkelte gange blive – hysterisk, som da hun ved et efterårsmøde stod op og i ildfulde ord anbefalede indsamlingen til Københavns befæstning, og lærerne gik hårdt imod hende, og det endte med et nervesammenbrud. Det var måske det sydtyske blod, fra moderen havde hun det visselig ikke, hun var med al sin kærlighed en nøgtern kone. Og Ingeborg – ja, hun havde det hele livet med at »styrte tudende ud«, som hun selv udtrykker det, og ingen anede hvorfor. Men denne gang blev der gjort kort proces: den unge mand blev bortvist! Både han og hans prægtige vestslesvigske slægt tog det meget tungt og tilgav det aldrig. Men de

sendte ham til – Cornelius Appel, for, som Sofia Appel sagde: »Der er nu ingen som farfar til at forstå de unge og hjælpe dem. Og de har jo gjort en myg til en elefant oppe i Askov«.

Den bortviste rejste senere til Amerika og kom ikke mere hjem. Han giftede sig aldrig.

Der har nok for kammeraterne stået en vis glans om Jacob, der så tidligt havde mistet sit hjem, og hvis færd var stærkt præget deraf. Hver gang, han hemmeligt skulle hjem til Rødding, var der stor spænding hos dem alle, til de havde ham i god behold igen.

Den ærbødighed, man i Rødding som en selvfølge viste Cornelius Appel, overførte Jacob til Schrøders. Han tager det ikke for givet, at Askov nu er et hjem for ham. Før alle ferier får han sin indbydelse fra fru Schrøder og svarer omhyggeligt og taknemmeligt på den.

Nutzhorns hjem og børn hører også med, selv om han altid bor hos Schrøders. I de to hjem møder han meget af dansk kultur, som han ikke før har tænkt på. Både Nutzhorn og fru Schrøder var kommet fra højt kultiverede københavnske hjem, og det mærkedes. Alt, hvad fru Schrøder rørte ved, blev smukt, fuldt af ynde og sikker smag. Stuerne hjemme i Rødding var også kønne, præget af sund og rolig tradition. Begge steder var de hyggelige og levende, men i Askov mærkedes det, at der var et personligt forhold til kunst. I fru Schrøders hjem havde børnene fået undervisning i musik og tegning af tidens ypperste lærere, og også i Askov var det en selvfølge, at børnene spillede og sang og tegnede. Musikken var en given ting, når Nutzhorn var med, og forbindelsen med familien Constantin-Hansen førte til en stærkere interesse for tidens bildende kunst. Her var Bjørnson en nær ven, og mange af de bedste litterære nyheder fandt straks vej til Schrøders skrivebord.

Alligevel var det sådan, at disse æstetiske interesser ligesom var taget i tjeneste i ungdomsarbejdet, – altså for det etiske og det religiøse. De havde ingen egen plads, man dyrkede dem ikke for deres egen skyld, men de gav samlivet og særlig festerne et tilskud af farve og stemning, der virkede strålende på eleverne. Det var et behov for Nutzhorn og fru Schrøder med de mange kantater og hurtigt forberedte kvartetter og med pyntningen af borde og sale. Kunne man ikke som i Sverige tjælde med tæpper, så tjældede man med guirlander og flag, men forskelligt efter hver fests indhold.

Jacob Appel blev aldrig æstetisk interesseret. Han havde et sikkert øre og en udpræget rytmesans, og han var født med en blyant i hånden, men det faldt ham ikke ind at bruge disse evner kunstnerisk. Under andre, for hans sind lettere vilkår, kunne også det kunstneriske være kommet frem, nu blev han helt taget af det pædagogiske. Men den ynde, han i sin ungdom havde mødt omkring Charlotte Schrøder, blev ved at ligge som et smil i hans minde, og han genfandt det altid hos sin svigerinde Margrethe og knyttedes derved i et særligt venskab til hende op under de grå hår.³⁴

Den sidste vinter fik Jacob den fodskade, som plagede ham hele livet. Han blev flyttet ind i »privaten«, så det var lettere at pleje ham, og boede sammen med Jens Schrøder. Da var det, han og Ingeborg Schrøder, de to tavse, kom til at tale sammen og »opdagede« hinanden. Den 3. januar 1886, på vej hjem fra kirke, talte de ud med hinanden, men forstod, at de var for unge til at forlove sig. Men om to år ville Jacob spørge Ingeborgs forældre. Derefter skrev de til hinanden, og før der var gået et år, fortalte de deres forældre om situationen og fik lov til at blive ved med at skrive til hinanden, »men I må ikke kysse hinanden«. Det holdt de.

Studieår

Fremtiden var stadig ubestemt. Den 31. januar 1884 skriver Jacob hjem om en samtale, han har haft med Schrøder: »Vi talte jo meget om, hvad der ville være bedst for mig, enten at komme til København (d.v.s. tage studentereksamen) eller blive her. Du må endelig ikke tro, kære fader, at jeg ikke tror, du har ubetinget ret (med den fri uddannelse), og jeg ville også godt tage det på den måde, ja, du kan stole sikkert på, at jeg aller helst ville tage det sådan, men det kommer jo an på, om jeg er i besiddelse af de nødvendige evner og den tilstrækkelige vilje. Jeg kan og vil på ingen måde være med til at hylde eksamenspropningen som noget godt, men det er jo den normale vej til at kunne nå en stilling, og det er mest det, jeg synes er i vejen for at blive her på Askov. Men jeg kan så godt med en rolig samvittighed og med den fuldeste tillid til, at jeg gør det bedste, lægge det i din hånd . . . Men, kære fader, jeg håber dog, du vil forstå mig, når jeg siger, at det kommer an på, om jeg virkelig kan svare til dine forventninger.« . . . »Der er jo meget, som tiltaler mig ved at kunne bruge sine evner og kræfter på en i alle henseender frugtbar måde, og jeg har også håb om, at dette, som jeg godt kan se er det rigtigste og i grunden det mest praktiske, vil styrke min vilje, så jeg kan arbejde trofast og flittigt.«

Overvejelserne fortsætter til marts 1885, da professor, daværende docent C. Christiansen lover at hjælpe ham med at tilrettelægge studiet, så det kan passe til, at Jacob kan blive la Cours medhjælper.

Det er let bagefter at se, at Jacob helst havde fulgt den normale vej, og det var ganske naturligt. Alle de lærere, som arbejdede på Askov, var akademikere. Den eneste med en fri uddannelse var Poul Bjerge, men han tog sig især af bøgerne, og dengang var der ikke nogen særlig biblioteksuddannelse. Når han skulle være lærer på Askov, var det naturligt for Jacob, at han fik lov til at blive akademiker ligesom de andre. Han så jo, at de umuligt kunne være blevet bedre højskolemænd, hvis de havde uddannet sig frit. At blive lærer på Askov stod for ham som noget så stort, at det ville være nødvendigt med den aller grundigste uddannelse, – og så mente han endda, at han efter endt uddannelse måtte arbejde videre nogle år, inden han turde vove at tænke på Askov. Intet under, at den 18-

årige, der følte en naturlig ærbødighed for de ældre, blev ængstelig ved tanken om at blive deres medlærer og bange for i uddannelse at stå tilbage for dem.

Det var heller ikke de gamles mening, at han skulle slippe lettere over gærdet end akademikerne. Det har aldrig været »et grundtvigsk dogme«, som modstanderne har kaldt det, at den fri uddannelse skulle være kortere, men den skulle være mere personlig, så den førte til større modenhed og selvstændighed. Men der er stadig den nærliggende fare, at man afbryder den unges læsning for tidligt, fordi der er brug for ham, selv om han ikke selv synes, tiden er inde. Der er jo ingen eksamen, som hindrer det, men det vil føre til en stadig utilfredshed og underlegenhedsfølelse. Mærkeligt var det, at Cornelius Appel, som selv havde lidt under ikke at være akademiker, ikke kunne se det. Schrøder og Askov-lærerne derimod havde aldrig prøvet at færdes og studere mellem akademikere uden selv at have »det blå stempel«. Det afgørende var imidlertid Jacobs tillid til de to rådgivere, og trods sin manglende selvtillid bøjede han sig lydigt for deres bestemmelse. Faderen skriver 31. april 1886: »Hvad du har talt med mig og undertiden mod mig om eksamen, studeringer, udvikling, folkelighed o.s.v., det har rigtignok ingen bitterhed eller smerte eller engang frygt efterladt sig hos mig. Der var ærlighed i det, tykkes mig, og så er jeg ikke ængstelig.«

De økonomiske kår i Rødning var små. Det var derfor meningen, at Jacob skulle tjene sit ophold ved at undervise samtidig med læsningen. Docent Christiansen oplyste dem dog om, at Jacob det første år ville være nødt til kun at læse.

Cornelius Appel havde ofte været gæst hos Grundtvigs, og fru Asta Grundtvig tilbød nu, at Jacob kunne bo og spise hos hende for 40 kr. om måneden. Det første år delte han værelse med Aage Brummer, hvis moster, Filipine Larsen, styrede huset for fru Grundtvig, derefter med sin broder Axel, som gik på Landbohøjskolen. Jacob kom på den måde til at bo i fru Grundtvigs hjem fra 1885 til hendes død 1890, først på Lindevang ved Diakonissestiftelsen, senere på Poul Møllersvej 2.

Jacob skriver 4. maj 1885 hjem om sin ankomst til København:

»Nu har jeg altså holdt mit indtog i staden. Foreløbig er alt passeret vel, endog over mine dristigste forventninger.

1. Først angående mit i denne formiddag aflagte besøg hos docent Christiansen. (Broder) Frederik fulgte mig derop, da jeg er fuldstændig vild herinde. Med blandede følelser ringede jeg på. Døren åbnedes, og en mand i slåbrok viste sig. Han så *meget* almindelig ud. Jeg spurgte meget høfligt, om det var docenten, jeg havde den ære at stå ansigt til ansigt med. Efter et bekræftende svar sagde jeg, hvem jeg var. Jeg kom ind og måtte indtage en frokost, trods det, at jeg allerede havde spist to gange i de sidst forløbne to timer. Det gik ganske udmærket (efter min opfattelse) med konversationen. Han var umådelig flink og tjenstvillig i alle måder. Efter at have talt en times tid, foreslog han, at vi skulle gå ind til byen og se anstalten. Vi spadserede af sted (fra Ladegårdsvej) og kom ind gennem lærerindgangen. Der beså vi de fysiske apparater, talte om Ørsted o.s.v. Kort sagt, alt gik godt! Slutningen var, at han inviterede mig om til sig på mandag. Jeg går selvfølgelig derom, men meget interessant er jeg ikke sikker på, det bliver.

2. Angående min modtagelse her i huset, da var den overmåde venlig og velvillig. Fru Grundtvig er jo over alle grænser munter og, hvad jeg ikke anede, aller yderst radikal i politisk henseende. Hun spurgte mig om mit standpunkt, og jeg sagde, at for så vidt jeg havde et, ville det blive meget moderat, helst »liberalt«. Hun sagde ikke noget, men spurgte videre. Fille er som sædvanlig »munter og fidel«. Her er også en norsk frøken, som er over al måde elskværdig og tiltalende. Hun er ingenlunde smuk, men har et meget bestemt og muntert Antlitz . . . Vi har et flot værelse med sofa . . . Jeg var hos manuuktøren i aftes og er godt fornøjet med resultatet. Jeg skal i de første timer give 1,25, men fra sidst i juni til først i august skal jeg kun give 50 øre. I aftes var han meget mer manerlig, og vi kom i en meget livlig disput om Jul. Petersens trigonometri, som jeg mente var alt for vidtløftig for almindelige mennesker, der kun ville have trigonometri til praktisk brug. Han vidste om Hans og Axel, at de havde fået udmærkelse, så han sluttede, at jeg også måtte have temmelig let ved mine ting. Han eksaminerede lidt i de trigonometriske formler, og jeg var så heldig at have dem, han spurgte om, på rede hånd.«

Dagen, efter skrev han: »Man kom i aftes hjem fra åbningsmødet på Grundtvigs højskole i en meget ophidset stemning. Hr Grove

havde talt om det danske folks sørgelige tilbagegang i alle måder i de sidste 20 år, alt muligt stod stille, og kun han og enkelte andre havde trofast arbejdet videre på folkets udvikling, både kristeligt og folkeligt. Den norske frøken sagde, at Grove var gal, fru Grundtvig, at der var ikke mening i, hvad han sagde. I eftermiddag skal fru Grundtvig til middag hos grevinde Frijs på Angleterre. Men hvordan hun klarer sig med sine ultraradikale meninger, det forstår jeg næsten ikke. Fille er ubetinget det mest besindige menneske her i huset, men hun snakker i en gruelig guddommelighed. – Jeg kunne ikke få mig selv til straks at lægge det jyske af, jeg talte jysk med Christiansen akkurat som jeg plejer, og hans sprog er ikke meget finere. Her i huset er der selvfølgelig ingenting i vejen for at tale jysk, men jeg har dog i sinde at øve mig i at tale som en bog, dels hos manuduktøren og dels andre steder, hvor jeg kommer. Hvad Christiansen angår, da var jeg ikke forlegen et eneste øjeblik, jeg så straks, at her var ingen snerpethed eller spidsborgerlighed, men derimod meget naturligt i alle måder. Han er grundtvigianer. Grundtvigs billede hænger over hans skrivebord, og Grundtvigs værker står sammen med Oehlenschlægers i hans reol. Hvordan – mon jeg skal have min sorte frakke på om til ham på mandag? – Christiansen har i denne tid noget nyt for i lyslæren, det vidste jeg heldigvis en lille smule om, så han viste mig sine præparater. Dog forstod jeg ikke meget af det.«

Fru Asta Grundtvig var stadig livlig og ungdommelig og egnede sig godt til at have unge mennesker om sig. Hun var frisk og fornøjelig, jævn og folkelig. Hun deltog i lærermøderne på Askov, og i Vallekilde opholdt hun sig indtil en halv sommer ad gangen, så hun var godt kendt med højskoleforhold. Hun fortalte livfuldt og begejstret om Grundtvig og deres meget lykkelige ægteskab, og de unge mænd var så fri over for hende, at de drillede hende med, hvem der vel i himlen skulle være Grundtvig nærmest af hans tre koner. Men så bruste hun op: Der var ingen tvivl om, at det skulle hun! Så lykkelige som de havde været! Ja, fru Grundtvig mødte sine unge logerende med en tillid og åbenhed, som om de var hendes egne. Da Jacob boede der så længe, kom han efterhånden til at hjælpe med praktiske ting, og det var udviklende for ham at møde fru Grundtvigs ubetingede tillid.

Fru Grundtvig og Fille, som Filipine Larsen kaldtes, må også have haft et overskud af humør. Når Jacob og Axel uventet kom hjem og i køkkenet gjorde sig til gode med kyllinger, æg, bajere og andet godt, morede de sig hjerteligt, og der vankede ingen skænd. – Men det passer ikke faderen hjemme i Rødding. Han skriver: »I har det næsten for godt hos fru Grundtvig. Frederik skriver, at I er »herrer i huset«. Og her vil jeg så bare sige: hersk lidt mildt derinde. Udnyt ikke stillingen på en egennyttig måde, men gør gavn i og for huset. Den ro og ædruelighed, ligevægt og sindighed, det mådehold og overblik, huset savner, skulle I se at yde. Vær ikke kritikere og dommere, men støtter og tillidsmænd, som de flagrende stemninger og overfladiske strømninger kunne reguleres lidt af, at kvinderne måtte få at mærke, at de havde tilhold og hjælp hos jer og ikke behøvede at frygte jer.«

Brødrene måtte vel have kritiseret et og andet, men de holdt meget af fru Grundtvig og hun forbløffede dem ved sin vitalitet. »Man er meget radikal her,« skriver Jacob, »ja, ikke så meget som i munden. Fru Grundtvig, som jeg havde tænkt mig værdig og rigtig grund-besindig, er med som en af de ivrigste i alt, hvad der er nyt. Imidlertid er hun meget frisindet, så hun forlanger ikke, heldigvis, at vi andre skal synge ligesom hun. Men i så fald ville det også være højst ubehageligt, thi mange af hendes anskuelse i politisk henseende er meget afvigende fra, hvad jeg har været vant til at høre og synes bedst om.«

Hos fru Grundtvig lærte Jacob C. Hostrup at kende, og han hørte ham prædike og tale så ofte som muligt. I disse år kom Hostrup ofte på Falkenstjernes højskole på Chr. Winthers Vej; dér kom Jacob til møderne: det var hjemligt, selv om det var under byforhold. Også pastor C. J. Brandt fra Vartov kom hos fru Grundtvig, og Jacob gik mest i kirke hos ham, men engang om måneden til Vilhelm Birkedal på Vældegaard.

Af politikere var familien Høgsbro stadige gæster, men også C. Berg, i hvis hus Jacob jævnlig kom. – Fru Grundtvigs datter Asta, gift med lægen, professor Chr. Poulsen, kom meget hjem til moderen. »Hun er en ganske udmærket en,« skriver Jacob, »hun er rigtig et mønster på en folkelig kone.« Også Fr. Lange Grundtvig lærte han at kende, senere besøgte han ham i Amerika, og det gamle venskab for-

nyedes. – Gennem sine brødre lærte Jacob redaktør Fr. Bagge, »Vort landbrug«, at kende. Der gav man de unge den samme hjertelige modtagelse på alle døgnets tider, som om man kunne være deres egen, og de fandt et fristed i det gæstfri hus. – Hos Grundtvigs kordegn, skomagermester P. Mouritsen, var der interessant at komme. Der færdedes mænd som A. D. Jørgensen, Lars Dinesen og Sofus Høgsbro. – Udenfor byen kom Jacob ofte til Vældegård. Forstander Rasmus Hansen havde været hos C. Appel fra 1869–72 og var sønnernes gode ven. En sommer var Eli Møller, den senere bekendte kvindelæge, lærerinde derude. Jacob kom til at manuducere hende til studentereksamen. Hun kom også fra højskolekredse og hørte med i den flok af unge, som kortere eller længere tid opholdt sig i København i disse år og traf hinanden ud fra fælles forudsætninger. De havde mange festlige oplevelser sammen. Jacob var også her balløven ligesom på Bjerregård hos familien Ostenfeld, professor Christiansens svigerfamilie. – Kulminationen på festerne var nok brylluppet mellem Nanna Berg og J. P. Kristensen-Randers, da kammeraterne samlet rejste til Bogø og oplevede C. Berg i hans hjemlige og faderlige vælde.

Jacob oplevede et enestående møde mellem højskole og universitet. Den 2. maj 1886 skrev han: »Om torsdagen var jeg inde at høre på Nørregaards doktordisputats.³⁵ Den blev ikke så interessant, da Brandes ikke mødte. . . Nørregaard sluttede med en tak til universitetet og det ønske, at vi. . . fremdeles måtte søge derhen for at få næring til vor åndelige udvikling. Hvad mon Nørregaard i grunden har hentet på universitetet? Sin teologi har han vist som alle andre lært hos manufactøren. Når man ved, det kun er i naturvidenskabelige fag, universitetsprofessorerne bruges af de studerende, så er der ingen grund til at takke for den åndelige føde, de unge henter der. Brandes er vel omtrent den eneste, der samler nogenlunde fuldt hus på det høje sted. Jeg synes, det havde været mere passende, om han havde udtalt ønsket om en grundig reform på hele universitetsområdet, man må jo da håbe, det er derfor, han har disputeret.«

Det betød overordentlig meget, at brødrene havde hinanden. 23. oktober 1886 berettede Jacob herom: »Axel og jeg har lyder fælles, og jeg tror, de mer end fælles dyder virker til godt kammeratskab. Vi er f.eks. begge meget tunge om morgenen, kalder gensidig på hinan-

den uden at stå op, kommer vi så endelig op af dynerne, har vi begge meget travlt med at komme i klæderne . . . Så ryger vi begge, holder af at sidde oppe om aftenen, holder af en bajer til the, morer os ved at se det smukke køn på gaden, gider ikke gå på besøg hos »vennerne« vil gerne have varme oppe på værelset, o.s.v. altså vi har en hel masse i alt fald ikke så gode egenskaber til fælles, og det giver et godt sammenhold. Vi klager os begge m.h.t. at få noget bestilt, det er især et omkvæd, vi synger tostemmigt. Så tror jeg for resten også, at nogle af vore fælles gode dyder har en indflydelse. Vi er ikke til daglig filosofer, heldigvis, for når man filosoferer, at sige over sig selv, så kommer i det mindste jeg alle tider til et meget sørgeligt resultat, og så bliver det oftest derved, at det virker forstyrrende på konstitutionen. Axel slider rædsomt i det men det ene ark efter det andet løber også af stabelen, han må absolut være »en mand, landet venter sig noget af,« som salig P. Jessen sagde om sig selv, da han uddannedes til konsulent.

»Lille Hans« fra Dalum har været her til stor opmuntring for os. Der er noget gemytligt over ham. Bare at se ham gå med disse bekendte rusticiøse skridt ned ad gaden. Frakken knappet, så han ser ud som en halvhængt, og med sine store ører, der bærer hans bløde hat, som er slået helt ned over øjnene. NB. Naturligvis, når han er fro og har vind i sejlene. – Axel sidder og spiller en vals af »Faust«.

1887–88 var Axel og Jacob meget plaget af forventning om forlovelserne. Den slags snakker man ikke om. 16. juli 1887 skrev Jacob til Ingeborg: »Ostenfeld aner ingenting. Han ville sige: Du er gal, det er det dummeste, du kunne gøre. Det eneste gode ved sagen er, at din kæreste rejser til Stockholm de to første år, så har I da ikke tid til at drive tiden bort.« Før jul 1888 skriver Jacob: »I det sidste år har vi brødre næsten intet meddelt hinanden, enhver har gået sine veje . . . en sådan slidvorenhed kan efter min mening let afstedkomme, at vi kommer til at føle os halvt uvedkommende i forhold til hinanden. Slægten må holde sammen, ellers kan vi ikke undgå at tabe noget meget væsentligt i vort følelsesliv. Selvfølgelig de af os, som har fået »den gode gave«, har fået en ny kilde at øse af, men sandelig ikke en kilde, der indeholder alle næringsstoffer, – og selv om man har fået ny familié, så er det lige nødvendigt, så vidt muligt at holde alle de gamle kilder uden is – og uklarheds bedækning.«

Efter Axels afrejse skrev han 13. juni 1889: »Da Axel var her, var jeg ligesom omgivet af forståelse. Jeg kunne bare se på ham for at forstå, vi var to, der holdt sammen på en inderlig vis. Nu er her nok venner, men ingen hjertensfortrolighed.«

Jacob knyttede kun to virkelige venskaber i disse læreår, og de var meget forskellige. Det ene bragte ham i kontakt med en helt anden verden end hans hjemlige, det andet var netop et venskab om det bedste derhjemmefra.

På Polyteknisk Læreanstalt traf Jacob den senere professor i brobygning, Asger Ostenfeld, søn af pastor Søren Ostenfeld i Skibby i Hornsherred. Det gik hurtigt sådan, at de daglig kom til at arbejde sammen. De hjalp hinanden i stedet for at bruge de dyre manuduktører. De arbejdede sammen i ferierne, ja, de var uadskillelige studiekammerater. »Ostenfeld og jeg er de eneste på vort hold, som ikke bruger manuduktør,« skriver Jacob. »De andre kunne lige så godt have undværet det, bare de ikke havde tabt hovedet straks, da de mærkede, at man må arbejde selv. De kommer nu bagefter til at føle, at manuduktøren slet ikke kan befri dem for arbejdet. Der er bare den forskel, at hos manuduktøren læser de på samme måde som i skolen. Hos professorerne er man selv herre over, hvortil og hvad man læser.«

Jacob så op til Ostenfeld. »En lynende klar intelligens, en stærk vilje og en ædel karakter, målbevidst som få.« Jacob måtte beundre hans faste mandighed, for hos ham selv var der så meget, der bevægede og uroede ham, snart var han oplagt, snart utidig, mens Ostenfeld havde en evne til koncentration, som førte ham lige frem. Det var en stor hjælp for Jacob at blive så nært knyttet til en jævnaldrende af denne type, og samtidig blev deres venskab den første prøve for den livsindstilling, Jacob havde med fra sit hjem.

Selve københavnerlivet reagerede han som landbo kraftigt imod. Da Schrøder blev landstingsmand, oktober 1886, skriver han hjem: »Jeg tror heller ikke, Schrøder passer herinde, thi han pjatter jo aldrig, og uden det kan man vist næppe omgås nutidens oplyste og æstetiske københavnere, der lever i en halvvejs uvirkelig atmosfære, der er fyldt af parfyme, fremkaldt ved deres egne sygelige spekulationer, som kun til dels tillader de gode mennesker at bruge deres sunde for-

nuft. Københavnerne sejler agterud for landet med hensyn til at bedømme stormændene i vort land, og københavnerne, de gode som de slette, vil alle bare nyde; kommer der noget frem, der ikke kan nydes, nedsovses med alt muligt slikkeri, så betakker de sig. Let bevægelige og spirituelle er de, men meget dybere stikker kun såre få. Det er næsten som Ibsen docerer i sin nyeste bog:³⁶ man må helst ingen idealer have, for der skal held til at leve med dem, og så er det fornuftigst at sige stop. Men et liv, som de fleste herinde fører det, hvor man til enhver tid lever i usle småting, det er der gruelig lidt ved.«

Selv i fru Grundtvigs hjem finder han det københavnske præg: »Så er jeg atter havnet her i min gamle stue, her er så hyggeligt. Men alligevel har jeg en fornemmelse af at have det lidt ensomt nu i forhold til den sidste tid i Askov. For selv om man her i huset er uhyre venlige mod mig, så mangler der dog så meget i, at der kan være tale om at dele stort andet med dem end timeligt velvære. . . og så har de gode mennesker her i huset ligesom ikke rigtigt noget at leve for, der er ingen sådant bestemt gerning eller plads, de skal udfylde. Det gør også meget til, at jeg savner tilknytningspunkter med dem.«

Mange landboere vil genkende denne reaktion ved mødet med storbyen. Det er det gamle bondesamfunds søn, der står overfor det moderne bysamfund. Han kommer fra hjem, hvor livets grundforhold til slægt, til arbejde og til Gud udfylder livet helt. Der er intet småt eller stort, som ikke står i forbindelse dermed, og de tre hovedforhold hører igen nøje sammen. De politiske meninger er vokset frem deraf, det er ud fra kristne synspunkter og kristen moral, de afgiver deres stemme. Det er personlig alvor for dem at være venstremænd. – Nu møder Jacob i København en let og arrogant tone i politiske samtaler, som sårer ham dybt, ikke alene på grund af højrestandpunktet. Han går med til politiske møder »men det var et uselt møde i Cirkus forleden aften, der forhandlede om forsvarssagen på en efter min mening lidet pæn måde.«

Også byens selskabelige former finder han unaturlige, og han føler sig grænseløs genert ved at rette sig efter dem. Han vrider og vender sig, når han må gøre visitter for at takke for en indbydelse, og han er altid bange for, at man skal lægge mærke til ham, så han er glad for, hvis han har timer, når Fru Grundtvig har sine fine middage. Han skriver til Ingeborg: »Der har her i huset været stort middagsselskab,

bestående af pastorer med fruer, men jeg var så heldig at være forhindret i at være hjemme til festen . . . forøvrigt er her ingenlunde kedeligt ved sådanne lejligheder, men du mindes vel nok min dårlige konversation overfor fremmede mennesker, og da det vist er noget meget vigtigt over for den slags folk, der kun taler om ting, der er mig meget ligegyldige, er jeg udmærket tilpas med at have undgået denne diner. – Og hvad er så et bal i København mod festerne hjemme. Danse kan man ikke rigtig her i København, de løber rundt på et og samme sted, – men jeg morer mig for resten rigtig godt,« selv om han synes, damerne er uglet ud, og herrernes konversation er flad. »I forrige uge var jeg til bal, det første, jeg har været til af den slags, det var hos docent Seidelins. Gruelig grinagtig dannet må man være sådan en aften. Vi gik med hvide handsker uden pusterum. Så drak vi en hel del vin for at få humøret op, thi damerne var ikke første klasses med hensyn til dans og konversation, hvilket jo er meget sørgeligt på et bal. Hvis jeg kommer til Askov i julen, skal jeg nok huske af og til at spørge min dame, om hun ikke ønsker at gå lidt ind i en anden stue og trække frisk luft, for det må vist være fint, i hvert fald betragtes det sådan! Vi dansede kun tre danse foruden lancier og francaise, men de tre var så lange og med så korte mellemrum, at jeg først kom hjem kl. 3. – Men det aller værste ved denne historie var, at jeg måtte op nogle dage efter på en kort visit for at sige tak, og det er for mig ligefrem utåleligt at komme ind med overfrakke og handsker på og give den glade, taknemmelige frø, bøjende sin ryg for både herren og fruene og de unge døtre.«

Fra Slimminge mellem Køge og Ringsted hos Hans' svigerfamilie skriver han 24. august 1885: »Folk herude er noget ganske andet end folk inde i byen, de er meget sundere og meget mere naturlige og sandere end de glatte og afslebne stakler, som drysset omkring herinde.« »Vi har nu også tit haft det rigtigt fornøjeligt, danset flere gange o.s.v. men man er jo engang blevet så forvænt m.h.t. den slags ting, at det er kun, når man er sammen med et vist selskab, som ikke har behov at være ret stort! at man morer sig. Jeg tror ikke, man noget sted har det så fornøjeligt som i Askov, og så er det ikke så let at more sig, når man først har prøvet det bedste.«

Efterhånden går det dog bedre, han overvinder noget af sin generthed og lærer at falde ind i tonen. »Forleden var vi til selskab

hos Christiansens, vi havde det meget fornøjeligt. Jeg havde en rigtig kvik frøken Seidelin til bords. Hun er provisorist, smiler ad højskolerne o.s.v., så vi morede os gensidig med at drille hinanden lidt. Hun er nemlig kusine til Ostenfeld og kender mig derfor af omtale.« I det samme brev skriver han: »Mit svage punkt, Københavnerne: Jeg kan nu engang ikke rigtig med det folkefærd, men jeg ved godt, jeg ser alt for mørkt på det. Desværre bliver folk i det mindste mange steder herinde bedømt godt eller slet eller rettere behagelige eller ubehagelige, eftersom de er gode til at lave brandere og sætte små intriger i gang, eller om de er en smule »bondske«. Nu må du ikke tro, jeg er blevet »folkelig i ikke-god betydning, men der er alligevel noget om det. – Men jeg er fra landet, kender ikke så forfærdelig meget til bylivet. Jeg kommer herind og ser mange for mig helt ukendte ting og forhold, ser måske i førstningen en smule bornert på sagerne. Men én ting er imidlertid sikkert, at meget burde ændres. Altså: jeg vil bede dig ikke gøre slutninger af, hvad jeg har sagt dig (om København), men på den anden side kan det da heller ikke skade, at du ved, at herinde er meget, som tilsyneladende er så godt og rart, men som i grunden er noget dårligt stads.

At man kan se, at der er småvorne dagligdags stakler, udelukker jo ingenlunde, at man ser sine egne utallige skrøbeligheder, og det være langt fra mig at synes godt om mig selv, men det gør, at man lærer at tage hatten af for mange, som man før har smilet af, undertiden spottet lidt over. Jeg tror nu ikke, jeg bliver for folkelig, men mere er jeg blevet det, det kan ikke nægtes.«

Gennem Ostenfeld kom Jacob nu i nærmere berøring med kredse, som var højkirkelige og praktiske højremænd, og da han møder dette fremmede hos så værdifulde mennesker, fører det til en stærk brydning i sindet, så han bevidst tilegner sig det livssyn, han har fået i sit hjem, men også lærer at værdsætte anderledes tænkende. Denne udvikling, som stod på i alle læseårene, har utvivlsomt været en nødvendig modning og forberedelse til hans senere arbejde.

På forhånd er han meget betænkelig ved at skulle til Skibby præstegård. I det daglige samarbejde med Asger Ostenfeld betød deres forskelligartede hjem ikke nogen vanskelighed, fordi de helt gik op i deres arbejde. Det var noget andet med familien. »De er som bekendt provisorister og indremissionske, stærkt ortodokse, alt nyt

mistænkende, grundtvigianerfordømmende.« Pastor Ostfeld, som hørte Schrøder inde på kirkemødet, syntes på en måde om Schrøder, men, som han udtrykte sig, »han har jo denne grundtvigske, overlegne, selvtilfredse tone og disse fortvivlede ideale grundtvigianske meninger og tanker, som jo kan være gode nok, men som aldrig kan realiseres.« Det var det sædvanlige. Hver talte sit tungemål, forstod ikke de andre og syntes ensidigt, at alle de andre var overlegne og selvtilfredse.

Det gik imidlertid meget bedre end ventet på pinsebesøget i Skibby. Jacob skriver hjem: »Her er rasende hyggeligt, velstanden titter frem alle vegne (i sammenligning med hans hjem), en udmærket have og meget mere medgørlige mennesker, end jeg havde troet herude. Tværtimod ser jeg i dag til min store overraskelse, at »Højskolebladet« ligger på pastorens skrivebord. Pastoren, men vel især hans kone, er usædvanlig oplyste om sønderjyske forhold, og især om din stilling derovre, kære fader. Her er så vidt jeg endnu er kommet så godt selv for en »rød« at være, som man kan ønske sig. I det hele er huset, så vidt jeg kan forstå, indrettet meget hyggeligt og rationelt. Noget, der karakteriserer familien er den forstand og tænkksomhed, der viser sig alle steder. Man ser f.eks. ingen gøre et dristigt slag på krocketpladsen. »En fugl i hånden er bedre end ti på taget«. Sønnerne er nu lige ved at være perler, når de bare ikke var så mistænksomme overfor alt, der blot smager eller lugter af det ikke ligefrem autoriserede og af alle anerkendte. . . Pastor Ostfeld er en alvorlig troende mand, og formel dygtighed har han som glimrende begavet nok af. . . De har et yndigt hjem, der er frit som kun få steder.«

Jacob blev gennem årene modtaget med den største godhed i Skibby præstegård, og han kom til at højagte denne familie. Senere førte dette ungdomsbekendtskab til det meget nære venskab med den anden søn, Harald Ostfeld.

Men der var ting, han savnede i Skibby, og derved opdagede han ejendommeligheder og værdier i sit eget hjem, som han hidtil havde betragtet som en selvfølge. Han syntes, mennesker blev bedømt for meget i sort og hvidt efter deres politiske og religiøse stade, så det blev noget i retning af, at socialister blev djævle, venstre gudsfornægtere, liberale kosmopolitter, højre Guds børn. Når man kender

Harald Ostenfelds senere virksomhed forstår man, at Jacob overdri-
ver stærkt, men man må ikke glemme, at han kom fra et sted hvor sort
og hvidt betød tysk og dansk, og hvor man havde levet sig til, at al
åndelig tvang er dræbende. Jacob blev aldrig selv snæver overfor an-
dre politiske og religiøse farver, selv om han var nok så sikker på sit
eget, og at han kunne få hjælp, og undertiden den bedste hjælp fra
andre kredse, ser man i hans forhold til Harald Ostenfeld. Forklarin-
gen derpå er for en stor del at finde i, at han i det ostenfeldske hjem
havde lært højrefolk og højkirkelige at kende i deres eget milieu.

Her var han også for første gang i kirke på landet, uden at kirken
var fuld. En udmærket præst – og alligevel. Han spekulerede over,
om egnen var så død, at der intet var at gøre, eller om det ville gå
bedre med en »halvstuderet« men livlig grundtvigianer. Kirkesalen
derhjemme med de mange aktive tilhørere, med den stærke samhø-
righed mellem præst og menighed kommer til at stå for ham som
endnu værdifuldere, end han før forstod.

Og så er det en embedsslægt, han her træffer. Deres synspunkter er
præget af slægtens erfaringer som embedsmænd, mens han kommer
frisk fra landet. Om aftenen, når de synger Ingemanns aftensange,
ser han sig om efter tjenestefolkene, men de kommer ikke ind, og
han forstår det ikke. – Men mon de dog ikke var der til morgenan-
dagten? 8. september 1887 skriver Jacob: »Jeg har ofte erfaret, at en
husandagt kan bringe en fællesskabsfølelse med sig, selv om man
ikke står vedkommende familie synderlig nær. – Han kender kun
den demokratiske levemåde. Senere skriver han, at han indser, at fa-
miliens konversation er alt for intelligent til, at almuefolk kunne få
noget ud af den. Han har også indtryk af at der er et skel mellem
dem, der befatter sig med åndeligt arbejde, og dem, der arbejder med
hånden, og det er nyt og ukendt for ham. »Dog vil jeg nødigst af alt
være med til at kaste nogen som helst skygge på akademikerne, men
den bornerte udelukkelse af alt andet, må man vel uden fare for at
være blasert have lov at foragte.« Her er det også en selvfølge, at
man tager en uddannelse, som fører til embede. »De egner sig ikke
til frit studium, de er i den henseende meget realistiske.«

Efter eksamen går Asger Ostenfeld efter Jacobs råd videre som ma-
tematikér. Jacob mener, at han er så genial på dette område, at han
ikke har lov til at vælge et mere praktisk fag. Men efter 7 ugers stu-

dium slår Ostenfeld om og bliver assistent hos professor L. F. Holmberg. Han skriver til Jacob: »Jeg var egentlig straks klar over, at hvis jeg ville have pladsen, ville jeg lægge mig efter ingeniørfagene og i det hele lægge an på at blive en af Holmbergs eftermænd. Jeg håber nu ikke, du anser mig for alt for meget i retning af en vindfløj; på den ene side står jeg uden en chance, på den anden bydes mig en virkelig stor chance.«

Tværtimod. Det var netop Ostenfelds stadighed, Jacob beundrede. »Ostenfeld er rasende realistisk, dertil kommer, at han er en sjælden begavelse, flittig som en bi, har en mærkelig sanddru og retskaffen karakter og er en trofast kammerat. . . Han er efter mine begreber i mange henseender noget meget sjældent, men han mangler lidt »fut« i god forstand. Jeg tror sikkert, han som borger vil nå meget højt. . . Ostenfelds eksamen er endnu bedre end min. Han fortjener også mere end jeg.«

Det »fut«, Jacob savnede hos ham, er den fri indstilling overfor studierne, at man læser for sin personlige udvikling, og så må man jo bagefter se at få en stilling. »Blot jeg kan blive et brugbart menneske,« er omkvædet i Jacobs breve. Han er bange for ikke at kunne fylde en plads, – men dette med at styre hen imod en sikker stilling, ligger lige så meget udenfor hans verden, som det er en alvorlig sag i Ostenfelds.

I et brev til Ingeborg findes det klareste udtryk for, hvilken hjælp bekendtskabet med Skibbyfolkene har givet ham: »Ja, der er skæve sider ude omkring i verden, skævheder, der skærer os slemt i øjnene, når vi ikke kender dem hjemmefra. Men så må vi altid søge at få øje på de gode sider, der på vedkommende steder i reglen findes, og som vi mangler hjemmefra. I reglen er det sådan, hos hæderlige og retskafne mennesker, at de hver kreds for sig har sine relative fortrin. . . jeg ved, må du tro, hvor dybt det kan såre en, at folk lader hånt om, hvad man holder af og tror på. Jeg ved også, at jeg mange gange har dømt de folk galt, idet jeg ofte ikke har set, at de havde store fortrin for mig og mine lige i anden henseende. Jeg kender folk, der virkelig leder et virksomt og kønt menneskeliv, men som har mistro og fordømmer det meste af, hvad *vi* har lært at skatte fra små af. Det er på en måde trist at gøre den opdagelse, men det er på den anden side glædeligt, thi der er jo dog kun grumme få, der ser på

forholdene, vi lever under her i verden, på den måde, vi nu er opfødt i. Og det ville da være sørgeligt, om vor kreds var den eneste, der levede til Guds ære og menneskers gavn. – Det er ikke på den måde, at jeg mener, vi på nogen måde kan give slip på alt det, vi holder af, og tage deres op. Nej, Gud fri os vel for det. Men vi kan tage deres erfaringer og erkendelse, og de vore, til gensidig gavn og til folkets udvikling. Jeg vil bare lægge dig på sinde, at du må ikke synes, at folk, der står fremmede over for din livsanskuelse, umulig kan føre et tilfredsstillende menneskeliv.«

Var dette hårdkløveri og ligeGYldige småting? Det kastede i hvert fald Jacob ind i store brydninger. Hos Ostenfelds og andre steder kom det ustandselig på tale, når Jacob var deres gæst, at det var urigtigt, at han ikke i sin uddannelse gik den normale vej. »Det er ofte ubehageligt, at jeg ikke som alle de andre har eksamen. De vil alle have så meget forklaring over, hvorfor jeg ikke har den. Jeg kan selvfølgelig ikke give mig til at forklare hvorfor, og så smiler de imellem og tænker måske ved sig selv: han er naturligvis dumpet! Til Ingeborg: »Jeg er gruelig glad ved, at du ikke synes, at det er nødvendigt at være student og reglementeret kandidat for at kunne komme til at udrette noget virkeligt godt og om muligt dygtigt. . . de aller fleste, også mange gode mennesker, synes, at den måde, jeg læser på, er af-fekteret eller i hvert fald noget sværmerisk, noget, man skulle undgå. Det er ikke min egen skyld, at jeg er kommet ind på den vej, (endskønt jeg helst ville). Jeg havde ikke vovet det, hvis ikke far og mine søskende og din fader havde opfordret mig dertil.« – »Jeg er bange for, at jeg holder mig en del mere for mig selv, end jeg egentlig burde, og det er jo min egen skyld, da jeg godt kunne få adgang til de steder og de mennesker, jeg kunne have noget godt ud af, men jeg skal sige dig, det er forbundet med så mange små ubehageligheder for mig at komme til mange af de gode folk, fordi de har lidt mistro til mig af den grund, at jeg ikke læser på almindelig måde. Ser du, det er det, der undertiden trykker mig, at jeg ikke er mand for at overse den slags småting. Jeg føler mig ligefrem lettet, når jeg træffer et menneske, som jeg mærker ikke vil have en tilståelse af mig, hvorfor jeg ikke kan blive student som alle andre. De fleste tror, jeg er blasert og mener, jeg fremfor andre kan »bringe det til noget«, og du kan nok forstå det uhyggelige i stadig at skulle ret-

færdiggøre sig. Men det værste er, når man står overfor mistænkelige *venner*, det er jeg så ked af, at jeg må indrømme, det ikke er helt usandt, når der siges, at jeg undgår at komme sammen med den slags folk. Det er meget lettere og behageligere at blive anset for noget af en sværmer, end at blive bedømt som en, der ikke gider bestille noget og dog vil give det udseende af at turde vove mere og anser sig for bedre end andre mennesker. – Mon der ikke kan komme noget sygeligt med i det, sådan at gå udenom at blive stillet til skue?»

Over 60 år senere fik hans datter et indtryk af, at han ikke har overdrevet. Hun blev præsenteret for en slægtning af Skibbyfamilien, og den gamle dame svarede prompte: »Så er De jo datter af den Appel, der var så vigtig, at han ikke ville tage studentereksamen!«.

24. oktober 1887 skrev Jacob: »Det er nogle slemme raptusser, jeg får, de piner mig og frugter intet. Jeg er sikker på, det ene og alene hidrører fra forfængelighed, jeg mener nemlig, jeg ad den anden vej vil kunne nå til en »behagelig« plads, om end den vil blive mindre ideel medens jeg for tiden ikke tror meget på, jeg ad højskolevejen når noget videre. Se, det kan du nok forstå, jeg inderst inde i mig selv føler er bare søllehed . . . For din skyld kunne jeg også ofte ønske, jeg havde været ordinær, thi jeg ville så umådelig gerne gøre det rigtig godt for dig, når vi engang sætter bo, men jeg forstår godt, at du naturligvis kun vil få det godt, når vi begge kan arbejde med hinanden mod et fælles mål.

Op fire dage senere: »Din fader havde forleden holdt et foredrag, hvori han bebrejdede, at så mange elever fra Askov tog eksamen. Jeg kom derved til at tænke på, at han og fader dog vist i grunden har forset sig på artium, thi det er jo udelukkende den, det drejer sig om, de har jo intet imod den eksamen, jeg nu vil tage, tværtimod. Johanne Nutzhorn var fornærmet over, at han også havde nævnt landbrugseksamen, det var jeg godt tilfreds med, den er efter min mening lige så dårlig som artium.«

Med studierne gik det fra første færd godt. »Jeg er begyndt at læse fransk med Borup.³⁷ Jeg gjorde ham opmærksom på, at jeg kun havde læst fransk i 7 måneder. Han ville knap tro, at jeg ikke havde læst længere, men efter stilen at dømme var jeg i hovedsagen lig med studenterne. . . han kunne imidlertid ikke rigtig lide, at jeg ingen ar-

tium havde, men p.d.a. side havde han jo ikke noget imod, at jeg til visse lige så godt kunne få mine kundskaber ad fri vej. . . han var næsten glad over at få en elev, der var så vidt, og som rigtig for alvor havde i sinde at lære noget fransk trods min »folkelighed«. (Herinde tager jeg mig bestandig ud som den folkelige, mærkeligt nok.) Han syntes, 1 time ugenlig var nok. »De arbejder jo meget godt alene«. Det er mig en fornøjelse med fransken. Jeg skriver to stile om ugen og kan på dem anvende al min skarpsindighed, og jeg tror også, de er meget respektable. Det er uhyre morsomt, når man har et fag, hvori man allerede er kommet så langt, at det kedelige, som altid er ved et fag er overstået, man føler sig som videregående, og det er en meget behagelig følelse.

Med matematikken går det fornøjeligt, dog kan jeg mærke, jeg må passe på, thi imellem kan jeg ikke samle tankerne og huske formlerne. Når man sidder 7-8 timer daglig med matematik, kommer man let til at forse sig. Gregersen sagde,^{37a} at jeg, når jeg syntes i stand dertil, skulle få matematik og fysik i så mange klasser, som disse fag undervises i. Ja, alt har føjet sig udmærket for mig, så jeg er glad og taknemmelig. Jeg kan ikke noksom være glad for, at jeg kom til Askov, inden jeg kom herover, for jeg tror ikke, jeg kunne have taget fat med så megen lyst og så meget mod, som jeg nu kan, og hvad kunne så studenterhuen hjælpe mig. . . Man må prise sig lykkelig, at man står uafhængig af hele det tildels overleverede og nu i tiden halvt indbildte m.h.t. virkelige kundskaber. Det er sørgeligt at se herinde, hvor lille tiltro og tillid mange virkelig flinke mennesker har til det danske folk og til fremtiden, alle råber de på virkeligheden og glemmer, at når man ikke har et ideal, der står over, hvad der hører til det rent daglige, så når man aldrig til at kunne gøre virkeligheden til noget, der er værd at leve for.«

12. september 1885 skrev han: »Lærerne (på læreanstalten) er meget flinke, der er et par stykker, som er en del gammeldags, holder foredrag i spidskjole o.s.v., men ellers kan det godt gå an. Der er rigtignok ingen af dem, der har den evne til at fremstille klart som la Cour har, men det træffer man vist heller ikke magen til så grumme let.«

Det gik som rimeligt var lettest med professor Christiansen, som selv var bondefødt og forstod landlige unge. Jacob forstod også

snart, at professoren havde megen menneskekyndskab, og derfor var hans stadige venlighed dobbelt værdifuld, selv om Jacob er for genert til fuldt ud at benytte sig af den. Han er ofte bedt op i Christiansens hjem. Ved Pastor Brandts begravelse ved nytårstid 1890 følges de ad til kirkegården og hjem igen, og Jacob er glad for at mærke, at professoren tydeligt nok har lyst til at tale med ham, og at han mener det, når han bebrejder ham, at han så sjældent ser op til ham. »For mig betød det såre meget, at jeg i 6 år havde ham til lærer og rådgiver,« skriver Jacob. Professorinde Christiansen var kusine til Asger Ostenfeld. Men desuden fik han lejlighed til at være sammen med professorerne Høffding, Vilhelm Thomsen, S. M. Jørgensen, K. Prytz og botanikeren Johan Lange, den senere overbibliotekar H. O. Lange, Joakim Skovgaard og andre. Professor Christiansen trøster ham også med hensyn til studentereksamen. Den eneste gang, han ville få brug for artium, var nok, når han skulle forloves, – da Christiansen havde opdaget, at de unge piger tager hensyn til, om de unge mænd kan give sort på hvidt for, at de er dannede mennesker, og at de kan forsørge en familie.

Det interesserede også nogle af lærerne med Jacobs »frie studier«, og nogle af dem var overordentlig venlige mod ham. Professor Jørgensen (kemi), mente, at han kunne få friplads fra »Selskabet til naturlærens udbredelse«, og han fik virkelig et boglegat, og docent Prytz tilbød ham sit værelse til at eksperimentere i. »På den måde kommer jeg til at arbejde for mig selv, hvad der er en stor benefice.« 1888 kommer Jacob til at assistere ved ledelsen af de fysiske øvelser, hvori alle anstaltens lærlinge deltager, og han fik frihed til at eksperimentere på læreanstaltens regning, ja endog at indkøbe på skolens regning, hvad han behøvede, så det var en god økonomisk hjælp. »Jeg er overmåde fine venner med professorer og docenter i fysik. Det er en ren svir at arbejde hos dem. Vi sludrer nok så gemytligt og ryger os en behagelig pibe tobak.« Nu kan han næsten med humør sige: »Jeg læser med en, som skal op til magisterkonferens til sommer, det er den omvendte verden. Jeg er ikke selv værdig til at blive magister, men jeg kan nok få lov til at undervise andre til konferensen.«

At Jacob ikke var student, udelukkede ham fra studentervivet. – Mon Schrøder havde tænkt på det, da han rådede ham til at gå den-

ne vej? Hvad havde »Lille theologicum« ikke betydet for ham selv? Det indvirkede også på Jacobs syn på arbejdet. Han skriver til Ingeborg: »Du siger selv så tit, at man må have et rigtig samlet arbejde, som er begrænset og velordnet, for at man kan blive rigtig glad, men du tænker ikke på, at når jeg taler om det lokkende, der er ved eksamen, så er det netop, fordi jeg selv må ordne mit arbejde. Jeg går jo for mig selv og har ingen støtte af lærerne. Det er ikke så meget eksamen, men man kan ikke følges med sine kammerater, ikke have deres støtte i fællesskabet også i den henseende. For stærke naturer kan det sagtens gå, men tro mig, det kniber for mig imellem stunder. Han kommer til at spekulere for meget over sig selv. »Jeg er bange for, jeg slet ikke kan komme til at fylde en plads som lærer for voksne mennesker, og kan jeg ikke det, vil du da sige mig, hvad jeg skal stille op uden eksamen? Hensynet til Schrøder kan du stole på, jeg kan tage uden at kunstle noget som helst op i mig. Han har været så umådelig meget for mig, og jeg har så stor tillid til ham. Det samme hensyn er til dels også at tage til min fader, så du kan stole på, det bliver ikke nogen spøg for mig, om jeg slår om.«

Endelig det økonomiske. Han klager over, så dyrt studiet er, fordi han ikke har adgang til de stipendier, studenterne får. »Det koster mig nu mere end dobbelt så meget at læse, som hvis jeg havde været student med en god eksamen.« Professor H. C. Zeuthen beklager, at han ingen eksamen har, da det vil volde ham vanskeligheder at komme frem til noget ordentligt, da han som bekendt ikke er nogen rigmandssøn. Han skulle jo gerne til Paris eller Zürich et par år, – men hvordan kan han det?

I marts 1888 begynder Jacob at arbejde med en prisopgave. En anden sønderjyde, Hans Jessen Hansen, begyndte på en opgave, som sluttede sig dertil. Han skriver i »Tidsskrift for fysik og kemi« og får et vellønnet arbejde for professor V. Stein.

Resultatet meddelte han 29. marts 1890: »Vi er så blevet tilkendt guldmedaille for vor afhandling, den har fået en god bedømmelse. Men desværre har vi begået en fejl. Vi – tillige med professor Christensen var uvidende om, at guldmedaillen ikke kan uddeles til to. Derfor må vi foreløbig nøjes med æren. Fordelen får vi ikke straks. Dog siger professorerne, at vi selvfølgelig vil få dette godtgjort på

anden måde. Det er kedeligt i øjeblikket, men det vigtigste er dog nået: den bedste anerkendelse af vort arbejde. Havde vi vidst det i tide, kunne vi have skrevet hver sin afhandling, vort materjale kunne godt slå til til to.«

De studerende er i disse år meget optaget af Darwins lære om arternes oprindelse. Det ødelagde ikke Jacobs sindsro. Han havde fra barn af lært at se alt i én stor sammenhæng og udvikling. Darwin var kun en bekræftelse derpå. 15. oktober 1887 skrev han: »Liv og stof er efter min mening to højst forskellige ting, om end alt liv kræver stof for at kunne eksistere. En ting er sikkert, nemlig, at fordi intet liv kan opstå af noget uorganisk, er det ingenlunde sikkert, at intet organisk kan opstå af noget uorganisk. En plantes frø indeholder lutter stoffer, der forekommer i den uorganiske verden, men selv om man kunstigt kunne frembringe disse stoffer i samme forhold, så tror vist ingen, at denne forbindelse ville spire og gro som frøet, fordi livet mangler.«

– Hovedvanskeligheden for Jacob var dog, at vennen Asger Ostenfeld var og blev helt uforstående overfor hans »frie studier«. Det nyttede ikke at forklare ham de gamles synspunkt derhjemme. Derfor blev det til et rent fagligt venskab, som måtte blive vanskeligt at vedligeholde, når samarbejdet hørte op. . . Ostenfeld forstår ikke, at Jacob kan lade sig binde af Askov og Jacob ved, at det ikke kan interessere Ostenfeld at høre om det forskelligartede arbejde derovre. Da Jacob er blevet lærer i Askov, skrev de i begyndelsen lange breve, rent faglige, og Ostenfeld foreslår, at de skal skrive fast en gang om måneden. Han holder det, – men det kniber for Jacob, som er bundet af timer og regnskaber, og som stadig har mindre af fagligt at skrive om. Ingeborg prøver at skrive i stedet, fordi hun ved, hvad dette venskab har betydet for hendes mand. Ostenfeld svarer: »Jeg håber, du har din styrke i det levende ord, for i pennen har du det sandelig ikke.« Efterhånden standser brevvekslingen helt, de glider fra hinanden til begges sorg, men vist ganske naturligt. Men Asger Ostenfelds betydning for Jacobs ungdomsår var overordentlig stor.

Det blev aldrig til noget med at få studentereksamen, eller at blive normeret elev på Polyteknisk Lærestalt. Men han fik dog lov at aflægge 4 private prøver på lærestalten. Schrøders var lykkelige over hans fine papirer. Han var allerede forlovet med Ingeborg. Fru

Schrøder skriver til ham: »Jeg kan nu næsten have lyst til at sige dig tak, mit kære barn, fordi du bad os om Ingeborg, før du havde fået det statelige stempel på, – måske kan du ikke forstå det, men netop fordi vi har været med til at få dig til at gå lige på, har jeg glædet mig ved, at vi ligesom var med selv, med vort eget kød og blod, i det dristige forsøg.«

Schrøder opgav senere sin modvilje mod studentereksamen o.l., men først hans to yngste sønner fik den normale uddannelse. For Jacob Appel synes man også, det ville have været lykkeligere, da hans urolige sind derved ville være blevet mindre indesluttet og sårbart, og han ville have kunnet få den frigørelse, som et samliv med kammerater på lige fod kan give.

Efter eksamen, 20. januar 1888 skriver Jacob til Ingeborg: »Du kan nok forstå, at jeg er inderlig taknemmelig og glad for, som det er gået, og kan af hjertet takke ham, der råder for lykken. Og det er mig en slags sikkerhed for, at jeg er slået ind på den rigtige vej, at jeg har fået en så god eksamen. Jeg er også meget glad ved min eksamen for din skyld, min egen kære fæstemø, thi du er jo af en familie, der står med ug skrevet på hver en kant, og jeg synes nok, du burde kunne være mig bekendt også på den måde. I grunden havde jeg vist næppe fuldt fortjent så stor en eksamen, men jeg håber, den bare skal blive mig til gavn.«

Og to dage senere: »Jeg har været hos inspektøren og set mine karakterer i protokollen, og jeg har endogså et Udmærket mere end nødvendigt er til Udmærkelse. Det er mærkeligt. Jeg var virkelig ikke langt fra at opgive eksamen dagen før den mundtlige begyndte, thi jeg syntes, det var så umådelig småt med min virkelige viden, – og så fik jeg bare ug'er i mundtligt. Jeg var også jævnt heldig hele tiden, og mærkværdigvis havde jeg under eksamen ikke spor af feber.«

27. januar 1888 skrev Jacob: »Ostenfeld har fået 1 mg, resten ug. Jeg har fået 5 mg, resten ug. Men han fortjener også mere end jeg, han har kun haft tanke for sine fag, jeg har, som du ved, i de forløbne 3 år tænkt på en del andet. Resten af mine kammerater kommer, så vidt jeg kan skønne, langt bag efter os. . . Du må endelig lade være at titulere mig, med mindre du vil bedrøve mig, jeg tænker ingen fristelse det har for dig at kunne sige kandidat om mig. Vil du

endelig kalde mig kandidat, må jeg tage en magisterkonferents, kandidater af min slags er ikke meget bevendt.

Hvad angår Begtrups insinuationer om, at det er din skyld, jeg har taget eksamen, da hælder jeg lidt til hans anskuelse. Det er nemlig din fader, der altid har været meget stemt for denne ordning af sagen, og jeg har allerede forstået så meget af sagen, at du synes, »hvad Fatter gør, er altid det rigtige«. . . Men Ingeborg, Begtrups og min anskuelse falder for resten en del sammen, thi min logik siger mig: enten slet ingen eksamen eller alle eksaminer. Din fader siger derimod: nok de fornuftige eksaminer, men ikke de ufornuftige. Det er ideelt, men det andet er både mest praktisk og mest konsekvent.«

Eksamen littede de økonomiske forhold. Jacob søger om stipendium, og Julius Thomsen svarer ham: »De kan skrive en ansøgning til kultusministeriet, jeg skal give Dem Lærestaltens anbefaling, og De kan gøre regning på at få 600 kr. for det kommende år«. . . Professor Christiansen sagde, at han helt ville råde mig til at indrette mine sager, som om jeg havde understøttelsen. Det forandrer fuldstændig min plan i de første år. Professor Christiansen mener, jeg kan få understøttelsen to år i træk. . . Jeg bliver da i København og fortsætter min læsning og søger kun at få manuducenter 1 time daglig.« Ved semestrets begyndelse 1888 skrev han 17. februar: »Jeg har 13 forelæsninger om ugen i uorganisk kemi, geognosi og matematik, fysik, desuden har jeg 12 timer øvelse i laboratoriet, og endelig eksperimenterer jeg efter forgodtbefindende med fysiske sager.«

Med Jacobs natur måtte han ved siden af det stærke arbejdsven-skab til A. Ostfeld have trang til et hjerteligt forhold til en jævnaldrende. Det fik han gennem teologen Laust Moltesen. Moltesen var selv vestslesviger fra Råhede syd for Ribe. Hans hjem var blandt dem, som samledes til Cornelius Appels gudstjenester i Lundsmark. Han kom tidligt hjemmefra for at gå den normale studievej, og også hans brødre udvandrede. Den ældste, Klaus Moltesen, fik sit hjem på Graungaard, et par mil fra Askov. Mange år efter, da Klaus Moltesens søn er død, skriver Moltesen til Jacob: »Jeg forstod også, hvad det var, der har bundet mig så nøje til min broders hjem på Graungaard, så jeg egentlig føler mig hjemme der og føler en forunderlig fred og harmoni der. Dette netop, som har gjort deres søn til

det, han var, deres bramfri kristendom, der er stærkere end det, der forskrækker mennesket mest, og den menneskelige kærlighed, som gennemtrænger hele hjemmet.«

Det var det samstemte, det hjemlige, som forenede de to venner. Når Jacob, og senere Jacob og Ingeborg, blev optaget af noget, hed det: »Vi må hen at tale med Moltesen om det.« Han var den, der helt forstod. Han var af samme rod – med samme grundoplevelser. Selv om hans egen udvikling og uddannelse var mere harmonisk, kunne Jacob tale frit ud til ham, sikker på den nuancerede forståelse, som kun den fulde medviden kan give. De fulgtes ad til Vældegård for at høre Birkedal, og Moltesen deltog i lærermøderne i august på Askov og var glad for at komme til Rødding og tale med Cornelius Appel. Moltesens arbejde med kirkehistorie og med Brandts »Kirketidende« lå nærmere hjemmets interesse end Jacobs matematik og fysik, så da Jacob er kommet til Askov, betyder det ikke, at vennerne glider fra hinanden. Moltesen ønskede ikke at afbryde sine studier og blive sat fast, før han var 30 år. Han boede på Borchs Kollegium og skrev en bog. Den skulle have været en doktorafhandling, men den behagede ikke på den tid det teologiske fakultet. Moltesen tager afvisningen med forbavsende ro. »Jeg har lagt så meget arbejde i den, som jeg har kunnet, og jeg har altid arbejdet under bøn om Guds velsignelse, så jeg er helt rolig. Jeg ser godt manglerne, men man siger jo, at man først kan skrive en bog, når man *har* skrevet den – den erfaring mener jeg i al fald at have gjort. – Engang tror jeg, folk vil læse den. Så har jeg i al fald den fordel, at jeg kan skrive uden pekuniært tab. Bedre at skrive uden at tabe noget af sin personlighed, bedst at vinde den ved og gennem sit arbejde. For et par år siden var jeg ved at forsumpe i et professorideal. Det var nærmest andre folks velvilje, der udmalede mig dets herlighed og ansporede mig til at stræbe efter det. – Mit ideal nu, mener jeg er blevet større og mere frigørende. Professorvidenskab, ikke selve videnskaben, har intet tillokkende for mig mere, – derfor har jeg også kunnet tage fakultetets opsigelsesbrev med forholdsvis temmelig ro, – andre folks venlige meninger og anvisninger er jeg blevet mere kritisk overfor og søger nu at danne mig selv så temmelig uanset dem, håbende, at der kan komme noget helstøbt ud deraf.« – Trods den store ydre forskel mellem vennerne, har de samme indstilling overfor arbejdet.

Gennem hele Jacobs studietid fortsætter Cornelius Appel sin opdragergerning over for sønnen. Brevvekslingen er stadig og grundig. Hjemlængslen og ensomhedsfølelsen skaber åbent vand imellem dem. Faderen kan læse i sønnens sind som i en åben bog. Uden faderens myndige vejledning og hjemmets ballast ville Jacob sikkert have slået ind på andre veje. De sjældne og korte hemmelige møder hjemme er årets højdepunkter. 2. marts 1886 skrev Jacob: »Tak, min sønlig og broderlige tak for de par dage, jeg var hjemme hos Jer, I mine trofaste kære! Selv om jeg ikke fik talt så grumme meget med Jer i ro, hvad jeg i grunden nok kunne trænge til, så fik jeg dog det hjemlige pust, denne hjemlige følelse af tryghed, der altid virker så styrkende og godt opvækkende. Det er noget, jeg trænger mere og mere til, at hvile, om jeg så må sige, i Jeres fredelige og kærlige favn. Jeg synes nu, jeg hver gang jeg har været hjemme, har fået ligesom mere indhold i mig selv, mit vel nok ringe, men dog eksisterende indre liv bliver hver gang lidt mere svarende til virkeligheden, og jeg mister noget af min stadige lyst til at bygge åndelige luftkasteller, og det er noget, jeg er grumme glad og tanemmelig for, det er sikkert.«

To år senere skrev han 9. februar: »Forholdene hjemme hos Jer er jo ingenlunde lyse i mange måder, men de er så underlig trygge, fordi livsstrømmen, kærligheden, er den magt, I så sært sikkert stoler på. Vi andre, som går herovre og nyder velvære på alle kanter, hvor har vi godt af at mærke, hvad der bærer oppe, når de trange tider kommer, mærke, at det er den samme kraft, der også i medgangs dage giver livet indhold og ene forårsager fryd og glæde. Det giver livsmod og nærer evighedshåbet og styrker fællesskabet og troen på enhedskraften, der jo må være betingelsen for delagtighed i det store samfund, det hellige, vi engang skal samles i. Ja, måtte alle vi unge mennesker dog lære at forstå lidt af det, du ofte har sagt til mig, kære fader, at der er enhed i alt, så ville vi sikkert opnå langt alvorligere end tilfældet i reglen er, at tage det foreliggende arbejde op, ja gid man måtte føle lige ind i det inderste af en, at det *kun* er ved arbejde og stræben vi kan føre et sundt menneskeliv. Så gælder det om at arbejde mod det rette mål, – det tror jeg sikkert ene kan anvises af livserfaringen, og jeg ville rigtig inderlig gerne sige dig tak, kære fader, for dine anvisninger, jeg er sikker på, de tjener til mit sande

gavn, og følger jeg dem ikke, er det ikke mit hjerte, der er sløse-
vornt i den sag. Ellers ved jeg nok, at hjertet er maskinen, der, for så
vidt jeg har en personlig kraft, er indehaver af denne og altså rege-
rer viljen. Ånden er villig, kødet er skrøbeligt, sådan kunne jeg må-
ske allerbedst udtrykke mig.«

Cornelius Appel har mange ængstelser m.h.t. sønnens udvikling.
Han frygter, at det forstandsmæssige vil få overvægt hos ham. I fe-
bruar 1886 skriver han: »Jeg håber, at du har og beholder din barne-
tro på Gud Fader, himlens og jordens skaber, og så vil al den nød-
vendighed, der bestandig gør sig gældende i matematik og naturvi-
denskab og ligger til grund for alle bevisførelser der, ikke forvirre
dig. Men ligefuldt tror jeg, at denne dog temmelig ensidige syssel
med eksakte videnskaber let fremkalder en ensidig måde at opfatte
og tænke på og nok kan sløve og indsnævre åndens og hjertets san-
ser – end den mere fyldige leven med i det fri, i sandhed højere men-
neskeliv. Derfor mener jeg, det var godt, om du af og til kunne få
et historisk og poetisk bad, at ikke sjælen skal blive for tør.«

Jacob svarede: »Hvad angår min læsning, da tror jeg ikke, den
gør nogen skade, tværtimod. Jo bedre jeg kan fatte og sætte mig ind
i de måske tilsyneladende tørre ting, des bedre kan jeg være om jeg så
må sige mig selv og lade det bedste i mig råde. Jeg betragter det, jeg
nu befatter mig med her inde, som noget, jeg muligvis engang skal
kunne få evne og lykke til at gøre nytte med, for det er nyttigt, –
men jeg er fuldstændig klar over, at det ikke er til at leve på.
Og det er ingeniunde et så gruelig snævert gebet, jeg arbejder på,
og helt uhistorisk er det da heller ikke. Jeg hører f.eks. 7 forelæs-
ninger om ugen af professor Johnstrup om jorden, dens sammen-
sætning og udvikling i de forskellige perioder, og han er historisk og
gør sig megen umage for at hjælpe os til at se på hele maskineriet
som noget, der godt kan forenes med vor opfattelse af hele verdens
tilblivelse.

Jeg har i hans forelæsninger fået svar på mange spørgsmål, der for-
hen har forekommet mig underlige og at stå i modstrid med hinanden.
Jeg synes nu, at kendskab til naturen på en måde ligefrem er nød-
vendig for alle mennesker og hører med som en vigtig del i vores
dannelse som mennesker, hører til rigtig at kunne forstå menneskeli-
vet, da man jo derved kommer til at se lidt til de udvortes forhold,

hvorunder vi er stillet. Selvfølgelig er det kun et hjælpemiddel, men jeg synes et rigtig godt og ofte støttende og vejledende.« (28. febr. 1886).

C. Appel ser en fare i, at eksamenskomplekset på sygelig måde stimulerer æresfølelse og ærgerrighed. Han skriver: »Jeg kender af egen bitre erfaring, hvor ømtålelige vi er m.h.t. vor egen personlige ære. Men jeg er døbt ind i ham, der er mild og ydmyg af hjertet, der ikke kom for at herske, men for at tjene. Ham er jeg døbt til, og han har fået ikke så lidt udrettet med mig til frigørelse for at trælle under min ærgerrighed, og han skal til sidst sejre helt med mig og over mig, thi jeg giver ham lov til det og beder ham om det.« Og Jacob indrømmer: »... mine stærkeste følelser hidrører endnu fra ærgerrigheden, men jeg synes dog alligevel, at jeg med sandhed kan sige, at mine bedste eller rettere dybest gående følelser har bedre årsager, men de er... ikke så energiske. Jeg tvinges ikke så meget af dem som af de andre, indtrykkene svinder bort. Jeg har før syntes, at mennesker, som ene og alene har deres styrke i det hjertelige, vist måtte være sygelige, men det tror jeg nu slet ikke mere, tværtimod føler jeg godt, at man bliver friskere og friskere, jo mere man lukker døren op for det hjertelige.«

Og så Jacobs oppositionslyst! Han havde tidligt sine egne meninger og kunne ikke lade være at hævde dem. Men faderen siger: »Når du er doven om morgenen, – du rider jo ikke altid den dag, du har sadlet – så benene ud af sengen! Når oppositionslysten melder sig, kan den overvindes på 2 minutter. Unge mennesker og unge skoler skal køre sagte ad oppositionelle veje. At være sand og være sig selv tro er ikke det samme som at være stejl og stædig. Det sande og frugtbare vindes bedst i den milde og rolige tankeudveksling. Vi stødes så let og farer sammen til spring og sårende udfald.« Det hændte også for Jacob, mens han var i Askov. Men faderen forklarer ham: »Du må huske, at vor natur og opfattelse er mere jysk end de Askovers, mere nøgtern, ja jeg tør måske nok sige mere ædruelig og sindig og kanske i en vis henseende mere sikker. Men vort lille »tøv lidt« kan også være bornert og ensidigt til tider.«

Jacobs humør er smittende. Er han glad, bliver andre oplivede, men er han i dårligt humør, virker det tyngende på alle. Faderen ser det og foreholder ham det. Jacob svarer september 1886: »Ak,

hvor er man dog afhængig af øjeblikkets stemning, det foranderlige væsen, der næsten er alt overvindende under visse forhold. Den sunde fornuft, den mest nøgterne kritik og de forhåndenværende omstændigheder er under visse forhold uden aller ringeste indflydelse på stemningen. Man er undergivet magten. – Fornuften, erfaringen, troen på andre menneskers erfaring, nej, det kan vist ikke klare sagen. Der må sikkert ske noget nyt med en, hver gang man befries fra illusionen. Der må vist hver gang etableres en forbindelse mellem den sunde og bestemmende del af vort åndelige liv og det væld, hvorfra alt liv strømmer, en forbindelse, der ligesom gennembyrder den skal, det syge liv har dannet om det sunde, så den unaturlige spænding ophører, der kommer ligevægt til stede, og vi er ikke blot befriede, men bliver også styrkede. . . . Det er ingen bitter længsel, der fylder mig, det er en vemodig og smeltende længsel, der måske med Guds hjælp kan optø noget af den kolde og stivnede skorpe, der så tit lægger sig omkring det bedste i mig og umuliggør en vekselvirkning med det gode hos mine medmennesker, særlig da med Jer derhjemme. Det er mig altid bagefter ubegribeligt, hvordan den opponerende stemning stedse skal være den rådende hos mig, det er ligesom en ond ånd, der farer i mig og frister mig over evne. Men jeg tror dog trods alt dette, jeg kunne fristes til at kalde det dæmoniske, som er i mig, at også I kan se, at i grunden vil jeg noget andet og har bedre grundsætninger, end det ser ud til. Jeg er da i hvert fald selv overbevist om, at jeg har mere virkelig godt i mig, end det så ofte ser ud til. Jeg tænker så ofte på, hvad du, kære far, sagde af og til: Et menneskesind er noget uforståeligt og uforklarligt noget, det påvirkes så let af de mest forskellige ting, men det gælder jo om at lade det gode råde den ene gang efter den anden, så tit man kan, for så må til sidst herredømmet gå fra den onde vej. Jeg ville også så gerne blive af med alle de ikke gode magter, der dominerer i mig, men det kniber, og mine forsøg i den retning mislykkes så oftest og kommer til at se ud som en bestræbelse i den modsatte retning. Hvor gerne vil man ikke lægge alt til rette i en, sådan, at hver ting ligesom var i sin æske, og man bilder sig så tit ind, at det er lykkedes, og hvordan hænger det så sammen, – naturligvis har man sine sager i den aller 'værste uorden.«

10. september 1886 svarer faderen: »Jeg blev rystet af din skil-

dring om det dæmoniske i dig, der voldtog og voldførte dig, så du måtte opponere, når du nødigst ville. Du ville gerne blive af med de ikke gode magter, der dominerer i dig, og jeg føler, det er ærlig ment. Men, kære søn, disse magter skal anholdes, overvindes og afvæbnes i øjeblikket, da de rumsterer i os. Lader man dem rumstere øjeblikket ud, bilder sig måske endog ind, at det kræver sandheden, naturligheden, da man jo skal vise sig, som man er, og sådan er man nu i øjeblikket. Ja, så ler de i grunden af at man bagefter besinder sig på, at man netop da var *fra* sig selv, fra sit bedste villende, sit egentlige troende selv, og blev domineret af magter, man i sandhed dog ikke ville tjene hos. Ja, de onde magter ler af det, hvis de da kan le, ti der er meget i os af det onde, der vel er af dæmonisk art, men derfor ingenlunde umiddelbare ytringer af personlige dæmoner. Altså: de onde magter ler, men Vorherre ler ikke ad det, og vi mennesker skal heller ikke le ad hinanden i slige omstændigheder. Vorherre vil frelse os fra det, og vi vil give hinanden gode råd, eftersom vi kan det og har erfaring til det. Jeg har, kære søn, på dette område gjort erfaringer i dyre domme. De onde magter har tit villet bilde mig ind, at jeg var »sat helt ud af spillet«, det hele var en åndelig naturproces, min rolle var den ørkesløse tilskuers, medens jeg selv tillige var den bold, der spillede med o.s.v. Så ser det ud, som om det både var det nødvendige og det sandeste at lade det hele rumle af, lade bølgen sluges og lukke sig over den, ventende på, at den måske dog blindt og tilfældig kastede en på land en stund igen. Når hjertet er med i dette, kære søn, så er det ikke bare tankeleg og fantaspil, men når hjertet er med og livet med freden og modet, håbet og kraften er indsatsen, da er det prøvelsestider for alvor. Gud velsigne, vogte og vare dig, min egen dreng, og alle mine kære! Nej, livet er ingen leg. Men livet er ligefuldt i sig lutter lys og lyst, fred og fylde, kraft og mod, håb og herlighed. Det er døden, og kampen mod døden, kampen for livet, der så tit er mørk og bitter alvor. Men jeg vil vidne det for Jer, at det altid gælder om i det betagende øjeblik at minde sig selv om »den kraft«, man har af Guds nåde, ja, det er evig vist . . . kraften til at slå øjet op for nådens Gud, sukke efter og i og med hans ord, og så kraften til gennem beslutning og dens øjeblikkelige iværksættelse ligesom med en lille troskyldig barnefinger at gøre en rift i det spindelvæv, som vi er fanget i, ti det er i reglen ikke andet og vi ser

det så med undren flagre bort i vinden. Igennem sådan en lille beslutning og dåd springer personen frem i personlighed, thi beslutning og udførelse er personlighedens element, medens viljen kvæles i bare slutninger og tankeopstillinger, i mulighedernes, sandsynlighedernes, håbets og frygtens golde og tærende spil. . . Ja kære Jacob, jeg kan med disse i grunden store betragtninger dale lige ned i sengen til dig, når du herhjemme ligger der magtstjålen, sengtagen, indspunden: blot et lille personligt øjeblik, en rift i nettet med den lille finger, benene ud af sengen. . . kogleriet er borte om 2 minutter. Det samme ville gælde om oppositionslysten; når den behandles derefter, og det samme gælder i stort og småt.«

Faderen rammer alle de ømme steder i sønnens sind. Mangelen på frigjorthed øgedes ved folks reaktion over for hans unormale uddannelse og ved landboens generthed. Faderen går ikke udenom, og Jacob må ofte skrive hjem om det.

Og så var Jacob forfængelig. Det var småt med økonomien, men Jacob ville gerne være pæn, selv om han i Askov-tiden blev ved at gå med »den sorte fisk« i stedet for flip. Hans tøj bliver stadig syet hos den udviste sønderjyde Favrholdt i Holsted, og det har nok været en del anderledes end københavnernes. Jacob ved godt, at det er galt og skriver: »Undskyld mine tossede følelser i den retning. Jeg ved godt, jeg er fordringsfuld, – men jeg er jo kun 18 år. Gør, som I synes rigtig. Da han – 23 år gammel, mens han ernærer sig selv – skal til Kristensen-Randers' bryllup, synes han, han må have nyt tøj. »Nyt tøj?« spørger faderen, »skal du have flunkende ny klæder til brylluppet? Anstændig må man være, men jævnhed i påklædning vinder i grunden mere velvilje end den udfordrende flothed.«

Der blev ikke noget nyt tøj dengang – men tænk, at han spurgte!

1885 og 1887 blev Cornelius Appel opereret for kræft i gane og kæbe. Ikke blot de store smerter måtte gennemleves, men tankerne måtte dreje sig om, hvorvidt han nogen sinde kunne komme til at føre ordet mere. Børnene lever med i det. 26. juli 1887 skriver Sofia: »Det kniber meget for fader i dag. Han sagde til mig: »Hvis overlægen vidste, hvordan min tilstand er, ville han vist have mig indlagt på et sindssygehus, thi hvad er min svaghed andet end sygdom i sindet. Du kan ikke forstå mig, Jacob, og jeg vil også nødig, at

du kunne det, thi du er endnu så ung. Men jeg kommer ikke kuren over, sindet vil ikke give mig ro, bare jeg ikke bruser op og bliver forvirret.«

1. oktober 1887 skriver Jacob: I har det strengt derhjemme i denne tid, men det er så velsignet for os andre, der går herovre fri og raske og har det i udvortes henseende så sært godt, at mærke, at I dog alligevel har det fredsælt og mildt, at Vorherre styrker og trøster jer, så I dog kan beholde håbet om, at alt tjener dem til gode, som hører Ham til . . . Netop det, at Vorherre ikke kan gøre ondt, har før stået for mine smålige overvejelser som noget modstridende, og jeg er glad ved, at jeg ligefrem er kommet mere ud af min dårlige logik ved at føle, at når det kommer til stykket, så er det netop Guds evige storhed, at han kun kan gøre godt. Ja, fader, Vorherre vil og må være med dig, og så har det ingen nød, og vi børn vil intet hellere, og det er vor inderligste bøn, at vi må få lov til det, at være trofaste mod dig, dele det tunge med dig, ja være rigtig gode børn . . . Vi vil holde sammen i bøn og mødes der, i håbet og forvisningen om, at vi får lov at være vor egen kære faders børn, også i himlen for evighed, der, hvor Mor allerede er og venter på os.

År derefter skriver C. Appel: »Har du, kære Jacob, lært af mig at tro og stole på, at det sande og kærlige alene er det, vi mennesker tryk kan leve i, da har Gud velsignet både dig og mig på én gang.«

Det var i provisorietiden, Jacob gik på læreanstalten. Alle var optaget af politik. Det greb også ind i den private verden, da der netop i disse år var politiske vanskeligheder i lærerkredsen i Askov. De tilhørte alle venstre. Men venstre var delt i Frede Bojsens moderate fløj og C. Bergs mere aggressive. Schrøder hørte til Bojsen-folkene, Nutzhorn og Begtrup til Bergs side, – og det med fynd og klem. De to ældste venner stod altså på hver sin side, – og Begtrup var den eneste, som på den tid kunne tænkes at blive Schrøders efterfølger. 1886–90 var Schrøder i landstinget uden at kunne udrette noget videre. Jacob skriver meget om forholdene til Ingeborg i Stockholm.

Jacob var så at sige født til at være venstre. Det første, han møder i København er højrefolk. Også hos fru Grundtvig, men derom skriver han 12. juni 1885: »Fru Grundtvig er ligefrem ubehagelig mod dem (der er højre). Hun kan udmærket sige til et fremmed menne-

ske: Uf, De er væmmelig! – Jeg havde grundlovsdagen en varm disput med min manuduktør, som er en stiv estrupper. Jeg var næsten bange for, det var kommet til et brud mellem os. Han kunne ikke respektere »folkets« mening, da »folket« endnu kun var en hob, hvis mening sad i førerens lomme. Den almindelige valgret var jo meget god, men den var for tiden ikke på sin plads. Efter mange udgydelser over grundtvigianerne blev vi til sidst enige om, at i grunden var det rimeligt, at Estrup gik. Han havde kludret med sit forsvar og blev gal i hovedet.« – Året efter skrev han: »St. Bededag var jeg inviteret med i skoven af Ostenfelds onkel, docent Seidelin. Jeg kendte ikke en sjæl af hele familien, og jeg mærkede også snart, at de i mer end én henseende var mig fremmede. Først da jeg kom derop og var blevet placeret ved frokostbordet, begyndte man med højrepolitik og provisoriske uforkammetheder. Jeg kunne ikke dy mig, men jeg gik heller ikke over stregen, jeg opnåede bare, at de (ikke meget udviklede akademikere, for det var de alle undtagen jeg) mærkede, at jeg gik ikke med på den. Så fik jeg også oplysning om, hvad grundtvigianerne er for en race, en til næste år vordende præst definerede dem som den slags mennesker, der både afskyede kundskaber og arbejde: de har en stor antipati mod al eksakt videnskab og dermed følgende arbejde. Nu, jeg bemærkede, at jeg mente i min troskyldighed, at i al fald måtte teologerne vist helst have lidt til fælles med grundtvigianerne, men han fortalte mig, at det kom af, at jeg ikke rigtig kendte det folkefærd: Gud bevare os for dem! – Dernæst var vi ude at se på . . . garderhøjen, alle i let begejstring over det påbegyndte »frivillige« værn for vort kære fædrelands eksistens, de var jo selv blandt de frivillige. – Da vi kom hjem om aftenen, fortalte fru en mig, at hun var kusine til Hans Jørgensen, Dons mølle, men de kom aldrig sammen. »Han er jo venstremand og grundtvigianer, og min mand kan ikke døje den slags mennesker.« I samme øjeblik spurgte hun mig, hvordan min stilling var til disse ting. Jeg begyndte med at beklage, at Ostenfeld ikke havde fortalt noget derom, men jeg måtte tilstå, at jeg var fuldt med i begge dele. »Ja, men De respekterer dog andre mennesker alligevel?« »Gud bevares, naturligvis.« »Ja, så gør det ingenting, nu må De snart komme igen op til os.« Om jeg gør det, er noget andet . . . For resten er det et ualmindelig hyggeligt hjem, men de mangler jo det vigtigste. Teologen var den værste.«

Men Jacob var ikke ubetinget begejstret for venstre. 9. februar 1886 skrev han: »Den måde, venstrepressen omtalte højesteret på, da Berg var blevet dømt, synes jeg var uforvarlig efter den måde, de handler på . . . At forlange af folk, at de skal dømme uanset deres overbevisning, forstår jeg ikke. Højesteretsassessorerne er jo da også mennesker. I Askov-sagen var de gode, i Holstebro-sagen rent fanatiske, og nu i Hørup-sagen³⁸ er de atter fornuftige, det synes jeg er forvirrende for almindelige mennesker. Den eneste, der kunne sige noget lignende, var Termansen, der var her forleden aften. Når man så ser de mange gode venstremænd, som ikke kan gøre andet end lidt vrøvl i rigsdagen, så synes jeg, man kan længes efter, at de må blive erstattet af noget virkeligt, jo før jo heller . . . Jeg synes, oppositionen kan vente en slem nemesis for, at de over for arbejdsfolk bruger store ord uden at hjælpe dem.«

Den 11. marts 1887, da Jacob havde været med fru Grundtvig i rigsdagen, skrev han: »Det må være gruelig pirrende at være rigsdagsmand, særlig folketingsmand, de sidder jo der i hver sit parti og passer på, om der muligvis kunne falde et ord, man kan vende og dreje på for at bruge det som våben mod modstanderen. Det må være gruelig svært for bedstemor, som har børn på begge sider. (Oberst Carl Wagner og Schrøder.)

22. oktober 1887 skrev Jacob: »Din moder er meget bekymret for politikken. Nutzhorn og Begtrup er begge på Bergs side, la Cour og din fader på forhandlingssiden. Rigsdagen er opløst og nyt provisorium er udstedt. Det er for almindelige mennesker uforståeligt, hvad enden skal blive på hele den politiske strid. Fader sagde i dag, at han begyndte snart at tro, at din fader vil nedlægge sit mandat inden ret længe, jeg ville nu ikke ønske det, da det i manges øjne vil tage sig ud, som han havde gjort den erfaring, at han var ubrugelig på rigsdagen, og efter min mening er din fader selvskreven, når vi engang kommer ind i normale tilstande og får fat i reformer i skole- og kirkevæsen.«

9. november 1887 beretter Jacob om et bevæget møde: »Vi var i går henne på Falkenstjernes højskole for at høre A. D. Jørgensen tale om forsvarssagen, specielt Københavns befæstning. A. D. J. er for. Han forlangte, at venstre skulle forhandle med højre, glemmende, hvilken uret dette parti har gjort ved at handle egenmægtigt i for-

svarssagen. – Hostrup nedlagde med dirrende røst protest mod et sådant forlangende. Så kom Falkenstjerne, og han talte meget klart og efter min mening rigtig godt. Han begyndte med at sige, at han ikke var tilhænger af den tro, at Danmark skal bestå som selvstændig stat, han var sikker på, at det gode, som er oppe i Danmark, nok skal leve, men i udvortes forstand var han endog fristet til at antage, at Danmark med tiden ville tabe sin uafhængighed i det mindste for en tid. Han forlangte ud fra den betragtning, at man i ordningen af vort forsvar burde tage dette hensyn med i sine overvejelser. Han mente, at forsvaret var en af de aller alvorligste sager, men det er en sag, der må behandles tilsvarende, og vi må alle tage alle mulige beregninger med, om vi vil ordne den reelt godt. Han mente ikke, der var noget demoraliserende i den tanke, at vi måske taber vor uafhængighed. Det mener jeg heller ikke. Thi det er ikke umuligt, at det kan ske, og tanken derom kan kun hos alvorlige mennesker anspore til yderligere arbejde for, at vi kan være godt udrustet til at modstå den fremmede indflydelse.«

Den 2. december 1887 er tankerne vendt mod Askov: »Ja, det er kedeligt med Begtrup, der er så forhandlingsfjendtlig, men jeg kan ikke tænke mig, det kan vare ved. Bergs nye blad³⁹ er ligefrem sjofelt og simpelt. Et blad, der hedder »Piraten«⁴⁰, skrev et højst umoralsk og djævelsk stykke om Bjørnson. Bjørnson har i hvert fald sat blodet i kog hos dem, der hylder den fri kærlighed. Du skulle bare se de to blade, »Morgenbladet« og »Politiken«, de levner ikke hinanden ære for en skilling. Jeg tror, venstre taber mange kredse igen, flere end sidst, om der kommer omvalg. Der har næppe været mage til splittelse i venstre i 3 partier. Højre kan snart blive flertal både i folketing og landsting. Nej det er noget helt andet, folk trænger til, det ville ikke hjælpe, om vi fik flertal i rigsdagen. Jeg tror, der må anderledes gennemgribende oplysning og udvikling til hos den menige mand, inden der kan gennemføres noget ovenfra . . i grunden går det virkelige oplysningsarbejde jo sin rolige gang, så der er ingen grund til fortvivlelse, bare kunne man ønske, den politiske bevægelse ikke var blevet så unaturlig forceret.«

Den 18. december skrev han: »Din fader har været på besøg hos fru Grundtvig. Til min glæde mærkede jeg, at han aldeles ikke lider af Bjørnson-sygen. Han talte slet ikke større ord om Bjørnson end

jeg selv. Berg derimod var han bitter på. Berg har åbenbart skuffet din fader allermest, idet Berg jo af partiskhed er kommet så vidt, at han har sat respekten for det udtalte ord til side og bryder med fortiden, to ting, som din fader, der frem for nogen er ærbødig for ordet, og som er bundhistorisk, må om ikke fordømme, så dog berøres umådelig bittert af. Nutzhorn er for resten ved at trække sig lidt tilbage fra Berg, det vil jo have meget at sige for skolen, om han inden ret længe bliver enig med din fader igen, ellers vil det umuligt kunne undgås, at eleverne kommer til at savne noget af den fulde enige samvirken, der ellers altid har fundet sted blandt hovedlærerne på Askov. Begtrup talte din fader ikke så bedrøvet om, jeg fik det indtryk, at hans færd er helt anderledes end den tager sig ud her på afstand. Der er aldeles intet om, at Begtrup vil stille sig til rigsdagsvalg.«

13. februar 1888 skrev han: »Nutzhorn og frue er rasende Bergske i politik, jeg var lige ved at komme op at skændes med Nutzhorn forleden, thi han var uforskammet over for Bergs modstandere. Begtrup står sammen med Nutzhorn. Bare der snart må komme en løsning på det politiske spørgsmål, jeg er ellers ikke sikker på, der undgås en spaltning i Askov, og det måtte det gruelig nødigt komme til. Din fader er imidlertid meget godt ved mod, han er slet ikke bange, men det er jo et spørgsmål, om politikken ikke har dybere tag i de andre end i din fader, hos ham sidder der jo altid et mere storlået syn og betragtning. – Jeg er bange for én ting, og det er, at pigerne med tiden fortrænger karlene på Askov, det ville, kan du nok forstå, efter min gammeldags opfattelse være noget af det værste, der kunne ske. Jeg tror nu engang, at mændene i denne verden skal være dem, der udadtil skal stå som bærere af samfundslivet. Kvinderne vil jeg inderlig gerne indrømme den største magt i hjemmet, men hele mandens natur må uden for hjemmet anvise ham plads nr. 1. Skulle nu det reformarbejde, der gøres i Askov på at få hele samfundsdannelsen sund, folkelig, gå over til at blive en anstalt, hvor kvinderne optog mandens arbejde, da er det for mig en mislig historie.«

15. marts 1888 kom Jacob ind på krigsfrygten: »Bladene venter nu som hele det sidste år krigen, men det kan man ingen bestemt regning gøre på. At krigen inden ret længe kommer, er vel en nødven-

dighed, eftersom alle stormagterne er nået til en svimlende højde med deres rustninger, en højde, der sikkert må fremkalde en eksplosion, da udgiften til militærvæsenet er i den grad urimelige og uudholdelige... Selv om vi fik krig, kommer jeg ikke straks i ilden, med mindre jeg går med som frivillig. Det sidste ved jeg ikke engang, om jeg ville, thi her kan jo siges meget både for og imod i den sag... Derimod synes jeg nok, det er lunkent, om de indkaldte holder sig tilbage. Men lad os nu ikke knytte et forfængeligt håb til en mulig krig m.h.t. Sønderjylland. Jeg i det mindste tror aldeles ikke på, at vi ad den vej opnår noget. Vi kan aldrig i en krig komme til at spille nogen rolle, og hvorfor skulle en fremmed magt interessere sig for os? Nej, det skal være i en folkerejsning Europa over, vi kan komme i betragtning. Den krig, der nu sandsynligvis forestår, er en følge af undertrykkelse af alt, hvad der hedder folkets klare ret, som stormagterne behersker og undertrykker. Mange af højre herhjemme sætter håb til Rusland. Jeg synes nu, vi ti gange hellere måtte gå sammen med Tyskland, der er dog meget mere fælles med dem end med Rusland. Al den megen rasen mod alt, hvad der er tysk, er vist ikke ganske sundt, med tiden må vi dog vist udvikle os nærmest i samme retning som tyskerne.«

12. oktober 1888 forsvarede Jacob sin interesse for politik: »Du skriver, at du hader politik, det er vist en gal historie. Politik er i og for sig en god ting, man må ønske, vi alle ret må få forstand til at være med i arbejdet, der har til formål at fremhjælpe alt for samfundet nyttigt. Men der er jo forskel på at være aktiv politiker og være med til at skabe gode aktive politikere, være med til at fordre, at det nævnte arbejde udføres menneskeligt.«

16. november 1888 skrev Jacob om et fællesmøde mellem de konservative og radikale sønderjyske studenterforeninger: »Ved et møde i »To løver« og Studentersamfundets sønderjyske forening talte Skrumsager. Brandes holdt en aldeles glimrende tale, hvori han på en køn og uhyre elegant måde udviklede, hvorledes han ønskede, vi skulle arbejde på at vedligeholde danskheden i Sønderjylland. Jeg havde aldrig troet, Brandes kunne have udtalt sig, som han gjorde, så godt og sundt. Der blev fra grundtvigsk side opponeret mod Brandes.«

Folketingsvalget den 21. januar 1890 kommenteredes således:

»Det var et glimrende valg, vi havde her i byen. Du kan tro, her var humør. Jeg ved ikke, jeg nogen sinde har råbt og skreget hurra som i tirsdags, da Triers valg⁴¹ blev proklameret fra »Politiken«s vinduer. – Men på den anden side er det jo en meget trist historie, at det nuværende regimente fremavler så mange socialister – bliver de ved på den måde, vil det jo kun være et tidsspørgsmål, når socialisterne bliver enerådende her i byen, forudsat at venstre ikke går sammen med højre. Jeg skal ikke nægte, at jeg ved at høre krigsministerens og socialisten Hurups valgtaler⁴² ubetinget stillede mig på socialisternes side, for de har da et retfærdigt krav, hvorimod højre som parti for tiden er udtryk for magtskyge og foragt for de små i samfundet, selvretfærdighed, hjerteløshed, dumhed og en til det yderste dreven fornægtelse af arbejdernes menneskerettigheder. Der er længe ikke noget, der har harmet mig som denne krigsministers udtalelser. Jeg vil ønske, jeg engang må kunne blive dygtig nok til at overbevise enkelte af den slags folk om deres uretfærdighed, ja, jeg havde lyst til at anvende alle tænkelige midler (hæderlige) for at få den slags mennesker udskreget i samfundet, så de for fremtiden kun beskæftigede sig med deres egne sager, at de kunne få en levende og indtrængende følelse af, at når man vil stille sig i samfundets tjeneste, så kan det aldrig gå at foragte det samfund. Men usselt er det, at vi først får valgret i 30-års alderen. Det er meningsløst. Der er ikke den borgerlige pligt, som ikke hviler på os, så snart vi er 25, men alligevel ingen valgret.« – – – – Også de sociale spørgsmål kommer Jacob ind på livet i hovedstaden, så forskellige fra, hvad han kender hjemmefra. Herom skrev han 16. marts 1886: »Det er en gruelig streng og lang vinter for fattigfolk, især herinde i byen. Du skulle blot se, hvor rørende det er at se den masse mennesker, der står næsten altid uden for politistationen og håber på, at der kan blive en spisebillet til dem . . . Vi har her i huset aflagt det bajerske øl og indskrænket os til ét stykke sigtebrød samt holdt op med eftermiddagskaffen, og til gengæld har vi nu daglig fire børn til middag, og de små forfrosne væsner kan ordentlig tage fat på varerne . . . man ser ofte ganske unge koner med deres spæde børn på armen vente på en billet. Det er virkelig slet ikke at undres over, at de bliver indædt misundelige og får had til deres bedre stillede medmennesker, når de ser dem køre omkring i fine ekvipager og smide penge bort til ingen verdens nytte. Der er en ting til, som også

må synes underligt for de fattige, nemlig at man i disse tider samler ind til nye kirker her i byen. De må jo synes, at kristendommen ikke er, hvad den giver sig ud for at være, når de kristne i sådanne trange tider, hvor der ligefrem er tale om nød, tænker mere på smukke kirker end på deres nødlidende medmennesker . . . (I parentes sagt synes jeg nu, at venstre har en gruelig skyld over for socialisterne; i sommer ville de stå last og brast med dem, men da der til dels og mest på grund af visnepolitikken intet arbejde er, sidder venstre ganske roligt og finder det i sin orden, at socialisterne går på fattigvæsenet, det er sandelig en trang gang for en ærekær mand og kone, og det er den bedste støtte, de kan give alle onde magter, når de tvinger folk dertil.)

Heller ikke højskolerne slipper for kritik i denne sammenhæng. Det ses af et brev fra 24. september 1886: »Når man ser på, hvordan det går de unge mennesker, der kommer fra højskolerne, det eneste sted, hvor man sådan rigtig arbejder for den gode socialisme, så kan man jo imellem blive helt tosset, da det ikke alle tider er gode tegn, man ser hos dem, men alligevel synes jeg ikke, man må tabe troen på, at det er godt selv med en lille begyndelse på løsningen af de sociale spørgsmål, der er gjort og gøres på højskolerne.« . . . »Hos docent Seidelin sad herrerne og læste i »Bethesda« om sociale spørgsmål. Men det må desværre siges, at det resultat, de kom til, var, at for tiden kunne der næppe p.gr.a. de dårlige tider gøres noget videre for dem. Jeg tænker, de endte med at sende tjenestefolkene et nummer af Indre Missions Tidende, og sådan noget er jo så temmelig uden betydning.«

Den 2. april 1888 anslog han næsten revolutionære toner: »En præst bør frem for alt være fri for aristokrati, med det duer han ikke for den fattige mand. Men det bliver selvfølgelig aldrig godt i den henseende, hvor er det ikke svært at yde dette æstetiske offer, vi kan så uhyre vanskeligt finde os i at skulle »leve« med dem, der er kommet på den mindre lyse side af livet, med dem, hvis hele tankegang er så lidt udviklet, hvis »udannede« væsen støder os, og dog er det sikkert den eneste vej at gå for at forbedre deres kår. Jeg tror ikke, den bare »præken« og den forsikring om, at vi for Vorherre alle er lige gode, kan hæve de fattige; det er en ravgal samfundstilstand, når de unges opdragelse stadig sker med væddekampen om »de gode

stillinger« for øje, og i grunden går det hele jo ud på det. De, der er kommet på lyssiden, arbejder først og fremmest på, at deres børn kan holde stillingen, hensynet til alle de undertrykte kommer som højst nr. 2. Imellem synes jeg, der burde voves en rasende revolution for på én gang at ligestille så vidt muligt alle i timelig henseende, eller med andre ord, at socialismens mål: jorden ligelig delt mellem mennesker, er det eneste rigtige. Men der må naturligvis en udvikling til, en afvikling af åget, der gennem tiderne er lagt på samfundet. Men denne udvikling går så småt, thi den er jo hovedsagelig betinget af ofre af de bedre stillede til de undertrykte . . .«

Jacob, der netop havde været på besøg i Skibby, fortsætter: »Det harmer mig at høre, hvorledes den slags kristne mennesker på timelig vis vil »hjælpe alle dem, der lider under timelighedens strenge lov, de vil nemlig bare prædike for dem, og i kirken sætte sig »lige« med dem, men de vil på ingen måde dele« det timelige velvære med dem, nej, så kommer de æstetiske krav, der ikke kan opfyldes . . . En ting er jeg sikker på, det, nemlig, at det er uretfærdigt og ukristeligt at byde samfundets små overflødighed af udsigter i et andet liv, når de bare vil finde sig tilfreds med at sulte og lide nød i dette. At byde mennesker med mund og mave lutter åndeligt fællesskab og intet materielt fællesskab, det er noget unaturligt slemt noget . . . Jeg mener, man trøstigt kan arbejde sammen med ærlige fritænkere i løsningen af »det sociale spørgsmål«. Jeg tror endog, at mange af dem i den retning er mere frigjorte end mange ærlige troende. Men usigelig sørgeligt ville det være, om de kristne og troende skulle blive gjort til skamme af fritænkere i rent menneskelige forhold.«

To år tidligere, i 1886, havde Jacob haft lignende tanker: »Jeg kan ikke som så mange skille mig helt fra mænd som f.eks. Trier og Pingel. Jeg tror om dem, at de er langt sandere end jeg selv, og så lægger de et alvorligt og kærligt arbejde for dagen til gavn for deres medmennesker. Alt det er mere for mig trods det, at de mangler troen, end de mange troende, der intet udretter. Jeg synes altid, at sådanne folk, de er af sandhed, og dem er der jo ingen fare for. Jeg synes nok, de er bagefter den del, men jeg kan ikke se, at de ikke alligevel er i en eller i *den* gode ånds tjeneste, og det endda langt mere reelt end flertallet af dem, der foragter sligt . . .«

Den største betydning for Jacob i ungdomsårene havde hans forlovelse med Ingeborg Schrøder. Når man traf ham i arbejdet eller i fru Grundtvigs hjem eller hos andre gode venner, så man en ung mand, køn og med nogle mærkeligt levende øjne, som afspejlede de skiftende stemninger, – ivrigt optaget af tidens problemer, hensynsfuld og ærbødig over for de ældre og den første balkavaler blandt de unge. Ingen kunne ane, at hans egentlige liv var så dybt alvorligt og bevæget, at han var – og erkendte at være et menneske, der trængte til hjælp. Han er angst for, om nogen skulle mærke, hvor uroligt hans sind er.

De blev enige den 3. januar 1886, og Jacob skriver: »Jeg har i denne jul nået, hvad jeg har haft som mit højeste ønske, og hvad jeg ikke har vovet rigtig at kunne håbe på: det, nemlig, at du virkelig synes om mig og holder af mig, og det er mig endnu lidt underligt at tænke på, men jeg føler det alligevel så sikkert. Kort sagt: jeg er lykkelig. Du kan stole på, at det var ikke let for mig, inden jeg fik sagt dig det, for selv om jeg kunne mærke, at du holdt af mig, så vidste jeg jo ikke, om du nogen sinde havde tænkt så vidt som jeg, og jeg indså muligheden af, at det kunne virke forstyrrende ind på dig, hvad jeg selvfølgelig også meget nødig ville. Men Gud ske lov gik det jo næsten af sig selv, og det gik heller ikke for vidt, jeg synes, det gik på bedste måde. Ikke sandt, kære Ingeborg, vi kan noksom takke for, hvad denne jul har bragt os. Jeg bliver også mer og mer rolig for, at din fader og moder ikke ville blive så gruelig kede af det, selv om de fik det at vide, thi jeg er sikker på os selv, og vi har jo endda sikret os for det værste, selve *ordet* binder jo endnu ikke, det er ligesom når et par gifter sig og opretter ægtepagt, skønt de fuldtud stoler på hinanden, men fordi de ved, at vi kun er mennesker, og ingen af os kan være fuldkommen sikker på sig selv, om også den største ærlighed og sanddruhed er til stede. Endskønt vi naturligvis håber på at udvikles endnu mere i alle retninger, så er jeg dog overbevist om, at vi nok skal undgå den ulykke, som så mange har lidt frygteligt under, at de, efter at være kommet til forståelse af hinanden, har på forskellig vis udviklet sig i stik modsatte retninger og så siden har lidt skibbrud af den grund. Men jeg vil godt kunne forstå, om din far og mor har ventet, at du skulle få en langt mere betydelig og lovende ung mand at tænke på, for jeg er

fuldkommen klar over, at jeg slet ikke, nej langt fra, er *dig* værdig; og dog tror jeg, vi passer godt sammen, men *du skal få lov til at være* nummer ét, og jeg skal efter bedste evne se at blive et nyttigt og brugbart menneske. (Jacob ville gerne fortælle det til sin fader, men) jeg indser det mislige deri, thi så burde dine forældre før vide det, da det jo er dem, der må bringe det store offer, medens han kun vil nyde godt deraf . . . Stakkels Ostenfeld tror sagtens, det tager på kræfterne og sløver lysten (at have en ven), men jeg kan tilgive ham, for han tænker sig vist ikke, at der gives et væsen som Ingeborg Schrøder, men det gør jeg uværdige lykkelige. (Han er bange for, at Ingeborg ikke er rask). Jeg kunne ikke dy mig for at åbne døren på »pallen« på klem og kigge ind; desværre så jeg dig ikke, men Gudny balancerende på bommen, – og hørte dig med en meget sikker stemme give ordre; jeg hørte da, at stemmen var upåklagelig, hvilket glædede mig.«

20. august 1886 skriver han til Ingeborg: »Selv om jeg har kunnet tale med min kære fader næsten om alt muligt, så har jeg dog aldrig kunnet tale med ham om følelseslivet og alt, hvad dermed følger, og det har han jo dog mærket og været ked af. Men nu føler jeg, at jeg, gennem dig, ligesom har fået hul på isen, og så håber jeg fast og sikkert på, at det gode i mig stadig vil kunne tømme hullet større og større og til sidst få isen bort, og så vil jeg først blive et »rigtigt« menneske.«

Året efter, 13. januar 1887, skrev han: »Jeg tror nu, at grunden til, at jeg er så ufri med hensyn til at lade mit følelsesliv skinne igennem, så at andre kan se, jeg kan tænke på andet end arbejde og leg, må for en del søges i, at min moder døde så tidligt, for selv om min kære fader har været så moderlig over for os, som tænkes kan, og selv om Sofia har hjulpet ham trofast deri, så bliver der altid en forskel. Naturligvis kunne vi børn med samme fortrolighed gå til fader i småting, som ellers moderen i reglen hjælper børnene til rette med, men jeg har nu en bestemt tro på, at moderen i mange henseender slet ikke kan erstattes, er midleren end nok så god, det »umiddelbare« går mer eller mindre bort. Derfor tror jeg, at moder ville have set mildt til dig, om hun havde levet, men jeg er sikker på, hun gør det allerede, for jeg føler hos mig selv, at du hjælper mig til meget, som jeg før var ude af stand til at deltage i og det

netop af den slags, som jeg tror, en moder delagtiggør sine børn i. Jeg siger, at jeg tror, mor »allerede« ser mildt og taknemmeligt på dig, jeg skal nemlig fortælle dig, at jeg har den forestilling, at de heden-gangne følger deres kære, der endnu er på jorden . . . Jeg synes, at hører vi sammen her på jorden, og skal vi ses igen i himlen, så er det noget sært noget, om vi taber hinanden af sigte i mellemtiden, det må efter min forestilling være sådan, at den, der er langt forude, alligevel kan se tilbage og følge en . . . Men jeg vil helst, ligesom Karl Povlsen i Ryslinge, også i himlen have visse for mig bestemte værelser, hvor jeg kan være mig selv, ligesom uafhængig af andre. Du er måske ikke så egoistisk, at du værger dig mod muligheden af det fuldstændige fællesskab, men jeg kan i det mindste endnu ikke forliges med en sådan socialisme.«

Det var kun over for Ingeborg, han kunne give los, – og mest i breve. Ellers pansrede han sig tidligt ved en beherskelse, der skulle skjule hans stærke reaktioner. Der skulle – livet igennem – så lidt til at glæde ham (februar 87): »Hvor kan man dog gennem et blik og et håndtryk gøres glad, selv om ordet, det bedste vi mennesker kan give hinanden, ikke siges.« Men der skulle også så lidt til at såre ham, så han helt lukkede sig inde – ofte uden at nogen udenforstående opdagede det.

Han trængte til en, han kunne ty til. Og Ingeborg blev først og fremmest en moder for ham. Og en skriftefader. Ikke beundrende forelsket, men dybt engageret i de samme spørgsmål, som satte ham i uro: arbejdsopgaven, arven fra hjemmet og først og fremmest den indre udvikling og det gudskabte menneskeliv. *Han* var altid i bevægelse, i søgen, – altid en anfægtet. *Hun* var en fast og urokkelig klippe, som vejlede ham i stort og småt. *Han* udtaler sin »sønlig« tak, *hun* føler et moderligt ansvar over for ham.

12. februar 1886 meddelte Jacob: »Jeg har fået mig en nydelig lille poleret kasse med lås for, hvor jeg gemmer dine breve, jeg bliver festligt stemt, hver gang jeg lukker den op.«

30. marts samme år skrev han: »Du kan stole på, at jeg heller ikke vil være med at gøre vore kære forældre sorg ved at give lejlighed og grund til snak om os, men vi må dog nok allerede have lov til at være rigtig oprigtige venner trods folks mulige sludder, ikke sandt? Du må love mig ikke at gå og være sådan lidt bange for, at jeg nu

kommer i påsken, vi har dog ikke i vort forhold noget at være kede af eller bange for, jeg tror, ingen af os skal glemme, hvad vi skylder vore kære forældre. Havde vi ligefrem givet hinanden noget løfte uden at sige noget om det, ja, så ville det være en mislig sag, men det er jo netop det, vi ikke har, og vort venskab kan da kun være godt . . . Jeg vil rette en ting, nemlig, at du har forstået, at jeg ligesom ville prøve at lægge bånd på dig med hensyn til en mulig uddannelse i gymnastik. Kære Ingeborg, nødigst af alt vil jeg være med til at hindre dig i at komme med til og få del i noget godt. Og jeg ved, at svensk gymnastik ikke blot er godt, men måske det bedste middel mod de mange skrøbeligheder, mennesker i vor tid lider af.«

15. maj 1886: »Jeg var også i søndags ved Herrens bord, det var helt mærkeligt, at vi uden vort eget vidende har mødt hinanden der, hvor vi om alt går vel skal sidde sammen, når vi engang mødes, hvor der er evig fryd og glæde. Jeg havde ikke været til alters siden julen 84/85. Jeg skal nemlig sige dig, jeg er lidt bange for at gå for tit, da jeg føler, jeg kun er en lidet værdig altergæst. Rigtignok ved jeg jo nok, at bordet står åbent for den, der »tror disse hans ord og gør efter hans kærligheds bud«, og det gør jeg efter bedste evne, men jeg ved jo også, at i legemlig som i åndelig henseende skal man ikke tage mere næring til sig, end man kan gøre god brug af, og jeg synes nu, jeg i denne tid må være lidt forsigtig i åndelig henseende. Jeg har talt med fader om, hvad han mente, jeg skulle, – og han mente, at når jeg ellers ikke havde nogen åndelig sygdom siddende i mig, skulle jeg bare lade det gå sin naturlige gang, men naturligvis ikke forsømme den åndelige vækst i mig. Du synes måske, det er noget kedeligt noget med mig, men det skal du ikke, Når du sammenligner mig med dig selv, husk så på, jeg er et mandfolk, for der er nu meget forskel på dem og kvinderne, især i de unge år. – Jeg var rigtig inderlig glad ved at komme til alters, man får en inderlig følelse af, at man hører til børneflokken, og det er jo, når alt kommer til alt, det, det kommer an på.«

I januar 1887 fortæller de forældrene om forholdet og den prøvetid på 2 år, som de har aftalt. 14. januar skriver Jacob til Ingeborg: »Med Guds hjælp kan vi også rolig vente en stund endnu uden skade, og lad os så så meget som muligt lytte efter vore forældres råd, thi hvor gør det én underligt velsignet godt at have dem med sig og

vide dem fortrolige og glade ved ens kæreste forhåbninger og alvorligste ønsker. – Det er i dag 18 år siden, min moder døde, og jeg tager det som et godt varsel, at der just på denne mindedag skulle bringes mig bud om, at en anden moder, den, jeg helst af alle ville kalde det navn, vil åbne sin favn for mig og give mig engang det bedste, hun har for mig. Gid vi må få lykke og velsignelse til at gøre hinanden rigtig lykkelige og være vore kære til glæde og leve til Guds ære. »Amen, vor Fader, sig Amen.«

Og ti dage senere: »Jeg har nu haft brev fra fader, og du kan ikke tro, hvor han er glad, han slutter med: »Jeg er sært glad, inderlig glad! Gud Fader velsigne og bevare jer. Hils Ingeborg af hjertens grund! Din glade fader.« . . . Fader forstår godt, at vi ikke er forlovede, jeg fortalte det endogså så tørt, at jeg var halvvejs bange for, at han skulle få indtryk af, at vi ikke begge havde det bedste håb om, at afgørelsen kun er et tidsspørgsmål. Synes du da ikke også at vore forældre fremfor alt skal vide, at vi på ingen måde leger med det forhold, vi står i til hinanden, men det er for os det alvorligste og mest betænkte og overvejede, vi endnu har indladt os på, og at vi fra begge sider med hele vor sjæl er med i det.«

Da Cornelius Appel skal opereres for anden gang, kunne Jacob ikke holde det ud længere, men sendte et rigtigt frierbrev til Schrøder og fru Schrøder. De kom begge op på Ingeborgs værelse. Herom skrev hun 27. maj 1887: »Far tog mig bagfra om panden og kyssede mig, så listede han ned, medens mor blev hos mig, for jeg var meget bevæget. Far og Mor svarede ham så, og han skrev et takkebrev til dem . . .« »Fra Roskilde tog vi lige til hospitalet, hvor »Farfar« stærkt bevæget velsignede os, derfra til Holm i Sværtegade, hvor vi fik vore ringe, som mine forældre gav os pengene til.«

Mens operationen står på, er Nutzhorn, Schrøders og Johanne Nutzhorn samlede med Mathias Appel i bøn. Men Ingeborg må passe sin gymnastiktime, – for de er jo ikke offentlig forlovede. Jacob skriver 30. juni: »Det gjorde mig ondt, at du ikke kunne være med at bede sammen med de andre under operationen. Jeg er nemlig selv nu bagefter taknemlig for den tunge stund, jeg følte så dybt og inderligt, at kun Gud Fader kan trøste os, når der for alvor møder os noget strengt, og jeg ville så gerne have haft, du havde været med i vor kreds i hin time. Nu, du har naturligvis været med alligevel . . .

Sofia fortæller, at fader i lang tid ikke har nævnt mig ene i bøn til Gud Fader, men altid tager dig med . . . Jeg har imellem længtes voldsomt og inderligt efter dig nu i disse dage, men det kan godt være, jeg har godt af at prøve nogle alvorlige timer i ensomhed.«

1. oktober samme år skrev Jacob: »Forleden, da jeg skrev til din moders fødselsdag, fik jeg sådan inderlig trang og lyst til at skrive: »Kære Mor« ovenover, og jeg gjorde det også, skønt jeg var lidt bange for, at det dog måske var for meget forlangt af mig, at hun kunne finde det naturligt . . . Jeg tror, at de ydre former har meget mere at sige, end man ofte tænker på. Kan jeg få lov til frit at følge mit hjerte, få lov både for min egen bundethed og din moder, at sige Mor til hende, da tror jeg sikkert, at hun vil blive endnu meget mere for mig, end hun er. Kære lille Ingeborg, kan du forstå, hvor meget jeg holder af din fader og moder, jeg ville gerne, du skulle kunne det.«

5. december 1887 har han set Schrøder i København. »Din Far har jeg set på gaden . . . Det er underligt, som det hjemlige dog har en tiltrækkende magt; hvordan så ens humør er, så er sindet dog straks tilgængeligt for hjemlige følelser. Det var rart at se den kære, kendte skikkelse.«

1. februar 1888 skrev han fra Askov til Ingeborg i Stockholm: »Mor sagde mig et rigtig velgørende velkommen, jeg ville ønske, du kunne have fået lidt af den kærlighed, der er strømmet mig i møde i dag. Jeg nyder det af hjertet, kan du tro. Vi drak kaffe og sang morgensang, akkurat som i gamle dage, – bare savnede jeg dig og din røst, som jeg så ofte har hørt til morgensang, jeg kunne altid høre dig over eller rettere igennem alle karlestemmerne . . . Holger spurgte mig meget forundret: »Men, hvor er Ingeborg?« Ak ja, han har den rigtige følelse: vi to bør det så vidt muligt altid at følges ad. Bedstemor kom imidlertid også op, og hun var en så umådelig rar bedstemor, at jeg er helt forelsket i hende. Børnene løber omkring mig, jeg sidder i havestuen, og de beder mig hilse dig mange, mange gange. Holger kører med sin »hest« efter Ingeborg. Ja, her er dejligt.«

Langt de fleste breve er af religiøst indhold.

24. januar 1887 skrev Jacob: Det, der er i vejen med mig, er ikke, at jeg ikke tror på en alrådende Gud, og en god Gud, hvis barn jeg

gerne vil være, men det er mit forhold til Kristus, jeg ikke selv er glad i, jeg synes så ofte: mon det dog også er den eneste saliggørende vej gennem Kristus. Det er ikke så meget mit eget hjerte, der for sin egen skyld vil gå uden om ham, thi jeg beder altid i hans navn, men det er, når jeg ser på ærlige, retfærdige, sandhedskærlige og alvorlige mennesker, der går i alt fald tilsyneladende helt uberørt af Kristus, men med troen på »et forsyn«, ikke en død, men en levende magt, som skaber og opretter af hele den store verden og menneskene deri. Jeg forstår godt, når fader siger, at det er en mangel på åndelig og hjertelig erfaring, når jeg synes, Kristus ligesom ikke kan samle alt ædelt og sandt, thi han har jo lidt som ingen andre mennesker for os, så hans hjerte står åbent for os, men jeg forser mig altid på det menneskelige. En rigtig menneskelig human til bunds og ærlig mand står for mig som langt mere skikket til at være Guds tjener her blandt menneskene, selv om han ikke er kristen, end en, der har troen, men for øvrigt er svag af vilje og karakter. Det er selvfølgelig galt, det er en smålighedens ånd, der sidder inden i mig, thi det er jo at overse det, det egentlig kommer an på, og selv den menneskelig største ædling står tilbage, langt tilbage over for en svag kristen. Men jeg kan, takket være alle de gode ånder, der har værnet også om min sjæl, hvile i barnetroen, i troen på en evig god, personlig faderlig Gud og skaber, og han hjælper mig nok bedre til at se og mærke, at alt, der er af sandhed hører ham til, og at alle vi syndige mennesker kan takke hans søn, der på en underlig måde er ét med ham, for håbet om frelse fra synd og død, og at hans favn rummer os alle.«

Man mærker anfægtelserne i Jacobs stadige kredsen om det onde. 11. marts 1887 skrev han: »Jeg forstår så uhyre godt, hvad du skriver om, at det ligesom hjælper en at overvinde det onde i en, at man har en rigtig trofast ven, jeg kommer også alle tider til at tænke på, at vi er to, så den ene af os ikke kan lade det onde få magt i sig, uden at det også vil virke ind på den anden. Man får ligesom en lille fornemmelse af, hvad der i grunden ligger i det ord, som står i vort tros-ord, nemlig »de helliges samfund«. Før har jeg aldrig rigtig haft nogen forståelse af, hvilken velsignelse der er i at være fælles med nogen om alt det, der rører sig i en. Selv om jeg naturligvis altid har følt mig fælles med mine kære i mange ting, og det har jeg tit været inderlig glad for, har der altid været noget, jeg havde for mig

selv, og som jeg ikke på den måde kunne være fælles med dem om. Nu begynder jeg derimod at kunne ane, der engang kan tænkes et »samfund«, hvor alle, der er deri, kan være fælles om selv, det aller bedste. I det hele taget, hvor gør det sig gældende, at du er min rigtig trofaste ven, og hvor hjælper det ikke i de mest dagligdags foretagender, at jeg ved, du holder af mig.«

Drøftelserne fortsætter årene igennem. Jacobs anfægtelser over egen svaghed og ringhed. »Det er mærkeligt med mig, min sindstemning skifter så hurtigt, den ene dag går det med liv og lyst, den anden dag ligesom hviler der en knugende beklethed over sindet, alt næsten bliver gråt, arbejdet synes humbug . . . Det er sært nok, for det er de mindste årsager, der kan frembringe sådan en forandring. Men synes du ikke, det er tegn på, at jeg mangler »noget at hvile i«, at jeg går uden at søge støtte på rette sted. – Du skrev, om vi ikke skal gå til Herrens bord sammen i påsken. I grunden ville jeg helst sige »med inderlig glæde«, men jeg er imellem bange for at gå til alters, bange for, jeg ikke kan tage mod nådegaverne på rette måde. Det er slet ikke på den måde, at jeg ikke kan med min barnetro på Gud Fader, nej, den er jeg slet ikke borte fra. Nej, det er Kristus og hans indstiftelser, jeg imellem synes, jeg ikke tror *nok* på til at gå til Herrens bord. Jeg trænger ikke til at komme med indvendinger mod kristendommen, nej, tværtimod, men det er ofte småt med min trang til at gå gennem Kristus til Gud Fader, jeg forstår ikke rigtig, at det er den eneste vej, jeg kan komme ad. Mon du kan forstå dette? Sagen er, jeg mangler syndsbevidsthed, jeg synes, der kan jo aldrig være tale om andet, end at jeg kan henvende mig direkte til Gud Fader. Jeg har før talt med Far om den ting, han har altid sagt, at jeg skulle ikke være bange for at gå til alters, når jeg havde lyst dertil, selv om jeg ikke selv er rigtig i forståelse med, at det er Kristus, der har taget al vor synd; ved Herrens bord styrkes man til at tro, at det er ikke det samme at være søgende som at være uværdig. Og det er sandt for mig og i mig, at jeg inderlig ønsker at styrkes i min tro og at blive retvendt i kristendommen . . . Ja, jeg vil helst sige: Ja, jeg tror, men jeg trænger uhyre til at tilføje: Hjælp min vantro. Men jeg vil gerne med til alters, jeg går der med ønsket om at blive værdig til det, jeg tør ikke sige, jeg er det endnu. Synes du, jeg kan gå med dig på den måde, svar mig på det? Jeg tænker

nok, fader tager os til alters hjemme, og det vil jeg naturligvis aller helst.«

18. april 1890 skrev han om sine egne og broderens anfægtelser: »Axel har i den sidste uge haft sin tunge tid. Han så så mørkt på tingene og ville med vold og magt ud af konsulentstillingen, som han slet ikke duede til . . . I reglen formår jeg at hjælpe lidt på ham, men denne gang var det svært for mig, for der er så meget i mit sind, der ligesom hvisker og truer med det samme: Hvad er der i dit arbejde, er du tro i det, er det ikke humbug og løgn altsammen? Men noget har jeg da altid i al min søllehed, og det er et ønske om at blive sandere og trofastere, at blive den sande Guds barn. Og det samme har Axel, og når vi kommer så vidt, at jeg kan få ham det sagt, at det alligevel er grundbetingelsen for al god gerning, så hjælper det lidt . . . Jeg var ikke til universitetsfesten i går (da antagelsen af guldmedaljeafhandlingen bekendtgjordes). Jeg havde ingen lyst til atter at høre mit navn i forbindelse med en undtagelse.«

Da årene er gået, er de glade for, at de ikke har forhastet sig med forlovelsen. Jacob skriver 4. januar 1890 og ser tilbage på de fire års forlovelse: »Jeg har det ganske som du: den 3. står i lys, og mit hjerte er fuldt af taknemlighed over, hvad der passerede den dag. Det har bragt mig det, jeg hele mit liv vil kunne fyldes og tilfredsstilles af, og det har bragt mig, hvad jeg trængte til for at holde mig oprejst både på den ene og den anden måde: det har bragt mig dig . . . Og der er vekselvirkning mellem os, lad os sige Gud tak for det, det er ikke bare den ene, som kan yde, det er et ligestillet forhold, vi kan anerkende hinanden, ikke formelt, men sandt og virkeligt som to mennesker, men uden dog at ville nedbryde med magt den forskel, der af naturen er på mand og kvinde.

Ingeborgs beslutning at uddanne sig til gymnastiklærerinde i Stockholm giver mange vanskeligheder mellem dem. Han drømmer stadig om det lille hjem, de to alene. For hende er det en selvfølge, at hun må uddanne sig, så hun kan hjælpe med i forældrenes arbejde. Jacob ønsker sig et hjem som det i Rødning. Og en selverhvervende kone er ikke noget for ham. En kone skal være hustru og moder. Desuden sårer det hans mandfolkestolthed.

Jacob har ellers – undrende – fået et godt indtryk af de studerende

unge piger. Det fremgår af hans brev 12. september 1885: »Der er en mærkelig ting, den nemlig, at vi har fire kvindelige stud. math.'er, som læser sammen med os. Det går meget pænt, de kommer og sætter sig, hvor der er plads, og opfører sig i det hele, som om der aldrig kunne tænkes på, at det var ubehageligt at være sammen og sidde på skolebænk sammen med unge mandfolk. De er ikke spor emanciperede i slet betydning, ligner ganske andre unge piger. Det er ligefrem en fornøjelse at se, hvor godt det går, og jeg er næsten kommet til at tro, at det ligefrem kan have en god indflydelse, at de er her, da det jo lægger bånd på mange af de unge herrer, som ikke altid er lige rolige.« (En af dem var Kirstine Bjerrum, senere dr. phil. Kirstine Meyer.)

Dertil kom hans venskab med Eli Møller. Herom skrev han 13. november 1887: »Frøken Eli Møller, som blev student i sommer, spurgte forleden, om jeg virkelig kunne forstå en ung pige, der havde lært at filosofere og tænke på følgerne af sine handlinger, at hun kunne forlove sig med den bestemte hensigt senere at gifte sig. Eli Møller selv kunne (hun sagde selv forleden »desværre«) ikke finde den mindste tilskyndelse i sig til et sådant skridt. Hun sagde, hun holdt nok specielt af nogle, men at det virkeligt var muligt, at et menneske i normal tilstand kunne mene om et vist menneske: det eller intet kan jeg dele livet med, ja, det anså hun for absurd. Hvad skulle jeg sige til hende? Jeg mente, hun sluttede alt for meget fra sig selv til samfundet, hun var måske netop særstillet. Og så mente jeg, at der foreligger så utallige beviser for, at kvinden kun bliver helt lykkelig (i almindelighed) i ægteskabet, og endvidere mente jeg ikke, det var absolut nødvendigt, at et par, idet de forlovede sig, skal mene, at de umuligt kunne i lykke dele livet med en anden. Jeg mener, at det, at man føler, om så var, at det måske kunne være blevet lige så godt med en anden, ingenlunde ville være bevis på en mesalliance.

Der må selvfølgelig være gensidig vel overvejet sikkerhed for, at man har fælles livsanskuelse nok til at følges ad, synes du ikke også det. Endelig var jeg hende jo overlegen ved min erfaring, jeg turde sige hende, jeg var fuldkommen normal og vel overvejende, da jeg mente at kunne forsvare at forlange et svar, og jeg var lige så sikker på, at den, der svarede, ikke handlede i en rus. Beregningerne var

stillede, jeg tillod mig endogså at mene, at der var anstillet beregninger over det forhold, som den, der ikke er stillet over for spørgsmålet, ikke kan anstille. Men hun blev ved sit. Hun mente, det ville blive en såre mislig historie, hvis kvinderne nu i fremtiden skal ligesom mændene opdrages til at reflektere og providere, ti de dygtigste blandt de unge piger, de mest skarpsindige og klare seende, vil ikke gifte sig. – Hvad mener du om den historie? Jeg tror, den må forklares med, at Eli Møller er en undtagelse, at hun mente, hvad hun sagde, er sikkert, og det er også sikkert, at hun var ked af, at det stod sådan til med hende, ti hun kunne jo nok skønne, at var hendes opfattelse almindelig, så var det ødelæggende for kvindens natur at blive »konsekvent«.

I morgen skal Bjørnson tale i Dansk Kvindesamfund. Her er meget røre i anledning af, at en del af nævnte samfunds medlemmer er utilfredse med, at styrelsen har sat »Det sædelige lighedskrav« på dagsordenen. Man taler endogså om, at G. Brandes skal sættes ind i bestyrelsen for at slå fast, at kvindesagen ikke i hovedsagen er det samme som fordringen om, at alle mandfolk skal leve kysk. Jeg mener også, det er en gal metode for Kvindesamfundet, at de optager et af de allermest personlige spørgsmål på dagsordenen, det er aldrig heldigt for en bevægelse, at de til program tager et dagsspørgsmål. Så skal der også forhandles om »Kvindelige håndværkere«. Jeg er nu en afgjort modstander af, at der arbejdes på at sætte kvinder til arbejde, hvor der i forvejen er overflødig arbejdskraft. Jeg tvivler ikke om, at mangen en enkelt kvinde vil vinde ved, at adgangen til samme erhverv som manden bliver åbnet for hende, men jeg synes, den sunde fornuft siger, at man forøger arbejdsløsheden. Nej, kvinden skulle opdrages til at kunne føre en langt sparsommeligere husholdning, til at kunne forbedre mangt et skævt forhold i hjemmet. Der er en umådelig stor arbejdsmark for kvinden uden for det gebet, hvor mændene anvender deres evner og kræfter. Jeg kan derfor ikke andet end synes, det er en misforståelse, når kvindesagens program er »Ligeberettigelse med manden i adgang til erhverv«. Jeg vil have, at programmet skulle være: Udbredelse og forståelse af, at der er en stor arbejdsmark for kvinden jævnsides med manden, og at denne arbejdsmark må besættes af kvinderne for hele samfundets skyld. Kvindelige læger kan være berettigede, men kvindelige sagførere

trænger vi ingensteds til... Vi trænger til kvinder, der har forståelse af, at hjemmene bærer samfundet, at den opvoksende slægt trænger til mange hjælpende hænder. Måtte derfor ikke »Kvindesagens« første og største opgave være at uddanne gode hustruer og mødre. Ingen tvivler dog vist om at blev blot hjemmene bedre, så ville samfundet snart forbedres. Om nogen mon i grunden tvivler om, at kvinden i almindelighed fremfor manden er skikkede til at tage arbejdet i hjemmene op.«

Sædelighedsspørgsmålet og prostitutionen er på tapetet, det er tiden med Bjørnsons »Engifte og mangesgifte«, og de forlovede diskuterer sagen ivrigt. 2. marts 1888 skriver Jacob: »Med hensyn til prostitutionen: så længe flertallet af læger ikke kan tilråde prostitutionens afskaffelse, tror jeg ikke, man bestemt kan sige: væk med den. Her i byen ligger ondets rod i noget ganske andet, efter min mening, unge mennesker bliver vist yderst sjældent direkte bytte for prostitutionen. Nej, det er alle de usunde forlystelsessteder, her er, hvor der optræder letfærdige sanger- og danserinder. Når sådan en flok unge kommer hen i »Ligkisten«, f.eks. – der sidder de og drikker og ser og hører på de nævnte danse, så bliver kl. 12, – de må af sted, og de er i for godt humør til at gå hjem, – de går så ind på de offentlige huse, som er de eneste åbne beværtninger om natten. Det er den sædvanlige måde, man hører det så tit. Flinke unge mennesker kommer så ofte galt af sted, og havde jeg ikke haft den støtte hjemmefra, jeg havde, kunne det såmænd også gerne gået ud over mig, – dog, det ved man jo ikke. Men jeg dømmes ingen hårdt, ti fristelserne herinde må for mange være store. Så er alle vor tids mange kokette modedamer også et i højeste grad demoraliserende element. Bare som de møder påklædt i selskaber er aldeles galt. De har næsten ingenting på. Der er noget i, hvad Bjørnson sagde, at damernes korset og tournure er af det onde, taget aldeles uden hensyn til sundheden. På den anden side ved du nok, jeg grumme godt kan lide, at unge piger, specielt dig, klæder dig smagfuldt, ja, gør de ikke det, er de ikke rigtig unge piger.«

I samme brev går Jacob Ingeborg på klingen og spørger om hendes planer: »Jeg havde i grunden ventet, du var kommet frem med et forhold, du slet ikke har berørt, nemlig: Hvad tænker du dog i fremtiden at ville virke som, hvordan mener du at komme an, så du ved-

blivende kan udnytte de kundskaber, du erhverver dig? Jeg synes nok, det er lidt unaturligt, vi aldrig taler om det. Jeg ved jo nok, at du først og fremmest vil være min egen lille kone, ved, at det vil m.h.t. tid tage meget mere, end det vil tage for mig at blive ægtemand, men du tænker dig dog vist at få en gerning også uden for hjemmet. Nu må du ikke skyde det fra dig og sige, det er meget vigtigere, at jeg får en god virkeplads, ti skønt jeg også mener det, så er det andet dog noget, som vi eftersom tiden er, ikke må se bort fra. Ikke sandt? . . . I aftes så jeg en adresse fra kvinder til rigsdagen med begæring om, at mændene i fremtiden vil dele deres valgret til kommunale valg med kvinderne. Denne adresse har jeg nu ingen speciel interesse for, den kommer fra »Dansk Kvindesamfund«, og i det samfund er man nu så overmåde sikker på, at »ligeret for mand og kvinde« og ligestilling for dem er det eneste ideale. Jeg er sikker på, du vil have en kvindelig virksomhed, og den ønsker jeg dig af hjertet, thi jeg tror som du, det er ad den vej, at kvinden tager de kvindelige opgaver op, der endnu ligger brak, at »kvindesagen«, (det er et hæsligt ord), kommer i ret gænge, og ad den vej vil mændene også føres mere ind på at se, de netop er mænd og ikke kvinder, at der virkelig er to jævnbyrdige, men samtidig forskellige køn, både rent legemlig og tillige i åndelige anlæg og kræfter. . . mændene bliver til syvende og sidst rene djævle for kvinderne, når det stadig og altid hedder, at de er skyld i samfundets elendighed, de står i vejen for, at kvinderne kommer frem, de er tyranner og på grund af, at de er stærkere i fysisk henseende bliver de dyriske og sætter retten i spydstagen. – Nu, jeg mener som du, at der trænges voldsomt til kvinder, der kan aflede emancipationen og substituere kvindelige fremskridt, der ikke går på mændenes bekostning.« Da Ingeborg havde berettet om Bjørnsons besøg i Stockholm,⁴³ svarede Jacob 13. april 1888: »Bjørnson har nok været galant overfor dig, det kan jeg godt lide, men det er vel også hans stærke side. Jeg tror, han er umådeligt stolt af sig selv, og så er han i den grad forgudet af damer. Jeg behøver bare at tænke på, hvor begejstret bedstemor skrev om hans galanterier. Var han foruden de to ting, ville han vist have forekommet langt pålideligere, man får, som han er, indtryk af en skuespiller i stedet for en mand med en fast overbevisning. Men jeg kan så udmærket forstå, du var glad for at høre ham, det var jeg også. Om han gør noget vide-

re gavn med sin rejse er et andet spørgsmål, foreløbig er han vel nærmest agitator for en moderne humanistisk sædelig moral, en sådan er naturligvis langt at foretrække for den moderne naturalisme, men om den ellers er stor nok til at hjælpe samfundet over ondet, er sikkert et stort spørgsmål. Strindberg mener, at samfundet først bliver lykkeligt, når den fri kærlighed indføres. Bjørnson er lige ved at udlede samfundets lykke af »engifte«. Jeg tror, begge disse mænd går galt i byen, jeg vil indrømme, at man ikke kan leve lykkeligt uden at være sædelig, men man kan ikke blive lykkelig *ved* at være sædelig. Brandes har på en træffende måde sagt, at der ligger en stor fare og vildfarelse i at tro, at lykke, tilfredshed, ro og fred kan altsammen opnås ved at være »pæne, sædelige«. Vi er dog ikke kommet til verden med hovedopgaven at leve sædeligt, vi må have en langt højere bestemmelse . . . Fru Ribbings⁴⁴ frygt for de unge og tidlige forlovelser er vist noget, du også selv før har talt om, hvor let der ved de pågældendes forskellige udvikling kan opstå forhold, der i det mindste er slemme at overvinde. At det særlig er manden, der bliver ked af sin kæreste, tror jeg aldeles ikke, nej, det omvendte er vist lige så ofte tilfældet. Men piger har tit så mange undskyldninger at fremkomme med, når det er hende, der bryder forbindelsen, derfor står manden stadig som den skyldige.«

Det er tydeligt, at Jacob må kæmpe sig frem til at finde sig i, at Ingeborg vil have et arbejde uden for hjemmet. Han kan dog allerede 17. marts 1887 skrive: »Jeg er kommet til det resultat, at jeg kan være glad ved og ønske både for din skyld og min egen skyld, at du sættes i stand til at føre et så virksomt og frit liv, så selvstændigt som vel muligt. Der er for mig ikke noget afskrækkende i, at en hustru har en virksomhed uden for hjemmet, tværtimod tror jeg, når det ellers er til stede, hvorpå et hjem kan bygges, at hustruens og mandens ligestilling udadtil, så vidt det kan lade sig gøre, er det mest naturlige. At manden bliver »jordmodermand« er naturligvis mindre behageligt for ham. Men hvor mange hustruer er ikke »deres mands koner«.

Ingeborg havde søgt optagelse på Gymnastikinstituttet i Stockholm. Kristi Himmelfartsdag 1887 skrev Jacob: »Jeg for min part er endnu ikke kommet videre, end at jeg synes, det aller dejligste var at være helt fri for fremmede og sammen med dem, jeg holder mest af, men

på den anden side ser jeg jo nok, at jeg selv har nydt umådelig meget godt p.gr.a., at fremmede har åbnet dørene for mig. Hvor har jeg ikke haft det forunderlig dejligt i dit hjem nu i mange år. Ligeså, om end for mig af langt ringere betydning, her hos fru Grundtvig. . . Gid nu din ansøgning må blive bevilget, jeg tror ligefrem, jeg ville blive ked af, hvis det ikke skete, jeg glæder mig med dig over alt det nyttige og fornøjelige, du der kunne få lejlighed til at sætte dig ind i, og jeg er fuldkommen overbevist om, at Stockholm er det eneste sted, hvor du kan opnå, hvad du attrår i dette ords fulde betydning.«

Imidlertid må Ingeborg undervise på højskolen, så snart hun er hjemme på ferie, og det kniber med kræfterne. Men én ting nægter hun: Hun vil ikke uddanne delingsførerne, før hun er færdiguddannet. Men ellers – alt for Askov! Hun er nervøs, og Jacob begynder at kunne sætte hende på plads. Hendes arbejdsglæde forstår han, men han tænker mere på det hjem, de skal have sammen.

17. november 1889: »Nutzhorn roste dig meget. Ja, det er en stor velsignelse at være tilfreds med sit arbejde, at have lykken med sig i det er sikkert det allerbedste middel mod at komme til at forse sig på alle ens usselheder. Måtte det endda gå for mig, når jeg engang kommer til Askov, det ville sikkert have en uhyre betydning for mig og for vort fremtidige hjem, vi selvfølgelig begge udmaler os med de mest strålende og harmoniske farver. Bare tanken om, at vi to virkelig engang skal få vort eget hjem, være mand og kone i et hjem – gør mig imellem helt kuldret. Jeg synes, det er umuligt, det ville næsten være for stor lykke.«

25. marts 1890 advarer Jacob: »Du har nogen tilbøjelighed til at gå lidt vidt, når du kommer i med noget, men vent bare, til vi bliver gift, så skal jeg nok holde igen, ikke forsætligt, men jeg er i visse henseender langsom i vendingen, jeg tror, man når lige så meget ved at tage den med ro – en god sag kræver *ikke nervøse*, nej, den kræver *sunde* arbejdere. Iver for sin sag er god, men den må helst give sig udslag i, at man sætter fart på overalt uden at gå og pines med overvejelser over, om nu også alt er udført på aller-aller-allerbedste måde. I øg for sig tror jeg godt, du kunne magte de 6 timer, når du kunne være rolig og veltilpas i fritimerne. Men jeg er bange for, at du i fritimerne skal gå om med alvorlige betænkninger angående den

næste dag – givende råd til alle sider – kort sagt ingen ordentlig frihed får. Lidt letsindighed – eller det lyder måske bedre udi bekymrede øren, nogen frimodighed er en pokkers dejlig ting. Gud skal vide, jeg selv har ikke meget af den, men jeg har erfaret, det er noget meget sundt.«

Som tiden går, bliver det vanskeligere med den lange forlovelse. Moralbudene var jo strenge. 9. april 1889 skrev Jacob: »Det er vist ikke heldigt, vi holder for lange ferier i Askov. Blot sådan noget som et forbud mod, at vi må mødes i et værelse, hvor ikke alle kan gå ud og ind, er nok til i en af mine smålige timer at foranledige en kras udtalelse, der bringer dig til at græde og mig til ærgrelse over alt. Jeg mener som du, at ikke for alt i verden må dine forældre komme ind i den indbildning, at du »trækkes« fra dem. I påsken *må* jeg hjem, det ville være synd, om vi ikke kom til Far så ofte vi kan. Men, kære Ingeborg, bliv du hjemme, det synes jeg også. Det bliver værst for dig, – men du må også tro, det er et offer for mig. . . Jeg gruer for den store familiekreds (ved Margrethes bryllup). Selv om det er din familie, der er skyld i, jeg ingen eksamen har taget, så er det dog sikkert de fleste i din familie, der synes, du har gjort et ussel parti, og den tanke gør mig pirrelig, selv om jeg siger til mig selv, at det er sandt nok.«

Studietiden i København er snart forbi. Og når Jacob gør op, mener han, at udbyttet har været godt. Det skriver han 18. juni 1889: »Jeg er sikker på, at mit laboratoriearbejde har bragt mig meget godt i åndelig henseende, thi ved det er jeg kommet til at føre mange småkampe i mit sind, og jeg har daglig fået bevis på, at det, det gælder om, er, at man tager enhver lille sag med omhu (kærlighed) og virker med trofasthed. Naturen er altid den samme, og det kan hjælpe os mennesker til at forstå, at den »natur«, skaberen har givet enhver af os menneskebørn også altid er den samme, og når vi bruger den ret, så søger vi at befri den for alt det syndige, der klæber ved den, så den kan blive i stand til at tage imod hans kærlighed, – og det er kun ved den kærlighed, vi kan blive lykkelige, og vi bliver aller lykkeligst, når vi tager imod den.

Det lader til at mit lønlige håb om, at der i Askov skulle blive

arbejde til mig, går i opfyldelse, arbejde af den slags, jeg mener at kunne magte. la Cour tror jeg nok forstår, hvad jeg kan udrette, og han vil uhyre gerne have mig derover. Her er ikke tale om, at jeg kan give mig af med at filosofere over livet for eleverne, jeg kan kun lære dem noget om, hvordan naturen er, og jeg håber at kunne gøre dem forståeligt, at er der nogen steder, hvor den menneskelige trang til at finde en orden, der af Gud er stiftet for menneskene, så er det i den legemlige natur, en orden, der kan sanses. Gid det må lykkes for mig. Jeg synes ikke nogen kønnere gerning kunne tænkes end at tilfredsstille en virkelig trang til kundskab om de ting, vi mennesker kan iagttage.«

1889 bliver det endelig bestemt, at Jacob skal begynde på Askov til november 1890. Det er mod hans ønske, da han gerne ville have nogle års studium endnu. Men situationen i Askov er blevet uholdbar. Nu er det ikke blot la Cour, som må aflastes, det er også galt med disciplinen, og økonomien vokser Schrøder over hovedet. Og »de tre gamle« har alle den tillid til Jacob, at han er den, der kan hjælpe. la Cour formelig tvang ham til at komme straks.

Kort efter er han til Nanna Bergs bryllup og skriver til Ingeborg 14. april 1890: »Begtrup talte jeg lidt med på Bogø. Jeg begyndte med at sige, han gerne kunne ønske mig tillykke med, at jeg skulle til Askov. Det blev han noget flov over og kom med en lang udvikling, du kan tænke dig til. Jeg sagde ham ren besked om min stilling, at jeg ikke ville falde skolen til byrde, var der ikke noget at bestille for mig, ja, så skulle jeg nok trække mig tilbage, men min mening var, det skulle prøves. Han var venlig, men jeg tror nok, han mener, at der er ikke meget for mig at gøre i Askov for tiden. Jeg tænker vel alligevel, Begtrup og jeg skal komme godt ud af det.«

Der er megen kritik udefra over skolen. Særlig fordi de har begyndt pigeskole sammen med karleskolen om vinteren. Jacob er også kritisk, således i brev fra 16. maj 1890: »Jeg tror også, pigeskolen om vinteren er uheldig, men nu kan det vel ligefrem for pengenes skyld ikke gøres om. Det er en alvorlig sag, lad dem, der har noget mere erfaring, afgøre den; jeg tror nok, jeg for min part ville være tilbøjelig til at indføre et strengere regimente.«

7. januar 1890 beretter Jacob, at han rejste sammen med Begtrup gennem Sjælland. Vi talte en del sammen, i meget kunne vi være enige,

men der er ikke så lidt forskel i vort syn på en udvidet højskole. Han mener endnu, der er langt frem, inden eleverne tiltrænger og forlanger en faglig undervisning, de må endnu fortrinsvis tilfredsstilles af lærerens person mere end af faget. Nå, men for resten mente Begtrup, at et prøveår ikke ville blive et sådant, kommer jeg først derover, bliver jeg der. Det håber jeg ikke, han har ret i, jeg tænker, både du og jeg vil være stærke nok til at iværksætte en forandring, om det viser sig, jeg ikke passer der.«

Forholdet til Askov gennem studieårene

Fra 1883, da la Cour havde foreslået, at Jacob skulle uddannes til hans medhjælper, er Schrøder meget interesseret i hans udvikling. I julen 1885 er han i Askov: Lillejuleaften 1885 skrev Jacob til sit hjem: »Jeg blev umådelig vel modtaget i Askov. Selv Schrøder talte med mig om mine sager i samfulde 3 timer, om skolen o.s.v. Jeg var meget glad ved det da jeg mærkede, at han har rigtig god tro til mig. Han sagde, at la Cour manglede en medhjælper, og at de havde talt om at se at komme igennem de to år, og så syntes han at jeg kunne være der om vinteren og læse i København om sommeren. – Man kan jo være glad for, at la Cour tænker på mig. Jeg skammer mig over at tænke mig som en slags lærer på vor første skole her i landet . . . det er det næstbedste sted, jeg ville være« 5. april 1887: »Den gang jeg kom til Askov første gang, var det på en måde halvt modstræbende. Jeg ville dengang hellere have været til København på artiumskursus. Jeg havde lyttet alt for meget til kritikken over højskolen, når de skulle betragtes som andet end vækkelsesskoler. Vækkelse mente jeg dengang var en unødvendig ting for mig, jeg troede knap på, at man kunne få den slags gærende tider som vækkelse, hvad enten det er kristeligt eller folkeligt, altid fører med sig. – Men hvad var så det bedste jeg havde ud af mit askovophold? Ja, det var alligevel vækkelse, jeg fik der, og jeg fik lyst og mod til at være med i arbejdet på dette spørgsmåls løsning på den måde og ad den vej, din fader pegede på. Måske blev jeg en tid alt for opfyldt af den tanke, at også jeg måtte med der, måske har jeg sat for meget ind derpå efter mine evner og kræfter, men én ting er både sikkert og vist, og det er, selv om jeg bliver nødt til at opgive min kære plan, så ville jeg ikke for meget have undværet den, thi den har beriget min følelse og mit

fantasiliv med forældende grundsynspunkter, og jeg har en lille følelse af den tilfredsstillelse og udvikling, der er i at have et ideal for hvilket man tør sætte noget på spil, så meget man nu evner. Jeg er sikker på, jeg havde ikke haft så godt livsmod nu som jeg har, om jeg ikke havde prøvet og prøver fremdeles på at skaffe mig en uddannelse, så jeg engang efter fattig evne kan være med i arbejdet for den sag, der er den største af alle menneskelige.«

Men Jacob er stadig i tvivl, om han virkelig kan bruges i Askov. Også efter at han har bevist sin dygtighed ved eksamen og guldmedailleafhandling. 27. august 1888 skriver han: »Har jeg nu også kræfter og evner til at kunne blive vejleder eller lærer for andre? Må det ikke være en hovedbetingelse, at jeg først selv kommer i ligevægt? Og mon jeg ikke burde tage fat på et arbejde, hvor der fordres mindre af mig? Er jeg ikke for afhængig af den småvornhed, jeg er hildet i, til, at jeg tør uddanne mig til lærer ved en højskole? Ja, jeg mener virkelig, det bør være de bedste mennesker, der tager den gerning op, thi ungdommen kan grumme let skades af en lærer. En god vilje til at gå den rigtige vej har jeg, men jeg er ikke på den måde stålsat, at jeg kan sige, jeg kommer i hvert fald ikke til at gøre noget ondt. . . jeg synes, jeg mangler grundighed og mangler den livs-overbevisning, der må til. Jeg er ikke gennemstrømmet af begejstring, som jeg har hørt så mange fortælle om, at de er, jeg er noget sløv. Aa, hvor jeg kunne ønske den evne at kunne se Gudbilledet i alle mennesker, men jeg forser mig både på mine egne og andres svagheder. Men Ingeborg, livet med dig står trods alt som noget, der er reelt og fri for humbug, – jeg stoler på at blive ført til forståelse af, at der er overalt her i samfundet plads for og brug for en ærlig vilje, og at det kun er det forsvindende, der er gøgl, men at livet i det store og hele er en reel ting, som man må takke for at have fået lov til at leve i fællesskab med alle sine medmennesker, trods ens egen og de andres svagheder. . . Synes du i grunden ikke, det er latterligt at tænke sig mig som lærer i Askov? Mon jeg ikke inden ret længe ville have gjort mig umulig der? Og så er jeg mellem os sagt lidt bange for, at de gode elever ikke kan få tid til at arbejde ordentligt i de rene fagvidenskaber, jeg ville få. Thi »store foredrag« kan du begribe ligger ikke for mig. Nej, jeg ville kun billedlig talt kunne lære dem, at $2 \times 2 = 4$, og jeg måtte, for at mit arbejde kan blive

tilfredsstillende, fordre, at de så ville »lære«, hvad der var nødvendigt, og jeg måtte holde eksaminatorier, og mon så ikke kritikken ville koncentrere sig om mig i foruroligende grad.«

Imidlertid var stillingen i Askov blevet sådan, at det var nødvendigt både for Schrøder og la Cour med en virkelig aflastning og støtte. la Cour satte da al sin myndighed og kærlighed til de to unge ind på at overvinde deres modstand mod at komme til Askov. Jacob giver efter, men med stor ængstelse. »Det er det betydningsfuldeste, jeg nogensinde har stået overfor. Går det godt, når jeg et længe eftertragtet mål, går det ikke, skal jeg på en måde begynde forfra,« skriver han hjem. »Axel og jeg har bestemt, at hvis det ikke går for nogen af os... rejser vi med vore kærester (koner) til Amerika. Vi skulle så ud i »the far west« og dyrke jorden og leve et usigelig roligt og vederkvægende liv, ikke hele vort liv, men nogle år, så vi rigtig kunne få hold på os selv«.

Askov oplevede i disse år en af sine vanskeligste perioder. Schrøders forståelse af sammenhængen mellem historisk oplysning og virkøst menneskeliv får ham til at give efter for mange opfordringer til at lade sig vælge ind i landstinget 1886-90. Han er derfor delvis borte fra skolen i den tid, hvor de politiske bølger går højt blandt lærere og elever. Ivrigst er Holger Begtrup, som alle regner med engang skal blive Schrøders efterfølger. Sammen med Nutzhorn står han helt på Bergs side, mens Schrøder og la Cour hører til forhandlingssiden. Begtrup spiller en betydelig rolle ved delegeretmødet i København og bliver valgt ind i hovedbestyrelsen for de demokratiske foreninger. Selv om Schrøder tager det meget fornuftigt, bringer det en stærk uro ind i skolelivet, når to ledende lærere er aktive hver på sin front.

Jacob skriver 11. januar 1889 til Ingeborg: »Askov skulle jo nærmest virke opdragende på ungdommen, udvide deres horisont og retlede, derfor kan det se ud for os nu i øjeblikket, som om det var et misgreb, når lærerne giver sig til at tage del i den praktiske del af politikken, dog er det muligt, at lærerne netop ad denne vej kan åbne øjnene for, at deres teorier, anvendt i praksis, svarer til det, de giver dem ud for. Det er betænkeligt, at der samtidig er en nedgang i karlenes og en opgang i pigernes elevantal. Kan skolen bare holde sammen på karlene, går det nok, men tager pigerne overhånd, vil lærer-

ne mere fristes til at optræde som politikere, da de så ikke vil få tilstrækkelig sædejord til deres råd i politisk og social henseende. Schrøders stilling over for Begtrup er meget smuk, men det, at han i det hele taget må indtage en stilling overfor Begtrup, at forholdet ikke er umiddelbart, indeholder jo mange farer. Jeg vil inderlig ønske, at Begtrup vælger at blive på skolen i stedet for at blive politiker.«

Vi ved nu, at det virkelig var en afgørende personlig krise for Begtrup, som førte til, at han valgte højskolen, men følte trang til at skabe sin egen skole.

Lige efter julen 1889 skrev Jacob: »I Askov var der lidt trist i julen. Det er jo, når alt kommer til alt, politikken, der farver både direkte og indirekte genstandene for mine svigerforældre. Begtrups forhold til skolen og til dels Nutzhorns med, ser Schrøder helt i politisk belysning, hvad jo er rent galt. Begtrup kan ikke sige eller gøre det mindste, uden at det kommer på den konto. På den anden side er Begtrup lige så mistænksom. Forholdet Begtrup-Schrøder er indbildt nu. Fru Schrøder spurgte mig en dag, hvad min mening var om Schrøders rigsdagsvirksomhed. Jeg sagde rent ud, at jeg mente, Schrøder for tiden intet kunne udrette på rigsdagen, og jeg var vis på, skolen lider under hans fraværelse, og det meget. Så sagde hun, at det ville være uhyre svært for Schrøder at nedlægge mandatet. Jeg tror sikkert, det piner og ærgrer Schrøder umådeligt, at han ikke kunne slå igennem i landstinget, hans fordring om anerkendelse er både af vanen og i følge hans natur rædsom stor. Oppe hos la Cour kom Ingeborg og jeg i snak om det fordærlige i Begtrups og Schrøders forhold og la Cour blev voldsomt optaget af, at der må gøres noget. . . Jeg holdt hele tiden på, at Begtrup og Schrøder skulle tale ud med hinanden. la Cour tog så følgende beslutning: Først skal Begtrup svare på spørgsmålet: Er det din agt at blive ved skolen i Askov og bruge alle kræfter i skolens tjeneste, eller er dit arbejde her kun noget foreløbigt. Vil Begtrup det første, da skal der tales ud med Schrøder, og der må nok tages meget hensyn til Begtrup, da han så er af stor værd for skolen. Vælger Begtrup derimod det sidste, må det gøres Begtrup klart, at så er der ingen mening i, at han skal have fortrinsvis indflydelse. Jeg synes, det er helt rigtigt af la Cour at tage sagen sådan, synes I ikke?. . . la Cour længes meget efter at få mig derover, dels har han for meget at bestille, dels trænger han til at have en at

tale med, der forstår hans arbejde og kan arbejde sammen med ham i det eksperimentelle. Vi er uhyre enige om, hvordan mit arbejde skulle begynde der og om meget andet. . . la Cour mener, at skolen står for en omordning på den måde, at eleverne tvinges til at vælge imellem, hvad der bydes, de kan umulig følge alt med udbytte. Der skal holdes flere foredrag på samme tid, kun ét samlet foredrag om dagen eller undertiden to. Derved vil arbejdet mellem lærer og elev blive mere personligt, der vil komme mere samling for eleverne på, hvad de lærer, og for lærerne vil det medføre, at de kan komme videre i de enkelte fag.«

Økonomisk var det også vanskelige tider under provisoriet. I april 1886 slettes den særlige bevilling til den udvidede højskole på 5000 kr., men i oktober bevilges dog 3600 kr. Forholdene var stadig sådan, at lærerne 1890–91 måtte give afkald på 1/10 af deres sparsomme løn, først 1892 forbedredes forholdene.

Jacob har i et foredrag om folkehøjskolernes udvikling kaldt årene 1880–91 »mødet mellem den moderne kultur og højskolen.« Det er den tredje vanskelighed i disse år. Det livssyn, som ved Georg Brandes' forelæsninger fra 1871 var almen kendt, og hvis største vanskelighed for menigmand var udviklingslæren, var nu nået så langt ud i folket, at der stadig var en flok elever på Askov, som førte en stærk fritænkerisk agitation mellem kammeraterne. Under de forhold var det farligt for skolens arbejde, at forstanderen var i landstinget. »Jeg er lidt bange for,« skriver Jacob hjem, »at skolen let kan tabe det for eleverne, den nødigst af alt måtte, nemlig det ubetinget storslåede, for selv om de andre lærere er overordentlig dygtige, så ejer ingen af dem Schrøders ubetingede overlegenhed overfor hvad og hvemsomhelst.« Selv la Cours store indsats netop i de brændende fag kunne ikke erstatte lederens stadige nærværelse. Der trængtes også til en ung mand, som havde været med i ungdommens brydninger i disse år og derfor kunne møde eleverne mere på lige fod end de ældre lærere, som var nået frem til et harmonisk, afklaret livssyn.

Vinteren 1889–90, »Fimbulvinteren«, kulminerede alle vanskelighederne, så man måtte sige, at skolen var i fare. Det blev nødvendigt at sætte alt ind på at redde den. Schrøder nedlagde sit landstingsmandat, og Jacob Appel lovede at afbryde sine studier og komme til Askov. Da den ny undervisningsplan indeholdt en henstilling

til eleverne om, at elever, som ikke delte skolens grundsyn på menneskelivet og kristenlivet, ville »forholde sig som skønsomme og hensynsfulde gæster«, blev skolen voldsomt angrebet af valgmenighedspræst V. Brücker. Men Begtrup svarede, at skolen må have fred for agitatorer for fremmede åndsretninger. Elevtallet 1890–91 blev det laveste i mange år, 67 karle og 40 piger.

Hvor dårlige Schrøders nerver var, kan man se af et brev fra Ingeborg sommeren 1890 efter en gymnastikopvisning. »la Cour så på første hold, far på andet hold, der sluttede med en raket og et voldsomt hurraråb for mig, der havde fået far, der sad i kroen på »Pallen« til at græde. Min store, stærke far havde sagt til mor bagefter, at han syntes, det var en forunderlig stor lykke, der var timedes ham, at eleverne kunne være så glade ved hans datter som lærerinde. Far måtte gå i seng lige bagefter og lå hele dagen, – det var for meget for ham som for mig. Far er meget dårlig, som han har været det det meste af sommeren.«

Endnu ved skoleårets begyndelse ser det galt ud. Alles nerver stod på højkant. Fru Nutzhorn besøgte C. Appel og siger: Der er kritik alle vegne, kritik over Askov, kritik indbyrdes i Askov... man bejestres ikke sammen og begejstrer ikke hinanden gensidigt.« Nu var Schrøder på bristepunktet og tænkte på at forlade højskolearbejdet og søge præstekald. Det går så vidt, at sønnen, Jens Schrøder, opsøger Cornelius Appel og beder ham om at komme og tale faderen til rette.

C. Appel skriver: 19. november 1890: »Jens Schrøder har lagt sagen frem for mig. Men jeg længes svært efter at høre fra dig om forholdet, der greb mig og os alle stærkt gennem Jens' skildring. Efter hans mening kunne Schrøder gerne i umedgørlighed sprænge skolen hvad dag, det skulle være, og sin moder var han såre bekymret for, så hende næsten på vanviddets rand. Med stor kærlighed til sine forældre underkastede han alligevel deres adfærd en indgående kritik. Forunderlig klart og sikkert talte han om sagen, medens hjertet bævede i røsten.« 2. december fortsætter han: »Spørgsmålet og sagen ligger mig tungt på sinde, derfor er jeg her igen... Hvor har dog Schrøder fået rige gaver som højskolemand i grundtvigsk ånd, og hvilken rig og frugtbar virksomhed har han ikke udfoldet som sådan i 25 år, og derover: Sølvbryllup med sin ungdomshustru og sin

Rekrut nr. 122,
1. bat. 3. komp. 1890.
»Trekroner«

Schrøders tre ældste
med deres forlovede
Margrethe med Kon
Jens med Helga Sch
Ingeborg med Jacob

Idyl, men
endnu ikke gifte.
1890

En af »studiekredsene«
på Urmagerens loft.
Stående:
Ole Jensen, Ole Stevns,
Holger Steen (V. Vedsted).
Nederst til højre:
Carl Nielsen, fader til
Damgaard Nielsen

skole! Her er grund til at takke Gud Fader i Jesu navn, ja grund til på sine knæ i dybeste ydmyghed at takke for at have fået lov til at være med i arbejdet både på folkemarken og i kirkevænget, med til at udså ordets sæd under åndens velsignelse til gavn og glæde for folk i tusindvis. Og så skulle Schröder synke sammen midt i sin kraftige manddom, overvundet og bundet af lutter småligheder, indbildte vanskeligheder og fortærende selviskhed. Kære Jacob! sligt måtte nødvendig ske! Der går Bismarck på Friedrichsruhe – sans comparaison – falden for sin egen smålighed kaldte han rigsfjende enhver, der ikke lå på maven for ham. Der går Berg i København, til dels uden for det anstændige politiske selskab, også en falden størrelse, faldet for herskesyge, at være imod ham i nogen måde kaldte han forræderi mod sagen. Er Schröder nu i færd med at gøre noget lignende? Da må han advares, alvorligt, advares med rene, klare ord. Du kan ikke gøre det, kære søn, skønt jeg undres på, hvad du allerede har opnået. Men la Cour, den klare, kære, milde, og dog myndige mand, han må og skal gå i ilden. Ja, jeg kan så godt føle det pinlige i det, jeg kan jo gribe i min egen barm. Men er der virkelig stor og nær fare, så må der ikke tøves. Gud give mod og lykke! Hils la Cour og sig ham, han må kunne klare sagen med Schröder ganske anderledes end jeg. Han har myndighed og klarhed og er så fuldt og helt inde i alle forhold, både de personlige og de saglige, de snævrere og de mere almindelige. Kære søn! Jeg ved nok, det er en gammel skade. Vi stakkels mennesker kan så dårligt finde os i at være fornøjede ved at tjene, med de evner og de gaver og den lejlighed, den gode Gud skænker os. Vi vil så gerne herske og højnes, kan så let komme ind på at forveksle os selv med den sag, vi virker for. Men prøv med la Cour igen! Hils ham kærligt fra mig! Du kan tro, jeg går ikke på i blinde i denne sag.«

I den situation er så Jacob blevet kaldt hjem for i hvert fald at redde den praktiske side af sagen. Men han er – svigersønnen, og han ved, at lærerne ikke er begejstrede. Han drøfter indgående sin stilling med faderen, som skriver 26. september 1890: »M.h.t. Begtrup har jeg tænkt mig følgende betragtninger ved dit komme: Skolen har trange kår, økonomisk. Som Schrøders svigersøn vil der blive taget tilbørligt hensyn til dig. Du er hans nærmest ligestillede i alder og i kendskab til strømningerne i ungdommen nutildags. Du er ikke uden kritisk evne og kritisk sans og får en temmelig uafhængig stil-

ling som fagmand. Han har ved lejlighed måske betroet dig mere, end han nu synes godt at være, når du kommer Askov så nær ind på livet. Noget lignende kan vel også gælde dig med ham i sidstnævnte henseende. – Efter min mening har det imidlertid slet ingen nød med Begtrup. Vær bare rolig og rimelig, fast og forsigtig, rummelig og højsindet, så lidt forfængelig og nervøs som muligt – med Guds hjælp – og den kan vi stole på ad »veje, han tør kende«, så går det godt, ja, som det er allerbedst. – Det skal nok gå med eleverne, det har jeg lyst håb om. Du har fået gode gaver på forhånd i den henseende. Fremstillingsgaven kan kun udvikles under byrden, men foruden den er der noget næsten ubegribeligt og udsigeligt, der betinger et godt forhold til eleverne, og dette tror jeg, lykken har udstyret dig med. Bare ta' den med ro. Ingen kunster! Ingen forceret åndrigheid! Gud give dig godt mod, mildt sind, ærlig vilje, trofast og udholdende tålmodighed, og han leder dig altid til »den rolige kilde for kræfternes elv«. Det er nemlig den evige livskilde. Vejen til den er slet ikke den videnskabelige vej, hverken spekulationens prunkende og flyvende eller empirismens besindige, trinvise og adstadige vej, videnskabelig talt. Men det er barnets vej til far og mor, velkendt og aldrig svigtende, skønt det ligefuldt er en underlig »længangssti«, der tit er »tornestrøet«, men går lige fuldt til »livets land med glædens kilder«.

Du ved vel nok, det er moderne at tale om den »saliggørende relativitet«: alt er relativt, evig relativt, sandhed og løgn, godt og ondt, Gud og fanden. Men øjeblikket kan ordentlig blære sig og puste sig op, som om det var »det absolutte«. Donnerwetter ja! »nu hænger verden i et kalveskind« – og vi med selvfølgelig. – Lad os kun så, kære søn, ty ind til den absolutte. Vi er skabt i hans billede med sans for, trang til, længsel efter og – underligt – målestok for det absolutte, den absolutte sandhed, der kan favne os som i et lyn med uendelighedens vished og den absolutte fred, der smiler ad relativitetens tilbedere og grinebidere og lader os gå med klaret sans og skærpet evne alle relativiteter roligt i møde.«

22. september 1890 havde Schrøder skrevet til Jacob: »I aftes forelagde la Cour på et lærermøde det forslag, at du skulle prøve dine kræfter som lærer her på skolen fra oktober af et år, og at du derfor skulle have, hvad du og han havde talt om, 500 kr. Det ligger mig

meget på sinde, at du kommer til at prøve dine kræfter på denne måde, og det måske mere for *skolens* end for din egen skyld, så hvis du ikke havde stået mig så nær, ville jeg ventelig have foreslået større løn, men nu vil jeg gerne yde mit bidrag på den måde, til, at du kan gøre prøven, at du ikke for kost og logi skal afkortes noget i hint lille honorar. la Cour gjorde forslaget, idet han i et længere foredrag udviklede, hvorledes han uden støtte fra dig frygtede om nogle år at blive forældet her på skolen, og hvordan han stadig mærkede, at en matematisk lærer mere tiltrængtes, om den trang, der var hos ungdommen, skulle tilfredsstilles. . . Det har i mange år været min kære stadige tanke, at du skulle komme hid som en kraftig støtte for højskolegerningen, og nu glæder jeg mig over, at du er rustet som få til at tage denne gerning op – som tiden nu kræver den.«

Jacob er til det sidste ængstelig og skriver hjem: »Gid jeg kunne arbejde roligt og flittigt på at nå det mål, jeg har haft for øje fra først af, nemlig at blive højskolelærer og naturligvis helst som la Cours medhjælper. Men det kniber det med. Jeg synes, min viden er så ussel stykkevis, og den slags viden uden oversigt og evne til at samle noget til en helhed simpelt og klart, er der ingen anvendelse for på en almen dannende skole. Der er jo næsten intet i verden, der er så vanskeligt og kræver så meget personligt som at være lærer på en højskole. Jeg er rent ud sagt blevet bange for, at jeg har stilet for højt, og det gør mig fortræd i mit arbejde.«

Ingeborg har heller ikke rigtig mod på det, både fordi hun mærker indstillingen imod at få en svigersøn ansat på skolen, og fordi Jacobs stilling ikke vil blive let. »Her vil du tit og ofte blive fars ærindredreng, du vil blive brugt til uhyre meget, der vil pine din stolthedsfølelse.« Hun ved også, at Jacob ikke er tilfreds med de senere års undervisningsplan, hvor der ikke er noget egentligt skel mellem 1. og 2. års arbejde. Skrumsager holder også stadig igen og siger til Schrøder, efter at Jacob har fået opfordringen: »Ja, jeg er nu ikke sikker på, at Jacob passer til at være i Askov.«

Alt i alt var betænkelighederne så vægtige, at da la Cour næsten tvang Jacob til at sige ja, følte Ingeborg det, som om han måske ofrede for meget for hendes forældres skyld, – først og fremmest dette, at han skulle afbryde sin uddannelse, før han selv syntes, han var færdig til det. Der kom derved noget nyt ind i deres forhold. Hun syn-

tes livet igennem, at hun aldrig kunne tjene ham nok til tak for, at han satte sit eget til side for at kunne hjælpe Schrøders igennem – og dermed gik ind i den isolation, som det har vist sig følger med at knyttes til sine forældres skole. Hun forstod, at hans appelske skrupuløse ængstelse for ikke at fylde sin plads og den deraf følgende trang til anerkendelse derigennem voksede mere, end godt var, og hun følte sin skyld deri. Derfor bøjede hun sig fra nu af for alle de mindre vigtige ting, ønsker og meninger hos ham, og derfor kom hun til udadtil at stå i en mere tilbagetrukken stilling i arbejdet, end hendes evner og situationen fordrede. Men i hovedlinien for deres arbejde var hun den sikre og gav sig aldrig.

Jacob vidste også, at der var ting, Schrøder var utilfreds med hos ham – skønt Schrøder selv var skyld i dem. De ville have været undgået, hvis han havde fået lov at gå den normale uddannelsesvej. Schrøders syn på eksamen var ved at ændre sig. Da Jacob har fået eksamen, skriver fru Schrøder til ham 10. september 1889: »Schrøders øjne skinner af glæde, når du bliver nævnt. Gud Fader lægge sin velsignelse til alt det håb, der sættes til dig, kære Jacob, for du er nu ét af højskolens håb, og når man har viet den sag sit livs arbejde, så kan du tro, det er dejligt for hver en, der har kærlighed til den, og som har mod til at gå en ny vej, når der er håb om, at vejen kan gås på en værdig måde og føre til et dejligt mål.« Allerede i 1888 havde hun den 25. januar skrevet: »Jeg kan nu næsten have lyst til at sige tak til dig, mit kære barn, fordi du bad os om Ingeborg, før du havde fået det statelige stempel på – måske kan du ikke forstå det, men netop fordi vi har været med til at få dig til at gå lige på, har jeg glædet mig ved, at vi ligesom var med selv, med vort eget kød og blod i det dristige forsøg.«

Men der var jo andre muligheder end Askov, også for et frit skolearbejde. Jacob skrev 2. november 1889: »Det kan nok være, din fars utilfredshed med min titelløshed og med mit sprog i grunden er berettiget, måske vil disse to ting volde, at vi to livet igennem får en sur tilværelse på mange måder, med mindre din »normale« af alle anerkendte uddannelse skal frelse os. Ti kan der i din fars sind dukke ønsker op om, at jeg skulle »stemple« og forandre mål, ja, så er der jo ikke noget at sige til, at det ønske hos andre, os uvedkommende forandres til et forlangende, en betingelse for, at have med

mig at gøre, for at bruge mig. – Det vil sige: Tilfældigheden er endnu at løbe på, måske Fortuna ser med milde øjne på *jyder*. At begynde at læse til artium o.s.v. vil jeg ikke, nej, så først prøve, om det ikke kan gå uden det, og kan det ikke det, så har man jo lov til at udvandre. Blive her i byen og tjene et tarveligt udkomme kunne jeg nok, men det har jeg ingen lyst til, jeg vil både herhjemme og om galt skulle være også i Amerika prøve på at anvende mine kræfter i højskolens tjeneste, det har været mit mål i mange år, som du ved, og håbet om at nå det vil jeg beholde så længe som muligt. Rette mit sprog havde jeg ikke så meget imod, men det vil falde mig svært, jeg ville ubetinget lettere komme til at tale nogenlunde engelsk end nogenlunde dansk skriftsprog. Du må tro, det piner mig tit at høre folk gøre nar ad mig eller efterabe mig, det hører jeg tit, men på den anden side har mit sprog, så vidt jeg ved, aldrig skadet mig i forhold til mennesker, jeg er blevet nøjere kendt med. I grunden er det måske mærkeligt, at jeg for tiden har 140 elever, hvoraf ingen taler dialekt, og de generer sig ikke for at være bekendt, at de er mine elever. – Sig mig, Ingeborg, tror du, din far for alvor mener, jeg ikke vil kunne arbejde så godt ved skolen i Askov med jysk som uden dette? Jeg ville næsten ønske, jeg kunne få ham direkte spurgt derom engang, uden at han mærkede, hvor meget hans svar interesserer mig, så han ikke blev påvirket deraf. – Mon han virkelig mener, at en lærer absolut ikke bør tale almuemål, at eleverne ikke skulle føle sig tilfredsstillet ved at blive tiltalt på dette? Og så dette, du skriver om, hvordan din far *nu* ville have rådet mig, hvis jeg i dette øjeblik skulle begynde min uddannelse. Disse spørgsmål ville jeg inderlig gerne have besvaret. Jeg har nu engang fået så virkningsfulde indtryk af din fars betragtninger netop over de her omtalte spørgsmål, at det ville gøre mig rasende ondt, om jeg havde misforstået ham.«

Og hele hans uddannelse var jo lagt an på Askov.

Men før Jacob kan rejse til Askov, må soldatertiden overstås. Ganske vist blev han kasseret p.gr.a. foden, som i mange år havde været dårlig. Men han var blevet hånet nok for, at han var udvandret for at slippe for at blive soldat. Nu *ville* han være det. Det var jo ganske andre grunde, der dengang havde fået ham til at gå over grænsen.

Sygepasser ville han ikke være. Han blev så taget til kystartillerist og kom til at ligge på »Prøvesten«. Derfra skriver han til Ingeborg en række breve i juni 1890:

»Rekrut nr. 122, 1. artilleribataillon 3. komp. J. Appel (skriv endelig ikke cand. math.) (7. 6. 1890): Man gør sig ikke begreb om dette her, før man er her. (15. 6. 1890): »Endnu er alt så uvant for mig. Det er, som om jeg stadig havde forsømt noget – skønt der endnu aldrig har været noget i vejen med mig. Vi må passe voldsomt på. Bare bukserne hænges op i spændebæltet i stedet for i stroppen, får vi straf. Ja, det er noget umådelig bundet noget, det soldatervæsen. . . Jeg tvivler ikke om, jeg vil have godt af turen, bare jeg fremdeles kan fyldestgøre de krav, der stilles. Hidtil er det gået mig i forhold til de fleste andre udmærket godt, jeg tror også nok, jeg gør mig al den umage, jeg kan. I morgen skal jeg for første gang på vagt (24 timer).« (1. 6. 1890): »Mine hænder er stadig fulde af sår men ellers går det bedre og bedre. Det er ingenlunde nogen behagelig historie at være på vagt, ingen søvn i 36 timer. – Hvor vil man ikke efter denne historie være taknemmelig for de borgerlige kår, der er tildelt en. Efter turen her står alt i lysglans for mig. Ja, måtte vi få liv og lykke til at bygge et godt hjem, hvor frihed og menneskelighed kan blive for alvor rådende sammen med kærligheden, der skal omfatte alt.« (22. 6. 1890): »Jeg kan ikke sige, jeg synes livet på en sådan fæstning er skikket til at opdrage folk til nidkære og varmhjertede fædrelandsforsvarere. Å, hvor er tonen, underofficererne angiver, bundrå, og officererne er næsten værre, fordi man ved at de har dog forstand på noget bedre. De mest utænkelige rå og svinke udtryk anvendes så snart den mindste anledning findes. Aldrig et indtrængende, formanende ord, nej, bestandig disse tomme trudsler og så slag og hug til dem, der enten ikke evner eller ikke gider udføre, hvad der forlanges. Hidindtil er jeg sluppet godt, men du kan tro, jeg passer også på som en smed. Jeg har bogstavelig ingen frihed fra om morgenen kl. 4¹/₄ til om aftenen 8¹/₂. Hele dagen går med øvelser og med pudsning og udbedring af tøj. Vi må sy, vaske og børste i en uendelighed, så snart der er en smule fritid. Om morgenen plejer jeg ellers i reglen at kravle op 5 minutter før det ringer, for det er ellers en meget ublid tiltale man får, hvis man ikke springer ud af køjen, inden ringningen er ophørt. Og det holder jeg gruelig lidt af på mor-

genstunden at få vrede ord. Vi er i grunden noget forskræmte, det er strenge straffe, der gives for små forseelser. Bare et klædningsstykke er forkert hængt op, fratages vedkommende den første landlov. – Her på Poul Møllersvej er de mageløse mod mig allesammen. Jeg har slet ingen lyst til at gå andre steder hen. Det er så hjemligt her. – Sikken en fornyet arbejdskraft jeg vil møde med til efteråret. Sundt er soldaterlivet vist på en måde, men ve ham, der ikke har et godt helbred. – Om Begtrup synes om mig eller ej, har jeg for tiden ingen bestemt opfattelse af, men lad det bare ikke sætte os griller i hovedet. Hvad arbejdet sammen med din Far angår, da tror jeg sikkert, det vil gå. Kommer vi først i trit med hinanden, håber jeg, vi begge kan være glade ved at have med hinanden at gøre. Jeg møder i det mindste med de allerbedste forventninger og forsætter.

Min køje er sådan ophængt, at jeg omtrent ligger helt skjult i den, så er jeg mere i fred. Jeg beder så, så godt jeg kan, et »fadervor«, og derefter for os to og for alle vore kære og vore medmennesker, beder om en god næste dag for os, og takker for dagene, der er gået. Ja, lev så vel og Gud i vold.« (29. 6. 1890:) »Det er med bange følelser og med ydmyg bøn jeg begynder på gerningen i Askov. – Du kan tro, det var noget sært for mig at stå opført som lærer i Askov, det, der har været mine længslers mål.« (6. 7. 1890:) »Der læres en hel del ved at ligge herude på »Prøvesten«, først og fremst lærer man, hvad det vil sige at være ubetinget afhængig, det er langtfra morsomt, og det er efter min mening demoraliserende. . . Den ene dag går som den anden – det giver en lille idé om, hvor trivielt en arbejdsmand har det. Men det kedeligste af det hele er den rå og udannede tone, der går igennem det hele. Lige fra officererne ned til rekrutterne findes næsten ingen med lidt fin takt og med en ikke bundradden mund. Den mest utrolige svinskhed begås, både legemlig og åndelig. Mit corporalskab er vistnok ubetinget det bedste ved kompagniet, de halve af dem har været på højskole, – men de smittes også. Ederne tages op på en latterlig måde efter underofficererne, og smudsige historier opvartes der livligt med. På den anden side findes der en stor portion godmodighed. Ingen er pirrelige, alle hjælper hinanden, når det kniber. Men hvor mange går ikke omkring herude og har absolut intet at holde sig til i verden eller andet steds.«

(27. 7. 1890:) »Ved 1. kompagni er en søn af provst Koch i Brøns-

høj (Hans Koch), cand. teol. som er rar, ham kan jeg godt med, men da vi er ved hver sit kompagni, har vi meget lidt med hinanden at gøre.« – (6. 11. 1890:) »Jo nærmere tiden kommer, da jeg skal begynde på skolen, des mere ængstelig bliver jeg for, hvordan det skal gå. Ikke sådan, at jeg er nervøs, men det er jo ubetinget det betydeligstefulde, jeg nogensinde har stået overfor. Går det godt, når jeg et længe eftertragtet mål. Går det ikke, skal jeg på en måde begynde forfra.« – (10. 11. 1890:) »Jeg vil også gerne gøre dine forældre glade, men i øjeblikket er jeg lige ved at tro, jeg har gjort dem en bjørnetjeneste med mit studium – lad os håbe, det alligevel er bedst for os to, som det er gået. – Elise Konstantin-Hansen mente, at din far havde forløbet sig en del, skønt eleverne havde været overmåde velvilligt stemt overfor ham, men de ville gerne have Ullmann (til at tale), det er jo en ærlig sag. Ak ja, vi mennesker gør os mange unyttige sorger – og de fleste af dem pådrager vi os ved ikke at kunne beherske vort sind. Jeg vil inderlig ønske, dine forældre må komme bort fra de mange traurige betragtninger. Jeg ville også ønske, din far ville nedlægge sit rigsdagsmandat – forleden var landstinget ikke beslutningsdygtigt, der var for få medlemmer til stede, din far manglede også. Jeg tænker på, at det ligner ham ellers ikke?«

Askovlærer

Da Jacob er færdig som artillerist, kommer han til Askov og bliver installeret på »urmagerens kvist«, hvor tidligere Begtrup, Jakob Knudsen og Poul Bjerger har boet. Her har Ingeborg indrettet det hyggeligt for ham, og han føler det som et lille hjem.

Skønt han i flere år har været en meget søgt manuduktør, er han angst for at begynde undervisningen. 18. november 1890 skriver han til sin fader: »Ærlig talt, jeg havde en umådelig uro i min krop og i mit sind i fredags, da jeg skulle begynde. Timen skulle være fra 4³/₄ til 5³/₄. Allerede om formiddagen begyndte jeg at forberede mig. Vi skulle have fat på algebraen forfra. Man skulle jo egentlig ikke synes, emnet kunne trykke. Ingenting er mere simpel end $a + b = c$. Men det var *situationen*. På katedret. Enetale. Fremmede ansigter. la Cours forudgående taltalende undervisning i samme fag, følelsen af, at meget stod på spil. En ømskindet forfængelighed. Kort sagt, en mængde betingelser var til stede for, at sindet kunne blive sygt. Det meste var vel nok den ømskindede forfængelighed. Nok om det, – inden middag var nået, var min tilstand alt andet end lykkelig. . . I kan nok tænke Jer, hvad jeg tror har hjulpet mig, det nemlig, at jeg efter fattig evne kunne lægge min sag i hans stærke og kærlige hånd, der ene kan hjælpe forpinte mennesker, dels det, at jeg følte, mine kære hjalp mig. Ja, således gik det, at jeg efter omstændighederne rolig kunne begynde på katedret kl. 4³/₄ og det gik heller ikke så rent galt. Jeg var selv meget godt tilfreds, om end jeg kunne ønske, det var blevet mere naturligt, – det er jo ikke så lige første gang. – Ja, at have en havn at ty ind i, når bølgerne truer med at gå for højt, det er en uvurderlig og velsignet ting, og måtte man aldrig glemme, at en sådan havn har man altid og finder den sikkert, når man søger den med gran af ærlighed.«

Efter aftalen skulle Jacob have 12 ugentlige timer på højskolen, alle i matematik, i børneskolen med »artiumsdrengene« og la Cours børn 2 timer daglig, i alt 24 timer ugentlig. Men ved vinterens slutning er han kommet op på 36 timer i højskolen, 12 i børneskolen, i alt 48 timer. Og desuden hjælper han med regnskabet. Og så alt, hvad der er udenfor timerne. »Det er ikke så lige at være højskolelærer«, skriver han hjem »eleverne vil gerne »rådføre sig«. Det står i

programmet, at eleverne bør tale med lærerne om, hvordan undervisningen bedst bliver udnyttet, og det er vel en del lettere at rådføre sig med mig end med de ældre. Eleverne er vist ret velvillige over for mig. Vi holder dygtig med eksaminationer, så der er meget liv i gemytterne. Eksaminanden kan få lov at tale ene, auditoriet giver af og til en bemærkning, der for resten både kan være viis og uviis. Mit forhold til huset er også begyndt ret sundt, synes jeg. Det går meget naturligt. Schrøder er opmærksom, men tillidsfuld alligevel. Og så la Cour! Vi har megen fornøjelse af hinanden. Jeg siger stadig »vi«. la Cour holder nemlig stærkt på, at det skal være sådan, om end skønt jeg jo i egentligste forstand kun er hans maskin- og arbejdsmand. – Vi har gjort nogle forsøg med N. Pedersens dynamomaskine. De har givet meget lovende resultater, m.h.t. en idé, som la Cour har til at benytte vindkraften. Det går strygende. Jeg tror, sommeren bliver af allerstørste vigtighed i så henseende. la Cour er sangvinsk anlagt. . . Jeg har hyre med at agere bremse. Vi får en mølle med 4 vinger, hver af en længde på 36 fod. 13. maj skal møllen være færdig.«⁴⁵

Da vinteren er omme, gør Jacob op, hvordan det er gået. »Selvfølgelig er der bristet et og andet håb for mig, skuffelser har vel alle, men vinteren har også af og til bragt mig lidt af »arbejdets glæde«, og det er noget, der giver mod til at gå på«. Jacob havde et lille studiehold oppe på sin kvist, mellem dem kom venskabet til at holde gennem hele livet. »Vi havde en lille festlig sammenkomst heroppe hos mig kort før skolens slutning, der var meget animeret med taler og sange og vidnede om, at jeg stod i et godt forhold til mine elever.« En af deltagerne, senere klitfoged V. Pinholt, skriver til Ingeborg som svar på en lykønskning: »Hele min Askov-tid blev lyslevende for mig, jeg regner den for noget af det mest frugtbare og lyseste, jeg har oplevet. Jeg husker Deres mand første vinter, han begyndte som lærer og kammerat med mange af os og samlede os til regelmæssige sammenkomster på sit værelse hos urmageren. Han var for resten en fremragende lærer og kammerat, som var med til at uddanne os ved disse møder. Jeg tog til Askov de to vintre, før jeg blev klitplantør i Vejrs. Her åbnedes verdner for mig, som jeg kun havde anet før. Det blev for mig et ophold, der svarede til et universitetsophold for mange studerende. Under opholdet i Askov blev jeg befæstet i min

nationale opfattelse, og jeg lærte at forstå, at for Danmarks ungdom var det af betydning at efterleve ordet: Hvad udad tabtes, skal indad vindes. Det var ikke alene en folkelig påvirkning, vi fik i Askov i de dage, men en dyb religiøs påvirkning, der fik betydning gennem hele livet.«

Jacobs første vinter var Valdemar Rørdam elev på Askov. Han skriver i Aalborg Amtstidende 3. november 1915 om Askov for 25 år siden: »Der var børn af alle samfundsklasser, stor- og småbønder, arbejdsfolk, fiskere, købmænd, embedsmænd og håndværkere. Ældre også, som i moden alder søgte kundskaber og åndsudvikling. Et par nordmænd, bl.a. Lars Eskeland. Fra alle dele af Danmark. Jeg blev fortrolig med alle danske tungemål, blev kendt med eller dog kom i nærheden af mange slags dansk væsen og sindelag. Her fik *folket* nutidens liv og virkelighed. Jeg følte mig mangfoldig båret og om-bølget med pligt til at bære med. Men også med ret til at *være* med. Typografens ret så godt som studentens. Præstesønnens ret ikke et gran ringere end husmandssønnens . . . Mit i ordets rette betydning *folkelige* udbytte af højskolen blev grænsen. Vi var et par stykker, der undertiden gik over vejen op til den ny lærer, Jacob Appel. Der fik man en god tør cigar og en god tør passiar.«

Næste vinter var Andersen-Nexø elev. Han skriver 22. oktober 1915 i »Verden og Vi«:

»Jeg kom med højspændte forventninger, og Askov skuffede dem ikke. Var det skolens stab af fortræffelige lærere? Jeg synes, jeg har hørt lige så udmærkede foredrag siden hen. Var det måske selve bevægelsens ånd? – Der er siden gået store overrisslinger befrugtende hen over mit sind. Kommer det måske blot af, at dette var den første kærlighed. Jeg ved det ikke, men aldrig har det i alt fald været så herligt at vågne som dengang under højskolens tag, da hver ny morgen var som en løfterig indgang til ny verdner . . . Det var højskolens mål at give den jævne mand udsyn over ånd og stof – hjælpe ham til et åndsliv, vel at mærke uden at rykke ham og hans interesser bort fra hans naturlige gerning. Her mødes højskolen på et vigtigt punkt med underklassebevægelsen, der vil give hvermand del i alle livsgoder – åndelige lige så vel som materielle – der, hvor han står. Skade kun, at der er kommet så lidt ud af det møde. – For den unge var Askov-mændene på en egen måde i forbund med livets

mystiske, opbyggende kræfter; han sad undrende på skolebænken og følte, hvorledes landet voksede under ham, og han selv fik betydning som menneske. Der blev arbejdet godt på Askov. Men det, der var bærende og for os unge betød mere endnu end kundskabsstoffet, vi tilegnede os, var selve den ånd, der prægede skolen – af ungdom og fremtid! Den udgik fra lærerne og svarede igen i os, der kom fra alle landets kanter, fra plov og fiskerbåd og værksted, ikke for at læse til et levebrød, men for at mætte den glubende hunger i os. – Nok så stærkt som noget andet står endnu samlivet for mig med de andre unge: vore diskussionsmøder, vore små samtalegrupper, hvor vi – til langt ud på natten – brændte løs med alt, hvad der rørte sig i os. Der var højtryk over os, som nok kunne forekomme den udenforstående skruet og unaturlig, men som i høj grad var natur. Vi var unge og højspændte – vi kunne bære det. – Denne idealisme gav sig udslag af kammeratlig hjælpsomhed; den var så stærk, at den prægede hele personen. Ved den stærke undervarme skød ny, frodige evner frem – og en følelse af at have rod. Rundhåndethed blev en herskende egenskab, der greb alle og havde lige let til pengepungen og til hjertet. – Naturligvis var ikke alt af det gode. Hvor der handles, der spildes der, og en del af idealismen blev vel til overfladelyrik, som det lod sig gøre at flyde let gennem livet på. Men alt i alt var det en rig og frugtbringende tid.«

I »Vejs ende« s. 53 skriver Nexø 1939: »Jeg tænker endnu med tak på højskolen, fordi den hjalp mig over skellet og gjorde det muligt trods alle samfundsmæssige spærringer at blive en arbejder i åndens verden. Mange skønne timer har jeg oplevet på Askov. Kun undervisningen var vitaminløs, som konserver er det –: den lukkede af fremefter, så sin opgave i at lægge de unge fast på det overleverede. Hvad jeg mest har imod skolen er, at den havde skabt en skøn verden for én, men lagt den sådan, at man måtte trampe dens blomsterbede ned for at komme videre. Og jeg spørger undertiden mig selv: Havde en undervisning af samme beåndede art, men sådan, at der kunne bygges videre på den, ikke været muligt«. – Man forstår nok, at det ikke var let at være den unge lærer for sådanne elever.

Jacob skulle bringe orden i økonomien og i skolens disciplin. Det havde været galt, men nu skulle det rettes op. Derfor var han ofte

streng. Jørgen Dahl fra Mysen i Norge (elev 1902–03) skriver ved nytår 1946: »En dag henimod jul fik jeg besked om at møde på Appels kontor til en bestemt tid. Han så barsk ud, da han hilste på mig og bød mig tage plads. – Han havde bragt i erfaring, at jeg havde tegnet mig til for få timers undervisning. »Jeg er forvisset om,« sagde han, »at Deres fader, som bekoster Deres ophold her ved skolen, ikke ville være tilfreds med at vide, at De ikke bedre udnytter opholdet her ved skolen.« Og han gav mig en irettesættelse så kraftig, at jeg knap nogen gang har fået magen. Jeg var jo allerede 26 år og blev forbløffet. Men da jeg kom til hægterne igen, forsøgte jeg at forklare mig. At det ikke bare var for skolegangens skyld, men at der også var helt private grunde til, at jeg var rejst ud. Jeg sagde ham, at jeg ikke holdt noget slags sjov. Jeg var totalafholdsmænd, og at min forlovede gik på Telemarkens højskole denne vinter. Og at jeg benyttede alle de tider, jeg kunne afse fra undervisningen, til at sætte mig ind i danske forhold. Og da særlig det, som vedrørte landbrug og andelsbevægelse. Denne sidste var helt fremmed for os norske bønder.

Appel forstod mig . . . Og da jeg stod op for at gå, gav han mig et så varmt håndtryk, at jeg fik følelsen af, at han var noget mere end skolens lærer og inspektør – han var de unges ven og vejleder. Det var ham en livssag at lære sine elever at leve livet sundt, rigt og lykkeligt.

Han greb ind med sin stærke og resolute handlemåde. En morgen, da vi mødte til fællestimen i Dagmarsalen, fik vi følelsen af, at noget ekstra måtte være hændt eller i vente. Ved den ene indgangsdør stod gårdskarlen. På begge sider af talerstolen sad lærerne, og foran talerstolen en tom langbænk. Vi elever sad spændte på, hvad alt dette skulle betyde. Ja, så åbner gårdskarlen døren, og vi ser Appel i følge med syv af de ældre elever komme indenfor. »Tag plads, mine herrer,« siger Appel i en barsk tone og peger på langbænken, hvorefter han går op på talerstolen. Og de syv, som kom efter ham, tager plads på langbænken. Der synges en sang som vanligt, hvorefter Appel tager ordet og siger, at der er sket et brud på skolens vedtægter. Rigtignok var bruddet ikke stort. Men det var begået af sådanne mænd, som skulle være de sidste til at overtræde det. Og derfor måtte det påtales offentligt. Så nævnte han forseelsen. De

nævnte syv havde aftenen før hentet hver sin flaske bajer med op på premierløjtnantens værelse. Men Appel overraskede dem, inden de havde nået at få proppen af flaskerne. »Havde det været andre, som havde gjort det, ville affæren være blevet ordnet i stilhed derinde på værelset. Men nu, da det er begået af disse herrer, gamle elever, så måtte irettesættelsen foregå offentligt«. Derefter nævnte han deres navn og stilling og gav dem valget imellem enten straks at forlade skolen eller at stå op og bede om undskyldning i hele skolens påhør. De valgte det sidste. – – Mange år efter at jeg havde gået på skolen, sendte jeg ham et brev, hvori jeg fortalte ham noget af min livshistorie for derigennem at belyse mit forhold til skolen. Og jeg fik et brev fra ham så hjertevarmt og forståelsesfuldt, at jeg har gemt det som et dyrebart minde.«

Med undervisningen går det godt for Jacob. Men han skriver til sin fader: »Spørgsmålet er, om skolen kan køre den trange tid, vi nu har, igennem. Det er i virkeligheden yderst slette forhold, vi har her. 100 elever + 5000 kr. + 2500 kr. kan ikke alene bære skolen, når de 50 elever ikke betaler hverken hel eller halv undervisning. Kan et større statstilskud ikke nås, må nogle af os gå . . . Det er ikke blot lønnen, der bliver formindsket, men det er også bygningerne og undervisningsmateriellet, der kommer i en alt andet end oplivende tilstand. Det er endda ikke det værste. Nej, det værste er, at man imellem ligesom får indtryk af, at en sådan »fri« skole som denne kræver som forudsætning, at livet på den kan føres »patriarkalsk«, sådan at forstanderen er patriarken og eleverne børnene. Men det er uhyre svært, når patriarken ikke tillige skal være lidt af en czar . . . Dog meget ville blive bedre, hvis alle tillod, at Schröder rådede. Det gør man ikke, for eleverne må ikke »stødes«, og så bliver de det endda så tit. Schröder og mig kommer der vanskeligt noget alvorligt imellem, han vil i grunden alt andet end hævne. Bare alle lærerne kendte ham lige så godt som jeg.«

Timeplanen trængte i høj grad til forbedring. Jacob får til opgave at udarbejde en ny, som vinder tilslutning. Hans hovedsynspunkter er disse:

1. Særlig undervisning for 1. og 2. hold.
2. Piger og karle så vidt muligt adskilt.

3. Kun 2 foredrag om dagen, hvor alle er samlet.

4. Kun 6 timers undervisning daglig foruden tegning, deraf mindst 3 timer samtaletimer.

Når undtages 2. punkt fastholder han altid disse synspunkter som den ramme, hvorudfra der arbejdes. Punkt 2 kan delvis forklares ved hans ængstelse over for pigeskolen, en følelse af at pigerne er anderledes og trænger til noget andet end karlene. Om sommeren taler han første gang til dem og skriver hjem: »Hvad min stilling til skolen angår, er jeg blevet en del roligere, efter at jeg har gjort den overmåde glædelige erfaring, at jeg kan rigtig godt komme af sted med at holde foredrag for pigerne. Jeg har i denne uge holdt fire sådanne, og pigerne lyttede overmåde godt til, og – ja, det er ikke af forfængelighed jeg siger det, men af taknemmelighed – jeg har mærket, at inspirationen er mig ikke fjendtlig. Jeg formår at tale mig varm, og så går det. Jeg var endda meget ængstelig for, hvordan det ville spænde af. Jeg ved nok, min svaghed er at komme med mine ting for meget i sætningsform. Men jeg gjorde mig stor umage med forberedelsen, og så bad jeg Vorherre om lykke og mod, og så gik det så godt, at jeg kunne takke ham for det af et ærligt hjerte, og det har jeg kunnet hver gang. Ja, når man går et lille skridt i retning af at blive frigjort, så får man dog en glæde, der er mere værd end gods og guld. Og jeg tror, jeg har lov at være glad, da jeg efter fattig evne har sluttet pagt med Gud Fader netop særlig i denne sag. Jeg har nu mod til at begynde med en sang, det havde jeg ikke i vinter.«

I august holder han sine første foredrag på et møde og »kan ikke noksom glæde mig over heldet og takke for frimodigheden«.

Jacob ville gerne være rejst ud et par somre for at studere videre. Men han er allerede helt bundet. Sommeren 91 kan han ikke engang få tid til at besøge sin fader i Dalum. »Drengeskolen hviler alene på mig. la Cour er næsten ikke hjemme, og forsøgene er lige begyndt, og Schröder synes ikke, han kan give mig fri«. Der er ikke mere tid til at gruble over forholdene eller over sig selv, og ordene »tak« og »frimodighed« går igen i brevene. Ingeborg har allerede længe været lærerinde ved skolen, så de vil gerne giftes. Dog synes de, de

må vente, til de tilsammen kan tjene 1600 kr. om året. »Ingeborg er ikke stærk, og jeg er ingen økonom«.

De vover det dog med en samlet indtægt på 1200 kr. om året og holder bryllup den 24. september 1891. At de har diskuteret ægteskabet og dets eventuelle vanskeligheder viser deres privat indgåede ægtepagt:

Undertegnede Jacob Chr. Lindberg Appel og Ingeborg Schrøder indgår herved følgende ægtepagt:

1. Formuen er delvis fælles, d.v.s. manden beholder, hvad han tjener samt tilkommer halvdelen af, hvad hustruen fortjener, mod at hun med samt de eventuelle børn får frit ophold i fællesboet.
2. Manden disponerer ikke over bohavet, det gør kun begge parter i fællesskab.
3. Ved den enes død tilfalder hele boet den anden.

Askov d. 13.4.1891.

Ingeborg Schrøder. Jacob Appel.

Det blev efter brudeparrets ønske trods egnens skik et »lille« bryllup, – der var kun 100 gæster. Sveistrup, der havde døbt og konfirmeret Ingeborg, holdt brudetalen i Vejen kirke over Phil. 4,4 og ordsprogene 5,18: Glæd dig med din ungdoms hustru.

Cornelius Appel talte til dem i kordøren. »Det var Jacob meget om at gøre, at hans fader talte til os i kirken, og derfor havde Sveistrup truffet denne ordning.«

Det første hjem blev på »Eifeltårnet«, et mærkelig højt lille hus. I kælderen køkkenregioner med stadigt vand over gulvene, i den høje stue lejligheden, og ovenpå nogle små værelser, hvor der boede skiftende drenge, som skulle læses op til at komme ind på latinskolen eller læreanstalten.

Brevene i de følgende år viser stor travlhed, men lykkeligvis en fælles travlhed. 8 år efter skriver Jacob til sin fader: »Vi, Ingeborg og jeg, bliver mere og mere for hinanden. Hun er mig i sandhed en god medhjælp i alt, ikke mindst i de dybestgående spørgsmål. Hun er mit hjertes veninde; jeg tror, Vorherre har givet mig hende. Vor gerning får vi hjælp til at røgte, om end vi er skrøbelige. Ja, i ét ord: Vi takker Gud for hans nåde og miskundhed, kan end fald og synd lægge tyngsel over os, – vi kan sige: Gud er god.«

På Eiffeltårnets trappe dagen efter brylluppet.
Cornelius Appel med 5 sønner og 4 svigerdøtre

Den unge lærer

Kommandanten på »Hvide Hus«

Jacob med Pip på armen, 10 dage gammel

Jacob har nu for alvor slået rod i Askov.

Hvert år opholder Cornelius Appel sig længere tid hos de unge. Han melder hjem til Dalum 6. maj 1892: »Det er et uroligt farvand her i Askov, dygtig bølgegang og stærke lysbrydninger. Gud vel-signe os alle. Det gælder om lyset i os. Her er det afgørende. Ét er fornødent. – Rosenstand var her i nat, talte ved grundlovsfesten. Vi kan tale meget sammen. Hans P. Hanssen talte i Skibelund. Han og hans hustru var her i aftes efter tetid, ligeså Jens Schrøder og frue. Uffe Birkedal og frue var på skolen et døgn, og borgmester Schiørring fra Kolding var der i går.«

1893: »Det går overmåde livligt og afvekslende. Det er godt at blande sig med gode mennesker, lade kritikken stå udenfor og se så lyst på livet, som sandheden tillader, og i kærlighedens navn tillader den såre meget.«

1894: »Jeg hører hver dag Schrøder 11–12. 3 timer om myter, 3 i verdenshistorie. I reglen er jeg overmåde fornøjet og enig med ham. Det kan imidlertid slå mig så vemodigt til tider, hvordan man i foredragene lever højt med ideer og idealer, – og så et øjeblik efter er midt i vrøvlet, spidsborgerligheden. – At dog vort jævne hverdagsliv og hele vor færds måtte blive præget af den åndsmagt og det hjerteliv, som vi priser så stærkt og i grunden også ærligt hylder, men dog så jævnlig og vedholdende fornægter i den daglige virksomhed og virkelighed både i ord og gerning. En idé, vi ikke for alvor søger at virkeliggøre, er intet værd lige så lidt som den idéløse virkelighed. – Med Ingeborg har jeg mangan en god fortrolig stund, også, om end sjældnere med Jacob. Har også talt med bedstemor⁴⁶, har været hos Nutzorns, fru Molbech og andre. Udflugt med Schrøder til Tirs-lundstenen. Fru Julie Heins kom for et par timer siden . . .« Der var et evigt ryk-ind af gæster!

Jacob og Ingeborg kom til at rejse meget, ofte i følge med andre. Bryllupsrejsen gik til Tyskland sammen med la Cour og Schrøder. Men Jacob havde samme år været alene i Berlin med la Cour.

De rejste også hver for sig på faglige rejser. Han til England og Tyskland, hun altid til Stockholm. Men deres største rejse var de fælles om 1893 til verdensudstillingen i Chicago. Jacob skulle undersøge, hvilke muligheder der var for patenter på la Cours opdagelser.

De besøgte en mængde danske menigheder og skoler, og der er opbevaret en dagbog fra rejsen. Pengene fik de, fordi der i stedet for den fortjente guldmedalje tildeltes Jacob et stipendium.

De blev udstyret pænt til rejsen. Jacob fik et lyst sæt tøj, det eneste i hans liv, og Ingeborg fik en fin rejsedragt. En norsk elev, 1893–95, giver et morsomt billede af Jacob den 3. november 93, da de lige er kommet hjem fra rejsen. Det var regn og rusk, og humøret var ikke så højt hos nordmændene. De stod i skolegården omkring deres medbragte tøj. »Pludselig stod en slank, vakker mand midt i flokken, i lysegrå klæder, fint antrukken i sammenligning med de fleste andre, som var kommet til stede. Han så nok så tilknappet og formel ud, denne mann, og det var noe selvsikkert ved ham. Han havde gløgge øjne og venlige smil til de, han hilste på i farten. Det var den ganske unge lærer ved skolen, Jacob Appel. Han var dengang 27 år gammel, havde været lærer ved skolen bare et par-tre års tid. Vi lærte snart å kjenne ham bedre, forstod, at det var en mann med både hode og hjerte, men der blev hængende en del igjen af det første inntryk . . . Vinteren 93–94 påbegyndte Appel en foredragsrekke om det slesvigske spørgsmål. Disse foredrag var bygget på selvstændige personlige studier, drog frem ting, som før var mindre kjent og påaktet, hevdet delvis nye synsmåter i dette for Danmark så alvorlige og brennende spørgsmål. Disse foredragene var noen af de første, Appel holdt som lærer på Askov, og de vakte straks opmærksomhet. Jeg minnes, den gamle gårdskar ved skolen mente på, at »det kunde vel bli taler av'n Jacob også«. Og det slog jo til.«

1895 fødtes det første barn. Jacob var lykkelig, han havde længtes meget efter et barn. Det var lige meget, om det blev en dreng eller en pige. – Det blev en pige, som straks fik navnet »Pip«. – 10 dage efter skulle han rejse til Tyskland. Derfor blev han fotograferet med barnet på armen, og på hele turen underholdt han sine medrejsende med at vise sin stolthed frem. Havde man nogen sinde set så dejligt et barn. Hans barn.

Ved siden af samarbejdet med la Cour bragte L. Moltesen ham den største glæde og den største smerte. Ungdomsvennen, der sluttede sig til dem på Askov, – men hurtigt forsvandt.

Efter at Jacob havde forladt København, gik brevene flittigt mellem dem, og Moltesen besøgte ham i Askov. Han var jo også Ingeborgs ven, og det var deres store håb, at han skulle få lyst til, at blive Askov-lærer. Brevene viser, hvor inderligt venskabet var.

24. juli 1894 skrev Moltesen: »Hvad du skrev om Askov og mig har jeg tænkt på mange gange, men det kan fra min side først afgøres i fremtiden. – Hvad du skriver om 3. trosartikel, kan vi bedst tale mundtligt sammen om. Jeg er langt fra selv klar derover, skønt jeg i den senere tid har haft lejlighed til at tænke meget derpå.«

1896 går ønsket i opfyldelse: Moltesen kommer til Askov som lærer. Hans doktordisputats er antaget, men endnu ikke forsvaret. Da den store dag er overstået, holdes der gilde på »Eiffeltårnet«, og Jacob holdt tale. Talen sluttede: »Jeg tror, kære Moltesen, du har fået en velsignet gave i din rige evne til at være noget for dem, du kommer i berøring med. Jeg har jo selv erfaret det, at du, selv i tider, hvor meget andet kunne helt optage dig, har haft tid, lykke og velsignelse til at være det for mig, som kun den bedste ven kan være for den anden. Og jeg har erfaret, at du har en mission på det område; du må og skal virke her, du kan ofre for at hjælpe andre.

Og kan der nu tænkes bedre betingelser for at tage en gerning op som den, du har begyndt her. Du vil få lejlighed til at gøre godt mod de mange, der kommer her, og jeg er sikker på, Vorherre vil velsigne dit arbejde. Ja, tillykke med din videnskabelige virksomhed, – den har du ikke nødvendig helt at lægge på hylden, og tillykke med din virksomhed i folkeoplysningens tjeneste.«

Det blev lykkelige år. I København havde man drillet de to sønderjyder og sagt: Se de to! Den ene studerer til biskop i Ribe, den anden til forstander på Rødning! Man kaldte dem »de to slesvigske løver«.

Det var ikke blot de to personlig. Venskabet omsluttede Jacobs hjem med hustru og barn og hjemliv. 1896 tilbragte de ferien sammen på Fanø, og hvem var ivrigst til at lære den lille pige at gå, Ingeborg eller »onkel Moltesen«? Til hendes fødselsdag skriver han: »Tillykke! – Ja, i det ord lægger jeg alt, hvad mit hjerte rummer for den kære lille pige.«

Jacob og Moltesen tænkte på at udgive et tidsskrift sammen, men

Moltesen skriver 29. december 1896 fra København til Ingeborg: »Vi blev enige om, at vi ikke ville begynde, før vi fik din velsignelse med, og jeg tror vel ikke, at du vil tilbageholde den og din fremtidige hjælp i opmuntring og mulig mægling.«

I dette brev er det første gang, man mærker, at der er kommet vanskeligheder mellem vennerne. Der var vel hændt noget på skolen, som de stillede sig forskelligt overfor. Og som altid fremkalder det tungsindet og indesluttetheden hos Jacob. – Men mismodet drev i hvert fald denne gang over. 1897 er Ingeborg på kursus i Stockholm, og Moltesen bor ude hos Jacob på »Blåhatten« som »reservemor«. Han skriver til Ingeborg 21. maj 1897: »Jacob er en fortræffelig fader, – han kan, når det gælder, en tid udfylde moderens plads, og Pip er lykkelig ved det. Jeg ligger dernede om natten. Når vi går i seng, vågner Pip. Hun kommer da op og får tørre bukser på, og det besøger faderen med en færdighed, som var han født til goldamme. Så sludrer hun lidt, men snart soves der over hele linien. Om natten giver faderen hende kiks og underholder hende, mens jeg sover. Om morgenen underholder jeg hende, mens hendes fader prøver på at sove, og da fortæller jeg hende om Stockholm, om pigerne der gør gymnastik, alt imens Pip selv ligger og gymnastiserer og snakker om far og mor, – undertiden slår hun – når jeg så vender mig om på den anden side, råber hun »sød pige«, og så begyndes der forfra. Om dagen morer hun sig fortræffeligt, hun besøger mormor om formiddagen, far spadserer med hende om eftermiddagen, og skønt han er meget flittig for tiden, tror jeg nok, at han altid har øjnene med hende. Pigerne er uhyre gode mod hende, og de søger i det hele at bøde på den uhyre tomme plads, som du har efterladt i »Blåhatten«. Da jeg kom hjem fra København i søndags, syntes jeg, at huset var som uddødt, og Jacob bemærkede også: »Det er underligt, skønt Ingeborg går så stille omkring herhjemme, er her alligevel en underlig tomhed og død stilhed, nu da hun er borte.« Som du savnes her i hjemmet, savnes du på skolen, skønt jeg tror nok, det går rigtig godt med J. Rasmussen i al fald til gymnastikken. Nu er pigerne i godt humør. – Jeg fik en forlægger til vort tidsskrift, – men det vil give en del arbejde med at få det startét. – I aftes var Jacob og jeg cyklende til rejsegilde i Skibeland. Når vejret bliver rigtig godt, – i dag er her kold og over-

trukken himmel, hvorfor Pip endnu ikke har været ude, – har vi talt om at køre i skoven med Pip. – Hvis Jacob kan blive færdig med sine konferencer med la Cour i god tid, cykler vi til Kolding for at besøge nogle ærinder . . . Humøret synes i det hele at være godt over hele linien i disse dage. Jeg håber, det også står godt til med dit. Bare du nu må få rigtig meget ud af din rejse! Modtag da onkels kærligste og venligste hilsen! Din ven L. Moltesen.«

19. oktober samme år skrev Moltesen: »Jeg er glad over, hvad du skriver om, at I længes efter mig. – Jeg er ikke så bange for den kommende vinter, men jeg går og arbejder med mig selv for at få mig til at hvile i det lyse. Jeg må se at føle mig mere hjemme i mine egne værelser, så når du skulle synes, at jeg ikke kommer så hyppigt i »Blåhatten« som i fjor, så ligger grunden i den øvelse, som jeg må underkaste mig. Jeg trænger til et centralt sted som udgangspunkt for mit arbejde, det vil sige et hjem, og det må jeg efter fattig lejlighed se at få dannet mig . . . At vi dog ikke har klostre for mænd som mig! – Nu godt med det! Det skal gå!«

I august talte den finske fil. mag. Eva Hällström på kursuset for nordiske lærere. Hun blev på skolen den følgende vinter, og 1898 blev hun Moltesens hustru, – en sjælden elskelig og dygtig kvinde, sin mands jævnbyrdige.

Jacob var med til brylluppet i Finland, og Ingeborg bar deres første barn til dåben. De to unge hjem med fire betydelige, dybt forskellige mennesker burde kunne have fået et rigt samarbejde gennem mange år til gavn for skolen.

Men der var så meget, der kaldte Moltesen til København, at de allerede brød op i november 1899. Det sidste år havde Jacob og Moltesen sammen udgivet »Dansk Tidsskrift« for at bringe nationale og sociale spørgsmål frem til grundig drøftelse. Det faldt nu naturligt, at Moltesen alene fortsatte redaktionen, og begge blev fuldt optaget af deres arbejde.

Der lå dog andre vanskeligheder til grund for Moltesens beslutning. Ingeborg har i 1945 refereret det således: »Da det kom på med skolens overgang til en »selvejende institution«, tog Schrøder Jacob til hjælp ved udformningen af fundatsen. Da Schrøder forelagde den i lærerrådet, ønskede Moltesen, at han skulle udpege sin mulige efterfølger . . . Jeg mener, Dalsgaard nævnte Moltesen som

en passende eftermand, men at Schrøder dertil sagde, at han umuligt ville kunne bestemme sin efterfølger, der kunne meget forandres i de kommende tider. Jet tror nok, at efter dette har Moltesen følt sig usikker i Askov og blev af sin hustru stærkt støttet i, at han burde rejse derfra . . . Han var bange for, at Askov skulle blive en »familieskole«. – En anden ting var, at man i Askov var meget optaget af valgmenighedsdannelsen, og den var Moltesen imod.«⁴⁷

Moltesens afrejse var et hårdt slag for Jacob. Han mistede sin bedste ven fra de unge, lykkelige år, og intet venskab trådte i stedet. Venskabet holdt dog livet igennem, om end til daglig på afstand. Da Moltesen efter L. Feilbergs død blev tilsynsførende for høj- og landbrugsskoler (udnævnt af Jacob som kultusminister), knyttedes arbejdsforbindelsen på ny, og hans gentagne besøg i Jacobs sidste leveår var store lyspunkter. Ringen sluttedes fra barndom og ungdom, nu var den ven der igen, som hele livet, snart stærkere, snart svagere, altid var med.

Ved Charlotte Schrøders død 1904 skriver Moltesen: »Kære trofaste ven! Kære lille Ingeborg! – Det er sådan, at mine hjertestrengene er knyttet sammen med dig og med Jacob – hver gang mit hjerte ikke slår i daglig arbejdstakt, kommer de strenge, der knytter mig til Eder, i bevægelse, og hver gang der hænder Eder noget, følger jeg Eder. Du kan tro, at livet bringer os nok igen engang nærmere sammen, så vi fire, Ingeborg og Eva, Jacob og Laust, kan sidde i en krog sammen, til at begynde med i halvmørke, og tale sammen om vore børn, dernæst om vort arbejde for vort folk, og glæde os over hverandres fremgang. Jeg tror, at Jacob og jeg har det sådan, at når vi er sammen med mange mennesker, længes vi efter at være hinanden nær, og kommer vi sammen på tomandshånd, så føler vi os vel, selv om vi føler, der er noget brudt, som skal heles, sådan er det da med mig.«

Breve veksles stadig gennem årene. Det politiske arbejde førte dem ikke nærmere til hinanden – Moltesen var J. C.s mand, Jacob Klaus Berntsens. Men det førte ikke til uvenskab.

Ind under jul 1917, da Jacob var langvarigt syg, skrev Moltesen: »Min kære gamle ven! Du er lagt til siden i denne jul. Det gør Gud ved dem, han vil bruge, sagde vor præst sidste søndag, og vor præst er en klogere mand, end alle mine fæller i rigsdagen tilsammen, det

er pastor Knudsen i Hellerup. Jeg har fulgt dig gennem breve fra Ingeborg og gennem mine bønner. Vi to, du og jeg, står altid, trods alt, hinanden så nær, og det vil vi føle, jo ældre vi bliver. — Nu går jeg altså foreløbig ud af det politiske liv. Jeg må lægge mig selv til siden en tid for at sunde mig. Der er så mange grunde til en ting — dem kan vi snakke om, når jeg engang i nyåret kommer over og ser til dig. Gud velsigne dig og din jul og din gerning! Din ven L. M.«

•

»Hvide Hus«

Efter Moltesens afrejse er Jacobs opgaver stigende. Ingeborg er ofte i længere tid på gymnastikkurser i Stockholm eller på gigtkur, og Jacob er »ansvarshavende« i hjemmet. Når han mister vennerne, stiger hjemmets værdi for ham yderligere.

Han får efterhånden mange foredrag uden for skolen. Det er årene før systemskiftet, og man ser af emnerne, hvor optaget han er af det. F.eks. refereres hans tale ved grundlovsfesten i Skibelund 1898 i Kolding Avis. Hans emne er »kongehus og folkehus«. Han fortæller, at i England kaldes oppositionen »Hendes Majestæt Dronningens loyale opposition«, hvilket parti det end er. Det betyder: Vi forstår vor forfatning, der må partier til, for der vil altid være nogen »for« og nogen »imod«, og spørgsmålene skal gennemdrøftes, inden afgørelserne træffes, men der er sat grænser for partiernes virksomhed gennem den monarkiske forfatning. Biskop Monrad sagde engang, at en monarks kunst består i at sige: højre, venstre, højre, venstre. Da går det fremad. Hedder det derimod: højre, højre, højre eller venstre, venstre, venstre, da går det trættende fremad. Thi det er trættende at hoppe på et ben. Det gælder for monarkiet om i rette øjeblik at skifte kommandoordet. »Ingen er i tvivl om, at den tid er nær, da ministeriet herhjemme vil blive dannet af et andet politisk parti end det, der hidtil har dannet det. Og når dette sker, da kommer vi et stort skridt henimod at vore politiske partier ikke overskrider grænserne, så kommer vi lettere ind på at se oppositionen som »H. M. Kongens loyale opposition«, og i virkeligheden hører dette med til, at vort politiske liv er i overensstemmelse med forfatningens ånd. Hvad enten rigets styrelse er lagt til højre eller til venstre, vil vi da få et sundt politisk liv.«

1896 var de ved Begtrupps afrejse flyttet til »Blåhatten«, og endelig 1899 ind på »Hvide Hus«, hvor der boede 30 karle, som Jacob skulle holde orden på. I »den private ende« boede der 8 kvindelige elever, de »hvide piger«, som spiste hos dem. Det var oftest nogle, der på en eller anden måde skulle tages hensyn til. Der boede i årenes løb særlig mange svenske, som slap for kærnemælkssuppen og øllebrøden!

Både Ingeborg og Jacob var egnede til at have elevhjem. Hun var

af natur moderlig, og han havde en naturlig myndighed. »Drengene«, som boede hos dem på »Eiffeltårnet« var trofaste mod dem livet igennem, og det gælder også den lille flok elevpiger, som hørte til på »Blåhatten« og »Hvide Hus«. Jacob havde ønsket sig et lille hjem, – som hans eget i Rødding havde været. Han skriver til sin fader under forlovelsen: Ingeborg og jeg »er hjemme hos jer mere end vi er i Askov, uden at der derfor er sagt noget nedsættende om hjemmet dér. Vi er fri hos jer og trygge for mulige forargelser og småligheder. Derfor er I og vort eget kære hjem altid det, vi tænker på, når vi drømmer om vort eget hjem«. De kunne dog godt spænde over de få, som boede hos dem, og som de rigtig kom på nært hold. Når Ingeborg alligevel ikke tillod dem at løbe ud og ind i stuerne til enhver tid som børn af huset, var det fordi én ting måtte respekteres: ro til forberedelse til timerne. Men det samme gjaldt børnene, som efterhånden kom i hjemmet. Der var fra første dag en barnepige, som kunne gå ture med børnene og holde dem i børnekamret. Så meget mere festligt var det, når Far og Mor havde tid til dem.

Jacob var en henrivende far. Han havde længtes efter at få et barn, han var meget barnekær, og selv helt fremmede børn sluttede sig til ham, også i hans alderdom, i fuld tillid til, at han var deres ven, som de kunne ty til. De mærkede ingen »myndighed«, kun den kærlighed, som voksne ikke altid kunne se bag det tilknappede væsen.

Det første, jeg husker, er, at jeg lå på Fars arm og så op i hans øjne, som strålede af kærlighed og lykke, og jeg hvilede i fuldkommen tryghed. Jeg husker det, fordi jeg senere, da Mor fortalte om Vor Fader i himlen og om at »komme i himlen« roligt tænkte, at det var jo ganske naturligt, det var ligesom at ligge i fars arm. Gud Fader ville se med lige så kærlige øjne på os deroppe, som Far her, og man ville føle samme tryghed og glæde.

Sent på eftermiddagen var børnenes time med Far. Da var der glæde og hyl af henrykkelse. 1898 var der kommet en lille »søster«. Far lå på gulvet som båd, og vi to sad på maven af ham, mens båden vuggede og han sang: »Hallo, hallo, hallo, hallo, vi sejle og vi ro. Vi sejler ned ad Rhinen, der vokser gratis vinen, så sandt man folk kan tro«. De kendte godt Rhinen. For inde i Fars laboratorium hang et maleri, som en taknemmelig elev havde malet, så

godt han kunne, af et bjerg ved Rhinen. Højt oppe lå et slot som en røverborg, det kunne rigtig sætte sving i fantasien. Det kunne Fars lysbilleder også. Et ganske lille apparat med billeder for børn, af scener, som de kendte fra eventyr og historier, og altid sang han til, f.eks.: »En jæger gik at jage udi den grønne skov«. Det var ganske som perspektivkassemanden i »St. Hansaftenspil«.

Eller Far var bjørn med pelsen ud af sin store kørekappe, og vi små sad på ryggen, mens bamsen snurrende kravlede rundt på gulvet. Eller vi sad på hans knæ ved skrivebordet, som ellers ikke måtte røres, og klistrede bygninger af pap, Frue kirke eller det svære Rosenborg slot med de vanskelige tage.

Skrivebordet hørte også med til fødselsdagen den 23. april. Uden for hoveddøren på plænen foran »Det hvide Hus« stod der en rød-tjørn, og under den voksede der violer. Det slog aldrig fejl, at de plukkede de første på Fars fødselsdag. Ganske små var de, så de måtte stå i et af de høje snapseglasser, som Far fik »Bitter« af, når han var dårlig. Der stod de bag skriveunderlaget, omgivet af vores små gaver. Så længe vi ikke kunne fabrikere noget selv, var det: en blyant, en æske penne, piberensere o.l., alt fint indpakket og med navn, skrevet med store latinske bogstaver. Det brænder endnu i øjnene, når man tænker tilbage på det forventningsfulde øjeblik, når vi stod og ventede på, at døren skulle gå op og Far komme ind og »opdage«. Og vi sprang op ad ham og fik vores knus, når han havde fundet ud af, fra hvem gaven kom. Da vi blev så store, at vi kunne selv, var det både en pligt og en glæde at lave noget selv til jul og fødselsdag: først dyr på pap, som Mor tegnede, fidibusser til den lange pibe, og bolde af silkepapir til barberkniven. Det var en kriblende fornøjelse, når Far med selerne daskende nedad ryggen barberede sig med kniv og anbragte hvert »rag« sæbe i den venstre hånd og lagde den om på bagen, hvor man kunne stikke fingrene deri, mens man samtidig kunne se ham i spejlet. Derefter en pibesnor, det var der altid brug for. For Far røg lang pibe, som stod på gulvet, det var sundere, mente Mor, og hørte ligesom med til at lave foredrag. Hun kunne ikke fordrage tobak, – men man måtte jo bære over med de små svagheder. Mange år efter sagde Far til en ung lærer: Cigár? Ryger De cigar? Nej, skaf De Dem en lang pibe, det passer meget bedre til arbejdet.

Efterhånden blev Fars stue fuld af vores små kærlighedsgaver, skriveunderlag med broderede hjørner, billedomslag, navnetræk i bronze på sort til at sy inden i frakken, så han kunne få fat i den rigtige ved hastige afrejser efter foredragene ude i landet, – og masser af puder, som viste vores fremgang i de forskellige aldre. Han elskede at få hjemmelavede gaver – og ikke mindre at *give* gaver.

Julen var Mors, da var hun hovedpersonen. Hendes var alle traditionerne, hun kunne skabe jul for alle. Men selve juleaften var på en mærkelig måde alligevel for barnet fars. De havde altid jul på skolen for at Mor kunne hjælpe »mormor«, og senere førte hun »mormors jul« videre. Men juleaftensdag pyntede Far juletræ med os hjemme i »laboratoriet«. Mors træ måtte vi ikke hjælpe med. Men her kunne vi rigtig udfolde os med kræmmerhuse og jakobsstiger og nøddekæder. Men rosenkransen snoede sig om stammen på begge træer, ellers var det ikke noget rigtigt juletræ. »Rosenkrans om kors at vinde, giv dertil mig mod og held«, nynnede Mor, mens hun flettede rankerne.

Dengang var det altid sne juleaften – synes man nu. I hvert fald står det for mig, som om det var hver jul, jeg gik med far over dammens is over mod kirken, hvorfra lysene allerede strålede. Han stak sin finger ind i min handske og bevægede den sagte og kiggede ned på mig med sit kendte nik »vi to« uden ord. Så var det jul. Og så det mærkelige ved juletræet. Når vi havde gået rundt og sunget »Nu har vi jul igen« og »Et barn er født i Bethlehem«, gik vi igen rundt og sang mange salmer. Men da gik vi mere frit, og Far førte ikke mere an i den inderste ring. Han gik rundt med det mindste barn på armen helt inde ved træet ligesom i sin egen verden. Og børnene vidste godt, hvor han nu var. Hjemme i Rødding, i barndommens jul. Her kunne man ikke forstyrre ham, ikke engang stikke sin hånd ind under hans arm, – kun sidde i en krog og bare se – hvordan det var, når han var hjemme i Rødding.

Så delte han småbøger ud til alle de hjemmeværende elever. Han var aldrig af mange ord, men en lille opmuntring, så de forstod, hvorfor de netop havde fået den bog, gjorde den lille gave mere værdifuld. – Og så først kom øjeblikket, hvor han selv skulle have sine gaver. Vi stod med blanke øjne og ventede, til det blev vores tur. Og det fejlede ikke, at han, før han lukkede pakken op, så os

i øjnene og spurgte: »Har du lavet det selv?« Og det havde vi – altid! Det ville være en umulig jul, hvis man ikke kunne råbe »Ja!«.

Juleaftensdag, mens Mor havde travlt, gik Far om til købmand Lau og købte julegaver, – og lige fra kirke stak han ind til boghandler Arnum, der uden tvivl ventede ham. Han glædede sig sådan til at aflevere gaverne, at han næsten ikke kunne vente. Så glad var han også juleaften, når det hele var slut, og de sad i havestuen og skulle vise deres gaver for ham. Da drengen »Bom« var 4 år, lod Jacob lave en lille plov til ham, for han ville være landmand og var altid ude på gården. Ploven var en nøjagtig kopi, men kunne vel sagtens ikke bruges. Men uforglemmelig var Fars lykke ved at overrække den. Han ville gerne selv have været landmand og syntes godt om, at drengens interesse lå dér.

Ingeborg holdt i mange år pigebørnene knapt – alt for knapt – med klæder, men Jacob turde ikke gå imod hende. Men senere, mens de var i København, kunne han pludselig forære dem en spadsere-drugt eller noget andet stort, så de kom til at se ud som andre på deres alder. Da Jacob 1920–24 boede i København, blandede Ingeborg sig ikke mere i det, så de yngste børn, som boede hos ham, nød godt af det.

Det gjorde ham ondt, hvis man ikke blev glad for hans gaver. 1921, da jeg havde gennemgået en stor operation og var meget svag, kom han hjem til jul med en vældig stor kuffert. Charlotte Laursen Vig, som netop var på besøg, erindrer da han kom hjem med en pels til sin kone og en til Pip, for det var en glad giver og Pip en glad modtager!⁴⁸ Men Ingeborg var vred over den store flothed. Hun ville ikke vide af pelsen og ville ikke prøve den. Pip så sin fars store skuffelse og prøvede at dulme den. »Jeg ser dig vandre op og ned ad gulvet med pelsen, mens du blev ved med at sige tak til din far og fortælle ham, hvor glad du blev. Jeres ansigter strålede om kap.« – Ingeborg fik nu gavn af den pels til sin sidste dag!

Ja, Jacob forstod at hjælpe. Han tog f.eks. den gamle lægprædikant mod mormonerne, katolikken Ole Lauritzen, som var havnet som »bud til Kolding«, til sig. Han var hos dem i 25 år og hjalp med, hvad han kunne magte, så han beholdt sin selvrespekt. Charlotte Laurisen Vig fortæller en morsom historie om de to. »Når jeg somme tider har fortalt folk om, hvordan Appel hjalp mennesker,

som havde lidt skibbrud på en eller anden måde, tog dem i sin tjeneste og holdt dem fast gennem alle deres vanskeligheder, så mødes jeg for det meste med »Var han sådan? Det har vi da aldrig vidst«. Nej, det vidste folk ikke. Den side af ham vendte ikke ud mod verden, og det var måske hans allersmukkeste. Jeg husker tydeligt en scene, jeg oplevede en sommer, jeg var på besøg . . . Der havde været ballade. Den gamle fyrbøder Ole Lauritzen havde slået med sten efter sommerpigerne, fordi de havde drillet ham, og de havde klaget. Nu skulle sagen ordnes. Ole var kaldt ind til Appel, mens vi sad ved kaffebordet. Først sagde Appel, at Ole skulle drikke en kop kaffe med ham. Ole satte sig, ikke glad ved situationen. Appel sagde ikke noget, heller ikke hans ansigt, før Ole havde fået sin kaffe. Så kom der en ganske lille antydning af et smil på Appels ansigt, da han sagde noget lignende som: »Sig mig, Ole, har du været uvenner med sommerpigerne?« Ole svarede forlegent, måske lidt vredt: »Ja!« »De siger, du har slået med sten? Hvorfor har du det?« »De drillede mig.« »Hvad sagde de da?« Smilet kom lidt mere frem på Appels ansigt. »De sang.« Ole var stadig alvorlig. »Sig mig, hvad sang de?« Det ville Ole ikke ud med. Efter en pause, hvori det uimodståelige smil brød helt frem, sagde Appel med den elskværdigste stemme: »Det var vel ikke Den lille Ole med paraplyen?« Da kunne Ole ikke længere stå imod, også han smilede og indrømmede. Appels smil havde smeltet isen. Det var jo ikke noget at blive vred over. Ole fik en lille formaning om at se at forliges med sommerpigerne. De har sikkert fået en lignende. Men Appel havde fjernet al bitterhed fra Ole, han gik fri og glad sin vej. Det er jo bare et lille træk, der fortæller, hvad Appel kunne være for dem, der trængte til hjælp. Når han »tog sig af folk«, gjorde han det sådan, at de ikke følte sig ydmygede.« – En af de pædagogiske lærdomme, man blev sendt ud i livet med, var også denne: »Lad aldrig et menneske tabe ansigt.«

Jacob var også fra sin ungdom til det sidste uhyre sparsommelig selv med penge, men meget large med at låne penge ud. Det kunne være elever, der ikke kunne klare udgifterne eller havde gjort gæld, – eller fattige hjem, eller tidligere velhavere, som skulle reddes ud af en vanskelig situation – og først og fremmest familien, hvor der ofte trængtes til hjælp. Han sagde selv: De penge, man giver ud på den måde, kommer altid igen, dem er der velsignelse ved. Han ville

gerne hjælpe også i det praktiske. En af hans medlærere (Mar. Kriksen) har sagt: »Jeg ved ikke, om jeg har kendt hans lige til at yde andre hjælp med rund hånd og af fuldt hjerte, og uden at hans venstre hånd fik at vide, hvad den højre gjorde.«

Ingeborg var meget dramatisk anlagt. Det fik sin udløsning ved elevbesøgene og i børnenes ferier. Jacob fandt sig tålmodigt i sine tildelte roller i hendes yndlingsunderholdning: ordsprogsleg, som altid var omhyggelig forberedt, så der ikke skulle blive »døde punkter« for eleverne. Jacobs roller skulle imidlertid være uden tidsspildende forberedelse. Han nøjedes f.eks. med at stå længe bomstille som »Jason med det gyldne skind« eller »Tor med bukkevognen«. – På »Hvide Hus« spillede han endog komedie med børnene og nogle af »de hvide piger«. Han var altid prinsen, som fik prinsessen, den store pige, hvis udvikling han havde mest lejlighed til at følge. En gammel elev skriver i Vejle Amts Folkeblad 2. januar 1932: »Han ville gerne gøre det festligt og fornøjeligt for eleverne. Han kunne godt »lægge forstanderen til side«. Vi bevarer et lille minde fra et elevbesøg i hans hjem. Han og en af skolens lærere havde taget sig for at fremføre nogle scener af »Jeppe på Bjerget«. Vi kan endnu se Appel sidde på et stort bord i Jacob Skomagers skikkelse med skomagerremmen over det ene knæ og høre ham på en overordentlig morsom måde »give« de kostelige replikker. Denne aften gav et nyt led i rækken af uforglemmelige erindringsbilleder.«

Der var jo megen tale i hjemmet om de ny opfindelser. Da vi fik telefon, mens de boede på »Blåhatten«, lavede han af en skinnende snurretop og sejlgarn en telefon fra dagligstuen til spisestuen til mig, og jeg var fuldt forvisset om, at den virkede akkurat som den brune på væggen. I »Laboratoriet« på »Hvide Hus« sad jeg altid på bordet og så på forsøgene, og jeg gav de andre mod, når der trylledes »lyn« frem af den elektriske maskine eller når en fod skulle fotograferes med røntgen, – lægerne sendte patienter for at få et røntgenbillede. Jeg stak først foden ind, – og så turde patienten også! Der var ikke noget i verden, der kunne skade, når Far havde fat i håndtaget eller trykkede på knappen.

På »Hvide Hus« oplevedes det aller bedste. På den anden side af skrivebordet stod en gyngestol. Det blev min faste plads hver dag.

Men kun, når Far arbejdede. Der var en bestemt reol med skønlitteratur – mon den var ordnet med vilje? I hvert fald begyndte den med Holberg og gik fremefter. Den blev studeret, men dog med opmærksomheden på, om far løftede øjnene fra bogen eller skriveriet. Så vekslede vi et blik, et smil, – aldrig ord. Men en dyb lykke gennemstrømmede mig. Og sådan blev det ved hele livet: vi behøvede aldrig ord. Vi forstod hinanden, havde altid tillid og tryghed over for hinanden.

1901 kom tvillingerne! Aldrig var far kønnere og mildere, end når han sad med en i hver arm, Cornelius, sønnen – og den lille tilgift Julie. Taknemmeligheden lyste ud af ham. Da de blev større, var det deres store chance at komme med på den lille sadel på cykelstangen, men hvem af dem skulle have lov? Engang fik han dem begge to på ud til sløjds skolen, – men det var kun den ene gang – for hvad ville mor sige? Det var alt for farligt.

Men Far var også en Zeus med lynøjne. Mærkede børnene det? Jo, – men han kunne nøjes med øjnene. Det lå så langt fra ham at give klaps, men mor holdt på, at man har pligt til at lære børnene, hvad der er ret og uret, så kunne intet andet hjælpe, skulle der smæk til. Hun kunne ikke selv. Derfor blev synderen sendt ind til Far. Vi stod uden for hans dør og ventede tordenslaget. Og nu fortæller Misse Jørgensen, som var Fars sekretær, mange år efter: »Pip bøjede sig ned og hviskede til »søster«, som det den dag gjaldt: »Du skal ikke bryde dig om det. Det er meget værre for Far.« Det blev nu sikkert til kærlighedsklap, selv om det var på bagen.«

Men der var jo Fars bedrøvede øjne – og lynende øjne. Og én gang kom jeg ud for den helt store rystelse. Mor var jo meget streng. Vi legede med byens andre unger, især med gartnerens i haven. De måtte alt det, »Appels børn« ikke fik lov til, ja, hvad der var strengt forbudt: de gik med bare fødder! Man prøvede forsigtigt, gemt bag hækken – det var vidunderligt! Men vi vovede ikke som de andre at lave gymnastik med tærne i mudderet, det måtte være kriblende dejligt! – Og så soppede de andre i »dammen«, stoppede kjolerne ned i bukserne for at kunne følge med drengene! Det var det aller mest forbudte. Al landsens ulykker ville ramme en, hvis man gjorde det. Der blev køerne trukket gennem vandet og lagde deres kokasser dér, der plaskede svaner og ænder og afleverede deres – tænk at

vade ud til svaneøen! Nordvesthjørnet skulle man nok holde sig fra, det gik ned i uudgrundelige dybder, så selv om vinteren på skøjter holdt man sig derfra.

Men så var det en herlig augustdag. Alle byens børn ved dammen, hvor køerne netop kom igennem. De andre drillede, fordi jeg ikke turde soppe! Og lige med ét – var lydigheden fløjten, jeg smed sandalerne og – o fryd! det lunkne skidne vand op om fødderne! Nu var jeg lige som de andre! og det var herligt! Mor havde gymnastiktime, så hun kunne ikke opdage noget – og far var på møllen.

Da – oh ve. Der kom Far forbi med en gæst på vej over til kirken. Han standsede ikke – blot dette lyn – men al glæde var forbi. Jeg listede op, tørrede fødderne i græsset, sandalerne på og af sted hjem, før Far kunne nå at komme tilbage. Hun vidste, hvad der ventede. Denne gang måtte det blive det, som andre snakkede om: prygl! Hun kunne lige så godt gå lige til det. I eftermiddag skulle vi netop til Estrup skov med »skimlerne« – og have chokolade med!

Jeg listede ind ad den private dør til Fars stue, den, eleverne kom ad, og lagde mig på den grønne chaiselong med hovedet boret ned i puderne. Hjertet hamrede. Elskede Far. Og nu skal du slå mig. Det var, som om jorden skulle gå under. Kunne vi nogensinde få det som før? Hvad med gyngestolen? Og hvad var der så ved det hele? – Tiden sneg sig hen. Nu måtte det være kaffetid. Ikke en lyd. Endelig – Fars skridt. Jeg kan høre ham – i mors stue. Men han siger ikke noget – lidt efter går han. Så hører jeg Far og Mor taler sammen. Det er tid at køre. Og nu hører jeg skimlerne og vognrummel. Og her ligger jeg. Lukket ude. Skønt hun nu vidste, hun var ene i huset, så hun ikke op, men blev liggende urørlig time efter time. Endelig – jeg kunne kigge, at det mørknede – så op, i en fart ind og af med tøjet. I seng. Dynen over hovedet. Og så øve sig i at trække vejret, som om man sov. – Så var de der. De måtte jo have set mig. De små blev lagt i seng. Men ingen brød sig om mig. Men nu mærkede jeg noget. Det var Fars hånd henover mit hår, så kærlig forsigtigt for ikke at vække mig. »Lille pige. Hun sover.« – Det har sikkert også denne gang været værst for ham.

Det var det hele. Han nævnede aldrig noget om det. Men for mig blev det en lære for livet og et endnu stærkere bånd mellem os.

Fastelavnen på Askov var noget ganske særligt med tøndeslagning

og kattedkonges og kattedronnings køretur gennem byen, trukket af elever. – Og om aftenen bal! Men det mest spændende på »Hvide Hus« var om morgenen. Ganske tidligt stod børnene op og fik fat i fastelavnrisene af granris med farvede bånd og roser. Så vækkede vi Far. Han kom op og fik det aller nødvendigeste om sig, – og så staldlygten i hånden. Og så listede vi op ad trappen. Først til »de hvide piger«. Far lindede døren, så han lige kunne få hånden med lygten ind, bestemt ikke mere. Så kom børnene styrtende og bankede: Giv bolle, giv bolle! Vi havde poser med til at samle i, hvad vi fik. Det var nu ikke så vigtigt, men hvor var det sjovt at lægge kræfter i på de tunge dyner! – Bagefter rundt til alle karlene. Der var 30, de fleste på eneværelser, så det var en ordentlig runde! Karlene fik en vældig latter, når de opdagede, hvem der stod bag døren! Og der var aldrig vrøvl med at få Far op den morgen, skønt enhver vidste, at det var hans svage punkt at komme op om morgenen! – Og hvis man så kunne få en dans med ham på ballet, før man søvndrukken skulle hjem i seng, var det alle tiders dag!

Far kom ofte på elevværelserne hos karlene. Når de havde dannet en diskussionsklub, tog de ham undertiden med som deltager, og det har rigtig passet ham. Et samliv med få elever som i hans hjem i Rødning var jo hans ideal, og på »Hvide Hus« var der virkelig noget af det. Kr. la Cour Pedersen fortæller 11. december 1930: »Konfirmander for Vorherre, som H. C. Andersen siger, det var vi, da vi den første vinter samledes oppe i »Det hvide Hus«, Neerup, Poul Fenger, Jens Nielsen, for med Axel Bonnevie som indleder at diskutere »Om betingelserne for at være en personlighed, navnlig med henblik på Sokrates«. Jacob Appel var selv til stede som vært, og derved kom begivenheden op i et langt betydningsfuldere plan. En enkelt gang satte fru Appel kronen på værket ved at sætte en dampende punchbolle (rødvinstoddy) på bordet for os. Og Appel har sikkert også ved den lejlighed sagt: »Skal vi så med hinanden . . .!« Disse ord blev i Appels mund aldrig mere end en indbydelse til frit følgeskab, ikke et krav om at gå blind ind under hans ledelse.«

Ved aftensbordet, efter sidste foredrag, når alle slappede af efter dagens anstrengelser, var Far i sit es. Han fortalte om dagens politiske problemer eller andre store begivenheder. Under den russisk-japanske krig fik alle i huset hver aften en gennemgang af, hvad man nu

vidste om situationen, mere spændende end nogen indianerbog. Men til andre tider kunne han finde på at gengive en roman, han havde læst – eller digtede han den selv? – som holdt alle i spænding fra dag til dag, – og han kunne også holde os i ånde med uskyldige drillerier – men så rynkede mor panden. Der var smil og latter. Pigerne i huset forgudede ham. Især havde vi en kokkepige, Marie Jensen, som senere blev en skattet værtinde på Svendborg højskolehjem. Hun lavede den herligste mad, og Far slog smæld med tungen og roste hende i høje toner. Men – hendes mad var for dyr, så mor hørte på det med bekymret mine. Men sagde hun noget til Marie, svarede hun leende: »Ja, men Appel kan så godt li' det!« I hendes tid hørte man aldrig bemærkningen: »Hm. Ræven har nok været der.« »Det er umuligt, jeg har selv set gryden i bunden«, svarer Ingeborg med ulykkelig mine. Men til børnene sagde hun: »Husk, at mænd altid har en finere næse end kvinder«.

Børnene var jo med til alting og snappede meget op. Således var professor A. B. Drachmann engang på besøg og boede på »Hvide Hus«. Men om søndagen gik han ikke med i kirke. Det var noget mærkeligt noget for børnene, selv om de aldrig selv kom med i kirke, heller ikke som voksne, hvis de ikke gik af sig selv. Professor Drachmann kom ind i spisestuen, hvor jeg som sædvanlig havde fået tvebak, kakao og sukker og mælk til at »lave mad af«, mens de voksne var i kirke. Han så ud af vinduet og udbød: »Nej se da, man kan jo se kirken herfra.« Jeg svarede alvorligt: »Ja, Mor siger, at børn har så godt af at have kirken for øje.« Drachmann morede sig over dette og sendte mig et dukkekomfur, – og han mindedes det endnu 1913, da han fik mig som elev.

Da billedet af Askovs foredragssal med alle lærerne og nogle få elever på blev malet, havde Mor sit hyre med Far. Han ville ikke spille sin tid med at stå model, skønt alle i huset var fine venner med maleren, Erik Henningsen, som boede hos os og havde arbejdsværelse i »Laboratoriet«, hvor der ikke var undervisning om sommeren. Mor måtte med ned i »Dagmarsalen« og læse højt for Far, for at tiden ikke skulle spildes. Hans humør ses tydeligt på billedet. Han står så spændt, som han kun var, når han var vred. En skitse af hovedet er bedre. Mor sad tålmodigt på en bænker og læste og læste. Fru Schrøder var sengeliggende, det var datteren Margrethe, som sad i

hendes sted i hendes bekendte sorte slag, som gik i arv til Ingeborg. Jeg var altid inde hos maleren, jeg sad på bordet ved siden af ham og så på, at han tegnede illustrationer til julehefter. En dag sad jeg under en busk, på vejen fra skolen op til »det hvide hus«. Da kom Far forbi sammen med maleren, og jeg hørte Far sige: »Nej, det må ikke være Pip. Hun kunne blive vigtig af det. Og desuden har en af lærerinderne bedt om, at det må blive hendes barn.« »Nej, det skal være Pip, det er jo hende, der sidder der,« svarede Henningsen. »Så må De love mig, at det ikke bliver sådan, at man kan kende hende,« sagde Far. Henningsen mumlede noget til svar. Men billedet ligner godt nok.

Mor forlod kun hjemmet, når det var absolut nødvendigt, – men Far var glad når han kunne få sig en tur til København i lovligt ærinde. Men han måtte have hjemmet med sig. Da Mor var urokkelig, kom jeg derfor med, i hvert fald fra jeg var 6 til 13 år gammel. Vi boede på »Kong Frederik«, hvor der boede mange rigsdagsmænd, så allerede ved morgenkaffen gik samtalerne livligt. Vi børn var tidligt med på politiske spørgsmål gennem Fars ivrige deltagelse ved valgene. På valgafgterne sad stuen fuld omkring telefonen, og Far råbte resultaterne, som straks blev noteret, han var fyr og flamme. – Vi rejste ofte sammen med folketingsmænd, og de havde deres morskab af at forhøre mig om brændende spørgsmål, og høre mine alvorlige svar. Den meste fritid i København blev tilbragt i folketinget, som dengang var så henrivende indrettet, at tilhørerne sad i samme plan som folketingsmændene, der kom og lænede sig mod det røde fløjlsjelænder og snakkede med tilhørerne. Midt på forreste række troned fru Marie Lassen. Så spiste vi i snapstinget sammen med en eller anden politiker. Jeg lærte hurtigt kaldenavnene »det ærede medlem for Ribe amts fjerde« o.s.v. »Hvem synes du bedst om«, spurgte man mig. »Reventlow,« svarede jeg uden betænkning. »Hvorfor?« »Jo, han er løsgænger. Det vil jeg også være, når jeg bliver stor«. Vi spiste af og til sammen med Chr. Reventlow, og jeg undrede mig over, at Far kunne være en god ven af en, der bandede – det skulle Mor lige vide. – Far havde meget let ved at tilpasse sig forskellige milieuer – modsat i studieårene – mens Mor hverken ville eller kunne. Disse københavner-ture var herlige. Det var, som om Far rigtig havde ferie, selv om han altid havde et gyldigt ærinde, som skulle passes. Og han var al-

tid i strålende humør efter sådan en »ferie« og havde meget at fortælle.

Og så var der jo køreturene! Far købte tidligt Schrøders gård »Damhus« lige uden for byen og klarede den med skiftende bestyrere. Men han nød selv at tage del i arbejdets planlægning og, når han kunne rive sig løs, at være med til at pløje og høste. Han var altid »godt kørende«. I nogle år havde vi et par flotte skimler, og med dem for den høje jagtvogn eller den blå char-a-banc kørte vi på besøg eller »i den grønne skov.« Det var en svir at få lov til at sidde på bukken og se, hvordan Far kunne styre uden pisk, blot med en næsten umærkelig håndbevægelse. Han styrede hestene med den ene hånd, ligesom han styrede mennesker med øjnene.

Når august kom, var det hans store fornøjelse at spænde de små islændere for ponyvognen og køre – allerhelst til Sønderjylland, men også til Fyn, hvor der var både slægtninge og mange gamle askovelever. Når han drejede ind i en gård og blev budt velkommen, kunne han med et smørret grin spørge: »Har I hjemmebrygget øl med en pind i (en snaps)? Leende blev der svaret: Ja! det havde man dengang på en fynsk gård. Dermed var tonen anslået. Det var rigtig feriehummør! Gamle glade minder opfriskedes, gård og besætning blev beset og politik drøftet. Ja, det var ferie!

Da »de to store« var 9 og 6 år gamle, tog han dem med på en rundrejse til Sønderjyllands vigtigste mindesteder, i Dybbøl hos den dansk-sindede pastor Peter Hansen, hos de gamle folk i Bøffelkobbøl med gravene i deres have, i Sønderborg og Flensborg.

Der boede vi på »Sommers hotel«, og vi var meget forundrede over, hvor mange bekendte Far der mødte. Kirkegården gjorde et dybt indtryk på os, Far havde jo også så meget at fortælle om mange, som lå begravet der, han havde selv kendt dem! I Flensborg oplevede vi også, at Far købte nye støvler til os. De var brune – noget nyt og moderne – hvad mon Mor ville sige til dem? Vi kaldte dem »Flensborgstøvlerne«, og det var virkeligt »kram«, de holdt forbløffende længe. – På vejen besøgte vi selvfølgelig »Nørremølle« med den vidunderlige have – med en bro, over bækken – hvor var det fint. Og Dorthea Hanssen forkælede os efter alle kunstens regler. Det var et børneparadis!

1906, efter Schrøders død, da den unge Frederik Schrøder trængte

til opmuntring, tog Far ham med sydpå. De var til gudstjeneste i Marielkirken i Flensborg med »4–500 mennesker, god salmesang og en meget rar prædiken«. Vemodigt var det at stå ved Jessens friske grav med det store væld af blomster. De er i Hildesheim, hvor de sender »Gruss vom Hexentanzplatz und Hermannshöhle: In dieser schrecklichen Höhle sind wir doch glücklicherweise nicht eingegangen, wir werden frisch und fröhlich bald nach Hause kommen!«

Hjemmet på »Hvide Hus« virkede lykkeligt og godt på fremmede, som kom der. J. Th. Arnfred mindes det således: »Det var efteråret 1902. Jeg skulle installere lamper på »Hvide Hus«. Jeg beundrede din mors reformkjoler, den spændstige skikkelse, sølvbåndet i håret. Hun stod for mig som den ideelle husmoder. Og din far, den fornemme, smukke mand, han talte til mig – den klodsede bondedreng – ganske ligetil. Jeg blev indbudt til familiens kaffebord, hvad jeg ikke blev i de andre lærerhjem. En lille 6-årig pige ville absolut kravle op på det øverste trin af min trappestige. To små rollinger, en dreng og en pige, kravlede på gulvet. »Hvem er ældst af de to,« spurgte din far. Jeg var hjælpeløs overfor børn og kiggede fortvivlet på de to uden at kunne se noget. Så kiggede jeg i stedet på din far for at søge at klare gåden og sagde så bestemt: »Sønnen«. »Ja, det er rigtigt, og det er godt set,« sagde din far og strålede over hele ansigtet. Jeg sagde kun det allernødvendigste den gang, men hørte godt efter – vidste, hvad man mente om hvem byen rundt. Men mit første og stærke indtryk af dit hjem var, at her på »Hvide Hus« var et forbilledligt hjem, sådan som et hjem skulle være.«⁴⁹

Vintrene 1899–1900 og 1900–1901 var højdepunktet i »Hvide Hus«-tiden, og venskabsbånd knyttedes med mange elever. Sommeren 1900 skulle Far tale på Ullmanns højskole i Telemarken og besøgte samtidig to præstedøtre, Johanne Sønnichsen i Tjølling og Mimi Harboe i Ramsnæs – og borgmesterdatteren Borghild Berner i Kristiania. Der var han til middag hos Christoffer Bruus og pastor Klaveness, hvor der var stort aftenbord med mange taler, det var et helt triumftog, alt var fred og glæde!

3. september 1899 skriver Far: »Jeg har gjort 1. del af Historisk Fysik færdig i dag.«

I august 1899 lægges grundstenen til Askov kirke. 27. august 1899

berettede Jacob herom: »Feilberg talte kl. 11 for en stuvende fuld sal. Kl. 11 gik vi i procession gennem anlæget over til kirken, hvor der var muret plads til en lille blikcylinder, hvori der var en lille tilsmeltet glasbeholder, som indeholdt et pergament, hvorpå der stod følgende: »Søndag d. 27. august 1899 nedlagdes grundstenen til denne kirke. En kreds af mennesker omkring Askov højskole vil gerne med Axel Helweg som deres præst leve et frit menighedsliv i Jesu navn.« Først talte gamle Feilberg rigtig kønt. Han murede flasken ind, lagde altså grundstenen. Derpå var der en mængde, som lagde kalk på og som sagde nogle ord: la Cour, gamle Lefolii, Vilh. Malling, pastor Konradsen, Bågå, Knud Pedersen, Nutzhorn, Kjems, Harboe, Anders Pedersen, Lomholdt, Johs. Vedel, din fader, Fr. Hansen, Jens Sørensen og en mængde flere. Jeg gjorde det ikke. Jeg syntes, de andre var mere værdige. En smuk handling i det smukkeste vejr. Andreas Andersen bygger kirken. N. P. Nielsen tømmer den.« Og den 7. september: »Kirken skrider godt fremad. Det morsomme er, at de gamle bønder fra Maltbæk, Jep Grue, Peter Iversen o.fl. de møder frivilligt op med deres vogne for at køre sten. (De hørte ikke til valgmenigheden).«

Vinteren 1899–1900 boede der 5 nordmænd på »Hvide Hus«, som alle blev højskolemænd: Edvard Langset, Anders Moe, Martinus Hareide, Rasmus Ulstein og Severin Kvaale. Desuden var der »diskussionsklubben«, Hans Gram (senere Vojens), Thorvald Laursen (Antvorskov), Søren Skak, Ulfborg o.m.a. Der blev lagt en god grund under mange nordiske venskaber! Det var, som om solen skinnede stærkere end ellers dette sidste år, – men derefter lagde skyggerne sig over slægten. Den 18-årige Julie Schrøder døde, og hendes mor forvandt det aldrig, svag som hun i forvejen var. Jacob havde stået Julie meget nær, og ham var det, som stod alene ved hendes kiste da den lukkedes på hospitalet i København. I årene derefter blev Fru Schrøder stadig mere syg, fra 1902 lå hun mest, til hun endelig fik fred i november 1904.

I årene før 1906 fik Jacob lejlighed til at gøre forskellige studierejser, i reglen til Tyskland på fagets vegne. To gange var han på studierejse til England, i Oxford og hos Rowntree i Bermingham, og 1893 var han derovre for at deltage i sømandsmissionær William Franks begravelse, hvor han bragte Danmarks tak og ordnede praktiske forhold for enken, Andrea Gehlert Franks. Sømandsmissionen i Kalkutta var nært knyttet til Askov, og Jacob havde fulgt Franks på hans rejser som tolk.

17. august 1901 skriver han fra Oxford: »Jeg havde megen glæde af mit engelske foredrag. En overmåde livlig diskussion, navnlig med 4 irske doctores og præster. Næste år vil de bede om at komme til Askov.« »Forskellen fra de gamle tyske byer er, at her er gamle *levende* bygninger, som gør et overordentlig ærværdigt indtryk.« Han hører foredrag om John Ruskin, – men »de er for populære, de oplyser for lidt og holdes elendigt.« Men han nyder at ro i en båd i 4 timer for 4 øre. – Men det lyder snart anderledes: »Jeg befinder mig stadig bedre her i Oxford. Enten er jeg til forelæsning eller ved bordet eller ene i min stue, hvor jeg samler mine indtryk, og hvor jeg har ro til at tænke på mine kære. I dag har jeg været i kirke to gange.« 18. august 1901: »Søndag i Oxford betyder fra morgenstunden til kl. 4 eftermiddag først og fremmest kirkegang. Jeg vågnede ved klokkespil fra de mange – jeg tænker over 30 kirker, dejlige klokkespil, luften var fyldt af klokketoner. – Vi spiste breakfast 9' – flæsk med æg, te, – og jeg ilede da på posthuset for at få brev – nej – intet – og posthuset var lukket efter 10, – jeg må altså vente til i morgen. Jeg gik så i Christ Church Cathedral. Tænk dig nu en prægtig gotisk domkirke, langt større end nogen af vore, fuld af folk og med en fuldtonende sang – fra Domkirken gik jeg til Jomfru Mariæ kirke, hvor jeg hørte Rev. Hudson Shaw, som jeg nu har hørt 4 foredrag af. Han er en meget sikker og veltalende mand, med anskuelser, der ligger os nær. Han ligner i mangt og meget den norske kultusminister Wexelsen som jeg var sammen med i fjor. Han er talsmand for en frisindet, sund kristendom og virker meget for folkeoplysning. – Jeg nåede nu netop at komme hjem til dinner, som i anledning af søndagen var ansat til kl. 1½. Kl. 4 gik jeg til tea-party

hos to mig ukendte ladies, som boede nærmest på et slot. Her var et internationalt selskab til stede; alle mulige nationer; jeg afleverede mit kort, som blev bragt ind på en bakke, og lidt efter trådte jeg i min stiveste puds ind i en havesal og blev præsenteret for selskabet og fik straks en dame at konversere. Meget naturligt gik det hele. Vi spadserede ud i haven, hvor vi drak te; en aldeles dejlig have; efter 1½ times forløb tog vi alle afsked, takkende vore venlige værtinder. – Her har været livligt uden for mine vinduer; i en kreds talte en socialist, i en anden en Frelsens-hær-mand, begge meget højt og varmt. Gaden var propfuld af mennesker, – og der var et alt andet end hyggeligt selskab af »damer« gaden af sted. Oxford har også sine mindre tiltalende sider.«

21. august slutter han: De engelske forhold tiltaler og tiltaler mig ikke. Den store forretningstravlhed alle vegne er stødende, men den praktiske dygtighed tiltalende.

Det ny århundrede bragte en ny indstilling og ny opgaver. Højskolen havde hidtil kæmpet mod regeringen – og havde stort set stået sammen om det. Efter systemskiftet hørte den ikke selvfølgelig til oppositionen, nu er der mange konkrete opgaver, som skal løses, og som man ikke blot skal sige nej til, men være medansvarlig for at løse. Da viser det sig, hvor forskelligt højskolens folk stod.

Noget af det første var forsvarssagen. I december 1900 havde der været et møde mellem »sablen og den bløde hat« i Strib. Jacobs stilling ses af et foredrag, han holdt ved skytteforeningernes delingsførermøde i Askov 17. januar 1901: »Grunden til, at de almene sager ikke i første linie står på dagsorden er den endnu ikke afsluttede store politiske strid. Under denne har reformerne hovedsagelig måttet dreje sig om økonomiske spørgsmål. Men efter alle solemærker at dømme nærmer den storpolitiske kamp sig sin afslutning, og da vil tiden være inde til at optage forskellige tråde, som blev sluppet, da storpolitikken var enerådende. – Jeg mener, at venstre fuldtud var nødt til at føre den ensidige storpolitik. Uden den ville folket vanskeligt nå til fuld myndighed. – Til de sager, som atter må tages op, når folket bliver myndigt og dermed også overtager mange ansvar, det hidtil har stået udenfor, hører også forsvarssagen, som står i nøje forbindelse med skyttesagen, der har samlet os i disse dage. Skyttesa-

gen har gennemlevet den storpolitiske tid og står som et levende minde om de dage, da forsvarssagen ikke var sunket ned til at blive en partipolitisk sag, men endnu i folks bevidsthed var en almen samfundssag. Skyttesagen har derfor frem for nogen anden sag betingelse for at vende vor opmærksomhed hen på at oparbejde almene spørgsmål staten og borgerne imellem. Skyttesagen blev jo i sin tid rejst for at yde staten en støtte, en hjælp. De store almene samfundssager må selvfølgelig også have det mål for øje. Statens bedst mulige sikring ønskes af alle. Og når folket bliver myndigt, d.v.s. når det får sin grundlovsmæssige stilling, må naturnødvendigt forsvarets ordning ske under folkets ansvar. – Men skal spørgsmålet om vort forsvar tages op, da bliver det, tror jeg, nødvendigt først at få oplyst for den unge slægt, at forsvarssagen altid har haft udseende af at være en partisag. En sådan oplysning er nødvendig, idet der er gået 20 år, siden partipolitikken erobrede forsvarssagen.« Derefter kommer en historisk redegørelse for venstrepolitikernes stilling ved forsvarsforhandlingerne i folketinget 1879, det var sidste gang forsvarssagen var fremme, før den helt forsvandt i partipolitik. (Ref. Frbg Amts avis). Da grundloven kom til os, kom tilliden til vort folk, mand og mand, stand og stand imellem. Det kom allertydeligst frem, da Grundtvig foreslog, at man ikke skulle have værnepligt, men de unge skulle melde sig frivilligt, fordi de forstod, at man ikke ustraffet kan gøre *det* til en pligt, som er en livsbetingelse for folket. Han mente, at man satte værnepligten ned, holdt den ikke i den højde, hvor den hørte hjemme. Hvis man havde fulgt Grundtvig, ville mange have et andet syn på værnepligten. Det blev en pligt og en lov, man kan ikke se, at det er en livsbetingelse for vort land, at det værger sig, om det angribes udefra. Der er forskel på stat og folk. Selv om staten (annekteres), kan folket bevares. I grundforholdet hører kirke og skole til folket, ikke til staten.«

Foredraget fik en blandet modtagelse i venstre. Men Jacob skriver 28. januar 1901 hjem: »Christensen-Stadil var meget velvillig. Om mit foredrag ved skyttemødet udtalte han sig billigende.« – Det er første gang, vi møder J. C. i brevene.

1902 foreslår Jacob i en skrivelse til krigsministeren, at skytterne skal have lov til at bruge samme geværer som soldaterne, så de lettere kan samarbejde, hvis det engang skulle blive nødvendigt. Krigs-

minister W. H. O. Madsen svarer: »Min mening er, at Deres tanke må opfattes med sympati, og jeg håber, at der ad den af Dem antydede vej må kunne nås gode resultater, når der til sin tid kommer et tilfredsstillende forslag fra den parlamentariske forsvarskommission. Det er først ved dennes arbejde, at der kan blive spørgsmål om at føre Deres tanker ud i livet. . . Til slutning skal jeg endnu engang udtale min glæde over at have gjort Deres bekendtskab og mit håb om fremme af den sag, som vi begge omfatter med varme. Jeg er ganske enig med Dem i, at det måtte betragtes som en lykke for vort fædreland, om skytteforeningerne kunne knyttes fast og godt til forsvaret.«

Striden fortsatte og endte med at blive en partisag. I juni 1904 kom der en erklæring, undertegnet af 16 højskolemænd, deriblandt Jacob. Den kaldtes »Vi vil værge vort land« og gik ud på, at hvis der skulle være afvæbning, ville grunden være taget bort under den danske højskole, da folkets historie i så fald ikke ville kunne fortsættes.⁵⁰

1901 var også forholdet til de vestindiske øer på tale. 3. januar 1901 skriver Jacob til Ingeborg: »Vil du lade din fader slette mit navn på den vestindiske adresse. Sagen er at jeg ikke ville betænke mig for en byttehandel mellem de vestindiske øer og Nordslesvig uden at spørge negrene, der engang har stemt for at skilles fra os.«

Siden var Jacob meget tilbageholdende med at udtale sig om forsvarsagen. –

Der var også nok af opgaver på skolen. Det var ikke alene i forsvarsagen, folket nu havde fået større ansvar, det var også i kirke og skole. I disse år var Jacob meget på foredragsrejser, særlig om efteråret, hvor han kunne nå over hele landet, – og de store møder på øerne gav anledning til en afstikker til København. 1901 kom han i kupe med »biskop Koch, som jeg gjorde et meget fornøjeligt bekendtskab med. Biskoppen glædede sig meget til at besøge Askov. . .« »Hos redaktør Hans Jensen, »Sorø Amtstidende«, spiste jeg andesteg og havde en fornøjelig time.« Ofte gik turene på cykel. 18. oktober 1904 er han i Vestsjælland og skriver: »Jeg spiste hos Kochs (Ubberup) – ude at tale på cykel – tilbage til festlig middag hos Lindbæks (Ubberup Højskole), der havde besøg af Aage Mantzius med hustru fra København, Kochs og Holms fra Ubberupgård var

der også. Dagen efter hos Holms og på Bøgebjerg. Et dejligt besøg har det været og betydelige mennesker.«

Disse rejser bragte Jacob i forbindelse med mange mennesker, og da han havde en ualmindelig god hukommelse, kom det ham senere til gode, både overfor skolens elever – han kendte de milieuer, de kom fra, og det gav hurtigt kontakt – og senere i ministerarbejdet. Han gennemtravlede landet og boede gerne hos præsten eller læreren eller folk, der var fremtrædende i folkeligt arbejde.

Avisreferater fra sådanne møder giver et indtryk af, at Jacob helt og personligt går ind for Schrøders indstilling til det grundtvigske og det folkelige, – og at han også går ind for, at al undervisning skal være historisk, fordi livet kun trives i sammenhæng. »Fyns Tidende« har et referat af et ikke stedfæstet folkemøde 12. september 1903: Motivet til dette foredrag er fra Schrøders tale ved Grundtvigs jordfærd og blev ved med at være et hovedtema for Jacob gennem årene. »Jeg vil gerne fremdrage et og andet om min og måske flere unges stilling til den arv, Grundtvig har efterladt os i folkelig henseende. – Der fortælles, at væbnerne i England i middelalderen skulle lægge deres våben på alteret ved frommesse for at hente dem signede tilbage ved højmissen. Det ringer i vore dage til højmesse i vort lille folk, og den, som først forstod denne ringen, var Grundtvig. Men det så i lang tid ud, som om ingen ville følge ham. Men som årene gik, fulgte flere i hans spor, og den tid er ingenlunde forbi, da det må være hovedgrundsætningen for os, der hører til det danske folk, at gå ved højmesse op til højalteret og hente, hvad fædrene i tidligere dage har nedlagt som et offer til Herren, hente det som signede våben til livets kamp. Når jeg vil søge et tegn på, om en deltager i vort folkearbejde er en lærling af Grundtvig i ånd og sandhed, vil jeg først se efter, om han er med i denne altergang, og jeg vil ikke spørge, om han kan slutte sig til denne eller hin læresætning. Ser jeg ham i liv og sandhed i kirkegangen, kan jeg regne ham for en lærling af Grundtvig i ånd og sandhed. Der er store forskelligheder mellem dem, som har fulgt ham, men alle har samme mål, stiler mod samme sted. – Grundtvigs arv er både af kirkelig og folkelig art. Medens nu alle har fået øje for Grundtvigs enestående betydning for den opvækkelse og oplivelse, der har fundet sted inden for menigheden, er dette ikke tilfældet, når vi ser hen til den folkelige arv efter

Grundtvig. Thi den rykker uhyre vidt. Der er såre få af os, der regner os til Grundtvigs lærlinge, som til fulde har forstået, hvor vidt hans folkelige opdragelse spænder, det skal der en lignende storhed som Grundtvig selv til at forstå. Han havde den enestående evne, at han kunne se venner midt i fjendens flok og af halve venner skabe hele ved at vise dem tillid. Mindre ånder har så travlt med at sætte skel og grænser. Grundtvig havde det store overblik. Han favnede vidt, de grænser, han satte, ligger langt ude. Ingen i vort folk har nødigt at holde sig tilbage. Men man er fra forskellig side så ængstelige for, at der skal komme mennesker med i gangen til højaltret, som ikke har været til froprædiken. Vi kender det kirkefolk, også inden vort lands grænser, der kun når til froprædiken, da man bringer våbnene op til højalteret, de ofrer på alteret, hvad der hører til kultur og folkeliv, de betragter det som noget, de må af med for bedre at kunne fastholde det ene fornødne. Hvor en sådan gang til froprædiken sker i ydmyghed og sandhed, er der noget smeltende deri, man kan have den dybeste respekt derfor. Men når folk, der står udenfor kirken ikke så sjældent ser på dette, som om denne gang til froprædiken er den eneste rette kristendom, skal det dog hævdes, at det er kun begyndelsen. Den kristelige personlighed udvikles kun, når man får lov at gå til højmesse. . . Den tid har længe været inde for det danske folk, da der ofredes på alteret af det, der hører det naturlige menneske til, og man har i tider, da lyset kun skinnede mat i menigheden, glemmt, at Jesus Kristus er den, der med vort hjertes tilslutning lægger vore våben på alteret, signer dem og rækker os dem, når vi ydmygt, men også frimodigt går gangen op til højaltret. I denne gang må gamle og unge følges ad. Børn må have lov at følge deres forældre, selv om de væsentlig kun er tilskuere. De skal ikke udelukkes, selv om de ikke har været til froprædiken, og selv om de endnu ikke kan bruge de signede våben, som netop han eller hun skal føre. De standser eller vender sig måske helt bort. Og deri ser de snævertsynede beviset for, hvor usundt det er at have det fri følge med. Den, der standser på vejen op til alteret, har dog været med, er kommet et stykke frem, måske han siden kan nå videre. Og under sin vandring kan han have høstet velsignelse både for sig selv og andre, ja, måske for dem, som er nået helt op. Bjørnson standsede sin vandring. Men hvem iblandt os takker ham ikke for, hvad han

gav os, da han gik med os. Han havde set, hvad de signede våben kan udrette, derom vidner hans digtning, og derfor vil han altid stå som en af de ypperste i det folkelige oplysningsarbejde. Grundtvig var frimodigere end vi. Han turde synge: Klokken i den danske kirke, det er Sagas klingre skjold. D.v.s.: det er historien, der ringer til kirke, og historien er fortællingen om, hvad der har rørt sig i menneskehjertet gennem tiderne. Menneskelivet i dets forskellige fortoninger. Derfor kan dets klang nå ind til de enkelte mennesker, thi alle har en tone deraf gemt i sig, og den kaldes til live, når skjoldet klinger. Den, der kan sige, at klokken i den danske kirke, det er Sagas klingre skjold, har ingen trang til at undersøge de enkeltes dogmatiske forestillinger. Disse stolte linier af Grundtvig viser ham som et moderne menneske. Et sådant udtryk kan kun bruges af dem, der er fast overbevist om den store sammenhæng i tilværelsen. Al oplysning skal være historisk, også den om frelsen, der er kommet til det faldne og syndige menneske. Og det betyder, at den store udvikling skal nemmes. Thi – som Otto Møller har sagt: Livet kendes på den uafbrudte sammenhæng gennem tiderne. Og for Grundtvig og hans ældre lærlinge blev dette om den store sammenhæng, om udviklingen taget alvorligt og omsat i handling. Når de gik ud for at vække deres landsmænd til at se livets store rigdom, stræbte de at genoplive »danske lov« i vore hjerter. Dette er, som Otto Møller har sagt det, den eneste rette måde at tage mod evangeliet. Thi »danske lov«, det er den folkelige samvittighed, der klart og hjemligt udtaler, hvad menneskets opgave er. Når Grundtvig stadig viser hen til at benytte sagn, sange og eventyr, og hans ældste lærlinge tyede til Nordens myter og billedsprog for at kunne tale forståeligt om åndelige ting, er dette i inderlig forståelse med den moderne opfattelse om samhørigheden mellem fortid og nutid og af udviklingen, der danner denne forbindelse. Vi skal ikke være ængstelige for det store følge til kirken, blot vi husker, at målet er at komme *helt* op til højalteret og der få signede våben til livets kamp. Og højalteret nås kun, når der bedes sandt og ydmygt: O, smelt du vort hjerte ved højalterets ild.

En hovedbetingelse for, at ungdommen livfuldt og frit kan lytte til vidnesbyrdet om de signede våben, er, at det stadig erfares af dem, som når helt frem, hvor vi mødes med et fremmed folkeliv, en fremmed kultur. Jeg tænker på vort folks stilling i udlændigheden.

Hvordan arter kampen sig i Sønderjylland efter 40 års udlændighed? I de år, som nærmest står for, vil det vise sig, om en folkekamp kan føres i et kristent samfund, uden at man mødes i trangen til at bygge kirker med højaltre, hvor de signede våben hentes. Svaret er, at der i sommer bygges to frimenighedskirker dernede. Dette betyder ikke, at de foragter højalteret i de tyske kirker, men at danske mennesker ikke kan kæmpe med tyske våben. Men som ridderen måtte forberede sig med bøn og nattevågen, således vi. Og beder vi ydmygt og sandt, da kommer kraften til det brudte hjerte, og da får vi »lyst og lykke til at gøre gavn, som Gud det vil, på aller bedste måde.«

Efter foredraget angreb dr. Nørregaard Jacob, i tvivl om hans religiøse stude. Jacob svarede, at han var såret, for han mente, han havde talt sådan, at der ikke kunne være tvivl derom.

Generationsforskellen mærkes stærkere i de følgende år ved, at Jacob i den kommende tid blev langt forsigtigere med sine ord, når han gik ind for den gamle højskoles indstilling. Han fremhævede det fælles, – som ved Aagaard højskoles indvielse, hvor han sagde⁵¹ at i det, der duer blandt højskolerne, er der dog en enhedsklang, og det er den samme som den, der var bærende i ældre tider, – at oplysning dog kun har liden værdi, hvis den ikke kan knyttes til det, der giver mennesket trøst over forkrænkeligheden. Brückers hele art og fremtræden med hans ironiske selvsikkerhed, måtte nødvendigt støde den selvansagende Jacob, for hvem det »at aflægge et vidnesbyrd« om sin stilling kostede en stadig fornyet selvprøvelse. Men han var ivrig for, at Askov skulle få et godt forhold til Aagaard højskole. Som lærer nåede han hurtigt til, hvad Th. Bredsdorff udtrykker således 1910: »Vi må på højskolen kunne give almen menneskelig fri oplysning samtidig med, at det kristelige står bagved det hele.«⁵² Det blev netop grundpræget i Jacobs arbejdsmåde.

Foredragene kommer tidligt ind på friheden i kirke og skole. Holbæk Amtstidende refererer 15. juli 1907 et foredrag i Løvenborgskov: »1857 fik vi loven om private skoler. Før havde alt skolevæsen været underlagt det offentlige. Men Monrad sagde, at det, man først trængte til, var frihed i skolen. De private skoler skulle have lov til at vokse frem. Forældrene skulle, når de ønskede det, have lov til selv at lade deres børn undervise, blot det skete forsvarligt. Og, sagde Monrad, disse skoler vil blive folkeskolens bedste støtter. –

Disse ord burde skrives med lysskrift for vor rigsdag, ti den trænger til at gå videre i denne retning. I det hele taget gælder det om at holde sansen i befolkningen vågen for skolens sag. – Endelig kan nævnes, at vi i 1857 fik selvstyre på skolens område, idet befolkningen fik en væsentlig afgørende stemme om, hvem der skulle være lærere ved skolen. Disse ting, der skete for 50 år siden, er begyndelser, der trænger til fortsættelse. Præsten Otto Møller sagde, at livets adelsmærke er sammenhængen, og slægt efter slægt skal bygge på den forrige slægts skuldre. Således skal vi også bygge videre på det, som skete for 50 år siden. I den nordiske sag skal vi optage et arbejde for fællesskabet. På det sociale område gælder det, at vi med større rettigheder har fået større forpligtelser til at bringe ofre. – For den kirkelige friheds skyld skal vi have båndene indenfor folkekirken løst. Og endelig er der skolens område. Vi skal have den bedst mulige folkeskole, men dertil hører, at vi også støtter de folk, der vil skabe ny former og skabe nyt liv i skolen.«

Mødeforedragene viser, hvad Jacob arbejdede med overfor eleverne. Han var ivrig for, at samfundslæren skulle komme mere frem, og han rejser til England for at studere Cadburys sociale arbejde i Birmingham. Et par år derefter fik familien til jul dejlige æsker med kandiserede frugter fra Cadbury, så besøget må være faldet personlig godt ud. Det viste sig dog stadig vanskeligt at få eleverne interesserede i samfundslære og at finde lærere, som kunne magte det. Jacob måtte ofte overtage i hvert fald en del af undervisningen. Psykologien var han også optaget af, læste meget derom, – men først efter Moltesens afrejse fra Askov kom han til at undervise deri.

På grund af Fru Schrøders sygdom holdt skolens gæster til eller boede på »Hvide Hus«. Der boede også maleren Erik Henningsen, som malede det store billede, som nu hænger på Frederiksborg, og som skulle være et minde om højskolen i det hele på den tid, ikke blot om Askov. Det minder om søndagsmøderne, hvor de fleste lærere altid var til stede og egnens folk strømmede til. Man har anket over, at man ikke ser eleverne, »det viser rigtigt, at det er lærerne, der er hovedpersonerne«. Fra kunstnerens side er eleverne skildret i den unge mand, Niels Ebbesen Grue, forrest til venstre, hans koncentration og lytten. Men det er jo rigtigt, at på den tid, 1902, bestod elevernes

trang i »lytten«, selv om de havde mange timer med selvarbejde. Det var det, de kom på højskole for.

Mere og mere måtte Jacob tage sig af administrationen. Og da skolen åbnes i november 1904, er det for første gang ham, der holder ordensforedraget. Fru Schrøder ligger på det sidste. 8. september 1905 skriver han: »Jeg trænger visselig også til modgang, at jeg ikke skal blive overfladisk, – men jeg trænger til frimodighed. Jeg savner, hvad jeg vil kalde mellemtoner, dem, der passer bedst til daglig. – Der er et angreb i »Jysk Morgenblad«. Jeg gætter på, at det er en kritik af skolens virksomhed i det hele. Det må vi være forberedt på, det følger med den store statsunderstøttelse. Posten i Askov vil i de kommende år blive mere og mere udsat og kunne trænge til en mere betydelig mand end mig.«

Man mærker, at tiden nærmer sig for et forstanderskifte, og at det gør Jacob urolig. Hvem kan magte det. Hvem er der?

Det gjaldt nu efter fru Schrøders død om at give Schrøder den rette adspredelse, vække ham ved at hjælpe ham ind i ny opgaver. Det er 1905. Også i højskolekredse går bølgerne højt i anledning af unionsbruddet. Men den nordiske højskole måtte ikke splittes. Schrøder kendte dem jo, ja havde venner på begge sider, han måtte kunne mægle og stifte fred. Derfor rejste Schrøder og Jacob i august nordpå. Det skulle have været til opmuntring for Schrøder, men det blev en temmelig nedslående tur. Særlig i Sverige var det ret mislykket. Jacob var ængstelig både ved det, de mødte, og ved situationen hjemme i Askov. Han skriver fra Kalmar: »Jeg har for tiden en knugende følelse af afmagt. Måtte forholdet snart ændres. Også af hensyn til vore børn var det måske bedst, om jeg kom i en mekanisk stilling eller også i en aktiv kampstilling, men dem er der jo også økonomiske vanskeligheder ved. Og i grunden vil jeg jo helst blive i Askov, bare det går an. – Din fader og jeg kommer godt ud af det, men han disponerer egenmægtigt og dyrt. – Jeg er blank for foredrag, ikke en fornuftig tanke i det runde, dumme hovede. Rejsen er dyr. Jeg har allerede brugt 70 kr. Jeg aner en nedgang i de kommende år, thi jeg synes, at Askov går tilbage.«

Fra Stockholm skrev Jacob 26. august 1905: »I aftes var Fridtjuf Berg og E. Svensson her fra 7–10. Jeg tænker, de ligesom vi var ved at dø af sult. Jeg havde jo telefoneret til dem efter din faders øn-

ske, men de ville hellere komme til os end os hos dem. Ingen indbød os. Jeg foreslog, at vi skulle traktere dem med te, men det ville din fader ikke. Det var lidt flovt. Samtalen bragte intet nyt, og den var ikke meget interessant. . . Nu er vi bedt til Uhrs til en kop te kl. 1¹/₂. – Vi blev der 2–3 timer, de var umådelig venlige. Vi burde jo byde dem til middag, men det går ikke.«

28. august skrev han: »Vort Stockholms ophold har været magert. Christiania venter jeg mig heller ikke meget af. Jeg synes ikke, rejse-lykken er med denne gang. Det er gråvejr ude og inde. Her i Xania var Chr. Bruuns og Sletten på banegården. Vi bor hos Bruuns. . . Bruuns har atter mistet en datter på 19 år for en måned siden, og i forrige uge blev Margit og Sletten gift. Jeg har måttet gå ind på at tale i ungdomslaget. – I dag på Holmenkollen og besøgt Fritz Hansen, hos hvem vi skal spise til middag lørdag, om muligt sammen med Bjørnson. Alt går her slag i slag. I aften hos Klaveness var der meget hyggeligt, Barbara var hjemme. Men der er noget mærkelig splittet i kredsen her. Chr. Bruun indtager en særstilling og fordømmer opløsningen af unionen. Han har kun et par meningsfæller. Han skrev den tale, han ville have holdt i kirken, men det var ham umuligt at få den trykt i et trykkeri, men bogtrykkeren meddelte ham, da, at han af hensyn til de politiske forhold ikke kunne trykke den. Regeringen havde hindret, at nogen ville trykke den. Bruun sendte den da til Danmark, hvor Lehmann og Stage tog den. Men boghandlerne i Xania vil ikke forhandle den, og Bruun måtte ved en svoger, Johs. Skar, smugle den over grænsen herind og dernæst måtte han lade den uddele på trapperne. Pjesen, som jeg har læst, indeholder meget godt, som de gode nordmænd kan have fortræffeligt af at læse, omend deri findes overdrivelser. – Klaveness står på den anden side, og Bruuns tog ikke med derud.

Fritz Hansens hjem er rigt, liggende oppe på fjeldet, men der var noget trist i at mærke, at han i sin livsgerning var en skuffet mand. Som Chr. Bruuns medhjælper har han aldrig kunnet hævde sig. – Fremdeles har vi været til middag hos borgmester Berner, både Borg-hild og Ingrid var hjemme. En rar, dygtig mand er Berner. Disse Xaniahjem er på Bruuns nær meget elegante, og maden flottere, end vi kender. Hvordan de får råd til sådan et liv forstår jeg ikke rigtig. Vi har været Elisabeth Rolfsens fars gæster til en splendid frokost på

frimurerlogen. – Jeg har talt i ungdomslaget for en meget talrig forsamling, den store sal var overfyldt. Berner og en række stortingsmænd var der. Jeg tror ikke, nordmændene helt forstod meningen med min nationale tale, men de forstod godt nok mit sprog og klappede velvilligt. Din fader blev kaldt frem. Han sagde et par ord, som de tilklappede venligt.«

8. september skrev han: »Din fader møder gamle venner, og det er hyggeligt at se og høre dem sammen. Det er næsten det bedste ved vor rejse. Bruuns er glade ved ham. Bruun er jo en mærkelig person. Det er lærerigt at være i hans hjem, og jeg har godt af at se Bruuns hjemliv.«

Derfra går turen til bispegården i Trondhjem. Biskop Wexelsen havde boet hos Appels om vinteren og var der, da fru Schrøder døde. Han var da Schrøder til megen trøst.

»I aftes talte vi så for 300 mennesker i Trondhjem. I dag har vi været på Frosta og tale. Møderne har ikke været bravournumre, men meget jævne.«

I september skulle både Schrøder og Jacob tale ved efterårsmødet på Rødkilde, og det blev besluttet at gøre en familietur med »de to store børn« til alle de steder, hvor Schrøders slægt hørte hjemme. Vi var på Christianssæde skovridergård, Schrøders barndomshjem, og stiftede bekendtskab med de yngre generationer. Men Schrøder var »overskyet«. En dag, da vi stod ved kupeens vindu, opdagede vi en broget ko. Det var noget nyt, hjemme var der kun røde køer, og vi råbte op: »Se! Her er sandelig en broget ko!« Schrøders ansigt blev strengt. »Sandelig«, siger du, »Det ord brugte Vor Herre Jesus, men det må vi ikke bruge.« Vi snakkede ikke mere på den rejse. – På Rødkilde blev vi strålende modtaget af forstander Andersen, og hos Frede Bojsen fik de to gamle venner lange samtaler. Det morsomste, syntes vi, var at se en kongelig skuespillerinde, Sigrid Neiiendam, f. Andersen, løbe op og ned ad kældertappen til spisesalen ligesom pigerne med fyldte fade – i en yndig grøn kjole, som virkelig var kongelig, syntes vi!

I januar 1906 fyldte Schrøder 70 år. Det blev en meget stor dag. I »den gamle foredragssal« samledes deputationer fra alle de områder, Schrøder havde arbejdet med, og der overrakte store gaver. Schrøder var mild og taknemmelig, men vemodig, hun, som han

havde delt alt dette med, stod ikke mere ved hans side og kunne glæde sig.

Under fru Schrøders sygdom begyndte Jacob og Ingeborg at spise til middag på skolen, og de måtte stadig tage mere af for Schrøder, som var plaget af sukkersyge. Han trængte til megen støtte. Ingeborg overtog moderens opgave, at skrive daglig, når Schrøder var borte fra Askov, og han skrev igen, som han var vant til. Mere og mere faldt efterhånden over på dem, så enhver kunne se, at det var dem, der gjorde arbejdet.

Jacob havde imidlertid stadig modvilje mod at blive sin svigerfaders efterfølger. Han var p.gr.a. familiefællesskabet naturligt blevet knyttet mest til de ældre i kredsen og selv under det bedste samarbejde synes det at være en livets lov, at børn og svigerbørn af forstanderen ikke på samme måde som de andre tages ind i lærernes kreds. Han var også bange for det store hjem. Han syntes, det var en nødvendig baggrund for arbejdet at kunne gå hjem til den lille sluttede kreds, far, mor og børn.

1906 var det dog kommet så vidt, at alle lærerne fandt, at det eneste rigtige måtte være, at Appels blev forstanderfolk. Det måtte vel også være den største glæde for Schrøder, at samtlige lærere ønskede hans svigersøn til hans eftermand. la Cour skulle sige det til ham.

Men det gik anderledes end ventet. Schrøder var slet ikke parat til at gå, og Jacob havde slet ikke mod på at følge efter ham. Selv da Jacob modstræbende måtte give efter for la Cours indtrængende forlangende, ville han ikke flytte ned på skolen. Til sidst flyttede Ingeborg en dag, da han var borte. Hun var som altid den besluttsomme. Det hele var trods alt kommet bag på dem, de havde intet vidst, før la Cour gik til Schrøder. Men når det skulle være, måtte det ske mellem vinter- og sommerskolen, – så meget mere, som Ingeborg ventede et barn i juni. Og var der ingen anden mulighed, måtte det ske ved en »operation«.

Men Jacob var ikke moden til dette opbrud. Det var, som om der gik noget i stykker. Også jeg var fortvivlet. Jeg blev deroppe på »Hvide Hus«, sad om aftenen sammenkrøbet i den mørke krog i det tomme studereværelse. Der var intet andet tilbage end et brunmønstreret fortræksgardin, som blafrede i trækken fra de åbne vinduer. –

Nu hørte jeg Fars skridt – i forstuen med tobakshylden. Han tog overtøjet af og hængte det op. Så åbnede han døren – og stivnede. Og brød sammen. Han blev ved at gå frem og tilbage i sin sorg og nød. Det var, som om han forstod, at nu var der helt lukket af for det paradys, han havde drømt om, nu var det lille hjem sprængt, – hvor han trods alle vanskeligheder havde kunnet hente ro og kraft. Frem og tilbage – standsede som grebet af en tanke – en stønnen – hvor længe? Umuligt at huske det. Men jeg forstod, at nu var hans lykke og min barndom forbi. – Han opdagede mig ikke i den bælgmørke krog. Han fik aldrig at vide, at jeg havde været vidne til hans kamp. Og havde forstået.

Ingeborg havde indrettet et værelse til Jacob oppe på pigernes gang. Der var ikke plads til gyngestolen. Og hvordan få anbragt bøgerne? Schrøder beholdt de fleste værelser, og han måtte igennem deres små rum for at komme fra sit studereværelse til sit soveværelse. Børnene måtte anbringes med barnepigen ovenpå. En vindeltrappe blev ført op fra det lille sovekammer. Det var kummerlige boligforhold så længe Schrøder levede. – Siden blev det godt. Men også nu fik Jacob sit værelse, helt skilt fra hjemmets stuer, det var en hel rejse derop. Og det var med vilje: »Far skal have ro!« »Prøv, – med kærlighedens stærke arm,« havde Ingeborg lært af la Cour. Ak ja, men kærligheden kan også tage fejl. De mørke tanker voksede deroppe i ensomheden. Ingen børn afbrød stilheden, de levede deres eget liv. På »Hvide Hus« kunne eleverne banke på døren til hans stue fra elevgangen, – nu blev det kun de få, som virkelig måtte tale med ham, der fandt om ad den lille verandatrappe bag hans værelse. Ellers var Ingeborg dørvogter og tog så vidt muligt imod alle elever og enhver besked, som hun kunne klare. Hvis han ikke havde haft så meget at gøre, kunne han have følt sig overflødig.

Men 1906 gjaldt det først og fremmest om at hjælpe Schrøder. Hans ægteskab havde været så forunderlig lykkeligt, alt havde de delt, hjemliv, arbejdsliv, slægtens liv, egnens – og alle de opgaver, Schrøder havde fået. Selv om de tilsyneladende lå langt fra det daglige højskoleliv, var det hos hende, han fik kraft til det.

Og fru Schrøder havde set så taknemmeligt på Jacob, som hun lå der og ventede på døden – og havde sagt: »Du har været mig mere end en søn!« Han vidste, hvad hun mente: ikke, at hun holdt

mere af ham end af sine egne sønner, men at han var den, som kunne løfte arven, og han havde været Askovs søn, fra han var 15 år, og havde båret dagens byrder og glæder sammen med dem, nu i 14 år.

Forstanderår

Det var ingen overraskelse for omverdenen, at Jacob blev forstander, og han blev venligt modtaget, både blandt højskolefolk og i pressen. Omkvædet var vel nok tilliden til, at han »fremdeles ville lede skolen fremad i de spor, hvori den er blevet ledet. Når nogen tager et arbejde op efter andre, så kan der ofte ligge en fare i, at de tænker så meget på at blive i de samme spor, så de glemmer at komme fremad. Forstander Jacob Appel hører til de fremadstræbende folk, der nok skal huske, at det gælder ikke alene om at blive i sporet, det gælder om at komme fremad.«⁵³

Selv om de praktiske forhold var vanskelige, var det heller ikke svært for Jacob at arbejde sammen med Schrøder, som stadig var skolens formand. I den henseende følte Jacob ham som en hjælp. Jacob gjorde nok arbejdet, men satte Schrøder ind i alt, og Schrøder tog som formand afgørelserne. Det faldt Jacob naturligt. Schrøder havde været bestemmende for Jacobs liv, fra han 1882 kom til Askov, og Jacob havde oplevet Schrøder i hans glanstid og havde været med i de vanskelige år. I et mindeforedrag (Højskolebladet 1910) skriver Jacob bl.a.: »Schrøder havde det i sit hjerte og sin sjæl, der kan give menneskene helhedssyn, hjælpe dem til at se ud over alle enkeltheder og brudstykker – og det er den sande poesi. Han gav os det, en digter kun kan give, og gav os det sådan, at vi selv kunne leve med det og digte videre. Han gav os et indblik i tidernes sammenhæng. Han lærte os, at den ægte folkelige oplysning henvender sig til alle uden undtagelse, men i tillid til, at der hos hvert enkelt menneske er et hjerte med modtagelighed for, at der er givet hvert menneske sjælelige kræfter, der, når bare de vækkes, sætter ham i stand til at deltage i hele åndslivets rigdom og herlighed. Dette er et religiøst moment, der er i folkeoplysningen. Jeg tror ikke, man når dette, med mindre man når til den livsanskuelse, at vi alle er brødre, også i den forstand, at hvad der er givet os af Gud, det er vi fælles om, fordi det har et fælles udspring.«

Her har Jacob udtrykt den »arv«, han med fuld tilslutning skulle røgte. Hvad han selv kunne gøre, ville kun være at bringe dette videre i en ny tids form. Desuden havde Jacob fra barnsben af en selvfølgelig ærbødighed for de gamle og for deres erfaring. Det var jo

dem, som havde lagt grunden til det, han nu skulle bygge videre på. Hvad var han uden dem?

Desuden overtog han en solid lærerkreds.

Venskabet mellem Schrøders og Nutzhorns og deres familier havde været forbilledligt, uden plet og lyde. Jacob havde været Nutzhorns elev, mens han stod i sin bedste kraft. Det var rimeligt, at Jacob søgte at støtte ham i hans svagheds tid.

Forholdet til la Cour var et gensidigt hjerteforhold og et af de skønneste eksempler på et venskab mellem lærer og elev. De var sammen hver eneste dag. Alle skolens spørgsmål gennemdrøftede de. Også på det kristelige område fik Jacob ligesom en fortsættelse af forholdet i venskabet med la Cour. Med ham kunne han frit drøfte de dybeste spørgsmål, og Jacob og Ingeborg er da også med i de ældres bibelkreds, Jacob havde den naturlige ærbødighed for den ældre, la Cour en evne til kammeratskab med den unge. Allerede i sine studieår udførte Jacob beregninger for la Cour. Et brev fra 19. februar 1890 viser la Cours indstilling over for arbejdet. De arbejder med solpletter »som måske kan give et bidrag til bevis for, at der er (eller ikke er) en verdensatmosfære. – Jeg mener, at vi fremdeles, måske på hver sin vis, med sine evner, skal lægge arbejdet ind i denne sag, og skulle der engang komme noget ud af den, som vi kan tilbyde offentligheden, så mener jeg, at vi skal fremlægge det som et fuldstændigt fællesarbejde af os to, uden at det kommer verden ved, hvad hver af os har gjort. Hverken den eller vi selv bliver måske i stand til alligevel at vurdere, hvem af os der har bidraget det vigtigste. På forhånd kan vi vel sige således: *Jeg* var vist aldrig nået til at prøve teoriens mulighed og rigtighed, hvis ikke *du* ville påtage dig at gøre forsøget, og *du* var vel aldrig kommet til at gøre forsøget, hvis ikke *jeg* havde givet dig anledning dertil. Skulle der derfor under arbejdet fremkomme ydelser fra den ene eller den anden side, som kunne være uventet værdifulde, så mener jeg, at vi skal fastholde det grundlag for samarbejdet helt igennem: Det er et fælles arbejde« – Dette svarer til det senere samarbejde på Askov: la Cour var idégiveren, Jacob gjorde forsøgene og gjorde det største arbejde med at fremstille ideen skriftligt f.eks. i »Historisk Fysik«. ⁵⁴

På samme tid skrev la Cour til Jacob: »Dine udtalelser om fælles arbejde mellem dig og mig glæder jeg mig svært ved. Jeg har stundom følt mig noget ene i så henseende, skønt ikke så meget som visse folk i København tror, thi helt fastgroet til stedet ligesom en østers er man da heller ikke. Men det skønner jeg, at er vi to, så er her ingenlunde ørkenliv i videnskabelig henseende. Her er i visse måder bedre vilkår end i storstaden.« – I de følgende år rejser la Cour meget, til Italien, til Stockholm, Brüssel o.s.v. og der veksles stadig breve om faglige problemer og om patenter.

la Cour var så sprudlende af ideer, at han ikke havde tid til at gennemprøve dem eller undersøge, om andre havde arbejdet med det samme. Det var Jacobs opgave. Ofte måtte han gå til la Cour og sige: din tanke er rigtig. Men der er allerede en anden videnskabsmand, som har fundet det samme. Det slog ikke la Cour ned, da han var rig nok til at gå i gang med noget nyt, og Jacob forstod at vurdere dette og var fuldt med på det næste. Da la Cour installerede brintlys på skolen, lavede Jacob glødelegemerne hjemme i »Eiffeltårnet«s kakkellovn, og når brintlyset blev opgivet, var det bl.a., fordi disse glødelegemer skulle formes så omhyggeligt, at det ikke lykkedes fabrikmæssigt. – 1893 dannede Jacob og hans to svogre, Jens Schrøder og K. Konstantin Hansen sammen med la Cour et aktieselskab for at udnytte la Cours kratostat (vindregulator) og sendte ingeniør Gabe til Amerika med den. Desværre fandt han en bedre på udstillingen. På samme måde var det med fysikken og regnebogen:⁵⁵ det var la Cours idé, for en stor del i Jacobs udførelse.

Det personlige venskab uddybedes. la Cours tillid og venskab var Jacobs faste grund under det daglige arbejde og under alle vanskeligheder. la Cour havde ved sin påstand om, at det var livsvigtigt for Askov formelig tvunget Jacob til at prøve at være Askovlærer. – Og det var la Cour, der gjorde ham til forstander. Alt var baseret på deres samarbejde. Havde Jacob anet, at la Cour skulle gå så tidligt bort, havde han næppe vovet at tage mod valget til forstander.

Der var kun én sky på samarbejdets himmel – at fru Christine la Cour ikke syntes om, at det var så vidtgående. Det var jo dog hendes mand, som havde alle ideerne. Hun syntes, at Jacob som den lille fuglekonge ville svinge sig højest – på ørnens ryg. la Cour sad derfor ofte nede i Jacobs stue, hvor de forhandlede og arbejdede som

to gode kammerater. Men til forsøgene måtte han jo op på Møllen. Det behagede ikke fru la Cour. Men da »Hvide Hus« blev bygget, indrettedes der et laboratorium, hvor de kunne arbejde. Hun syntes heller ikke om, at Jacob blev forstander, da det da var, som om la Cour kom til at »stå under Appel«. Ak, hvor misforstået! Fru la Cours nevø, Even Marstrand, fortæller i et brev (1946) at fru la Cour havde en uforklarlig, men uimodståelig antipati overfor Jacob.

la Cours død var det værste, der kunne ramme Jacob og Ingeborg. Schrøders død var en personlig sorg, men la Cours død så kort efter (april 1908) syntes en katastrofe, både for skolen og for Jacob personlig. Det var et slag, han aldrig kom over. Han mistede den, som nu var hans eneste fortrolige ven og samtidig det rygstød, der gav ham til-lid til, at han stod på den plads, hvor han burde stå.

Poul Bjerge var ungdomskammerat både af Ingeborg og Jacob. De kendte ham til bunds: hans ubestikkelige redelighed og økonomiske nøjagtighed og hans barnlige sind, – og hans absolutte loyalitet over for skolen.

Efter la Cours død var Poul Bjerge den eneste, som havde været med i skolens linie og tradition fra 1878 og derfor den eneste, som helt kunne forstå Jacobs indstilling. Og de holdt af hinanden. Efter Jacobs alvorlige sygdom 1917–18 skriver Poul Bjerge: »Tak for i går! Det var sådan et dejligt besøg, jeg gjorde hos dig. Først fordi det var så fornøjeligt at træffe dig så livlig og interesseret i alt. Og så at mærke dine gode, gamle egenskaber: hurtig at sætte dig ind i en ting, se kærnen i den og tage en rask beslutning . . . Det gik strygende let, så før vi vidste af det, var vi kommet igennem det hele og havde fået tingene gjort. *At du kunne det*, at du i det hele havde så godt og frisk mod, det virkede på mig som en hel fest. Jeg kom hjem i sådan et prægtigt humør.«

Poul Bjerge havde to »lyster«: at forøge og forbedre biblioteket, som var vokset op under hans hånd, – og at samle »Vider og Vedtægter«, i det var han videnskabsmand. Han cyklede rundt til folk på egnen og kaprede bøger og pjecer – hos Konrad Jørgensen engang fem løbende meter! – Men han tager kun dem, han kender lidt til, og hvor forfatterne er »kendt som habile folk«. Og hvor han får en chance, bytter han dubletter med andre bøger, som savnes.

Men Poul Bjerger havde andre opgaver. Skolens stadig voksende regnskab blev ført med største nøjagtighed – og sparsommelighed! Ikke en øre måtte gives unødvendigt ud. Alle forhandlinger med landinspektør, vurderingsmænd, huskøb o.l. besørgedes af Poul Bjerger, som stadig var på cykel til Holsted, hvor al slags øvrighed var samlet. Jacob har afgørelsen, men Poul Bjerger gør sliddet. Og det blev påskønnet. Jacob havde respekt for alle sider af Poul Bjerges arbejde og vidste, at han, ligesom Ingeborg og Jacob selv, var bundet til Askov med alle evner, i stort og småt – lige til kulindkøb i rette tid og kampen med allikerne i skorstenene – for at tjene Askov, arven efter deres ungdoms fælles vejleder. Og lige som de sagde han under vanskeligheder: »Jeg tyede så hen til Vorherre med det og bad ham så mindelig om hjælp.« Det var den fælles trygge baggrund for arbejdet.

Poul Bjerger døde 1931. Hans kone skriver: »Han gik bort i en god stund, mens han endnu kunne passe biblioteket og de ting, han havde med at gøre.«

Jørgen Rasmussen Kirkebjerg var også en ungdomsven. Han havde været på Vallekilde ligesom Ingeborg, og mens han var i København, hørte han til i Vartov og højskoleforeningen og boede en tid på Jacobs værelse hos fru Grundtvig. I Askov blev han hjemme i huset hos »bedstemor« og Schrøders og kammerat med de schrøderske børn. Sammen oplevede de den store »gymnastikvækkelse«. Kirkebjerg hørte til »Norlander-tylvten«, som hentede inspiration hos kaptajn Norlander og professor Ribbing i Lund. – Samtidig med sit arbejde på sløjds skolen blev Kirkebjerg gymnastiklærer for de mandlige elever – og for lærernes »motionshold« ville man nu sige, som med Feilberg som oldermand og la Cour som den drivende kraft passede deres gymnastik i mange år. Jacob havde jo den skade i foden, som delvis gjorde ham uegnet til gymnastik, så han nøjedes ret tidligt med morgengymnastik i soveværelset, men det blev han ved med til han blev lammet.

Over for de gamle lærere og ungdomsvenner var samarbejdet klart. De var alle indstillet på at videreføre det, som de havde modtaget på Askov som unge og regnede for deres bedste øje.

Marius Kristensen havde været ved skolen fra 1898. Han var en mærkelig mand, noget helt for sig selv. Så absolut videnskabsmand – men alligevel med fuldt hjerte med i højskolearbejdet. Han var kan- tet at se på med den dårlige ryg, men med nogle varme, spillende øjne, der røbede hjertelaget. Han var ingen diplomat, man kunne aldrig være sikker på, hvad han fandt på at sige, men man kunne stole på hans dygtighed og hans – ydmyghed over for opgaven. Han var dansk sprogforsker, havde studeret i Uppsala og havde mange svenske forbindelser. Hans hukommelse var utrolig, – ja, den plagede ham ligefrem. Mens jeg læste hos ham privat, sagde han engang: »Ak ja, du har heller ingen hukommelse – ligesom Ludvig Schrøder. Det var hans lykke. Han kunne ikke gentage sig selv, han måtte hver gang udarbejde et nyt foredrag, selv om det var samme emne. Derfor skal du også nok blive en god lærer. Jeg derimod, – jeg husker et foredrag 10 år efter, at jeg har lavet det.« De elever, som var vågne og interesserede, fik et storartet udbytte af hans timer og satte ham højt. Men det kunne knibe for de mindre udviklede at forstå vær- dien af hans rolige fremstilling. Det så han godt og tog det næsten altid med stor ro. Men når det enkelte gange bragte uro over andre, kunne han blive så lynende vred, at det gjorde et uforglemmeligt indtryk.

For Jacob betød han bekræftelsen på det håb, han længe havde næret, at videnskabsmænd kunne få lyst til Askov-arbejdet. Men han kunne ikke som Brücker anbefale Edvard Lehmann eller Vilh. Andersen, som han ellers satte stor pris på, det måtte være viden- skabsmænd, som hørte hjemme i det kristne livssyn. Det gjorde Ma- rius Kristensen, og hans prædikener af og til i valgmenighedskirken var meget værdifulde. – Med Moltesen var det slået fejl, – men med Marius Kristensen lykkedes det. Og det måtte være vejen frem.

Askov var ikke Marius Kristensens »ungdomsoplevelse«, men han gik i mange henseender netop »i de gamles spor«. 1918 under Jacobs sygdom skriver han f.eks.: »Vi holder os til den gamle op- skrift, vi hjælper os selv hellere end at låne uvedkommende . . . det er jo det gode ved en skole som vor, at lærerne er i den grad sam- arbejdede, at selve det daglige arbejde går som en naturlig ting, når først det er i gang. Når alle rykker væsentlig til samme side, så går vognen, selv under vanskelige forhold«. Da Jacob blev minister 1910,

støttede Marius Kristensen tanken om Feilberg som foreløbig forstander ved siden af Ingeborg.

Fru Missa Kristensen var en betydelig kvinde. Ved siden af huset med de 6 børn og ofte med boende elever, fik hun tid til at være i sognerådet. Hun glemte ikke, at de som forlovede havde holdt til i »Hvide Hus«, og hun havde været Ingeborgs elev i alle hendes fag. Hun skriver: »Det var en lykke for mig at komme til Askov, og ofte har jeg tænkt på, hvordan mit liv var blevet uden det; det står for mig, som blev jeg ført af Gud derhen.« Hun beundrede sin mand ligesom fru la Cour sin, og det var først, da Marius Kristensen blev kaldt til København som videnskabsmand, at hun så ham helt påskønnet.

Marius Kristensen boede over for H. F. Feilberg, som under sit 30-årige emeritusliv her i Askov kom til at gøre et grundlæggende arbejde i den ny videnskabsgren: folklore. Han passede omhyggeligt på sit helbred, sad i studerekamret den ganske dag og deltog ikke i nogen form for selskabelighed. Alligevel kom han – ud over foredrag og prædikener – til at betyde meget for skolens lærere, ikke mindst de unge. På lange daglige spadsereture fulgtes han først med Fenger og Axelsen, senere med Christiansen, og med dem fik han en livlig, kritisk, ofte drilagtig, men altid belærende snak ved kaffen, som serveredes i en lerpotte på skrivebordet. For disse unge var det næsten en nødvendighed med den daglige forbindelse med Feilberg, og med Marius Kristensen var der et naturligt videnskabeligt samarbejde. Forholdet til Appels gik mere stille af. De søgte Feilberg som den ældre rådgiver, som de stolede fuldt ud på.

Eleverne mødte i Feilberg både videnskabsmanden, kunstneren og vismanden. Videnskaben i eventyrenes vandring gennem verden, ikke mindst fra Indien. Han var den første i Askov, som var »global« i sit arbejde, – så de fjerne verdensdele dukkede op i elevernes tanker og begyndte at komme dem ved. Og han var en kunstner i sin genigtning af de gamle sagn og eventyr. Det var højtid at indlede julen med Feilbergs fortælling. Der var i det hele mange »skønhedsoplevelser« i de år: når Jacob slog sine cirkler og satte prikken midt i, – når Marius Kristensen med løftet, fremstrakt pegefinger og funk-lende øjne meddelte tilhørerne et nyt sprogligt eller litterært fund – men mest af alt når Feilberg stod der ganske, som man måtte tænke

sig en af de tre vise mænd, som gik efter stjernen, stilfærdigt strålende. Men altid var det, når læreren var så optaget af sit emne, at han ganske glemte sig selv, og udtryk og bevægelser fødtes ud af hans optagethed.

Feilberg begyndte som hjælper ved søndagsmøderne – og han blev hele livet ved at være fast »præstevikar«, tit i længere perioder, når der var brug for det. – Jacob roste Feilberg som det gode eksempel for lærerne på den rette folkelige undervisning: at tale jævnt og klart og med den indgående sagkundskab.

Det samme kan siges om Carl Koch, og dog var de så forskellige. Jacob nærede den største beundring og hengivenhed over for pastor Koch. Han havde holdt en foredragsrække på Askov 1904–05, men allerede 1907 blev han fast knyttet til skolen som gæstelærer, og det fortsatte han med til sin død 1924. Jacobs forventning, når pastor Koch skulle komme, smittede lærerne og videre ud til eleverne. De var forberedt, og de vidste, at nu måtte de for alvor samle sig og lytte, for nu ville de få det bedste, man kunne byde dansk ungdom. Emnerne spændte vidt: Jesu lignelser, – jødedom og hedenskab – middelalderlig, men også det 19. århundredes kirkehistorie, – kristendommens væsen, – psykologiske og litterære emner – og »om nutiden«. Som elev havde man en følelse af, at pastor Koch vidste alt, og man blev fuld af spørgsmål, men ventede trygt på, at svaret nok kom, blot man passede rigtig på. For Appels, men også for hele »middagskaffen« var Carl Kochs besøg, – gerne fra mandag til fredag 6 gange i løbet af vinteren, – af stor værdi, fordi samtalerne altid blev frugtbare og givende, når han var med. Jacob sagde, at pastor Koch hørte med til »det daglige brød«, som vi beder om og ikke kan undvære.

Holger Begtrup var gæstelærer i april. Han havde kendt både Schrøders og Appels nøje, så han forstod Jacob.

1906 skrev Begtrup: »Skriv ikke med maskine! Din hånd siger os bedst, hvad der bor i dit hjerte!« Det lagde Jacob sig på sinde og skrev altid siden i hånden. »Jeg følte tryghed ved arbejdets fortsættelse i Askov og gør regning på, at alt, hvad der kommer af nyt, nok skal indføje sig i skolens gode åndelige orden « – Da det årlige universi-

tetskursus skal holdes i Askov, spørger Jacob Begtrup: »Hvem skal være leder?« Begtrup svarede: »Appel skal lede højskolernes kursus, når det er i Askov, lige så vist som Begtrup, når det er på Frederiksborg. Det er den eneste måde, der kan blive enhed og åndelig hygge for os alle.« Også dette lagde Jacob sig på sinde. Han tog aldrig et kursus ind i ferietiden, som Askov ikke var leder af. Derfor kom deltagerne altid til et »hjem«.

I årene fra 1906–31 falder lærerne i fire grupper: de, som havde været med fra 1878, – de, som havde minder fælles fra Schrøders tid, – de nyttilkomne med Arnfred som den første, der dog havde kendt la Cour, – og så de, som kom i de sidste år, hvor Arnfreds valg var afgørende.

Sven Fenger og Harald Axelsen Drejer danner en overgang til den tid, da de nyttilkomne lærere ikke havde oplevet Schrøders Askov. Deres slægter var nært knyttet til det grundtvigske arbejde og vidste, hvor de sendte deres sønner hen. Fengers moder skriver: »Da jeg fik Svens (Fengers) første brev og mærkede, hvor meget Deres kloge og kærlige moder (Charl. Sch.) var for ham, følte jeg mig så tryk ved at vide ham der, jeg havde den følelse, at hun gav ham, hvad jeg ej mer kunne, når vi var skilte fra hinanden.«

Denne ansvarsfølelse over for de unge lærere tog Ingeborg naturligt i arv – uden at tænke på det. Når en ny lærer eller lærerinde flyttede ind i hendes hjem, var hun overfor dem, som om de hørte til, altid havde været der og altid ville blive der. Hun gik ud fra, at de – ligesom hun selv – følte Askov som verdens centrum, og at her skulle de nu arbejde sammen. Ganske uden bagtanker kom hun derved til at knytte dem til skolen og hjalp dem til at forstå ledernes stilling. Hver dag efter middag samledes de ugifte lærere ved hjemmets kaffebord, og da drøftedes alt muligt: skolesager, men også aktuelle spørgsmål i politik og litteratur eller tanker ud fra fremmede taleres foredrag på skolen. Jacob holdt altid på, at en lærer om muligt skulle være en tid som ugift på skolen, før han satte bo. Det var rigtigt. Kun de, som i længere tid har hørt til hjemmet og har oplevet morgensangen og middagskaffen, kunne glide ind i en fuld samhørighed med forstanderens, fordi de havde lært at forstå dem.

De som færdedes i hjemmet, kom til at holde af disse stuer, skabt til at rumme mange mennesker. Fenger skriver 1918 under den spanske syge: »Hvor er det underligt, at den dejlige havestue nu er lazaret. Den stue var for mig den kæreste på Askov, hvor jeg først blev lukket ind for at vente på Deres fader, da jeg skulle tale med ham om at komme til Askov, hvor Appel senere gjorde de endelige aftaler med mig, og hvor jeg senere har fået nogle af de rigeste og hyggeligste timer, jeg har oplevet. Hvor er det dejligt at være blandt venner, det er næsten som at besøge sin egen slægt.«

På samme måde havde Fenger og Axelsen Drejer levet i Schrøders hjem, men i de år, da Appels gjorde en stor del af arbejdet og delvis spiste på skolen. De havde oplevet, med hvilken ængstelse Jacob overtog forstanderposten, de havde oplevet Schrøders og la Cours død – og Jacobs vældige indsats, ofte med 7 daglige timer de første år, efter tabet af de to hovedkræfter på skolen. De forstod »arven«, men også efterfølgerens indsats. Og de lærte – uden at det direkte blev sagt – at forstå, at betingelsen for, at eleverne kan have det godt, og at arbejdet kan blive frugtbart, er en lærerkreds, som er rig i sin forskellighed, men forenede i et absolut tillidsforhold, – ja, endnu kunne man trygt sige: venskab.

De giver ofte udtryk for deres ydmyghed over for opgaven. Da Fenger er blevet præst og efterfølges af C. P. O. Christiansen, skriver han efter et besøg: »Godt og lykkeligt er det at mærke, at samarbejdet synes at gå godt, at den store gerning dernede, hvor jeg har haft dyb glæde og velsignelse af at arbejde i 13 af mine bedste år, at der fortsættes på mit område – jeg vil nødig give mig ud for falsk beskedenhed – men jeg tror med større dygtighed, i alt fald med mere ægte og dyb historisk sans, end jeg magtede, og med samme glæde og kærlighed til det levende, folkelige oplysningsarbejde i almindelighed – og ærbødighed og taknemmelighed for de gamle, der lagde grunden, som jeg følte.« 1923 vendte Fenger tilbage til Askov som valgmenighedspræst. Præstegården fyldtes med liv af 5 prægtige drenge, og Ida Fenger var en rigtig præstekone med åbent hus og åbent sind for alle i menigheden og på skolen. De fik en række gode år i Askov, til Fenger p.gr.a. sygdom måtte trække sig tilbage fra præstegerningen.

Axelsen Drejer kom til Askov omtrent samtidig med Fenger, 1901.

De supplerede hinanden. Fenger åndfuld, præget af gamle slægters fine kultur, Axelsen midt i virkeligheden og fortsættende sit barndomshjems arbejde på Jebjerg højskole. Han kendte alle opgaverne i det daglige og kunne derfor ganske stille tage det nap, som tiltrængtes. Det blev af stor værdi, da Ingeborg skulle klare forstanderskabet alene.

Even Marstrand, der 1907 blev lærer, især i samfundskundskab, havde været elev 1897–98 og havde bevaret en dyb forståelse af stedet. Når man ikke privat kom ham på nærmere hold, var han den dybt alvorlige, indesluttede og meget ejendommelige mand, som vakte ens respekt. Hans skolearbejde var dygtigt, videnskabeligt grundigt og stilfærdigt, godt egnet for de mest udviklede elever. Men han havde en anden side: han var en ypperlig selskabsmand blandt sine venner, som han vandt sig mange af, og en sjælden festdigter.

Der var derfor hos Marstrand mulighed for at forstå Jacobs natur med dens mørke og lyse sider, ja, han var sikkert den, som bedst ville kunne skildre Jacob. Han begyndte på en bog om ham, men forlaget aflyste foretagendet 1945, så det blev udsat – og Marstrands alt for tidlige død 1949 standsede det videre arbejde.

Marstrands efterfølger fra 1912–17, Frode Sørensen, og hans kone, Gerda Andersen, faldt straks til i Askov, og det blev et livslangt venskab med de jævnaldrende lærere – og med en stor forståelse af forstanderfamilien. Frode Sørensen mindes »Appel, når han var træt og mismodig, og når han var glad og oplagt. Hvor var det festligt, når han i ministertiden kom hjem og fortalte løs fra den verden, han nu færdedes i. Han kunne spille på mange strenge fra det muntre og vittige til det dybe, ildfulde, manende. Han kunne smælde ordene ud, og han kunne sænke stemmen til næsten en hvisken og dog tydeligt. Hvilken stilhed kunne han ved sådan en lejlighed få over en forsamling. Så mindes jeg også den hjertelighed, han kunne lægge for dagen, når han rigtig ville glæde en, noget jeg har oplevet adskillige gange.«

Der var to måder, Jacob kunne være festlig på: den ene over for fremmede, glad og stolt over at vise sit Askov, det svarede til, når han »forærede« sine elever en »opdagelse«, – og så den anden, når man var samlet om kaffebordet, lutter medarbejdere, og han snakke- de op om alt, hvad han var opfyldt af, og hvad han havde mødt på

sine foredragsture. Han kunne ofte spille en hel komedie, når han gengav sine oplevelser, altid med fornøjelse, aldrig med malice. – Da kunne han få de andre til det værste. Engang, da V. Slomann (senere museumsdirektør og C. P. O.s studiekammerat) var på besøg, fik han de unge lærere til at løbe rundt på gulvet på alle fire – med stive ben, efter selv at have forsøgt det, – og da det kom til syne, at Slomann havde en stor lap på bagdelen, blev der almindelig jubel. Ikke for at gøre ham ringere, tværtimod, vi var opdraget til at vide, at en velsyet lap er en hæder! Slomann steg kun i vores agtelse!

To kvindelige lærere, Tove Høgsbro (1909–11 og 1914–15) og Karen Bardenfleth (1913–14) havde en særlig betydning for mid-dagskaffen. De kunne mere end andre inspirere Jacob og sætte ham i gang med samtale. De var lærernes ligemænd i turneringen og gav et tilskud til samværet, som savnedes føleligt, da de var forsvundet. Der var i de år en særlig glans over kaffebordet. – Når Jacob mærkede, at man var »bange for ham«, lukkede han sig i, men når man frejdigt talte til ham som hans ligemand, åbnede han sig, blev lys og glad.

Jacob havde også altid stor lyst til at samle lærerne til et festligt måltid omkring en eller anden gæst. Det gjaldt i reglen også Ingeborg, men det kunne komme til at krambolere med hendes meninger. Hendes dengang nærmeste medarbejder har fortalt, at hun husker et festligt besøg, da Alfred Povlsen besøgte Askov for at præsentere sin svenske frue. »Jeg så din far udfolde hele sin charme, – men din mor følte sig slet ikke tryk, og i sin kvide gik hun ud for at lave »svensk snebudding« til middagen, – køkkenchefen kunne have gjort den lettere og bedre, – og så kom hun ind i sin dagligkjole, mens de andre var rigget ud i kjole og hvidt!«^{55a} Ingeborg var jo imod, at man giftede sig for anden gang! Desuden var hun bundgenert, når hun stod over for det sprudlende, det lette, elegante – hun blev usikker. Hun kom senere til at sætte stor pris på fru Elsa Povlsen, – men der skulle tid til. Og en prøvelse har det været for den charmerende vært, – han måtte vænne sig til sådanne situationer og bøde på dem med dobbelt elskværdighed.

Lærerne skulle helst være med til alt, – de hørte jo til familien. Men den egentlige familie var så talrig, at det ikke altid var muligt. Men ved de store familiefester var alle lærerne *altid* indbudt.

Der var jo så mange af familien, som var vokset op på Askov eller havde været på skolen. Og der var et sandt frimureri mellem dem. To svigerfamilier i Kolding med en stor børneflokk. Og hvis humøret ikke var godt, kunne Ingeborg sige: Tror du ikke, vi kunne få Kolding-borgerne herud? – skønt hun netop havde tilløb til sin store hovedpine. Og når så telefonen ringede, og Jacob triumferende vendte sig om: »De kommer!« så var alle skyer væk og himlen var blå – og der var ingen hovedpine! »Søskendemøderne« var herlige! Torsk, serveret som gedde, hvidvin i glassene – og snakken kom rigtig i gang, ofte om gamle dage i Rødding og Askov, – der var ingen forskel på Schrødere og Appeler. Hvor man hyggede sig, smådrillede hinanden og morede sig over gamle travere. Og så en l'hombre, som de alle (herrerne!) var mestre i – den bedste sove-medicin. Men over for kortspil var Ingeborg ellers meget streng – også fordi man ikke måtte gøre det, som var forbudt eleverne. Men »vi drev det så vidt«, fortæller en af svigersønnerne, »at vi en søndag eftermiddag (eleverne har nok været på tur!) tog os en l'hombre ude på verandaen. Og så skete det, at jeg fik 9 matadorer, og som skik og brug er i l'hombre, skulle jeg have dette fine spil honoreret med en daler. Men det forbød svigermoder – til trods for, at jeg tilbød at give daleren til Santalmissionen! Nej! det var dog spil om penge.« – – – Blandt de lærere, som kun et par år var knyttet til skolen, men boede hos Appels, var Chr. Petersen, som kom 1915. Han blev senere dr. phil. i filosofi, og hans udtalelser ved Jacobs død viser, at han allerede dengang havde stor psykologisk forståelse. »Det har glædet mig meget at se, at man fra forskellig side har fremhævet, at Jacob Appel var en ydmyg mand. Man kunne jo ikke færdes ret længe i hans nærhed uden at mærke det og komme til at holde af ham for det, fordi det kun var et andet udtryk for de store krav, han stillede til sig selv. For lidt fjernerestående var det måske ikke altid så let at se det, fordi ydmygheden ikke var en ydmyghed over for mennesker, men over for en opgave... Det hørte på en måde med til hans indsats, at også dette, som han ikke selv direkte kunne give udtryk, skulle blive kendt i videre kredse. P. M. Møller skriver et sted i sine strøtanker: »De, som verden anser for stolte, er ofte de ydmygsté, thi deres bodfærdighed for Herren i lønkammeret forsmår de at lade verden vide«. Der er i dette noget, som gjaldt Appel.

– En anden ting, jeg uvilkårlig mindes hos Appel, og som altid vil gøre mig mindet om han kært, var hans store glæde ved mennesker. Den myndighed han havde, hvilede ikke blot deri, at han, stillede store krav til sig selv og derfor også kunne gøre det til andre, men vist nok så meget i den kærlighed til mennesker, der både som lærer og forstander prægede ham«. Det er rigtigt set. Bag det overblufærdige væsen skjulte sig et rigt bevæget følelsesliv. Han elskede dybt og rigt og smerteligt. Derimod kunne han ikke »hade«, ja, ikke dømme nogen, men selv var han mere sårbar end nogen anede, og vendte altid brodden ind imod sig selv. Vi ser det f.eks. i forholdet til Sønderjylland. Hans kærlighed til Rødding og til faderen var i den grad en del af ham selv, at det at miste dem blev ved at være et åbent sår hele livet. Han elskede familien Skrumsager, og han tilbad H. P. Hanssen. Når de havde sorg, var det, som om han selv rantes. Og mellem ham og andre udvandrede sønderjyder var der en hemmelig medviden, som forenede dem frem for alle andre. Den unge skræddersvend Eskild Skov derhjemmefra boede nu som skrædder og ringer i Askov. Når de to mødtes og fik sig en snak, var det, som lød der et omkvæd bag: ja, vi to, vi har det bedste sammen.

Men Jacob kunne ikke hade tyskerne. Jens Schrøder løb som lille rundt om den tyske tante Caroline og sang: »For din lunge, for din tunge, tysk er edder og forgift!« – hvad hun heldigvis ikke forstod et ord af – men Jacob havde allerede i Maths skole lært tysk, som børnene dernede skulle det, – og han blev mere end de fleste fortrolig med tysk åndsliv. Han ville vide: Hvorfor? både med Bismarck og andet, som man ellers fordømte. Der var megen tysk historie, filosofi og digtning på hans hylder, og hans yndlingsord fra digtningen, som han ofte citerede, var Schillers »Kun den, der er forpligtet, er i forbund med åndens magter«. Ved bøgerne på hans hylde havde jeg lært mig tysk, og da jeg ønskede at vælge det som fag, var han straks med på det. Så jeg blev højst forundret, da en sønderjysk præstedatter, som var elev, sagde til mig: At din fader tillader det! Det var ikke faldet mig ind, at der var noget særligt i at vælge tysk fremfor engelsk.

Og så elskede han gamle folk. Det var mere end ærbødighed, han nærede for oldebedste Wagner og for Schrøders. Det hører nok sammen med den sans for sammenhæng, der prægede ham så dybt og

tog så mange afgørelser for ham. Fra dem er vi kommet, ikke blot som deres legemlige, men som deres åndelige børn. Eller som Goldschmidt sagde om Georg Brandes: Han står på mine skuldre. Vor opgave her i tiden og her også på stedet, er en arv. Alt, hvad vi tænker og handler, er en forvaltning af arven fra dem. Den sønderjyske opgave nu er også en arv. For Danmark, som det nu er, gælder det at forvalte arven, fædrelandets arv.

Alle, som hørte til slægten, holdt han af. Men det var da ikke noget, han sådan viste. Men utallige af dem har han i stilhed hjulpet, de unge skulle sættes i gang, de gamle skulle støttes. Den gamle farbror og hans vanskelige kone boede hos dem i flere år. De unge kom i huset og undervistes. »Lad os snakke med farbror Jacob om det«, hørte man ofte. For man vidste, han tog med nænsomme hænder. Men selve det, at et menneske var gammelt, gjorde ham øm om hjertet, glædede og morede ham, han havde altid noget at snakke med dem om. En af hans bedste dage var, når de gamle i Askov skulle på udflugt. Han skulle have bilen godt pakket, og i hvert fald skulle skrædder Skov have plads. Men en gang kom Skov for sent, og det var Jacob ked af. »Ork,« sagde Ullerup, »vi ka sejt ha den spidsrøvet skræder!« og så borede de ham ned i midten. Skov var også tynd som en streg. Og så kunne de køre.

Og børnebørnene! Det var naturligvis et kapitel for sig. Han kunne tage den første lille dreng med ned i den tomme spisesal, hvor der var så stor genlyd, og råbe: Ja! og så råbte drengen Ja! af sine lungers fulde kraft! Ja, de hundrede gange, om bedstefar kunne holde ud. Små børn – det er jo dem, der kommer efter os. Det er sammenhængen fremefter. Og hver alder skulle have sine naturlige glæder. Lege og danse og se sig om. Og så som store følge deres lyst i arbejdet – men så skulle de også gøre det godt! Det ventede han.

Det blev Jacob Appels hovedgerning at være lærer. Han gik til dette arbejde med en oplagthed, der strøg alle bekymringer bort, men med en indre spænding, som kom af hans syn på opgavens storhed og ængstelsen for ikke at slå til. I den mest beskedne lille klassetime udfoldede han alle pædagogiske evner og kaldte eleverne frem til vågent samspil.

Han fik lejlighed til en gradvis udvikling. Senere var han glad

for det og fandt det rigtigt. Professor C. G. Feilberg har fortalt mig, at da han skulle forsøge sig som lærer på Askov, ville de andre lærere give ham, den nysudsprungne cand. theol. en masse timer, men Jacob standsede dem med et: »Vil I da ødelægge ham?« Han vidste, hvad det var værd, at han kun langsomt bredte sine fag. De første år underviste Jacob kun i naturfag og regning, men ved møder begyndte han med Sønderjyllands historie. Hans daglige arbejde var rent sagligt, indtil han 1906 blev forstander og både Schrøder og la Cour hurtigt faldt fra. Han følte sig stadig som der. unge medhjælper, der kun i enkeltstående foredrag talte frit ud om, hvad der bevægede ham. Da han blev ene om ledelsen, og vidnesbyrdet derfor trådte stærkere frem, var han derfor en moden mand. Der er blevet lagt stærkt pres på hans arbejdskraft, men der er ikke forceret en åndelig tale frem, tværtimod fik han lov til at vokse i læ af de gamle gennem mange år.

Nu mærker man, hvordan det ændrede ansvar lægger nyspænding ind i hans arbejde. Højskolens arv var hans, og den var personlig tilgnet, men netop derfor måtte den finde sin egen udtryksform, præget af hans egen tid. Et højskoleforedrag er ikke et åndeligt vidnesbyrd i timevis hver dag, – men det er en undervisning, der nu og da, – måske med lange tiders mellemrum – sprænges af glimt fra lærerens dybeste eje og giver eleverne del i, hvad der bærer hans liv. Hos slægtledet efter 1864 var hævningerne taget bort, så vidnesbyrdet strømmede frit. På Askov kan man følge, hvordan elevernes indstilling ændres – efter Schrøders definition af elevernes trang – så formerne må strammes og nye emner må tages op, til vi hos Jacob finder andet slægtleds type: sagligheden, som når sin magt ved den bevægethed i fremstillingen, som kommer af bevidstheden bagved, at det vigtigste er at give eleverne del i den åndelige arv de selv har modtaget. Det harmonisk strømmende bliver til det blufærdigt spændingsfyldte vidnesbyrd. Første slægtled kæmpede med løftet hovede for den ny, strålende folkets sag. Hos andet slægtled ligger det som en glød bag deres tale, som spontant kan bryde gennem den rolige skal og vise, at den samme ild er drivkraften som hos dem, der begyndte.

»At være lærer er en herlig opgave,« siger Jacob i et foredrag, »thi der er altid to grundbetingelser til stede for hans arbejde: 1.

Mennesker, der trænger til hans gerning på det vigtigste af alle menneskelige områder, de sjælelige evners område. Evner og færdigheder skal opøves og en arv i form af kundskaber tilføjes. 2. Opgaven at forplante en arv af personlig og åndelig art, der betinger, at den første intellektuelle arv kan blive til velsignelse. I de store opgangstider, når ny væld åbnes og ny mål sættes, ses lys- og skyggesider stærkere end til daglig. Det giver hjælp til arbejdets gang. Men i de tider, hvor vi ikke lever på højderne, bevares dog livet alligevel, og opgaverne venter på deres løsning fra dag til dag. Det enkelte menneske kender denne bølgegang fra sit eget åndsliv, kender til at være højt oppe og kender til at være i bølgedalen, hvor udsigterne lukker sig. De rolige tider, som giver plads til det velordnede arbejde, har sine farer netop, når arbejdet med de vante emner går støt og sikkert, og hvor de unge møder uden at have haft store og dybtgående oplevelser. I sådanne tider kan der være fare for, at de bevægende kræfter, som menneskehjertet ikke kan undvære, håb og frygt, ikke rører sig stærkt, de to drivkræfter, der ene sætter os i virkelig forbindelse med fremtiden, og som er det bevægende i al menneskelig virksomhed.« »Målet med skolearbejdet er den personlige oplevelse, som går til hjertet og derfra over i mindet og til det, som lever i mindet, viljen. Af de personlige oplevelser dannes hjertelaget, og det er heraf, et menneskes færd og virken bestemmes.« (Elevmøde 1915).

Schröder havde sørget for, at hans efterfølgere havde frie hænder, idet skolens fundats fra 1898 kun bestemmer, at »forstanderen og de tre medbestyrere må våge over, at højskolen fortsættes i det spor, hvori den er kommet, med de forbedringer, som de skiftende tider måtte kræve, og som lærerne er i stand til at gennemføre, men således, at den altid kan fortjene navn af en god, dansk folkehøjskole.«

Schröders og la Cours tid var for Jacob den store højskoletid. Men hans spænding bag sagligheden blev netop for mange af den ny generation den rette vej til højskoleoplevelsen, som han bestandig udtrykker sådan: »Målet med en folkelig ungdomsskole er at være hjemstedet for en oplysning, der ved en forkyndelse af livet og dets uendelige værdi vækker ungdommen til at elske dette liv og takke derfor, giver ungdommen hjælp til at agte sig værdige til et evigt liv ... en folkelig undervisning, som ikke har dette høje mål, vil snart

gå over til en ren fagskole og dermed være uden for højskolernes kreds.« Ved mindstensafsløringen for Schrøder 1910 udtaler han: »Det folkelige er at ville dele det bedste, man ejer, med andre og tro på, at det vil bære frugt. Den gode folkelærer og folkeopdrager må have en tro på, at alle dem, han har ærinde til, har betingelser for med ham at dele det højeste, menneskelivet har at byde på, og det er hans glæde at se dette udfolde sig hos alle dem, han har med at gøre ... se dem vågne op til deltagelse i det åndsliv, der er menneskenes herlighed. Det er lærerens opgave at give hjælp til en udvikling, der sker ved en organisk vækst indefra. Det gælder om at give gode vækstbetingelser og så at kunne huske, at væksten altid er en skiftning mellem skydeperioder og befæstigelsesperioder og frugtbare mellemtider. Det, der skal vindes, skal kunne tjene til stadig videre vækst, så de kan komme i gang, så de aldrig mere går i stå.« I Askov Læringscenter 1929 siger Jacob: »Højskolen gennem de skiftende tider har den opgave at give, så fyldigt og så friskt som muligt, til den ungdom, der søger skolen, en hjælp til ud af det åndsliv, som har givet sig udtryk gennem tiderne, at forstå dens egen historiske stilling og vilkår og derved fremme hos ungdommen en sund, personlig vækst og udvikling«.

»Sammenhæng« og »vækst« er hovedord årene igennem.

Kr. la Cour Pedersen skriver: »Vi kunne mærke, at det, han aller helst ville, var at bevæge mennesker, så der kom uro over dem i retning af inderlighed i tilegnelsen af, hvad der er til gavn for livet, og da især for dem, der selv i dyb syndenød agter sig værdige til det evige liv, som det er givet os af Guds nåde til menneskers frelse. Appel har vidnet for os, at ansvar er noget personligt, som ikke blindt kan overdrages til andre, da det nødvendigvis medfører, at ansvarsfølelsen svækkes.« – Mange elever har bidt mærke i dette udtryk: »Agte sig værdige til et evigt liv«. Pastor N. P. Nielsen har fortolket det således: »Det var ikke overmod eller overvurdering af mennesket, der var i hans tanker. Det var tværtimod udtryk for en dyb ydmyghed og tak til Gud Fader i himlen, at *Han* anså mennesket for så værdifuldt – skønt vi er så ringe – at han ville ofre sin søn for os til livets frelse.«^{56b}

Elevernes første indtryk af Jacob var det ydre. Endnu 1925 skriver

Bjarne Lyngstad fra Inderøy, den senere landbrugsminister: »Fin, vakker mann! Det var det, som slo meg då eg for fyrste gong sat under katedret hans. Han var ikkje så hög just, heller tjukvaksen, men han var så harmonisk, spenstig, og hovudet satt så godt millom akslene. Ja, huvudet var det fagreste, du kunde sjå kruna som det var av eit skinande sylvkvitt hår – det gav mannen eit nobelt, adelleg drag. Augo var lynande kvasse. Det var, som vilde dei ikkje berre sjå i oss, men også inn i oss. Han impornerte ved straks å kjenne oss (vi var omlag 330 elevar) og hugse kvar vår plass i den store foredragssalen. Ein fekk straks vyrndnad for denne velklædte mannen på katedret. – Han var som skapt til å herske.«

En elev fra 1928 mindes astronomitimerne: «Jeg ser hans smukke ansigt for mig, falkeblikket, hvormed han skuede ud over flokken og sagde: »Så nedfælder vi nordstjernen!«

Hans måde at tale på var ejendommelig. Viggo Cavling mindes det træffende ved hans 25 års jubilæum 1931: »Pludselig lyder hans stemme, denne både dybe og skærende stemme, der udslynger sætningerne i små eksplosioner, bryder sig fejl om sætningsbygning, talen kommer som i ryk med pauser, der ikke falder sammen med kommaerne, en suggestiv taleform, helt Appelsk, forskellig fra al anden tale.«

Jacobs fader havde ønsket for ham, at hans tale måtte få den samme lethed som hans dans. Det gik aldrig i opfyldelse. Det var ikke det strømmende eller det harmoniske, men det var det spændingsfyldte, som hele livet var det karakteristiske for hans tale og delvis for hvad han skrev.

Gamle elever omtaler også stadig hans smukke bevægelser, når han underviste, særlig når han tegnede. Når han med let hånd rundede en cirkel, – så det virkelig var en cirkel. Når han trådte lidt til side og lod dem se tavlen med tegningerne eller ned ved siden af katedret, måske netop når der kom noget vigtigt, – og mange troede, det var udspekuleret. Der tog de fejl. Det var, når han glemte sig selv, at optagetheden af emnet udløste bevægelser, harmonisk samhørende med tegning og ord. Der var også dem, der forstod det: Redaktør S. P. Qvist, »Fyns Tidende«, skriver 2. januar 1931: »En stemme, der var skabt til den store tilhørerkreds. En fremstillingsevne, der lå højt over det almindelige. Et menneske, der med alle sine blændende egenskaber overfor de store og vigtige spørgsmål i sine allerbedste

stunder viste en ydmyghed, der kunne gribe hans unge tilhørere. Han kunne pludselig sænke stemmen, gå hen ved siden af talerstolen og ligesom spænde forventningen til det, der nu måtte komme. Ikke et eneste øjeblik slap tilhørerne fra ham. De var med fra først til sidst. Han skulle nok holde dem i ånde. Stoffet blev levende under hans førerskab. Han lukkede op til nyt og ukendt land, og hvad ingen tidligere havde kunnet give disse unge, delte han nu ud med gavmild hånd.«

Bjarne Lyngstad fortsætter: »Han talte om »de lange mål«, som vi alle burde settja oss og aldrig tape av syne – for eit folk likeeins. Appel hadde ei lukkelig evne til i sine historiske foredrag å få sagt oss ting, som vedkom oss. Det kunde vera ein einskild setning, men forma og innhaldet var slik, at det lett kunde festa seg i opne ungdomssinn. I sjelelæretimane fekk vi glytte inn til mennesket Jacob Appel, til eit sinn, som audmjukt vilde tene det største. Eit sinn, der tvilen kunde vera gjest. Vi fekk også merke litt av hjartetaget hans, der var plass for både sorg og sut, milde og fred. Denne sylvhåra gubben kunde tala på ein eigen måte om sorga: »Menneskene er under fruktbare makter, når de har sorg. Sorgen er eit kildeveld for de egentlige livsverdier.« I fysiktimane hende det – men eg vil ikkje segje det var ofte – han let oss skyne, kva som var over tankebygnaden og verdsbygnaden, en usynlig verd, den underfulle åndsverd, Guds store område. Goethe sine ord var og Appels sine: Det er to ting, som alltid undrar meg, det er stjernehimlen over meg og den etiske lov i meg.«

Jacob var dog – med Cavlings udtryk – ikke nogen »elsket« lærer, for der var altid noget tilbageholdende over ham, – tre skridt fra livet. Og Kr. la Cour Pedersen siger: »Jeg tror ikke, Appel har haft en eneste elev, som var ukritisk, – så er man ikke hans rigtige elev. Han har aldrig ønsket, at hans elever skulle se med hans øjne. Men han har givet os en hjælp til at finde synspunkter og altid ladet os forstå, at der er flere end ét synspunkt, hvorfor man må bruge sine øjne, om man vil have en virkelig opfattelse af ting og tildragelser. Appel forstod at fastholde os ved sit emne. Han lærte os, at det ikke er nok at indsamle iagttagelser, at nå til at glæde sig over anelsen om en sammenhæng. Nej, den fulde tilegnelse kræver, at man prøver at ordne sine iagttagelser for at få en bekræftelse af deres

indre sammenhæng. Han har ikke ønsket at være en af dem, der krævede at tages på autoritet. Autoritetstroen var jo så stærk, især i vore kredse, at det var at frygte, at der ingen selvstændig tilegnelse blev af livsværdierne, fordi der var værdier nok på rede hånd, man kunne tage på autoritet. Det er jo de åndeligt rige tiders og kredses største fare. Men samtidig havde Appel i sit eget hjem og sin kreds været bundet i en så levende samfølelse, at han ikke selv kunne glide ud i den rene individualisme. . . Selv når han talte med mest myndighed, kunne man godt høre ham tænke: Skal vi så med hinanden. . . men hver især med sit eget ansvar.«^{55a}

Rasmus Nielsen, Sørslev, skriver ved Jacobs død: »Hans undervisning var præget af en ualmindelig åndsklarhed. Han kunne skelne mellem det væsentlige og det uvæsentlige. Han fortabte sig ikke i småtterier, han så stort på tingene og længere frem end folk i almindelighed. Og så havde han en friskhed i sindet, og at være ung i sindet er det samme som at være i ustadig ligevægt. Han stivnede aldrig i teorien eller i bestemte læresætninger, anerkendte fuldt ud den unge slægts ret til at udfolde sig efter dens egen trang.«

De måtte også gerne more sig over hans typiske tegninger eller forklaringer. En elev fra årene 1910–13 har derom skrevet: »I et foredrag om udviklingen brugte Appel et billede om, at udviklingen kan betragtes som en spiral, hvis akse er skråt stillet, således, at der til visse tider bliver en nedgang, men som helhed opgang. Dette gav anledning til en scene i »Luftskipperen«: en Chaplin kom frem og sagde: »Vi i Amerika, vi kender godt Danmark, vi ved, at Danmark har 3 ting: æg, bacon og Askov. Vi kender også godt spiralen, men her kalder vi den nu proptrækkeren!«⁵⁶ Desværre var luftskipperafte-nerne kun for eleverne, Jacob ville ellers have moret sig kosteligt.

En vinter, da han havde farvelære, forærede en kvindelig elev ham en dukke, lavet af alle regnbuens farver. Den sad altid i hans sofa som en opmuntring.

For mange elever var regnetimerne højdepunktet, og det var også Jacobs yndlingstimer. En elev fra sidst i halvfemserne beskriver regnetimerne sådan: »Forventningen i skolestuen var på kogepunktet: I den forrige regnetime havde den unge lærer meddelt at han i næste time ville vise eleverne, hvorledes man i stedet for at gange (multiplicere) kunne lægge sammen, og i stedet for at dele (dividere)

kunne trække fra. Ja, sagde en ældre vestjyde, mon det nu og kan passe? En anden bemærkede dertil, at alt, hvad Appel havde lovet eleverne forud, det havde han holdt, så det skulle også nok gå i dag. En tredje mente, at det nok drejede sig om de her logaritmer, men hvad det er for noget, ved jeg ikke, skønt jeg har kigget i regnebogen og fundet en underlig tabel. – Så stod læreren på katedret, ung og spændstig og levende: Jeg lovede Jer i forrige time at vise Jer, hvorledes man i stedet for at gange kunne lægge sammen og i stedet for at dele kunne trække fra. Vi var enige om at 4×8 er det samme som $2^2 \times 2^3 = 32$. Altså: istedet for at gange, kan jeg lægge potenserne sammen, – og så fortsatte Appel derudfra på en så klar måde, at eleverne hele tiden selv kunne svare på spørgsmålene. Da timen var forbi, var den ældre vestjyde godt tilfreds. Det var i grunden lige ud af landevejen med de her logaritmer, ja såmænd var det så, men sådan er det jo altid, når Appel forklarer noget.« – Professor Axel Steensberg har fortalt, at det var ligesådan i Jacobs sidste forstandertid.

Jacob var næppe selv klar over regnetimernes værdi. For ham var det et frikvarter. Her var intet krav over ham om personlig vurdering af stoffet som f.eks. i historien. Her var det helt eksakte, – det fornøjelige var at gøre det sådan, at eleverne opdagede, at matematik ikke er svært, men blev opildnede til selvarbejde og selv-tænkning. Hjemmeopgaverne forstod han at opstille på en så æg-gende måde, at det var en ren svir for eleverne at løse dem.

Jacob var opdraget af la Cour, og som lærer i naturfagene kom han til pædagogisk at yde sit ypperste. Han syntes om det reelle i naturfagene: »Fysik og kemi, de opklarende og iagttagende videnskaber, fører ind i naturvidenskabens ånd. . . gennem dem får eleverne lejlighed til at kende det tankearbejde, hvorved det er lykkedes at finde lovmæssigheden.« »Desuden har menneskene trang til at lære den natur at kende, som omgiver dem, som de påvirkes af, og som de selv danner et led af. Tilfredsstilles denne trang ikke, vil det hævne sig, tilfredsstilles den, frigør det mennesket, så det bliver mere modtageligt for åndelig påvirkning.« Men det krævede klarhed og enkelhed af læreren, for at det ikke skulle blive stykkevisse småtterier, men »en hjælp til almindannelse, til et forstående, et personligt forhold til kultur . . . til at føle sig stående på og i kulturudviklingen, at

føle sig som en del af sammenhængen. Dertil er fysikundervisningen nødvendig og må ikke savnes. Men den må være historisk og ikke dogmatisk. Historisk oplysning er det samme som udviklingslære, thi vor livet virker, lader der sig bestandig påvise en udvikling. Evolutionslærens store fortjeneste er netop, at den giver stødet til, at man overalt søger efter udviklingen, efter sammenhængen. Hvis udviklingslæren derimod tages dogmatisk, bliver den et dogme, som den offentlige mening tager stilling til, og som derved mister sin opdragende værdi.« (Foredrag ved fysiklærermødet i juli 1900).

Jacobs fysiktimer blev et godt eksempel på det indirekte vidnesbyrd. Når han velforberedt trådte op på katedret, og man havde sunget en sang – ofte »Naturens ædle dyrker« eller »Der strømmer en flod« eller »En ungbirk stander ved fjorden«, – lukkede han sangbogen med et lille smæld og lagde den bort med højre hånd, og samtidig rettede han sig med et næsten umærkeligt kast med hovedet og lod blikket glide samlende hen over hver enkelt i salen, mens smilet bredte sig fra øjenkrogene. Nu var øjeblikket inde. Selv havde han under sin forberedelse sammen med de store forskere, han skulle tale om, oplevet det under, at mennesket ved sin forsker kan få lykke til at løfte en flig af livets gåde. Selv havde han atter følt sig som led af menneskeslægtens uendelige kæde, som vandrer frem mod stadig dybere forståelse og undren over Guds skaberværk. Og nu skulle han hjælpe de mange til delagtighed i denne sit livs afgørende oplevelse. Og han fortalte, og tegnede og levendegjorde med enkle typiske bevægelser videnskabsmandens vej frem mod opdagelsen, mens han ikke et øjeblik slap elevernes øjne søgende efter om der sad en eneste i salen, som ikke var med. Pludselig kunne han standse. Og uden ringeste utålmodighed, tværtimod, som om vi skulle få endnu en gave, sagde han: Lad os tage det en gang til. Som en kunstner med følsomme hænder søger i leret, søgte han nænsomt og dog fast frem mod den form, hvorigennem hver eneste af tilhørerne kunne få del i underet, – menneskeåndens under, at den har fået magt til at lukke døren på klem til livets lovmæssighed, og det langt større under, at Guds verden er uendelig uudgrundelig. Eleverne oplevede det, uden at det blev sagt med ord. Hans liv havde formet sig sådan, at skolen blev alt for ham og hans. Nu oplevede han at være helt frigjort og lykkelig – bekræftelsen på, at hans opgave lå *her*.

Når timen var forbi, gik der som en bølge gennem salen, man vendte tilbage til hverdagen. Og Jacob gik hen ad stien til sit hjem med den vante lidt lukkede beherskelse over sig, der dækkede over den depression, der altid lå i sindet, og som kun kontaktens øjeblik med eleverne kunne fordrive. De, der ikke har været hans elever, har ikke kendt ham, for kun der var han helt sig selv.

Fra 1892 holdt Jacob en mængde foredrag ved møder rundt i landet om naturvidenskab, om spektralanalyse, om torden og lynild, om vind- og lysforsøg eller om elektricitet. Han var ikke nogen almindelig foredragsholder at få besøg af. Ofte medførte han store kufferter, og til forsamlingens forbavelse fyldte han kateder og borde med sine forsøg. Det var næsten lige så underholdende som en tryllekunstner!

Foruden arbejdet med regnebogen og med »Historisk Fysik« i de første Askovår, udførte han gennem flere år et studium af »Tordenvejrets gang i Danmark«, et morsomt arbejde, som hele huset var meget interesseret i. Skønt forældrene stadig under tordenvejrsad ved børnenes senge, indtil de fik lynafleder, blev børnene snart helt fortrolige med torden og lyn og så på det mere som et spændende naturfænomen end som noget at være bange for.

Allerede 1891 begyndte Jacob at arbejde med Sønderjyllands historie. Med den ærbødighed, han har for historien som højskolens hovedfag, tænker han kun på at tage de ting op, han ligesom har personlig del i. Det er desuden nødvendigt for ham at skaffe sig grundig viden om sønderjydernes historie for virksomt at kunne være til hjælp for dem nu. Man kan følge, hvordan han aldrig springer; men det ene emne vokser ud af det andet. Først Klosterpolitikken, dernæst Sønderjyllands historie. Som baggrund derfor blev den folkelige frihedslinie i Danmark, stænderforsamlingerne og forberedelserne til junigrundloven stadige emner. Som en anden nødvendig underbygning af Sønderjyllands historie kommer senere Tysklands historie, særlig fra Frederik d. Store, og med Tysklands rejsning efter napoleonskrigene og Fichtes skikkelse som yndlingsemner. Så kommer modstykket: frihedens England. Her bliver John Ruskin, som han havde dyrket i Oxford, af stor betydning for ham, ikke blot for

englandsstudiet, men for hans personlige udvikling. Og endelig spillede Rusland gentagne gange ind i Sønderjyllands skæbne, derfor må studiet udstrækkes også til dette land. – Mens Jacob i naturfagene spændte vidt og evnede at forme undervisningen som en »åbenbaring« for eleverne, var hans historieundervisning udtryk for hans egen grundige søgen efter hjælp til forståelse af vort lands stilling ud fra dets farligste spørgsmål. Sønderjylland var det igangszettende, og derfra styrer han ud i fire retninger, men altid med tråden tilbage til udgangspunktet. Naturfagsundervisningen var hans ungdoms studium, som han anvendte med frigjort mesterskab. Historietimerne var tungere, grundige og saglige, ofte samlet om en personschildring, hvis indhold og betydning svarede til hans personlige udbytte af studiet. Her greb han glimtvis lejligheden til at tale ganske direkte om godt og ondt, om livets mening, om hvad de selv kunne lære af historien. Udgangspunktet udtrykker han f.eks. i et foredrag i Bække 1894: »Jeg tror, vi unge især trænger til at være opmærksomme på vore hjemlige sager og tømme et »løftets bæger« på, at vi vil være med til at støtte kampen for vort dyreste eje. Den sønderjyske sag må være os hellig. Dernede fra lyder det til os: Er der en dansk nation, er der en dansk nationalitet? Og vi må anstrenge os for at svare et fuldtonende *Ja*, så det kan forstås og høres. . . . Jeg tør dristig sige, at udviklingen hinsides Kongeåen giver oplysninger om hele folkets liv og virksomhed i den sidste menneskealder, så det er vel værd at give agt på.«

Da nøglen til hans eget liv er rodfæstetheden i dansk folkeliv i dens kæmpende form, søger han i sine historiske studier frem mod det tilsvarende i andre tider og folk, vel vidende, at enhver undervisning kun levendegøres ved lærerens personlige tilknytning til emnet.

Efter Schrøders død gennemgik Jacob Danmarks historie i det 19. århundrede for sommerpigerne. Disse foredrag var et stort arbejde for ham for at få dem enkle nok og levende. Hans gennemgang af Grundtvig var mønstergyldig, men der ligger også nye optegnelser for hvert år. Han var ikke den fødte taler, det kom ikke legende let. Men når han selv ejede et klart og levende situationsbillede, kunne han forplante det med samme liv og som et symbol på det væsentlige, han ville have sagt. Sådan så vi Cathrine Marie Bang bag

den frie barneskole, og ynglingene foran Steffens' talerstol, og Grundtvig talende om »Mands minde«, som bag ungdomsskolen for den alder, som også Jacob troede var »livets blomst og åndens skabertime«.

Af de øvrige fag, som Jacob underviste i, må nævnes »sjælelæren«, som han altid kaldte psykologitimerne. Dr. Moltesen havde i sine askovår begyndt disse timer, nu fik de efterhånden en fast udformning. Den psykologi, Jacob lagde til grund, var Ludvig Feilbergs, og når Feilberg kom til Askov som statens tilsynsmand, drøftede Jacob disse tanker med ham i lange aftensamtaler.⁵⁷ Hvis man sammenligner Jacobs timer med anden psykologiundervisning, må man sige, at forskellen lå i, at stoffet var sigtet således, at kun det kom med, som læreren var sikker på kunne blive en virksom hjælp i ethvert vågent menneskes udvikling.

»Sjælelæren« var forbeholdt 2. vinters elever, piger og karle hver for sig, – de skulle have det forskelligt, – og helst holdt han dem i sin egen stue. Han kunne heller ikke have holdt disse timer i en stor sal og med stor stemme. Trods deres objektive og blufærdige form var de betroelser af hans egen livserfaring, det mest direkte han kunne frigøre sig til i sin undervisning. De elever, som antog Jacobs fuldendte form i naturfagstimerne for en ydre, tillært kunst, opdagede her, at den var mere dyrekøbt, end man kunne se udefra.

Jacobs lærergerning var hans egen opdrager. »Enhver lærer, og det gælder ikke mindst for en ungdomslærer, må gang på gang opleve efter dagens gerning at gå ydmyget til ro, fordi der blev nået så lidt af det, man havde håbet. Men livsbetingelsen for en lærer er, at modet rejses på ny, at arbejdet atter kommer til at ligge i solglans, når den ny dag bryder frem.« Stoffet klarede og levendegjordes ved sammensmeltningen med Jacobs eget livsindhold. Man måtte ofte tænke på Bjørnsons ord i »Poul Lange og Tora Parsberg«: Det er ikke de stærke jernkar, der bruges til at bære lægedom frem, men de skøre kar. Det er denne arbejdets opdragelse, som man ikke vil undvære, når man har oplevet den. Den bevarer for højskolen mange gode kræfter, som kunne være fristet til at søge andre steder hen.

Bag den saglige undervisningsform ligger bevidstheden om, at »det, en taler kan vente åbne øren for, må være af værdi som livsoplysning, og da vil det af sig selv få et forhold til det religiøse og til

det, som angår samfundslivet, – altså til det evige og det aktuelle. Al den rige oplysning, der i vore dage ligger rede til brug, må bydes den voksne ungdom sammen med et personligt vidnesbyrd om livskårene, livsbetingelserne, som ungdommen i vore dage er stedet under.«

For alle fjernerestående og for mange af eleverne står Jacob nok først og fremmest som den *myndige* lærer og forstander. Sådan ser vi ham foran elevflokket. Denne myndighed beroede på hans respekt for »ordet«. Det førte ham ind i en stadig kamp med arbejdet. Bevidstheden om, hvad han selv havde modtaget – ansvaret for at bringe det videre helt ægte, helt sandt, rensat gennem saglighed – og dog levende, som han selv havde modtaget det. Angsten for at »løfte denne arv« skabte i ham en spænding så stor, at den forplantede sig til hans tilhørere. Derfor var der stilhed, før han trådte ind. Derfor var eleverne forventningsfulde. Derfor lyttede de efter det, som kun blev sagt mellem linierne og dog var det centrale. En elev fra 1906–07 har berettet: »Den vinter drejede foredragene sig om Tysklands historie. Men foredragenes værdi lå i, at det var Jacob Appel, der talte. Vi, der hørte derpå, fornam altid »grænsens sang« gennem hans røst! Det var den vældige spænding mellem storheden i det, han havde at meddele, og hans ydmyghed over for opgaven, som nåede dem og lod dem læse mellem linierne.«⁵⁸

Det samme gjorde sig gældende, hvis en elev måtte irettesættes. Han var streng i sine krav m.h.t. skolens orden. Men han var lige så bange for at såre menneskets selvrespekt. Derfor er der mange vidnesbyrd om, at en med bange anelser imødeset »samtale« har været eleverne til hjælp og har skaffet Jacob venner for altid.

Carl Koch skriver (Askov lærlinge 1917) »Jeg husker den mærkelige spændstighed, der er over ham. . . Det er så forunderlig tydeligt, så eksakt. Men undertiden øjner man bagved og over tankebygningen og verdensbygningen en usynlig verden, åndens underfulde verden, Guds store område, som ompænder det altsammen.«

Jacob havde let ved at få kontakt med de norske og islandske elever. Kjesbu, elev 1893–95 skriver: Allerede frå Jacob Appels første år på Askóv var der noe frigjort ved ham – på sett og vis mere moderne enn ved de andre eldre ledende menn der. Således minnes jeg, at

Jacob omkring
forstanderskiftet
1906

William Franks på rejse
i det iskolde Danmark
med Jacob som tolk.
Ingeborg mellem Kirstine
Mohr og Sigurd Smidt

H. F. Feilberg

Marius Kristensen mellem Fenger og Axelsen foran Feilbergs hus

han vinteren 95 talte om Georg Brandes, holdt sig refererende i sin fremstilling, men hævdede, at det også her var noe, som høiskolens folk ikke burde stå uforstående overfor. Aksel Elden (1908–10) skriver januar 1932: Det var mange nordmenn og islendingar på Askov, og eg hadde ei sterk kjensle av, at Appel gjorde alt, han kunde, for at vi skulle finna oss tilrette. Han var ein av dei lærarne på Askov, som best skyna islendingane sin strid for å vinna fram til heilt sjølvstende. Han var og ein av dei, som best skyna nordmennene i sitt norskskolestrev. Appel var sønderjyde og fylgde levande med i sønderjyden sin kamp mot tyskarane. Kan vera, at vi der finn grunnen til, at han betre enn dei fleste danskar såg med skymsemd på atterreisingsarbeidet vårt og. Appel fylgde utruleg godt med i det, som rørde seg i Noreg. Eg hugsar soleis en føremiddag han kom burt til oss nordmenn og fortalde, at skulen ville få vitjing av ein ung nordmann om kvælden. Ingen av oss kjende han. Det er ein flink ung mann, som netop er tilsett som styrer av »Kirke og kultur«. Det er ein, som De sikkert vil koma til å få mykje glede av, la han til (Det var Eivind Berggrav). – Som den realist han var, hadde han alltid noko »eksakt« å fare med. Ofte var det ljøs på kontoret hans til langt på natt, – da var han på landnamy. Vi kunde merke det dagen etter.

Appel åtte eit garbruk like ved skulen. Der fekk eg arbeid om sumaren. Han hjelpte meg og til eit par plassar i Sdj., for han trudde, eg kunde ha gagn av å koma dit ned. Det er nok mange nordmenn, Appel har vore ein god hjelpesmann for. Eg har mykje å takke han for. – Det var »Appelsk«, sa vi, når han hadde halde eit framifrå kveldsforedrag i soge, og med det meinte vi den kraft, som låg i framstillingen, den sterke, personlige varmen den eigne måten å skyte ut dei ofte knappe og konsise setningane på, der hans merkelige røyst fullt fekk koma til sin rett.«

Malin Holmström-Ingers skriver 1932 i Svenska folkhögskolans tidsskrift:

Bland de skandinaviska frändefolken stodo kanske norrmännen Jacob Appel närmast, dels på grund av själsfrändskap, men också därför att en stor del av de norska folkhögskollärarna voro hans elever. Dette var honom icke möjligt att dölja, och varför skulle han dölja det? I alla fall rådde han sina döttrar att, liksom hans hustru i

ungdomen, söka förbindelse med Sverige, och han gladdede sig upprigtigt för varje band, som knöts mellan Sverige och Askov.

Arbejdet faldt i disse år i tre opgaver: den udvidede højskole om vinteren, den almindelige pigehøjskole om sommeren og højskolelærerkursus. Den udvidede højskole havde hele tiden arbejdet med 2-årig undervisning, som lovgivningsmagten betryggede 1902. Da den lov revideredes 1912, blev der indenfor højskolen, særlig gennem Brücker, slået til lyd for at virkeliggøre Grundtvigs tanke om »højskolen i Soer«, men andre foreslog en udvidelse af arbejdet i Askov. Da Jacob selv var kultusminister, var det ikke så let for ham, men han må prøve at se bort fra kritik over ham personlig af hensyn til Askovs fremtid, da det er hans bestemte opfattelse, at det ikke er Sorølinien, højskolen skal slå ind på. Ved et stort forhandlingsmøde i Odense 2. januar 1912 sagde han: »Jeg ønsker et brændpunkt for nordisk videnskabelighed og nordisk åndsliv, et sted, hvor der kunne samles mænd, som i kraft af deres samhørighed med det danske og det nordiske og i kraft af viden og lærdom kunne bearbejde, hvad vi trænger til at få bearbejdet for vort folkelige arbejde. At der i dette brændpunkt ville opstå en skole, hvor den mundtlige meddelelse kom til sin ret ved den del af de i brændpunktet virkende videnskabsmænd, der havde evne til at tale til alle fagfolk om deres forskningsresultater, er en selvfølge. Men når talen er om en folkelig ungdomsskole, så tror jeg ikke, den skal rejses på den måde, som Brücker har tænkt. Jeg tror heller ikke, Grundtvig ville gøre det. Når Grundtvig udtalte sig om, hvad han tænkte sig som frugterne af Sorøskolens virksomhed, så blev det dette, at de, der udgik fra skolen, skulle gøre »kristelige heltebedrifter« i vort folk. Mit ideal m.h.t. Askov er, at vi kunne have knyttet til os mænd, som i videnskabelig henseende stod på højde med, hvad tiden har at bringe, men hvis hjerter var vendt således, at de gerne ville give, hvad de gennem deres forskning hentede til folkeligt brug. Det ville give tryk og sundhed i det folkelige oplysningsarbejde, og det ville give næring til vækst.«

Jacobs stilling i denne sag er dikteret af, at han mener, det er den naturlige vækst med Askovs udvidelse, og det viser, at Askov i Appels tid trods al saglighed ligger i »Gøteborglinien« og ikke i Sorølinien. »Stillingen på den udvidede skole i Askov har ubetinget væ-

ret den, at man ud fra et bestemt åndeligt og kristeligt standpunkt har søgt at tilbyde de unge, der af egen drift er kommet til Askov, det bedste, som lærerne havde at give.«

Mødets resolution, som blev vedtaget med kun 4 stemmer imod, blev et ønske om, at Askov bliver i stand til at forøge sit lærerpersonale og foretage de heraf følgende ændringer i skolens anlæg og drift.

Jacob nævner allerede 1908 de tre ting, som trænger sig på, og som skolen må have hjælp for at kunne gennemføre:

1. Oplysning om forskningen på den levende naturs område (biologi).
2. Oplysning om samfundets økonomi og udvikling.
3. Oplysning om hvad forskningen på den sammenlignende religionsvidenskabs område har at byde til brug for folkelig oplysning.

Punkt 1 er en naturlig udvidelse af skolens naturfag. Punkt 2 har længe været i Jacobs tanker. Allerede som studerende var Jacob meget optaget af sociale spørgsmål.

Han har mødt det allerede som elev på Askov. »Jeg fik øjnene en lille smule op for, hvad man kalder det sociale spørgsmål, og jeg fik mod og lyst til at være med i arbejdet på dette spørgsmåls løsning.«

Men hvordan bør undervisningen tilrettelægges nu? Samarbejdet med Moltesen fremmer denne interesse, og »Dansk Tidsskrift«, som de et par år udgiver sammen, skulle fremkalde og drøfte sociale spørgsmål. I disse år taler Jacob ofte om sociale emner: 1898 definerer han ved et husmandsmøde i Skibelund problemet således: »Vor tid kræver, at der skal stræbes hen imod, at hvert eneste menneske kan få lejlighed til at leve et værdigt menneskeliv. Det sociale spørgsmål er, hvad der skal gøres for, at dette kan ske. Men man er tilbøjelig til at se det sociale spørgsmål som et hovedsagelig økonomisk, ja mange mener, det udelukkende er et økonomisk spørgsmål, og denne opfattelse fører med sig, at man ser to hære stående overfor hinanden: den ene er den, der sidder inde med pengene og som vil vide at passe på dem, thi det er pengene, der sikrer den sociale stilling, – den anden hær udgøres af dem, som ingen penge har, men som vil vide at skaffe sig dem, thi det er pengene, som skal hjælpe dem over på den lyse side af tilværelsen. Jeg for mit vedkommende tror, at der

er noget urigtigt i en sådan énsidig opfattelse. Der er noget rigtigt i den, men vi må ikke glemme, at der er andre end disse to hære, der tumler med det sociale spørgsmål. – Hvad er af grundlæggende lykkebringende betydning for et samfund? Jeg kalder den mand og kvinde lykkelig, som kan bygge, opretholde og værne et hjem, og jeg kalder den samfundsudvikling for lykkelig, der skaber betingelser for, at det bliver muligt for alle at bygge sig et hjem, til disse betingelser hører selvfølgelig også de økonomiske.«

Samme år siger han: »Sammen med den nationale hovedstrømning må nødvendigvis gå en anden: den politisk sociale sti, hvor nationalfølelsen vækkes, der vækkes også sansen for samfundsforholdenes ordening, og hvor den folkelige fællesfølelse kaldes til live, der sættes altid kræfter i bevægelse, som vil ophjælpe og frigøre den enkelte, og som vil skabe retfærdige tilstande.«

1912 betegner han folkeopdragelsen som vejen til samfundets forbedring. Senere er han meget optaget af, hvorledes fortsættelsesundervisningen tages op. »I den kommende tid vil der i højere grad kræves et samarbejde mellem landbruget og de øvrige erhverv. Det vil kræve både storsind og forståelse at komme ind i det samarbejde i vort offentlige liv, hvor førerskabet skal deles ligeligt mellem land og by. Her er en stor opgave for oplysningsarbejdet, ikke mindst folkehøjskolen. Han anbefalede arbejdsskolen, da han ser det som en ulykke, at hjemmene ikke mere er læresteder. »Spørgsmålet kræver en snarlig løsning. Planen for undervisningen må udarbejdes af mænd og kvinder både fra lærernes, mestrenes og forældrenes kreds.«

Jacob underviste af og til i samfundslære, men som regel kun i skole- og kirkespørgsmål. I øvrigt ønskede han fagmænd som lærere. Selv var han helt bundet til den gamle kultur på landet og rodfæstet i dens værdier. Ofte siger han: »Jeg befinder mig bedst blandt bønder«, og hvor megen umage han end gør sig for at forstå andre kredse, følte han sig dog aldrig hjemme der. Det var sikkert rigtigt, at han valgte lærere til samfundsspørgsmålene, som havde tilknytning og forståelse både fra land og by, Even Marstrand og Frode Sørensen. Ved efterårsmødet 1914 siger han: »Jeg håber, at det om Askov må kunne siges, at det har været til lykke for det hele folk, ti nødig skulle vi gå over til kun at tjene enkelte dele,

enkelte klasser af vort folk. Skolens lykke og trivsel består i, at den vedbliver at være en folkehøjskole.« Han ønskede derfor heller ikke en eliteskole.

I religionstimerne lagde Jacob vægt på, at der blev givet eleverne indblik i de fremmede religioner som buddhismen og muhamedanismen. Disse opgaver løstes først af Sven Fenger, der udgav en bog med læsestykker fra de forskellige religioner, og fortsattes især ved Carl Kochs stadige medvirken ved 2. og 3. holds undervisning. Efter hans tidlige død blev denne undervisning fortsat af skolens egne lærere, men på en mere tilbagetrukket plads, end Jacob havde tænkt sig.

Samtidig med denne fagudvidelse blev hovedbygningen ombygget, så der blev indvundet både undervisningslokale og elevværelser. Skolen nåede i de følgende år et elevtal på 330–340.

Der var stor forskel på Askovs sommer og vinterskole. Vinterskolen synes let at blive skolens egentlige arbejde, mens sommerskolen udfylder pauserne. Således så Jacob imidlertid ikke på sommerskolen. Askovs elever om vinteren havde for største delen været elever på den almindelige højskole. Jacob regnede det derfor for en nødvendighed, at skolens lærere havde så nær kontakt med den almindelige højskole som muligt, forstod dens elever og kendte deres evner og udvikling gennem egen erfaring. Som hos børnenes leg med drager skulle sommerskolen derfor være snoren, der holdt Askov fast ved virkeligheden og derved netop muliggjorde, at vinterskolen kunne få den rette, sunde flugt. Men desuden egnede både Jacob og Ingeborg sig fortrinligt til sommerskolen.

Højskolelærerkursus begyndte allerede 1894 efter en beslutning på højskolemødet i Dalum 1891, hvor Jacob havde talt om højskolelærernes uddannelse. Hans syn derpå holdt sig uforandret gennem årene. »Højskolen behøver de dygtige og grundigste lærere. Det er lykkeligt, om en højskolelærer er vokset op i det praktiske liv, så han er vel kendt med elevernes forestillingskreds og forstår deres vilkår. Med hensyn til uddannelsen må der først lægges et solidt elementært grundlag, og man kan ikke lægge for stor vægt på, at dette grundlag må erhverves i et ret betydeligt omfang. Dernæst må de unge lærere sørge for at blive uddannede til dygtige intellektuelle personligheder med en vid og fri horisont. Det er en ravgal opfat-

telse, at højskolelærere kan undvære, hvad universitetet og vore andre undervisningsanstalter byder os. Vi ville ødelægge os selv, hvis vi ikke arbejdede hen imod at få en livlig og frugtbringende vekselvirkning i stand mellem den folkelige skole og den egentlig videnskabelige. Det er absolut nødvendigt, at en højskolelærer vinder et område, hvor han til gavn er hjemme, og hvor han kan bevæge sig frit. Lærerne for den voksne ungdom må være i stand til hver på sit område at tage stude til, hvad der er oppe i tiden, ellers vil det oplysningsarbejde, der nu på højskolerne er sidestillet med det vækkende, blive uden virkelig frugt og velsignelse. – Det er ikke tilstrækkeligt, at unge højskolelærere er i Askov et par måneder eller en måned eller to kommer til København og bliver undervist sammen med børnelærerne. De må have ro til uddannelsen, og de må være så vel forberedt som muligt, inden de søger den videregående og afsluttende uddannelse.« Jacob anbefaler, at de ældre lærere, som har bragt folkehøjskolen frem til at være fæstnet i folket, hjælper de unge lærere til og kræver af dem en sådan uddannelse, som de ældre selv vil kræve og føle sig tilfredsstillet med, hvis det var dem, der skulle til at begynde.

Jacob mener, at en fri uddannelse var det ideelle, men det beror på den enkeltes evner og anlæg, om den kan vælges. – Vinterskolens tredje år og højskolelærerkursus blev af mange regnet for at være en uddannelse til en højskolegerning. Jacob svarer herpå: »Dette har aldrig været meningen. Det er et kursus for praktiserende lærere, som har virket ved en folkehøjskole, og kursusets undervisningsplan forudsætter absolut, at deltagerne er fortrolige med begyndelsesgrundene i de forskellige fag. Man har da ment, at Askov kunne være foruddannelsen. Dertil svarer Jacob: »Det har aldrig været den udvidede højskoles mål at oplære mænd og kvinder til højskolens gerning og vil ingensinde kunne blive det. En skole, der har til opgave at uddanne lærere, er ingen folkehøjskole, men et seminarium.«

Jacob holdt derfor ikke af, når der taltes om »Askovuddannelse«, idet han kun så højskoletiden som en hjælp til og igangsættelse til en videregående fri uddannelse for dem, der ikke valgte de almindelige uddannelsesveje.

Højskolelærerkursuset fik netop sin værdi ved de elever, som var øvede lærere, som ud fra deres erfaringer havde mulighed for at

få fuldt udbytte af den korte tid, og det fik sin glans ved de nordiske gæster, navnlig de overvældende mange nordmænd som hvert år var ivrige og inspirerende deltagere.

Jacobs forstandertid var en god mødetid, hvor søndagens eftermiddagsmøde kunne fylde gymnastiksalen. En gang om måneden var der fremmede talere, og her er et område, hvor forstanderens indflydelse mærkes stærkt. Jacobs private venner er næsten alle at finde blandt de grundtvigske præster: L. B. Poulsen, Bovlund, Vilh. Hansen, Balle, Nielsen, Bøvling, Otto Rosenstand, V. Vedsted, Jørgen Nissen i Malt, senere Brørup, C. Hjortkjær i Malt og J. Richter i Vejen. De fire sidste var jævnlig talere på skolen. L. Moltesen havde formidlet bekendtskabet med Rosenstand, som blev et varmt venskab ud fra sønderjysk og kristeligt interessefællesskab. Jacob besøgte ofte Rosenstand. Der var ro til uforstyrrede drøftelser, samme rodfæstelse i landligt liv og åndeligt frihedssyn. Her var det, Jacob lærte Hans Jepsen Christensen at kende. H. P. Hanssen skulle tale på hvert skolehold, og det skete så at sige hvert år.

At skolens møder også kunne komme til at betyde noget for tilfældigt besøgende, har biskop Haldor Hald mindet om: »I gymnasieårene i Ribe lærte jeg Askov at kende, idet jeg havde en kammerat, hvis far var sløjdscoleforstander der. Jeg var adskillige gange gæst hos min ven og har endda oplevet at sidde til bords med Jacob Appel. Det skete på et tidspunkt, da der endnu var noget af guldalderen tilbage. Jeg mødte en folkelighed på kristen grund, som egentlig siden har spillet en stor rolle i mine tanker og nok har betydet mere for mig, end jeg altid selv har været helt klar over.«⁵⁹

Det var i årene 1900–1910, Jacob gjorde sin hovedindsats som lærer. Da Schrøder og la Cour så pludselig faldt fra, blev der et tomrum, som han trods gode hjælpere selv måtte udfylde. Selv om den gamle elev, Ingeniør J. C. Danø, en kort tid kom til hjælp i naturfagene, hvilede de mest på ham selv, og samtidig måtte han videreføre den gamle historielinie i foredragene, om han end måtte gøre det på sin egen måde. Og hvis lærerne var syge eller på anden måde forhindrede, var det altid ham, der måtte springe til.

Og ansvaret trykkede. Han syntes, skolen var i en nedgangsperio-

de allerede før dødsfaldene – kunne den bevares? Men arbejdet gik videre dag for dag, alle andre syntes det gik støt, og at det snarere var en opgang, som kunne føre til en udvidet statsunderstøttelse for at undervisningen for de videregående elever kunne udvides.

Dagene gik som altid på en højskole med glæder og mange bekymringer. Det værste var, når en elev måtte vises bort, fordi Jacob følte sig skyldig, fordi han ikke havde kunnet overvinde vanskelighederne med denne elev. Men ordenen måtte opretholdes. Der var altid folk udefra, som var parat til at angribe, navnlig på moralens område. En elev fra vintrene 1908–1909 og 1911–1912 har fortalt: »En aften da to lektorfamilier var hos os, sad jeg med de tre herrer i fars stue. De talte om »kærestierne« på Askov, – den ene af gæsterne var en hund efter at opspore elevernes færden. Så blev der sagt, at han ikke kunne forstå, Askov ville have fællesskole. Da greb jeg skam ind i den meget pædagogiske samtale. Jeg sagde omtrent sådan, at efter min mening var der ingen kysseri eller lignende blandt eleverne med mindre de var forlovede. Da jeg blev gået lidt på klingen, sagde jeg, at Askov var som et hjem for eleverne, og de indordner sig ja respekterer hjemmet. Jeg kan endnu se de to lektors forundrede ansigter.«⁶⁰

Efterhånden stod skolen da atter sikkert trods den kritik, der altid vil være fra fremmede kredse. Men det havde været så stort et slid, at Jacob var træt. 1909 begyndte han at lide af angina pectoris. For at få en fuldstændig hvile foretog han sammen med svogeren Frederik Schrøder og Even Marstrand en rejse til Island. Han skriver fra skibet: »Jeg mærker allerede mere ro i mine nerver. Jer er blevet populær på skibet og alles tilflugt. Jeg har jo den fordel, at jeg kan tale tysk med ungarene og er vel blevet et mellemlid. I aftes måtte jeg lave bal, og derved nåede jeg at få alle med, endog folketingsmand Effersøe, der ellers lod meget ophøjet, til at danse. Til sidst gav en ingeniør punch, en islandsk frue frugt, og man udbragte en skål for mig, fordi jeg havde skabt fællesskabet.«

Jacob var vant til at ride, så de lange ture på hesteryg generede ham ikke, og der var ingen tid til at spekulere over, om han havde lov til at tage sig fri. De var på Thingvalla, ved Geysir og Gullfoss og nær ved Hekla, – alt til hest, inden de 28. august er på hjemvejen.

Så gik det videre med travlheden. Jacob havde snart i mange år brugt hele efteråret til møderejser, han talte i reglen et nyt sted hver aften. Men han skriver stadig: »Jeg er trætt, og jeg har ikke talt godt nok.« Skønt alting netop lykkedes så godt, og han har klaret de vanskelige år efter 1908, er han altid bange for, at han »ikke slår til«. »Dårligt humør«, siger hans omgivelser. Men det var mere: anfægtelser overfor hans duelighed i arbejdet.

Det var, som om han måtte ud i den store spænding, for at foredraget skulle lykkes. Børnene var kun med én gang, hvor det svipse-de. Det var på Dalum landbrugsskole. De boede hos brødrene og havde haft en glad dag sammen. Jacob lige i sit es. Og så gik vi derover. Og det gik strålende – sådan set. Men det, som eleverne kaldte »det Appelske« manglede. Det alvorlige budskab, som ellers altid lå bag og glimtede frem, det var der ikke. Det var en »præstation« – og det måtte jo aldrig ske, det var uværdigt – jeg skammede mig – og var taknemmelig for, at han ikke som ellers altid, når han gik ned af katedret, tog mig i armen og så spørgende på mig. Den aften havde jeg ikke kunnet svare med det nik, som betød: det lykkedes.

1909 kom Jacob ind i Kommissionen ang. Folkeskolens Tilsyn som repræsentant for friskolen. Han mødte her mange, som han senere skulle komme i nært samarbejde med. Striden stod om det lokale tilsyn med skolerne. »I dag havde jeg ordet. Jeg fandt det rigtigt i dag at gøre opmærksom på, at hvis skolekommissionen, der jo er det lokale tilsyn, bliver valgt af forældrene, så er dermed givet, at friskolen også selv må vælge sit lokale tilsyn. Dette blev vel modtaget, og man takkede mig for, at jeg loyalt havde gjort opmærksom på det i forvejen, thi det havde man ikke tænkt sig lå i sagens natur. Jeg tror, det er bedst at lægge kortene på bordet. Jeg står meget ene, men venskabeligt til alle sider. I går blev jeg kaldt kommissionens svigerfader, idet der er flere medlemmer, som har børn på Askov.« 8. januar 1910 refererede han: »Mit foredrag om »Tilsyn med den private skole« gik godt. Fra alle sider undtagen en enkelt socialdemokrat fik jeg tilslutning, men det var også meget klogt afvejet, og jeg havde på forhånd plejet de private forbindelser. Hver privat forældre-kreds, altså privatskole, får et tilsyn bestående af en kommission, hvori forældrene vælger 3, sognerådet 1, den offentlige

kommission 1. Dette tilsyn kan ikke trykke. De radikale, kommunelærerne, gejstligheden og ministeriets embedsmænd gik alle med. Religionstilsynet vælger friskolen selv.«

15. marts 1910 meddeles: »Den hårde strid står på præsten i skolekommissionen som født medlem, ikke som født formand. Jeg har tidligere absolut holdt på, at skulle præsten med, skulle han vælges. Men det lader sig ikke gennemføre. Jeg foreslog da, at loven skulle lyde på: at indtil anderledes bestemmes ved lov, tiltræder sognepræsten skolekommissionen med stemmeret. Herom går bølgerne højt. Nu er den store enighed ovre.«

Samme morgen, da Far og jeg sad ved morgenkaffen på »Kong Frederik«, kom der telegram om, at den radikale kandidat ved askovelevernes årlige »folketingsvalg« havde sejret. Aviserne slog det stort op. Disse valg havde hidtil været holdt som en øvelse under samfundslæren, og var ikke ment »politisk«. Jacob blev ked af, at denne tradition var brudt. –

Trods al travlhed var der det år mange oplivende momenter, frokoster, hvor man lærte hinanden at kende, og besøg hos forskellige familier og politikere. Men i særlig glans står besøget på Fredensborg. Mens Jacob ofte var spændt og usikker i kredse, han ikke kendte, var han mærkeligt nok fra første færd fri og naturlig overfor kongefamilien. Mon det ikke var, fordi de havde været på Askov i 1908 og altså kendte hans milieu. Det var vel også som tak for besøget, han var indbudt.

Ved en senere lejlighed var taflet på Fredensborg særlig interessant derved, at kejserinde Dagmar var til stede. »Hun taler ganske som broderen, er let at tale med og vidste naturligvis besked om Askov og dig. Hun og kongen bad mig hilse, spurgte ud om Sønderjylland og beklagede, at de blev så dårligt behandlet af autoriteterne. Hertil svarede jeg, at det jo desværre var de små folks lod at måtte døje uret af de store. Jeg tænkte på Finland, men kejserinden svarede ikke på min bemærkning. Kronprinsen talte jeg længere tid med. Kronprinsessen og dronningen synes jeg ubetinget bedst om ved hoffet.«

Fra april 1910 er kommissionen inde igen. Men Jacob længes. »Nej, i længden duer jeg ikke til at være fra Askov.« 14. juni er han inde at høre Bülow's forsvarstale for J. C. Christensen og Sigurd Berg

i rigsretten efter Albertiaffæren. »Forsvarstalen var god og udmærket holdt. Salen var propfuld, mest af damer. Et sensationslystent publikum . . . Nu er rigsdagsmændene kommet i større tal. Nu skal det gå løs. Jeg ville jo nok have lidt indflydelse på, hvem det bliver, men om jeg kan få det er tvivlsomt. Det generer mig meget, at de stadig tror, jeg skal være minister. Det er ligefrem pinligt. Men jeg tror ikke, det kan gå at tage hjemmefra bare af hensyn til mig selv. Gerningen derhjemme er dog noget ganske andet. Gud give lykke og gode råd. Og jeg kan ej heller undvære dig. Kun et par dage kan det gå. Du er min gode fylgje. – Forhåbentlig udretter jeg noget for friskolesagen. Men det er også en god sag. – 16. juni: I aftes havde vi en drøj forhandling. De ville have ret til at tage børn enkeltvis ud af friskolen, hvis de ikke var tilstrækkelig undervist. Dette kunne jeg ikke gå ind på. Vi kom alligevel overens. Men der er alligevel megen gammel uvilje mod friskolen.«

18. juni skriver han: »Jeg kommer så glad hjem. Nu er kommissionens møder sluttet for denne gang. Mine sager står fortræffeligt. . . Og så kom rigsrettens dom. Den er slem. Følgerne i øjeblikket uberegnelige. Jeg er tilbøjelig til at tro på et forretningsministerium. . . Jeg forstår ikke rigtig den høje ret. Har J. C. ikke handlet forsvarligt, må han straffes lige så vel som Sigurd Berg. Stakkel! 25. juni: Jeg begynder at blive gammel. Det kan jeg mærke på, at jeg ikke holder af at være hjemmefra. Jeg er usikker, urolig, ikke tilstrækkelig optaget af det, rejsen byder på. Derfor må jeg se at indrette mig på at være mere hjemme.« Han tænker ikke på at blive minister.

Ja, årene mærkedes. Han havde fra 1904 budt sig selv for meget. Og fra den tid, angina pectoris begyndte at plage ham, var han altid træt og derfor ofte modløs, syntes at han ikke gjorde sit arbejde godt nok, men følte sig dog absolut forpligtet overfor, hvad han var kommet ind i, og som altsammen stod hans hjerte nær.

Ministerår 1910-13

Valget 20. maj 1910 efter rigsretssagen gav venstre flertal. J. C. var frikendt. Venstre tilbød ham derfor konsejlspræsidentposten, men J. C. sagde: Lad kongen vælge mellem Klaus Berntsen, Neergaard og Anders Nielsen, venstres formand. Frederik d. 8. havde sympati for Klaus Berntsen, ham blev det.

Det var en spændende junidag, Klaus Berntsen kom for at forhandle med Jacob, ingen troede andet, end at det var et sædvanligt vennebesøg. Morten Eskesen, som var gode venner med dem begge, var netop på besøg, og han var udholdende, og de nænnede ikke at gå fra den gamle, så det blev sent på aftenen, før de kunne komme i enrum. Og da havde familien fået mistanke.

Ministeriets program var 1. Forsvarslovenes gennemførelse. 2. Balance i finanserne. 3. Grundlovsændringen. Til dette behøvedes Jacob vel ikke. Men Klaus Berntsen havde også planer om friere skole- og kirkelove, og det var dette, som lokkede Jacob. Det var jo en gennemførelse af eller i hvert fald et skridt fremad mod, hvad man i Askov lige fra Askovadresserne 1881 havde kæmpet for. Det var altså i Askovs ånd nu at prøve at virkeliggøre, hvad der før havde været ideer og ønsker.

Da Klaus Berntsens forespørgsel til Appel førte til bevægede forhandlinger i lærerkollegiet, udtalte H. F. Feilberg: Jeg har lært, at i sådanne afgørelser skal man vælge det sværeste. – Ja, så skal jeg være minister, var Appels svar. Da man gik fra mødet, sagde Feilberg: Jeg troede, jeg med mine ord havde bundet ham til at blive.⁶¹

Det er stadig blevet fremholdt, at når Jacob sagde ja, var det på grund af ærgerrighed og fordi det endelig var en opgave, han fik, uden at man kunne påstå, at han fik den som Schrøders svigersøn, et drilleri, som var særlig føleligt, da han efter Schrøders død fik mange af Schrøders egnsopgaver overdraget, han havde jo de samme interesser og var inde i sagerne. M.h.t. ærgerrighed: Hvor ligger grænsen der imellem og mellem at ville bruge sine kræfter overfor store opgaver, som passer til ens udvikling? Hans ungdom og manddom viste i alt fald, at ærgerrigheden var forenet med ydmyghed og en udpræget ansvarsfølelse.

Men jeg mener, der var en tredje ting, som spillede ind. Man kan ar-

bejde så hårdt, at man trættes i det arbejde, man står i, at man ikke orker mere der, mens man ellers stadig er i kraft. Jeg tror, at Jacob 1910 var – ligesom udtømt for kræfter til højskolearbejdet, selv om han ikke selv var klar over det – ligesom en præst kan behøve at søge et nyt embede. Hvis han skulle vælge mellem Askov og ministeropgaven, ville han uden at vakle vælge Askov, – men han ville gerne tage mod Klaus Berntsens tilbud og prøve, om han kunne få frihedslovene på kirkens og skolens område i land.

Ingeborg ønskede, at Feilberg skulle indsættes som midlertidig forstander. Det praktiske skulle hun nok besørge. Men det blev til, at hun selv blev forstander, valgt for et år. Hvert år måtte Jacob søge lærerrådet om endnu et års frihed. Det skaffede ham vanskeligheder i hans politiske arbejde, og det havde været en lettelse for sindet, om han havde vidst, at han kunne blive, til opgaven var løst. Lærerkredsen blev udvidet, så i den henseende blev Ingeborg godt hjulpet.

I højskolekredse blev Jacobs ja til ministergerningen stort set vel modtaget. Carl Koch skriver 8. juli: »Jeg har stemt på reformpartiet, men jeg er ikke tryk ved J. C. Christensens vælde. Hans menneskekundskab synes mig at være bristet tit og slemt. Hans synskreds synes mig noget snæver, og hans kirkelige og skolelige idealer er ikke mine. Jeg betragter valget som en uhyre lykke. . . forhåbentlig rejser venstre sig klarere, klogere, mindre bornert, mindre klassepræget, så flere og mere forskellige mennesker kan få sympati derfor, og så der kan blive udrettet noget godt. En anelig part af arbejdet er jo tilfaldet Dem, og det er jeg glad ved.«

Højskolebladets redaktør, Helge Skovmand, skrev: »Det falder en for brystet, at Jacob Appel og Askov nu, i hvert fald for en tid, skal skilles. Ingen vil dog blandt højskolens venner bebrejde Appel, at han i dette øjeblik forlader sin skole for at overtage det ministerium, der skal gå i spidsen i lovgivningsarbejdet for skole og kirke. Thi der er jo netop nu opgaver af usædvanlig rækkevidde, der skal ligge for. . . Uanset politisk partistade er det for venner af folkeoplysningen og af den frihed i kirke- og skoleliv, der betinger sand oplysning, glædeligt at se Klaus Berntsen som Danmarks statsminister og Jacob Appel som kultusminister. Vi tør være visse på, at de to mænd vil frihed for ånden! Gid de må få held og lykke i deres arbejde mod det mål.«

Det var ikke nogen fremmed kreds, Jacob kom i samarbejde med. Klaus Berntsen tilhørte helt de samme kredse som Jacob.

Han var meget gode venner med Ingeborg. 1915 skriver han til hende: »Jeg tror, at et af de allervigtigste led i den ny grundlov er det om kvindernes ligestilling med mænd, fordi det peger i den gode retning, at kvinder og mænd må samles i fælles interesser, ikke alene om hjemmets, men også om vort folkesamfunds interesser, til glæde for mand og hustru, til velsignelse for den opvoksende slægt, der udgår fra hjemmene, og derigennem til berigelse for folkets liv. Vi trænger til mere hjertelag i dansk politik, og den trang skal kvinderne tilfredsstille. De mener ikke, kære fru Appel, at kvinderne er modne. Ja, hvornår er vi mennesker overhovedet modne til at løse de opgaver, som vi stilles overfor. Det ved jeg, at Danmarks kvinder er langt mere modne end mændene var, da de i 1849 pludselig fra enevoldsmagten gik ind under grundloven af 5. juni 1849. Jeg var for nogle år siden selv noget betænkelig ved at tage Deres mand fra Dem, hvorved De selv blev stillet overfor en stor og vanskelig opgave, men De fik jo held til at løse den, og nu deler jeg med Dem glæden over, at Deres mand fik den ære og lykke at være medlem af det ministerium, der tilrettelagde grundlaget for Danmarks riges grundlov af 5. juni 1915. Og jeg venter nu sikkert at se Dem, kære fru Appel, blandt de første kvinder, der får sæde i et af rigsdagens ting efter grundlovens ikrafttræden.« – Han kendte hende alligevel ikke!

Ved siden af Klaus Berntsen var J. Jensen-Sønderup den af ministre, som stod Jacob nærmest. Han havde som gift mand været nogle måneder på Askov, og han var degn i Søren Anker-Møllers menighed i Klim. Efter ministeriets fald skriver han: »Vi savner dig herinde, og navnlig savner jeg dig mange gange, både for at drøfte de kirkelige spørgsmål, der jo er blevet endnu mere brændende i den senere tid, og for engang imellem at få lejlighed til rigtig at tale ud om politiske forhold med en mand, der både ser på det almenpolitiske og det særlig grundlovsmæssige med samme øjne som jeg.«

Der var noget meget tilbageholdende over N. Neergaard. Ham så Jacob meget op til. Han anså sig ikke for hans jævnbyrdige, snarere hans lærling. Neergaard udtrykte sig ved Jacobs død meget varmt om deres samarbejde: »Han var den blandt kollegerne i

de to ministerier, som jeg rent personligt følte mig nærmest i slægt med. Hans frisind var så dybtgående og ægte, hans menneskelige forståelse så stor, at det var en daglig glæde at samarbejde med ham. Og hvor smukt og med hvor dyb indre sammenhæng formede ikke hans livsgerning sig . . . Ingen var der i det gamle land, som har gjort en større gerning for det danske Sønderjylland end han. »Tonen fra grænsen« var et ord, som ofte kom igen på Appels læber, og sikkert er det, at ingen mestrede den tone som han. Der lå derfor en historisk retfærdighed i, at det netop blev ham, der først som undervisningsminister og senere som kirkeminister kom til at øve en hovedindflydelse på genforeningens vigtigste område.«

Justitsminister Frits Bülow hørte jo til i en anden verden. Men han var utrolig hjælpsom. Kultusministeren havde ingen bil, men når de skulle til noget fælles, rullede Bülow op for døren og tog Jacob med. Det blev til et venskab, som varede ved, og da Jacob som gammel byggede et sommerhus i Vejrs i nærheden af Bülows, da besøgte Bülow ham til det sidste og opfriskede gamle minder til begges fornøjelse.

Udenrigsminister Ahlefeldt-Laurvig blev så interesseret, at han 1914 tog til Askov i flere dage. Både han og Bülow var med på en tur til Skrumsagers og andre sønderjyske hjem. Grevinde Ahlefeldt knyttede et brevvenskab med Ingeborg, som varede livet ud.

Og så havde Venstre jo sin grand old dame, fru Marie Lassen, enke efter den berømte Vilhelm Lassen, finansminister og redaktør af »Aalborg Amtstidende«. I den store lejlighed på Gefions plads samlede hun dem, J. C. ønskede at træffe eller forhandle med. Hun gjorde derved en stor indsats for partiet. Det var en hel drøm for familien Appel at komme til hendes fine middage. – Men de lærte også en anden side af hende at kende. Hun kom på besøg på Askov 1915 og derefter ofte. 1916 er hun med til et længere møde og skriver: »Det var herlige dage på Askov. Jeg var lykkelig over at være hos Dem. Dagene er så gode derovre, det er for mig, som om det tryk, den forfærdelige krig lægger på sindet forsvinder noget der, hvor man ser og hører om arbejdet med de evige værdier. Lige fra om morgenen begynder dagen med salmesangen og Deres mands alvorlige bøn for folk og fædreland, og til vi om aftenen efter en dag går til hvile, hele tiden føles det så velgørende at være blandt mennesker, hvis hele gerning går ud på at oparbejde det bedste i vort folk

og værne om den tro, uden hvilken disse tider måtte være frygtelige at opleve. . . fra Dem selv udgår en fred og ligevægt, som gør alt så trygt. – Gid jeg for mange år siden havde lært Askov at kende. Jeg tror, Vilhelm Lassen og jeg ville have følt det som en stor lykke og oplivelse, om vi sammen kunne have gæstet her. . . Vi må vel alle sige med Blicher, når vi ser, hvad vi udretter: Vi skulle sjunget lidt mer måske, måske vel også lidt bedre. Jeg må i hvert fald sige det for mit vedkommende.« – 1919 tænker hun på at flytte til Vejen, så hun altid kan være i nærheden af Askov. Det frarådede Appels dog. – Hun var levende med i grænsestriden og var øjensynlig »Flensborgmand«: »Vi må have Flensborg med, hvis genforeningsglæden skal blive fuldkommen. Og jeg synes også, – som Deres mand tidligere har udtalt – at vi burde have ladet selvbestemmelsesretten komme 3. zone til gode.«

6. juli 1910 holdt Jacob sit indtog i ministeriet. Han traf kun sin sekretær, fuldmægtig Kai Glahn. Derefter det første ministermøde i marineministeriet. »Det, jeg lærte var, at en minister skal kunne holde mund, thi der kommer man bag kulisserne.« Det var hyggeligt og utvungent. Dagen efter var ministeriet i audiens på Fredensborg. Frederik d. 8. var munter og oprømt. Foruden hos dronningen var Jacob også på visit hos prins Hans, som han fik meget at gøre med i anledning af Rosenborg. Prinsen blev ved med at gentage: »Excel-lensens ansigt er mig tiltalende!«

Og så begyndte opfordringerne til at tage et folketingsmandat, – men Jacob afslog gennem alle årene. Han vidste godt, at han ikke var politiker, han var kun indkaldt p.gr.a. bestemte opgaver. Men han savner hilsner fra højskolefolk, Kristensen-Randers er den eneste, som sender en hilsen – han er jo Bergs svoger.

25. juli var ministeriet til statsråd i uniformer, det sidste ministerium beklageligvis. Fordi det var så praktisk. Den havde man på til alle officielle lejligheder. Man behøvede ikke at være bange for at tage fejl af, hvad man skulle have på, man slap for de mange stivede skjortebryster og at have en hel række dresser hængende. Det var billigt, og det var en hjælp for den, som ikke var hoffæhig. Den, som har gået i tøj, syet af landsbyskrædderen hele sin studietid, vil nok blive ved med at føle sig usikker på dette punkt. En forarget dame

Den praktiske og
billige uniform

Islandsrejsen. Frederik Schrøder på hesten, som kom med til Askov

På Værnedamsvej.
Hvad mon aviserne siger?

Det sidste besøg hjemme 1924, da han ved, han skal gå af

har fortalt mig, at min far var utrolig forfængelig, hun havde i Bredgade set ham stå og spejle sig og rette på slipset. Det skal nok passe, – det var under den anden ministertid, da uniformerne var afskaffet. Det var ikke forfængelighed, men fordi han ikke ville støde an ved forkert påklædning. Der skulle hver dag ligge 3 ny stivede skjorter parat og diverse antræk, som han helst skulle have hjælp til for at være sikker på, at alting »sad«. Nej, i familien Appel var vi store tilhængere af uniformen.

Jacob boede på hotel. Men hans gamle mavedårlighed brød ud, han måtte have en lejlighed og hjælp. Han kom til at bo på Vodroffs-plads 8, (nu Danas plads) sammen med sin studerende svoger Frederik Schrøder og mig. Han skriver allerede efter de første dage: »Min dag og aften begynder og slutter jeg som hjemme. Det er lettere, når man er flere, som alle er vant til Askovs rytme.« Det blev mere hjemligt, og det havde Jacob trang til.

Den eneste betænkelighed overfor ham som minister kom fra Aage Friis, »der jo er en slags agent for udenrigsministeriet«. Man er bekymret, fordi man i Berlin er utilfreds med Klaus Berntsen og Appel som ministre, men indrømmer, at det eneste, der kan siges imod Appel er, at han er forstander i Askov. Og i udenrigsministeriet er man ængstelig for den kommende afsløringsfest af Schrøders mindesmærke i Skibelund.

– Allerede 16. juli begynder forhandlingerne om menighedsrådsloven med partiformanden, landbrugsminister Anders Nielsen og indenrigsminister Jensen-Sønderup. Dagen efter er Jacob hos provst S. Holck i Brønshøj til drøftelse herom. J. C. er det springende punkt: »Mon vi kan komme i forbindelse med hinanden? Han er yderst elskværdig og imødekommende«, men »han skal ikke kusse mig, så får det briste eller bære. Hovedsagen må holdes fast«. Da han skal møde J. C., skriver han: »Jeg vil ønske og bede, at der må være velsignelse med.« – »Det gik godt. Han opponerede ikke mod min plan, men måske han er i baghold. – Dog hvorfor tro det værste.« Man mærker fra den første dag til den sidste, at Jacob på den ene side respekterer J. C., anerkender hans dygtighed, beundrer hans personlige fordringsløshed, og at han under alle forhold er sig selv – men samtidig er bange for »ræven«, den store taktiker, som man ikke kan finde ud af, hvad vil.

Det er mærkeligt at se, at kun 10 dage efter tiltrædelsen kan Jacob forelægge sin plan om de kirkelige love for regeringens medlemmer, og for grundtvigske og ikke-grundtvigske præster, skønt han ikke er politiker og ikke har prøvet et lovgivningsarbejde før, – men han var jo i høj grad »fagminister«, som var kommet ind for bestemte lovforslags skyld. – Samtidig tilrettelægges finansloven. »Jeg ville så gerne møde med et velforberedt og af mig selv velkendt budget.«

I december synes Jacob at være faldet til. Der er endnu ingen alvorlige politiske storme i anmarch, og han kan glæde sig ved mange interessante oplevelser. Men det blev tre meget urolige og spændende år.

Jacobs første ven i ministertiden blev biskop P. Madsen. De var godt kendt fra Kirkeligt Udvalg, hvor Jacob havde afløst Schrøder. »8. juli kom biskoppen på visit. Jeg tror, vi kom godt ud af det i en lang samtale, der ofte blev krydret af vittigheder og tørt lune.« 10. december: »Jeg har lovet P. Madsen, at vi begge søndag otte dage efter kirketid skal spise frokost der. Du skal selv, sagde biskoppen, frem med dit forslag til brudevielsesritualet. Han synes godt om det.« Ingeborg havde bedt om, at ordet »Bærer hverandres byrder« måtte erstatte ordet om, at kvinden skal være manden underdanig.

5. april 1911 skriver Jacob: »Jeg er så isoleret, at jeg må sige, P. Madsens hyggelige stue øver tiltrækning på mig. Han er da lidt optaget af tingene. Selv om vi er meget uenige, er der da det fælles, at interessen er vågen.« 10. april: »Bispinden har fundet din (jeres fælles) oldemors signet til oblater med et fint porcelænsskaft. Det gav hun mig til dig. Hun havde det indtryk, at du holdt meget af din slægt. Vi talte mærkelig nok ikke om Arboe Rasmussen-sagen eller om præsteløftet. Han ville gerne, vi skulle skilles i venlighed, det ville jeg også. Derimod talte vi om menighedsrådsloven, som han trods alt ønskede vedtaget. I øvrigt har jeg det indtryk, at P. Madsen er træt og måske færdig med embedet inden ret længe. – Han er en god, men bornert mand.«

Det blev sidste gang, de mødtes.

Jacob var henad efteråret meget træt. Men han ville dog gerne forene opgave med ferie. Det blev derfor bestemt, at Jacob, Ingeborg og de to store skulle en tur til Færøerne. Endnu havde ingen mini-

ster besøgt Færøerne, og Jacob havde gennem mange færøske elever fået stor interesse for folket deroppe og var klar over, at der trængtes til forbedringer i skole- og kirkeforholdene. – De skulle rejse med samme skib, Tulinius' »Sterling«, som på turen til Island 1909. Både Jacob og Ingeborg elskede at rejse til søs, de var meget søstærke. Og her blev de forkælet i alle måder, fik endogså kaptajnens egen kahyt ovenpå. – Men 14 dage var en alt for kort tid, når man ville rundt til mange øer og tilse mange kirker og skoler. Marineskibet »Islands Falk« sejlede dem ud til de fjernere øer, så der blev nået meget. Vejret var usædvanlig smukt, befolkningen hjertelig gæstfri. Jacob blev bekræftet i, at der burde bruges færøsk sprog i kirke og skole. Han arbejdede senere for det, men nåede ikke nær, hvad han ønskede.

Færøreisen blev imidlertid brat afbrudt ved P. Madsens død. – Og dermed var Jacob inde i sin første store og vanskelige opgave: Jacob ville helst have Vilhelm Hansen, Mors, til P. Madsens efterfølger, og kongen var enig med ham i, at han skulle bede Vilhelm Hansen komme over til en samtale. Men Vilhelm Hansen ville ikke være bisp. Så ønskede Jacob provst Harald Ostenfeld. Han skrev 5. september 1911: »Han er den bedste og dygtigste af dem, der kan være tale om.« Og 10. september: »Det vil vække nogen utilfredshed og uro straks, men jeg tror, valget er godt. Det er jo et ansvar større end almindeligt i øjeblikket. Gud give, valget må være rigtigt.«

Jacob havde jo været læsekammerat med Asger Ostenfeld gennem alle sine studieår og havde derfor tit været sammen med Harald Ostenfeld, særlig i hjemmet i Skibby. Mens venskabet med broderen gled ud p.g.r.a. forskellige interesser, voksede der nu et nært venskab op mellem Harald Ostenfeld og Jacob, både i samarbejdet, skønt de ofte havde forskellige meninger, og rent personligt. Ostenfeld blev til det sidste Jacobs mest fortrolige i personlige åndelige spørgsmål.

– Pressen var venlig. Men departementschef Oskar Damkier var meget ked af udnævnelserne. 12. september skriver Jacob: »Mange grundtvigianere er imod, men Morten Larsen synes meget forstående over for min stilling, han var kærlig og medfølelse, hvad der gjorde mig godt.«

Men biskop G. Koch nægtede at indvie Ostenfeld, – og kongen er meget alarmeret over det. Biskop C. F. Wegener trådte dog til.

31. oktober skrev Jacob: »I går var bispevielsen med megen uro og mange vanskeligheder, som først er afsluttet i dag på Fredensborg. Alt var tilsyneladende roligt og i god orden. Selve højtideligheden gik sin gang. Der var de kgl. herskaber, præsteprocessionen, ja, der var jo endog en ekstra biskop, Balslev. Wegener holdt bogstavelig sin tale 3 gange, han begyndte trolig hver gang forfra. Det gik an. Talen var i sandhed hverken åndrig eller vægtig, men den var jævnt venligt glidende. Selve handlingen og Ostenfelds tale tilsyneladende også. Egentlig anede jeg intet ondt, da jeg sammen med Bülow gik over i ministeriet for at skifte tøj. Men medens jeg sad der og læste avisen, kom der pludselig uro i telefonen. Det var kongens kabinetssekretær, Krieger, der meget, meget gerne straks skulle tale med mig, og jeg lovede at blive i ministeriet, til han kom i bil. Jeg lod ham i ro i forværelset, for jeg ville ikke lade mig mærke med, at jeg var urolig for det uventede og nervøst indledede besøg. Men næppe kom han ind ad døren, før han udbød: »Ja, kongen kom meget oprørt hjem, og jeg har aldrig set ham så ubehersket.«

Nå, hvad var der så i vejen? Jo, tre ting: For det første havde Ostensfeld ikke sit ridderkors på, for det andet havde han ikke taget mindste notits af de kongelige, ikke ved en bevægelse antydte, at de var til stede, ikke takket kongen for udnævnelserne, for, at det store embede var ham betroet, og for det tredje havde han i slutningsbønnen nævnt folket, dets regering og øvrighed før han nævnte kongen og dronningen. Kongen havde ubehersket sagt: »Sådan uforskamthed har jeg aldrig været genstand for før.« Send ham et kort om, at han vel må have tabt korset, da han fik det for kort tid siden. Han må jo være socialdemokrat o.s.v. o.s.v. Krieger var meget stærkt inde på, at noget måtte der gøres. Jeg ringede til Ostensfeld, men han var til frokost hos sin gamle moder, der ikke kunne være med i aften. Jeg måtte så love Krieger at telefonere til ham inden kl. 14, så han kunne afgive rapport til kongen, inden denne kl. 4,40 igen tog til Fredensborg. De kongelige er taget herind lørdag aften for at kunne være med tidligt om morgenen. – Jeg måtte da forlange Ostensfeld hen på Vodroffsplads, straks han kom fra sin moder. Og det var ingen let historie. Det viste sig, at han havde haft ridderkorset med sig til bispegården i morges, men i sidste øjeblik var han blevet klar over, at han *kunne* ikke have det på. Paulli havde sagt til ham: Kongen

tager det som en personlig fornærmelse.⁶² Men Ostenfeld kunne ikke. Og nu holdt han fast derved. Han havde ikke noget imod, at han skulle gå med det også i kirken ved repræsentative lejligheder. Men han måtte bede sig fritaget for at bære det på prædikestolen. – Hvad det angår, at han ikke havde takket kongen, indrømmede han, at det var en fejl, som han var rede til at gøre en undskyldning for. Ligeså var han klar over, at det måtte siges til kongen, at slutningsbønnen var den samme, som han i 20 år havde brugt i kirken. – Jeg telefonerede så til Krieger, og denne var ikke glad, men der var intet at gøre. Krieger gik så til banegården, men kongen var rejst hjem med et tidligere tog. Så telefonerede Krieger på ny, og jeg måtte love at jeg skulle få Ostenfeld til i dag at rejse til Fredensborg for personlig at gøre kongen sin opvartning. Og Ostenfeld måtte møde i sin bispedragt med korset på. Det kneb at få Ostenfeld til det, men han måtte jo. Aftenen hos Ostenfeld gik udmærket, langt over forventning. Særlig interesserede det mig at møde Ussing, og det viste sig, at vi to udmærket kan tale sammen. Han meddelte mig, at de store møder aldeles ikke var rettet mod mig, og at de egentlig godt forstod, at jeg havde handlet rigtigt og for kirken godt. Ostenfeld talte først for mig. Jeg svarede straks og var ret heldig. Klaus Berntsen var også med og holdt en lang tale. – I dag var så Ostenfeld på Fredensborg. Kl. 4 telefonerede han til mig: »Ja, jeg skal til Fredensborg igen til taffel.« – Det må betyde, at det er blevet godt mellem ham og kongen.

Allerede under P. Madsens bispetid var Arboe Rasmussen-sagen blevet brændende.⁶³ 17. december 1910 meddeltes: »Pastor Arboe Rasmussen har talt aldeles uforsvarligt (i et foredrag i studenterforeningen). Egentlig har han forkastet hele kirken. Der må gøres noget. Men jeg ville gerne benytte dette til at få præsteløftet ændret. . . Jeg har ikke lyst til bare at begrænse sagen til Arboe Rasmussen. Måske kan der komme noget rigtig godt ud af det. Foreløbig vil jeg have forhandling med nogle få, i januar med de 7 bisper. Hvem skal jeg tænke på som privat rådgiver? Jeg vil nødigt gå på akkord til nogen side. Jeg har tænkt mig Carl Koch, Morten Larsen, Emil Koch og Ostenfeld.«

8. marts 1911 skriver Jacob: »Bisperne vil have mig til at udtage

sag mod Arboe Rasmussen. Dette kan jeg ikke godt gøre, det ville være at indsætte bisperne til øverste kirkelig domstol. Dette ville være at indføre det gamle, så stærkt fordømte kirkeråd.« 15. april: »Biskoppen er i en ret vanskelig stilling, thi i virkeligheden kan A-R. ikke ret vel afskediges, uden at biskop Poulsen går med, thi biskop Poulsen har i sin indberetning til mig sagt, at han ikke finder, at A-R. skal afskediges p.gr.a. sine meninger.« 8. april: »P. Madsen lamenterer over, at kirken ikke har bedre værn fra ministerens side. Men Arboe Rasmussen skal ikke smides ud, med mindre bispem i Viborg springer med.« 10. april: »Det kneb Damkier at gå med til min afgørelse, at »ministeriet formener, at det er en »indre« sag, som biskoppen selv må tage initiativet til.« 11. april skriver P. Madsen: »... dels er symbolerne jo ikke uforbederlige, men muligheden for en fremadskridende erkendelse på mange punkter må holdes åbne – dels formår intet enkelt menneske at omfatte hele kristendommens indhold med lige klarhed; når man kun er retvendt i det, som er afgørende, må samfundet bære over med det ufuldkomne eller endog misvisende anskuelser på de mere perifere punkter. Hvor grænsen mellem det væsentlige og mindre væsentlige ligger, kan som i alle åndelige ting heller ikke angives med en håndgribelig og ufravigelig bestemthed, det vil bero på mange forhold, som hænger sammen med tider og åndelige tilstande, f.eks. på menighedsbevidstheden til den givne tid. Hvad Arboe Rasmussens foredrag angår, har jeg været i tvivl om, om det skal betragtes som ord af en mand, som er sig rækkvidden af sin tale bevidst. Biskop Poulsen bør endnu en gang tale med Arboe Rasmussen, som har brudt sit præsteløfte, som han har aflagt, ikke til den enkelte menighed, men til samfundet. – Under de ufuldkomne forfatningsforhold, hvorunder den danske folkekirke er stillet, er ikke bisper, men kultusministeriet i forbindelse med kongen den eneste centrale og afsluttende myndighed.«

Ministeriet holder sig til Danske lov 2, som bestemt forudsætter, at »regeringen i sager, som er samvittigheden anrørende, alene henvender sig til den enkelte biskop, medens det overlades til ham at bespørge sig med andre superintendenten, professoribus theologiæ og de forstandigste præster.«

21. april refereres: »Ostenfeld mener, at Arboe Rasmussen bør afskediges, men at biskop Poulsen må forelægge ham, om han

vedkender sig, hvad der ligger i foredragets ord. Biskop Poulsen får indtryk af, at »Arboe Rasmussens personlige standpunkt er mere positivt, end det kan ses af hans foredrag«. Sognemenigheden har indsendt en adresse om at beholde deres præst. Biskoppen mener, at spørgsmålet om hans forbliven kan stilles i bero og ministeriet slutter sig dertil.«

Jacobs stilling var ikke blot bestemt af muligheden for at bruge sagen i kampen for et ændret præsteløfte. Den svarer til hans stilling overfor ungdommen. Han var altid bange for at komme til at standse et menneskes personlige udvikling. Han var meget ømfindelig på de åndelige områder, for der skal være ro til vækst. Det skulle Arboe Rasmussen også have. Og det svarede til P. Madsens – trods alt – undskyldende momenter og til biskop Kochs ord før Arboe Rasmussen-sagen, men i anledning af en artikel af ham (i Kirkeligt Udvalg): »Man bør tage hensyn til retningen, i hvilken hans udvikling går.«

– 1913 blussede sagen op på ny. »Arboe Rasmussen søger Vaalse på Lolland, det eneste sogn, som måske vil have ham. Ministeriet sendte *ikke* hans ansøgning med, fordi biskoppen ikke anbefalede den. Men nu har menighedsrådet med 3 stemmer af 4 anmodet om at få hans ansøgning tilsendt. Dette mener jeg skal ske, thi ministeriet skal ikke her sætte sig til dommer. Imidlertid vil biskop Wegener, der er økonomisk uafhængig, rimeligvis gøre sagen til et kabinets-spørgsmål, så kommer hele sagen op igen, og det kan let føre til en stor kirkelig strid, som jeg vil være glad ved at kunne undgå... når jeg alligevel ikke skal fortsætte, så må de andre overtage denne vanskelige affære.« Morten Pontoppidan har skrevet en artikel i »København« om sagen, hvor han med flere kræver, at sagen bringes for domstolene, for at det uløselige spørgsmål om lærefriheden i folkekirken kan afgøres.

Jacob gik af. Hans efterfølger S. Keiser-Nielsen løste spørgsmålet ved, at biskop A. S. Poulsen beholdt tilsynet med Arboe Rasmussen, selv om hans kald lå på Lolland. – Flytningen blev ikke lykkelig for Arboe Rasmussen. 3 år efter tog han selv sin afsked.

Det var en uriaspost at blive stillet på at være kultusminister i mi-

nisteriet Berntsen, fordi venstre kirkepolitisk var delt. Der havde vel ikke været nogen levebrødspolitikere, som ville vove pelsen på den plads. Berntsen var venstregrundtvigianer, – men på den anden side stod J. C., som trods Albertisagen og rigsretten ubestridt var venstres stærkeste mand. Da ministeriet Berntsen måtte gå af, var splittelsen så stor, at mange – og Jacob med dem, – sagde: Det er Appels skyld.

Modsætningen mellem de to grupper kom af deres indstilling til en kirkeforfatning, og den ville blive forstærket, fordi menighedsrådsloven fra 1903 var udløbet, så Jacobs første opgave ville være at udforme en ny menighedsrådslov. – Det var et gammelt stridspunkt, også inden for grundtvigianismen, helt fra systemskiftets tid. »Højregrundtvigianernes« førstemænd, biskop Th. Skat Rørdam og prof. Fr. Nielsen, arbejdede for en kirkeforfatning som »værn mod demokratiet«. Efter det grundtvigske møde i Odense 1906 mod et juridisk forment præsteløfte gik de sammen med Kirkeligt Centrum og en del af Indre Mission i arbejdet for en kirkeforfatning.

J. C. havde været med til den parlamentariske sejr 1901. Han ville også have demokrati i kirken, men sådan, at det førte til en rolig udvikling henimod en kirkeforfatning, adskillelse mellem stat og kirke. Han kunne derfor arbejde sammen med højregrundtvigianerne. Den første opgave måtte blive at få alle kirkeligt interesserede til at arbejde sammen, og at aktivere dem ved at give dem opgaver. Hans kirkelove kom derved til at virke som frihedslove: Folkekirkens præster får adgang til at prædike og vikariere i fri menigheder, og fri-menighederne måtte bruge sognekirkerne. Sognene fik – ad administrativ vej – præstevalg, og lægmændene fik i menighedsrådet økonomiske og administrative opgaver. Alt skulle samles om kirken som sognets midtpunkt, og »sognet« var alle dets folkekirkelige medlemmer, kirkelige som ukirkelige. Alt skulle ske demokratisk.

Venstregrundtvigianerne, også kaldet »de folkelige grundtvigianere«, så rødt, når man nævnte ordet kirkeforfatning. Var J. C.s hovedord demokrati, var deres frihed. De holdt på, med Morten Larsen som den ivrigste talsmand, at folkekirken var en borgerlig indretning, som burde rumme alle protestantiske samfund, altså »den tålsomme folkekirke«. Men »kirkens røst« kunne den aldrig blive, den høres ikke i »sognet«, men menigheden, som selv bør vælge

præst og bisp, mænd, som de kender og har tillid til. Et andet hovedpunkt var angsten for, at det »åndelige« skal bruges juridisk. Derfor er de imod, at præsterne skal aflægge et løfte, hvor de juridisk bindes af trosbekendelsen. 1906 vedtog man i Kirkeligt Udvalg forfatningsforslaget, men 3 missionsmænd + de grundtvigske stemte imod. Kirkeforfatningsforslaget kom imidlertid aldrig for i rigsdagen, man fik andet at tænke på: Forsvarssagen, Albertisagen og rigsretten.

Det havde vist sig, at man ikke kunne undvære menighedsrådene. Grunden til den frisindede kirkelige lovgivning havde J. C. lagt, nu var spørgsmålet, om man kunne dreje retningen så meget, at målet, man styrede efter, ikke var kirkeforfatning, men »den tålsomme folkekirke«.

Det blev tre vanskelige år, til menighedsrådsloven af 1912 var vedtaget. Jacob måtte sande, at »frænde er frænde værst«. Overfor de andre partier gik det godt, ja, personlig havde han et meget fint forhold til dem, selv hans ærkemodstander, Højres fører i landstinget, grev C. C. Holstein-Holsteinborg, som behandler ham høvent og uforskammet i tinget, men bagefter siger (21. januar 1911): »De må endelig ikke tro, det var personlig ment, jeg har intet horn i siden på Dem, tværtimod. Og når vi nu taler på tomandshånd, så skal jeg sige Dem, at hvis jeg ikke havde talt, sådan, var der ikke blevet sjov i gaden«. En tid efter var det galt igen (9. marts): »Holstein gik atter på med en stor tale, hvori han ville forpagte al alvorren, og han havde følelse af ansvar, hvad vi andre ikke havde. Jeg måtte give ham en drøj tilrettevisning, som gjorde ikke liden virkning«. Og 16. marts: »Du må ikke tro, at jeg og Holstein er noget usikre personlig, men vi var jo meget skarpe begge to, mere end nødvendigt var. Hans sidste forsøg med at minde mig om min tidligere lærervirksomhed, svarede jeg slet ikke på. Ellers havde jo »lægprædikanten« været let at håndtere. Men jeg holdt mig fra personligheder.«

Personligt venskab havde han fra ungdommen til Lars Dinesen, som ofte opmuntrede ham, og til provst Fr. Petersen, som han besøgte på færørens.

Men modsætningen til højre var stærk. 7. marts 1912 klager Jacob: »Det er meningsløst at spille tid og kræfter på denne evige

strid med ukirkelige højremænd om kirkelige ting. Egentlig er sagen komisk. De herrer, som intet forhold har til kirken, optræder som dens forsvarer sammen med Socialdemokratiet over for regeringens dog mere kristelige parti. (12.4.13:) »I aftes var jeg sammen med Holstein hos udenrigsministeren. Vi kom meget venskabeligt ud af det og fik talt ud om hele situationen. Han mødte elegant klædt og havde endog kulørte strømper på, og han lod vinen og maden vederfares retfærdighed. Intet spor af pietisten. Hans udlægning gik ud på, at sagen nu var politisk, åndeligt var vi vel ikke så uenige. Men han var talsmand og repræsentant for den konservative idé, og til den hørte det, at det gik ikke an, at slette garantien (til valgret og valgbarhed) eller gå bort fra, at det ikke måtte overlades til menighedernes afgørelse, om der skulle en overbygning til i form af en kirke-dag. Det ville landstinget være medbestemmende i, det skulle afgøre, hvem der skulle sidde i en sådan repræsentation... Med andre ord: det er rent og skært et politisk spørgsmål.«

Sådan var det ikke for Jacob. Hans kamp for frihed i kirke og skole var mere end politisk, den hørte sammen med hans dybeste interesser.

Mellem de radikale havde han af personlige venner kun A. Th. Grønberg, men partiet støttede ham ofte. Da han havde forelagt menighedsrådsloven udtalte Grønberg 16. november 1910, partiets tilid til ham: at vi ingen kirkeforfatning fik. (23.11.10:) »Jeg er næsten bange for, at de radikale slår mig ihjel (med deres ros), det er over alle grænser, og de har vist til hensigt at drive en kile ind mellem J. C. og mig. (27.11.:) Jeg tror ikke, det har været behageligt hverken for Klaus Berntsen eller J. C., at oppositionen tog så venligt imod mig. Der mærkes, synes jeg, en vis kølighed over for forslagene fra deres side. I udvalget om menighedsrådsloven er flertallet mere radikalt end jeg, ændringerne vil derfor blive til den side«. (20.4.11:) »De er så venlige at sige, at det er af hensyn til mig. Det kreperer venstre lidt. »Politiken«s kirkelige journalist, pastor Henning Jensen, der 1885 var blevet afsat for politisk virksomhed, besøgte mig i dag. Han var ganske af min ening i de kirkepolitiske sager. Han er en gammel grundtvigianer, og det var en fornøjelse at høre hans forargelse over, at det, som begyndte i ånd, ender i bogstavtrældom.«

F. J. Borgbjerg var socialdemokraternes ordfører. (16.11.10:) »Også han var alt for anerkendende. Det vil berede loven store vanskeligheder i landstinget.« (15.11:) »Borgbjerg holdt Askovadressen af 1881 op for mig, og jeg måtte gennemgå den punkt for punkt for at godtgøre og med kendsgerninger påvise, at den af J. C. og hans parti fulgte kirkepolitik havde virksomt berørt alle 8 punkter af Askovadressen.« Det kunne gå så vidt som (10.3.12:) »Du har måske set, at jeg i lørdags kom til at stå sammen med de radikale og socialdemokraterne imod venstres ordfører, skønt denne i virkeligheden var enig med mig, men af partihensyn ikke tonede rent flag.«

Man kan næsten sige, at Jacob trods alle kampe i tinget følte en vis tryghed over for oppositionen. De *var* jo opposition, men i kirkepolitik ofte enige med ham. Det var over for sit eget parti, han kunne føle utryghed, og når han kom hjem fra tinget, udbød han: »Hvorfor er det altid mine egne, som angriber mig? Hvorfor skal det være de andre, som støtter mig?« Han følte sig absolut som hørende til venstrepartiet, men i kirkepolitik på dets yderste venstrefløj.

Han vidste på forhånd, at vanskelighederne ville komme fra J. C. Men det begyndte godt. Dagen efter sin tiltrædelse aflagde han visit hos J. C. og blev venligt modtaget. Og da Jacob havde forelagt menighedsrådsloven 14. oktober 1910, »kom J. C. hen over salen og lykønskede mig og takkede mig. Det er mærkeligt, at J. C. kan se så frisindet på ændringer i hans eget værk, ændringer, som ikke er uvæsentlige. I redaktørmødet dagen efter udtalte J. C. atter sin udelte tilslutning til mig. Han erklærede . . . at han bad redaktørerne gøre mine ord til hans.« Alligevel lyder det fra mange sider: Pas på! J. C. venter bare på en lejlighed til at falde dig i ryggen. Først gik det imidlertid modsat: »De vil benytte min tale til et angreb på min kære J. C. Han skal have hele sin fortid på tallerkenen. Bare det ikke går sådan, at J. C. bliver mere frisindet end jeg!« Som ordfører sagde J. C.: »Ja, det er den gode fortsættelse af, hvad jeg selv har begyndt. Det er meget, J. C. kan!« Også som formand i finansudvalget var J. C. loyal over for Jacob. En embedsmand prøvede at gå bagvejen til finansudvalgsformanden, så Jacob måtte meddele ham, at ministeriets funktionærer intet havde at forhandle med finansudvalgets formand om, hvad angår det embedsmæs-

sige. Jacob fortalte det straks til J. C., som svarede »at sådan ville han også have taget sagen.«

Det så altså lovende ud for Jacob og hans »kære J. C.«. – Men alle advarer. Selv kronprinsen spørger: »Når venter De, J. C. giver Dem stålet?« J. C. er meget mærkelig at blive klog på. På den ene side vil han med vold og magt have loven igennem, skønt han ved, at Jacob ikke vil gå med til det mindste i retning af kirkeforfatning, – samtidig har han mange indvendinger, bl.a. om garantierne ved valgret og valgbarhed til menighedsrådet. 24. april 1911 faldt menighedsrådsloven, og Jacob skriver: »Jeg kan ikke frigøre mig fra tanken om, at J. C. har lidt hånd i hanke med sagen.«

Da de mødes igen om efteråret siger J. C. imidlertid: »De tror da ikke på, at jeg vil Dem til livs?« og J. C. vil under den ny samling stå sammen med Jacob. Alligevel murrer det stadig. J. C. har mange forhandlinger med »sine nærmeste«, så Jacob mener, at han nok slutter sådan: Appel kan ikke vise udvej af den vanskelige situation, altså må vi have en ny kultusminister.

17. november 1911 forelagde Jacob menighedsrådsloven for 2. gang, og grev Holstein fremsatte et kirkeforfatningsforslag. »Nu skal vi se, om J. C. står bag. I så fald vil jeg ikke betænke mig på at sætte hårdt mod hårdt.« Men J. C. erklærer, at han intet forlanger ud over menighedsrådsloven. (12.12.11:) »Han er så mild og venlig. Måske han alligevel venter at fange eller vende mig. Men det går ikke.«

En af J. C.s ivrigste tilhængere, redaktør Jørgen Petersen, »Fyns Tidende«, udspræde, at loven ikke ville blive gennemført, da Askov forlangte Appel hjem. Dertil føjede J. C., at det kunne partiet ikke gøre noget ved. Det var jo ikke partiet, som skulle bestemme om ministeren skulle gå, det måtte han selv og hans kolleger om. Han støttede altså J. Petersen. Han sluttede dog partimødet med at sige: »Jeg håber ikke, at denne episode skal bringe uro i partiet.« Men Jacob føler nu, at »en ny epoke« er indledet. »Det er klart, at J. C. vil modarbejde mig. Jeg må være på min post. Han har milde øjne, men måske er dolken i ærmet.« (9.2.12:) »Striden vil komme. Men nu får det briste eller bære. Jeg er vel i kraft og jeg er rolig, men nægter ikke, at jeg er stridslysten. Ti det er altså sammen så uldent og halmet, at jeg egentlig gerne ser et opgør, så får vi se,

hvordan flertallet i venstre står. Der er alligevel mange, der ikke gerne ser mig kastet bort ti jeg har været besindig, – men jeg har jo et standpunkt.«

Imidlertid gik det bedre end ventet. (10.3.12:) »J. C. har været meget flink og rar, han tilbød mig endog i formiddags, at hvis loven skulle være blevet standset, ville han forelægge mit forslag privat i Folketinget. Det betyder, at han foreløbig har givet sig på afgørende punkter, nemlig (kirke)forfatningen og trosbekendelsen som juridisk bindende i præsteløftet.« Da man kan se, at loven ved venstre, frikonservative og socialdemokrater vil gå igennem, lykønsker J. C. (18.3.12:) »skønt det egentlig er et nederlag for ham. Han er så venlig. Ligeftrem elskværdig.«

Christian 10. fulgte nøje med i de kirkelige spørgsmål. Da Jacob 19. juli 1912 refererede for kongen de foreslåede ny ritualer for dåb, nadver og brudevielse, udtalte kongen: »... at det altid nøje måtte overvejes, når der foretages ændringer i de kirkelige ritualer, idet hver enkelt i de kirkelige udtryk, kendt fra barndommen af, havde dyrebare minder. Navnlig bør aldrig noget af det væsentlige ændres, såsom det, der angår Kristi underfulde undfangelse og komme til verden. Men hvad her foreslås, berører jo ej heller dette afgørende punkt.

Ministerens bemærkede til Hans Majestæt Kongens ord, at det foreliggende forslag ikke på noget punkt bryder med den danske folkekirkens traditioner, men der imødekommes et i kirkelige kredse og blandt mange præster levende ønske om gennem et nyt udvalg fra den hellige skrift at give de kirkelige handlinger et mere højtideligt præg. Hans Majestæt Kongen udtalte, at ministerens bemærkninger var i overensstemmelse med kongens egen opfattelse af de foreliggende forslag, og Hans Majestæt autoriserede derpå disse. (Statsrådsreferat.)

Loven blev stadfæstet 10. maj 1912. Nogle dage før var der ministermiddag, og den var i den bedste stemning. J. C. sagde: »Min tid er ikke endnu. Der er ingen stor sag, der kalder på mig. Finansministeren og kultusministeren har jo de sager, der i øjeblikket betyder noget. Lad os ønske dem lykke til at bære værdigheden.«

1913 blev grundlovssagen afgørende for ministeriet. Ved den lej-

lighed forstod Jacob slet ikke J. C. Der syntes han, »ræven« for alvor kom frem.

Jacob var ikke tilfreds med menighedsrådsloven og syntes, at han ikke med den havde nået andet end at forhindre, at en kirkeforfatning var kommet nærmere. En lille lov fra 1911 var han derimod glad for, den tillod frimenighedspræster at holde fuld gudstjeneste i sognekirkerne, når sognepræst og bisp tillod det. Men det var menighedsrådsloven, som tog tid og kræfter i de to første år. Alt andet var småting for sindet. Han opnåede da også, at det blev lettere at optages på den kirkelige valgliste, og at de valgte medlemmers erklæring bliver mindre juridisk, men mere personlig, og at rådet selv vælger sin formand. Menighedsrådets deltagelse i præstevalget blev tydeligere bestemt.

Også præsteløftet fik en mindre juridisk og en mere personlig karakter. »For det gælder jo åndeligt liv.« Jacobs syn på den tålsomme folkekirke var jo den enkeltes frihed og ansvar i åndelige ting – under den fælles folkekirke.

1915 udarbejdede Ostenfeld og Jacob en ny Askovadresse, et forslag fra valgmenighedernes side på at løse en vanskelighed i dansk kirkeliv, uden at sagen skulle komme for domstolene. Den drejer sig om stiftsbåndsløsning og større ritualfrihed. Hovedsynspunktet er, at staten skal have så lidt som muligt at gøre med de åndelige afgørelser, at biskoppernes gerning blev bestemt som en åndelig gerning, og at de enkelte menigheder skal have stor, men ikke ubegrænset frihed til at indrette sig inden for folkekirken. – Men der kom ikke noget ud af adressen.

Havde Jacob så rygdækning i de grundtvigske kredse, når det gjaldt? Det er vel altid svært for et parti eller en retning, når de får en minister ind af deres egen farve, at forstå, at han ikke kan – og helst omgående – gennemføre deres ønsker. Kan han nå et skridt frem i den rigtige retning, må man være glad for det. Morten Larsen er den, Jacob er mest spændt på. Han sætter ham meget højt og rådfører sig ofte med ham, men Morten Larsen lægger ikke fingrene imellem, hvis det, Jacob kan nå, ikke tilfredsstillen ham. (21.4.11:) »Morten Larsen besøgte mig i dag. Han ville jo helst have menighedsrådsloven forkastet. Han betroede mig, at han og hans menig-

hed har besluttet at gå ud af folkekirken, hvis Arboe Rasmussen afsættes. Jeg var ikke ganske klar over, om Morten Larsen ønskede at få denne lejlighed til at echappere eller ej. Men i min ministertid får han den ikke.« – Da menighedsrådsloven blev forelagt 2. gang, »var han mere rar«. (22.11.11:) »I den grundtvigske lejr står det småt til. I onsdags holdt alle de grundtvigske præster på Sjælland møde. P. M. Larsen foreslog en tilslutning til mig, men så godt som ingen sluttede sig til. Ja, det er ikke morsomt.« I Odense blev der holdt et stort møde. »Morten Larsen har besøgt mig. Han er mere tam. Odensemødet var ikke så strålende. Desværre har »Fyns Tidende« ret i, at mange er utilfredse med M. Larsen og Begtrup. Dette Odensemøde vil ikke virke godt i kirkepolitikken. »Sorø Amtstidende« er blidere.«

Personlig var der nok tre grundtvigske præster som – foruden de private Askovvenner, – betød mest for Jacob. Han nærer en dyb ærbødighed for dem som personligheder, og det gjorde ingen skår deri, om de var modstandere på visse punkter. Som helt ung var han tilfældigvis med til et møde, hvor Morten Pontoppidan talte. Indholdet af talen glemte han, men aldrig indtrykket af personligheden. Pontoppidan blev nemlig kritiseret, men »han hævdede mandigt, at når han talte ud af det, der levede i hans hjerte, så forlangte han, at man skulle forstå, at det var ud fra den største livsvirkelighed, han kendte, og ikke fra et mere eller mindre fantasisyn, han gav sit vidnesbyrd. Han var en fribåren mand, der tænkte og følte ædelt og stod på det, som var ret. Hans tale var båret af den alvor, der har sit udspring i kærlighed til og tro på, hvad han førte frem«. Det blev netop Jacobs krav til den, der fører ordet, først og fremmest til sig selv.

Mærkeligt nok blev det også Pontoppidan, som gav ham hjælp på det sidste. Pontoppidan var 80, og Jacob var lammet. Det var naturligt, at de måtte tale om døden. Og Pontoppidan sagde: »Mange mennesker er jo ængstelige for døden . . . Jeg er ikke bange for døden på den måde, at så er det forbi med livet. Jeg har den tro, at når jeg bliver taget bort, så tager Jesus mig ved hånden, og så går vi ind for ret at leve.« Han stod i sandhed i håbets port og sang sin ungdoms sang. (Højskl.bl.2.10.31).

Morten Larsen var en ganske anden natur, og forholdet til ham

måtte blive anderledes. Han var ild og lue, men det, de kæmpede for, var det samme, selv om Morten Larsen ikke kunne gå ind på politikerens langsomhed. Det kunne gnistre imellem dem som engang oppe i ministeriet, hvor Morten Larsen i sin vrede udslyngede: De er en koleriker – og Jacob rapt svarede: Og De er en fanatiker! Men de var lige gode venner bagefter, og der var ingen, Jacob længtes så meget efter et opmuntrende ord fra, når der var noget galt.

Otto Møller var den, han læste og læste. Hans bøger hørte med på skrivebordet. – I en tale ved Askov Valgmenigheds 25 års fest 1924 omtalte Jacob, at Møller engang havde brugt billedet om dem på livets vej, det er dem, siger han, som lider ilde, er trængende, fattige, sørgende, hungrende, dem, der er syge og trængende til råd. – Ja, det er rigtigt, det må til. Sådan er vi mennesker stillet, at vi er af naturen syge og trænger til råd, er fattige, hungrende og kommer først ret til live, når budskabet om Guds gjorte store gerning til menneskers frelse modtages, når evangeliet, kristendommen, der bringer os det afgørende tilbud om frelse fra al vor synd og trængsel, kommer til os – det tilbud, der svarer til, hvad Otto Møller kalder »vor dybeste, almenmenneskelige trang«. Men er det ikke det, som vi også har udtrykt i det kendte ord: Menneske først og kristen så. Otto Møller siger, at »derfor er også alle på livets vej, alle, som elsker livet, kendelige på deres trang«.

De, der elsker livet, er på livets vej. De begærer evigt liv, og det gør de kun, når de ikke har det som jøderne, som Paulus ikke kunne tale til, fordi de ikke agtede sig værdige til det evige liv. Trangen dertil og kravet om at få del i dette giver en sand erkendelse af, at synd og skyld er de store hindringer for ethvert menneske. Er livsbegæret sandt og dybt, så kommer den tid, da et menneske lider ilde, er fattigt, sørgende og hungtigt, og da kan et menneskehjerte tage imod evangeliet, imod budskabet om Guds gerning til menneskers frelse trods synd og skyld.

Jacobs nordiske indstilling ses af hans tale ved det nordiske højskolemøde i Hertadalen 1. september 1912. Den sluttede således: »Mange har ment, at med 64 trådte den nordiske bevægelse skuffet og hæmmet tilbage. Men mange forbindelser er knyttet siden. På næsten alle områder er fællesarbejder i gang. I videnskab – lovgivning – også

folkeoplysning. Men med selve fællesfølelsen er det småt, endda der ligger en følelse bag hos os alle.

Denne følelse skal vækkes og styrkes. Vi trænger mere til den nu end nogen tid. Forskellighederne skal gøre os rige. Og på folkeopdragelsens område er det nu bedre tider. Sprogene går ikke sammen, – men det betyder jo ikke adskillelse. Grundtvig ønskede nordmændene deres eget sprog, derved kommer ejendommelighederne frem. Folkesangene fra verdens forskellige egne bærer præg af, at det ikke er glæden, men sorgen, der har lært folkene at synge. Dette tunge, trykkede væsen vil først forsvinde, eftersom oplysningen som varme og lys trænger ind til masserne. Både lys og varme. Men det kommer an på oplysningens art, om den har varme med sig. Ved det første nordiske højskolemøde sagde Ullmann, at folkenes fremtid afhænger af, om kristendom og folkefrihed i forbindelse med en folkelig oplysning kan knyttes sammen. Oplysning er frigørelsens herligste frugt.

Nu bruger vi vel ikke så stærke ord. Men vi håber og tror dog det samme. Troen er en urolig ting. Men af den kommer dåden, arbejdet. Folkehøjskolen er en ungdomsskole, dansk, norsk, svensk. Når dette er nået, kan den fælles nordiske højskole komme, den med de største udsyn – skolen i Gøteborg.«

Hvad sorterede ikke dengang under Kultusministeriet? Hvor skulle en enkelt mand kunne skønne om alt dette! Nu kunsten. Jacob vidste meget godt, at det havde han ikke forstand på. Han holdt sig til Joakim Skovgaard, hvis dom han stolede på, men det var ikke altid så let, når andre berømte kunstnere så anderledes på sagen. Det blev akut, da brygger Jacobsen 1919 fik den idé at sætte spir på Frue kirke, som efter branden under englændernes bombardement var genopbygget i klassisk stil. Men byen manglede Frue spir i sin silhuet. Konsistorium tog imod gaver under meget højtidelige former.

(11.11.10:) »Jeg blev enig med Damkier om, at vi måtte sende en Ritzau ud, der kunne oplyse almenheden om, at det aldeles ikke ligger i konsistoriums magt at lade dette spir sætte på kirken, men at kultusministeriet er afgørende i denne sag. (12.11.:) Nu står København i brand! Den mægtige brygger klunser med sin pengemagt, – universitetet bliver ængsteligt – de arme kunstnere, som troede, at

sagen var afgjort og derfor mere eller mindre godmodigt har udtalt sig for spiret, er ilde stedt. (11.12. :) Der er 12 af akademirådets medlemmer, som har skrevet mod spiret, medens kun 10 har skrevet for spiret . . . Det mærkelige ved sagen er, at alle de arkitekter, der har udtalt sig om sagen, har indledet deres udtalelser med at erklære, at for kirkens skyld var det jo synd, men byen kan ikke være tjent med at sige nej til det dejlige spir, som vil pynte på byens silhuet. Jeg har over for denne kendsgerning gjort gældende, at så måtte den naturlige løsning være, at man fandt et andet sted at anbringe spiret på. Postyret bliver voldsomt! Men mange stiltfærdige ser mere ædrueligt på sagerne, f.eks. skriver overretssagfører H. Plockross privat: »Det rolige og stiltfærdige tårn på Frue kirke passer godt til de stiltfærdige omgivelser . . . I dette harmoniske hele vil man nu bryde ind for at give os et spir, som ingen har savnet, og hvis virkning ingen med sikkerhed kan beregne . . . der ligger i begejstringen for sagen noget af den for københavnerne glade gåen på, ja lyst til sjov i gaden, fremskyndet ved en lidet tiltalende agitation fra foreningen til hovedstadens forskønnelse . . . Jeg ved ikke, hvordan De stiller Dem til sagen, men hvis De har betæneligheder, kunne jeg misunde Dem magten til at sige veto. Dette vil måske fremkalde rabalder, men ved siden heraf vil et mere ædrueligt syn gøre sig gældende.« (11.12. :) »P. Madsen og stiftsprovst Paulli er imod spiret.« (15.11.10. :) Bryggeren har slidt ministeriets trapper, men ikke kommet over min dørtærskel. Han er en tølper, som jeg ikke kan fordrage. Alene af sine ved bajersk øl tjente penge vil han råde enevældigt. Det vil jeg ikke lade passere. (2.4.11. :) I morgen kommer brygger Jacobsen til mig. Du kan vel begribe, at det er noget sludder, at jeg skulle have nægtet ham en samtale. Forhåbentlig giver han en offentlig undskyldning . . . han er en forkælet og uvorn dreng, som er vant til at få sin vilje alle vegne og til alle tider. Vi kommer såmænd nok ud af det, der er ingen, der tror på, at jeg har behandlet ham mindre pænt. (3.4. :) I morges havde jeg så besøg af C. Jacobsen. Til at begynde med var det noget hedt, men det blev godt og gemytligt til sidst. Han var helt rørt. En meget komisk herre egentlig. Han spankulerede omkring som en hane på en mødding. Jeg lagde mig jo dit råd på sinde, at jeg måtte være rimelig mod ham i særdeleshed. Nå, jeg mener nu, at det er jeg altid.

I rigsdagen sagde A. C. Meyer til mig, at han ville ønske, min hånd var lige så fast, som min elskværdighed var stor.

Jacobsen var meget uforsigtig, så hans ven, teaterchef Weiss, havde møje med at klare sagerne for ham. Han måtte råde ham til at gøre undskyldninger. Overfor en del tyske journalister havde han offentligt udtalt sig sådan, at det måtte medføre en forespørgsel fra ministeriet. (29.9.10:) Jeg kaldte brygger Jacobsen op i ministeriet i dag. Han nægter rigtigheden af referatet og overroste mig, men jeg forlangte, han i aviserne skulle rette referatet. Nu får jeg et bevidnet udsagn om, hvad han sagde. Han er gal, tror jeg. Men det kneb for mig at holde alvoren. Snart var han stor på det, mest var han let at komme ud af det med. Han brølede som en gal mand, havde sin rose i munden – var latterlig. – Skriftligt svarede Jacobsen: »Jeg skal herved gentage, hvad jeg sagde til de tilstedeværende (på tysk): Dette billede forestiller Vor Frue kirke med det spir, som englænderne skød ned for lidt over 100 år siden. Jeg har tilbudt at bygge spiret op igen, og mine landsmænd er himmelglade, men kultusministeren (en tidligere skolelærer), (Schullehrer), vil ikke. Jeg tænkte derefter på, om jeg skulle forklare spirsagen nærmere og begyndte på at sige »ministeren«, men jeg betænkte mig og afbrød mig selv med at sige: Jeg vil ikke sige mere. Således lød ordene, hverken mere eller mindre.«

Engang da de mødtes ved taflet, kom Jacobsen hen og præsenterede sig for Jacob, med den bemærkning, at han vist ikke havde haft fornøjelsen at gøre hans bekendtskab før. Det var 4. gang, han »fik den fornøjelse«. Weiss fortæller det til Jacobsen, og Jacobsen skriver til Jacob: »Ja, det er virkelig fortvivlende – det er en arv efter min dog ellers ret normale far – at jeg ganske mangler evnen til at erindre et ansigt og personer. Det har bragt mig forbitrelse fra mange fremragende mænd, som jeg – ligesom her – ikke har genkendt. Min afdøde hustru, som jeg levede sammen med i en menneskealder, gik jeg forbi på gaden uden at ane, det var hende. For mine børn, som jeg naturligvis aldrig ser, er jeg til spot. Jeg beder Deres excellence tilgive mig. Jeg kan ikke sige som barnet, der skal have prygl: Jeg skal aldrig gøre det mere, thi jeg vil sikkert ikke genkende Dem næste gang.«

Rigsdagsudvalget frarådede spiret, men 21.7.11 blev spiret vedta-

get på betingelse af, at rigsdagen bevilger penge til vedligeholdelsen. 22.7. »I dag har jeg forelagt spirloven, men uden at anbefale spiret. J. C. sagde: Vi må jo i skikkelse se at få den sag ordnet. Og det har han ret i, den er jo kun lille i forhold til det øvrige. 12.12. Spirforhandlingerne bliver voldsomme. Intet af partierne vil bevilge penge til vedligeholdelse. Dermed er forslaget rent formelt faldet.«

Frue kirke fik intet spir. Pladsen beholdt sin rene, klassiske ro. En lille sag var blæst op til en stor sag, – det må vel have været »agurketid« for aviserne. Striden voldte ikke Jacob alvorlige bekymringer, selv om den var ubehagelig nok for en mand, der var ny i tøjet, og den tog tid og dermed kræfter.

Men det, han følte et alvorligt ansvar for og som kunne gå ham på nerverne, lå andre steder.

Det samme gjaldt teatret. Og her havde han ikke som på den bildende kunsts område en rådgiver, han helt stolede på. Der var store vanskeligheder på »Det kgl.«. Karl Mantzius vil være enedirektør, men kendte mænd fraråder. Bodil Ipsen, som alle eventuelle chefer kræver, kan ikke løses fra »Dagmar-teatret«. I januar 1913 går det hårdest til med mange deputationer. »Nu vil alle have Johannes Nielsen, som der har været så megen modstand mod. Man siger teaterchef Weiss er ikke stærk nok, – og han vil helst tilbage til ministeriet, men sådan, at han beholder teatret.« Det var på tale at få »Dagmar-teatret« tilknyttet »Det kgl.«, men Olaf Poulsen, N. Neiiendam, Peter Jerndorff, Holger Hofmann og Poul Nielsen kommer i audiens for at bede om, at planen ikke må virkeliggøres. – Endelig 18. marts 1913 er teatret ordnet. »Men nu kommer der nok en del vrøvl om det også. Det er som om jeg skal have prygl fra alle kanter.«

Der hører imidlertid også »letterere« pligter med. (23.3.11:) »Justitsministeren fik mig med for på embeds vegne at se et stykke på Nørrebrosteater, som en trup havde andraget om at måtte berejse Jylland med. Stykket hed: »Er der noget, som skal fortoldes?« Foruden justitsministeren og mig var departementschef Friis fra justitsministeriet med. Jeg håber, at vort besøg får til følge, at stykket bliver forbudt i provinsen. Jeg har indvilliget i at være til stede ved en forhandling med censor P. A. Rosenberg, – og han får en slem

røffel, der måske kan have til følge, at han går. Det er dog for galt, at purunge mænd og kvinder ser på alt dette frivole og liderlige væsen. Folk hylede som vilde dyr, når anstændighedens grænser absolut blev overtrådt. Hvem kan begribe, at voksne mennesker går derhen – og dog – der var fuldt af hæderlige borgere.

Anderledes med den politiske side af revyerne! Jacob beundrede Frederik Jensen ligesom tegneren Alfred Schmidt og morede sig hjerteligt, når det var ham, det gik ud over. Disse to kunstnere havde jo virkelig humor uden ond satire, de ville ikke skade deres »ofre«. Prof. Lindhardt minder om et tilfælde, som også hører til den tilstedeværende families uforglemmelige minder. Det var i anledning af de 5 bispekandidater 1922–23. Frederik Jensen sang en vise med omkvædet »hver ta'r sin« – og vender sig ved sidste vers imod Appel, som sad på første række: »Jeg ta'r min – du ta'r din – Appel sin! Det morede Jacob, – men han vendte sig om til sin søn og hviskede: bare det ikke kommer i avisen, så mor ser det, så bliver hun ked af det. Ingeborg delte ikke hans begejstring for Frederik Jensen.

Jacob satte Frederik 8. meget højt. Han syntes, han var det smukkeste eksempel på en konstitutionel konge. De kunne godt have modsatte meninger, men det gjorde intet skår i det gode forhold. Kongen kunne også opmuntre ham i vanskelige tider. (2.4.11:) »Ved statsrådstaflet udtrykte kongen uden anledning på ny sin anerkendelse af, at jeg havde bragt det store offer at tjene ham og fædrelandet i stedet for at blive hjemme i min påskønnede virksomhed. »Her er jo,« sagde han, »mange uvillige og uforstående mennesker. Men hils Deres frue fra os.«

1. marts 1912 skriver Jacob: »Kongen er ikke stærk. Han lider af en hjertesvaghed, forkalkning, og vi er meget ængstelige for de anfald af åndenød, som stadig melder sig, ja, som han selv fremkalder af ængstelse. Det ville være meget vanskeligt at miste ham nu.« 11.4.12: »I dag rejser kongen sydpå. Han så rask og kvik ud, men var urolig og nervøs, synes jeg. Det følger vist ofte med hjertesygdomme og blodprop, at der kommer ængstelse og usikkerhed. Hele familien rejste med. Nu er kronprinsen regent.«

Så kom budskabet om Frederik 8.s død. Sorgen var stor i rege-

ringen. Samarbejdet havde været så trygt. Men Christian 10. vandt ministrenes venskab ved den måde, hvorpå han modtog dødsbudskabet og overtog ansvaret. Kongen som ministrene ønskede, at samarbejdet kunne fortsætte på samme tillidsfulde måde.

Jacob fik også meget med Christian 10. at gøre. Blandt andet spørgsmålet om dronningens fødselsdag. Det var juleaften, – men så ville skolebørnene jo blive snydt for en fridag. Kongen ville gerne »give dronningen« en erstatning derfor. »Jeg har fået kongen til at gå ind på, at 15. juni – Dannebrogdagen – bliver fridag«.

En tur med kongen var altid velkommen. (30.1.13:) »Havde jeg ikke i telefonen fået bud om, at du var syg, ville denne dag have været en af de fornøjeligste, jeg har haft i København. Kl. 8 kørte vi af sted i kongens vogn, og majestæten lod mig blive inde hos sig i salonen, hvor vi var ene hele turen til Sorø. I den anledning bad jeg ham høre på en ret omfattende redegørelse for Sorøs historie, som han var meget interesseret i, og som han takkede mig meget for. I Sorø: amtmand, borgmester, rektor, våbenbrødre – militærmusik på banegården. Jeg kørte i kongens bil og måtte finde mig i, at den gamle og svagelige amtmand sad på bagsædet, idet kongen udtrykkelig sagde, at han ønskede, at jeg sad ved siden af ham. Vi var så til mange timer, spiste frokost, tarveligt og med elever og lærere. Kongen var i jakke. Ingen dekorationer. Altsammen med meget humor.« (31.5.13:) »I morges var jeg på en meget fornøjelig tur med kongen i en københavnsk kommuneskole, hvor der er rigtig fattige børn. Det gik meget fornøjeligt, og børnene glædede sig øjensynlig over det fine besøg. Kongen tog forstandigt på tingene.«

Med hensyn til skolelovene var der den vanskelighed, at Askov havde søgt om en udvidelse, så eleverne kunne gå der 3 vintre. Og der var netop en vigtig »sparekommission«. Men K. M. Klausen, socialdemokraternes leder i skolespørgsmål, sagde allerede 25. november 1910 til Jacob, at »m.h.t. Askov kunne der ikke spares, det var nøjsomme og arbejdsomme folk. Det glædede mig meget.« Men så sagde jeg: »Har De ikke lagt mærke til, at jeg i min betænkning i marts gjorde opmærksom på, at vi trænger til et nyt hus?« Jo, sagde han, det har jeg jo selv set. Klaus Berntsen er derimod vanskelig, – han er for gammelmoderat. Der må ikke ske noget på skolens område,

navnlig ikke for at sikre de fri skoler. Klaus mener, at det bedste værn, skolerne har, er præsterne. Jeg tror, loven er bedre.«

Men i højskolekredse har tanken om Sorø atter været fremme.⁶⁴ Jacob kommenterer: (7.1.11:) »Vi skal til Sorø. Ja, Gud hjælpe os, – hvor er mændene?« Men nu skal Sorø have ny rektor. Jacob vil helst have rektor Raaschou-Nielsen fra Herlufsholm. »Jeg tror, det var muligt at få ham til at gå ind på, at han måtte finde sig i, om der måske kunne blive anden brug for Sorø.« 25.11.11 er der imidlertid møde om Askov – Sorø. Alle medlemmer af styrelsen af højskolernes forening er enige om, »at i Askov skal udvidelsen være på den gamle grund og i den gamle æra«.

22. november havde Jacob drøftet Askovsagen med Klaus Bertsen og Neergaard. »De mente begge, at den burde fremmes. Og hvis spørgsmålet rejses fra højskolens side, ville der intet være i vejen for, at den blev taget for, mens jeg er minister. Hvis jeg kunne komme hjem med en sådan udvidelse, synes jeg, det både kunne være tilfredsstillende og smukt.«

Jacobs syn på de små højskoler kunne let få det til at se ud, som om han ville mele sin egen kage. »Hvad de små skoler angår, vil jeg kunne gå med til, at de nuværende ikke ødelægges, men for fremtiden må for ny skoler tallene sættes op, thi disse små, forkrøblede skoler kan intet udrette for det store tilskud.« Det lyder hårdt. Men Jacob mente, det var en umulig opgave for lederne at holde flere små skoler gående.

21. januar 1913 har det lysnet: »Højskoleloven lykkedes det mig at samle alle om, fuld enighed på alle punkter. Det gik over forventning i folketinget. Selv det yderste højre anbefalede Askov. Alt tegner så smukt, og jeg var måske noget overmodig. Man sagde mig: Kun De ville kunne få en sådan bevilling og en sådan behandling. – Der er fart over sagerne. Gamle Lars Dinesen har allerede konfereret med sine fæller i landstinget. Men her mærkes tydelig en forstemning over, at Askovbevillingen gik så glat. Det gamle højre er mig ikke uvenlig stemt personlig, Holstein er urimelig elskværdig i disse dage, han vil uafsladelig samtale. Lad os nu være glade ved, at skolen har folkestyrets yndest i øjeblikket. Rigsdagsmændene er fulde af ros over dig. Gang på gang berømmes din tale og din hele optræden. Det er med andre ord gået langt over forventning.«

31. januar 1913 meddeles: »Jeg har oplevet noget mærkeligt. Pedersen-Nyskov⁶⁵ meddelte mig, at hele udvalget enstemmigt var gået med til forslaget om Askov, og at man var enige om, at for fremtiden skulle Askov ikke på finansloven, men på højskoleloven. Det er næsten mere, end jeg i min vildeste fantasi havde turdet vente, og det viser både venlige tanker mod Askov og mod mig . . . Hvad vi har foretaget os, kan jeg gøre med god samvittighed. Kongen var meget venlig imod mig. Du kan være ganske rolig.«

Højskoleloven blev vedtaget d. 25. april 1913. Askov er altså igen udvidet.

Men så var der jo friskolerne! 13. januar 1912 skriver Jacob: »Hovedsagen for mig er jo egentlig de fri skoler, og mod dem har der ikke rejst sig nogen indvending.« L. Rasmussen, Ringe, gik til J. C., der betroede ham, at han og jeg egentlig, når det gjaldt kirke- og skole-spørgsmål, var enige. Nå, hvorfor ikke. Men det er så vanskeligt at forstå, når alle mener han har lagt sten i vejen for lovforslaget alt, hvad han kunne. – Det er skoletilsynet, som er det vanskelige punkt. J. C. trækker sagen endnu mere ud angående skoletilsynet. Nu har jeg ventet lige siden onsdag på at få sagen frem. Så meddeler J. C., at i morgen skal der ikke være noget møde i tinget. p.gr.a. solformørkelse!! 21.1.13. Skoletilsynsloven skal frem i landstinget. Deri omhandles også de fri skoler, som nu i øjeblikket ville kunne få en god stilling. Her bliver venstrepartiet en anstødssten, thi J. C. vil have inspektører, og flertallet af partiet vil have det gejstlige tilsyn bort.

Med hensyn til Færøerne havde han dog opnået i en anordning af 16. januar 1912 § 7, at »i enhver skole skal undervises i følgende fag: religion, dansk, færøsk, skønskrivning, regning, historie, geografi og sang. Efter nærmere bestemmelser i undervisningsplanen: Færøsk retskrivning . . . Der bør ved undervisningen lægges vægt på, at børnene, foruden at tilegne sig lærestoffet, lærer at forstå og tale det danske sprog, så de mundtligt kan gøre rede for det i skolefagene på dansk som på færøsk. Tilegnelsen af stoffet kan og bør, særlig for de yngre børns vedkommende lettes ved benyttelse af børnenes sædvanlige talesprog, færøsk.«

8. februar 1923 nåede Jacob et stykke videre. Biskoppen over Københavns stift bemyndiges til at autorisere den af provst for Færøerne Jacob Dahl og højskoleforstander Simon av Skarði foretagne oversættelse af salmer til færøsk til benyttelse på færøerne, når de er trykt, dog at indførelsen af salmerne er afhængig af, om præst og menighed er enige derom.

I foråret 1913 står det hele i brand: Forsvarssagen og grundlovssagen. Først gælder det Københavns befæstning. Men som Jacob skriver 8. februar 1913: »Sagen er jo, at Københavns fæstning slet ikke kan udholde en belejring, dertil ligger den med det mindre skyts for nær ved byen. Fæstningen har desuden ikke ét, men 20 huller. Neergaard erkendte dette allerede 1909.11.2. I dette øjeblik går det store møde for sig i koncertpalæet. Der er med kongens tilslutning ingen ministre. V. Rørdam og Harald Nielsen har besudlet os i den grad, at vi ikke uden at miste selvagtelsen kunne gå til festen. Kongen havde forud givet tilsagn, men har af yderste evne søgt at hindre, at de to mænd kom til at tale. V. Rørdam taler nok ej heller, men Harald Nielsen kunne ikke erstattes, man har nok forgæves henvendt sig til en række mænd. Dette, at kongen går med, men ministeriet ikke, vil blive meget omtalt. Her er en sådan bevægelse, at man ikke ved, hvad dagen vil bringe. Provst Fenger skal i søndags have hudflettet os på prædikestolen. 12.2. Provst Fenger kommer i morgen for at gøre en undskyldning, så det er privat endt. Han skal være på vej til at komme til erkendelse af, at han har udtalt sig uforsvarligt, så jeg håber at kunne undgå, at han sættes under tiltale. Det er en kedelig historie at kneble selv de usømmelige ord med magt. Klaus Berntsen er meget vred, men jeg vil nødig til sagsanlæg. Troede man for alvor, at det betød noget med fæstningen for landets sikring, måtte selvsagt alt sættes ind på at styrke den. Sagen er vel den, at ingen tror på, at en belejring af København er tænkelig. Det er jo ikke så, at det andre steder er sin hovedstad, man lægger fæstninger om, – så folkerige byer er de aller vanskeligste at holde under en krig.«

I april er der en stor forsvarsdebat i landstinget, dog til regeringens fordel. Men det tager på Kl. Berntsen. J. C. skåner ham ikke. De voldsomme angreb piner selvsagt.

Samtidig med forsvarsdebatten ramtes Jacob af det værste angreb, han kom ud for som minister. Professor Vilhelm Østergaard havde udgivet en bog, som var blevet autoriseret som skolebog.⁶⁶ Det var professor N. A. Larsen, som havde ansvaret for, hvilke bøger der blev autoriserede, det havde ministeren intet med at gøre, – men han var jo N. A. Larsens overordnede og måtte derfor stå for skud. 9. januar 1913: »Hvordan det kan gå til, at »København« også vil bruge det middel til at komme regeringen til livs, forstår jeg ikke. Sagen er meget simpel: der står en række uforsigtigt formede ting i Østergaards bog om forholdet mellem Sønderjylland og Danmark, og der er faktisk urigtige ting derimellem. Nu finder den tyske gesandt de vovede steder og gør opmærksom på sagen. Udenrigsministeren gør mig opmærksom på den, og jeg finder som han, at det er at beklage, at der i bogen findes udtryk, som kan mistydes, og det må der ikke være, når bogen er anbefalet af ministeriet. Derfor gjorde jeg professor Larsen opmærksom derpå, og dette blev meddelt udenrigsministeriet. – Hvordan det nu er kommet til »København«s kundskab er der ingen, som forstår. Enten må det være fra udenrigsministeriet, fra kultusministeriet eller fra den tyske gesandt. – I øjeblikket er jeg nærmest tilbøjelig til at tro, at det må være en eller anden medhjælper, som den tyske gesandt har, og som vil skade ministeriet. Men noget positivt til støtte for denne antagelse har jeg dog ikke. – Nu vil der komme en drøj tid, både i »København« og i de slesvigske blade. 11. januar 1913: Ja, nu går bølgerne højt. Aldrig havde jeg tænkt mig at jeg på dette punkt skulle blive overøst med uhumskheder. Højest når næsten Johs. Jørgensen, hvis stykke du vel har set i »Nationaltidende« for i aften. Men jeg kan ikke se, jeg har haft andet at gøre i realiteten. Om formen kunne have været bedre, det tør jeg ikke sige. Jeg er »en vanslægtet søn«, »en ordgyder, der ikke mener det ærligt i national henseende« o.s.v. Ja, der kan i en fart hvirvles smuds op om en. – Nå, med Guds hjælp kommer jeg og vi vel gennem dette. Men det svider i hjertet. H. P. Hanssen er forstående. Det må vel veje noget.«

I »Tilbageblik« IV s. 89 skriver H. P. Hanssen: »Der rettedes heftige angreb på kultusminister Jacob Appel. Til forsvar for ham skrev jeg i »Hejmdal«, at klagen var blevet behandlet efter den internationale rets regler, at en stat, henholdsvis dens embedsmænd, ikke

måtte blande sig i andre staters indre anliggender, og gav 2 eksempler fra Tyskland. I en anden artikel skrev jeg, at i stedet for at angribe danske myndigheder, burde man gøre hr. Bröckdorff Rantzau begribeligt, at man ikke fremmede et godt forhold mellem Danmark og Tyskland med en så smålig på posekiggeri bygget indblanding i indre danske anliggender. Angrebene på J. Appel fortsattes imidlertid og krænkede dybt . . . man krævede endog, at han skulle træde tilbage som kultusminister. Besindelsen vandt dog hurtigt overhånd. Mag. H. V. Clausen og professor H. F. Feilberg tog Appel varmt i forsvar, og da man søgte at udnytte affæren politisk, viste den konservative dr. H. L. Møller angrebene tilbage og erklærede, at ministeren ikke havde kunnet handle anderledes i det foreliggende tilfælde, mens den tidligere direktør i udenrigsministeriet, kammerherre Krag, udtalte sin forbavselse over den mangel på forståelse, der lå til grund for angrebene, som derefter ophørte.«

Christian 10. og dronning Alexandrine var i februar 1913 i Berlin, hvor Dannebrog i flere dage vajede over Brandenburgertor. Kejser Wilhelm betegner det som »Mit og regeringens ønske og faste vilje at pleje og udvikle forholdet mellem vore lande i gensidig interesse og til begge folks vel.«

»Jeg kan ikke sove for de mange angreb på mig. Endnu er jeg ikke »svimmel«, men jeg har det sådan, at jeg forstår, hvordan det må være at blive det. Ja, jeg må jo lære at forstå angrebene på mig. Der er ikke én, der har sendt mig et opmuntrende ord andre end du. Jeg føler mig isoleret. Men det er vel også forskyldt. Måske kommer jeg frem med en redegørelse, men den må være rolig og behersket. Men jeg ved ikke, om jeg har så meget tilhold i landet, at det nytter noget. Jeg må bære både ansvar og angreb. Mest ville det smerte mig, om man også hjemme gik imod mig. Lærerne især. V. Rørdams voldsomme angreb i dag i »København«, er ondartet, men meget uvirkeligt. Sådan ser det slet ikke ud . . . Men der vil jo altid i overmåde mange menneskers bevidsthed blive noget tilbage imod mig.«

Hvordan tog nu sønderjyderne på angrebene i skolebogssagen? 23. januar 1913 skriver Kristine Kloppenborg-Skrumsager: »Mon det ikke kan trøste dig at høre, at her i Københoved kan vi godt forstå Appel.« Kloppenborg, som netop i aviserne har kritiseret nogle danske højskoler, skriver 4. april 1913: »Du ved, at jeg fuldstændig bil-

liger din optræden i læsebogssagen... Højskolen i sin helhed er sund og god, og jeg venter mig meget af den endnu... For mig har I i Askov altid været dem, der bedst forstod vor sag, men de, som har været træge til at forstå, hvad eleverne fra Sønderjylland skulle skærpes til, må vækkes. Højskolen er Sønderjyllands stærkeste hjælper, og den er så stor, at den kan tåle et kritisk ord.«

H. P. Hanssen skriver: »Tror du ikke, jeg af hensyn til de i denne tid særlig oprørte bølger bør udsætte mine foredrag på skolen til henimod vinterskolens slutning. Efter min mening kunne regeringen ikke handle anderledes i læsebogssagen, end den gjorde. En anden sag er, om den ikke eftertrykkeligere end det hidtil er sket, bør gøre den tyske gesandt og dermed den tyske regering opmærksom på den uforsvarlige agitation mod Danmark, der drives af tyske embedsmænd og statsinstitutioner. Det ville jeg holde for rigtigt, – men det kan selvfølgelig bedre bedømmes i København. J. C. Christensens smukke ord i fjor om håbet, som vi nærer, har ikke været heldige. Der er ting, som politikerne altid bør tænke på, men som de helst aldrig skal tale om overfor offentligheden, og dertil hører under de nuværende forhold genforenings håbet. Det kan være trist, men således er det nu engang. Og i politikken er man nødt til at se virkeligheden, som den er, når man vil udrette noget.«

I marts 1914 taler H. P. Hanssen på skolen og skriver: »Det kunne måske være værd at prøve en slags samtaletime ved siden af foredragene, hvis der bliver tid til det. Jeg kunne da svare på spørgsmål vedrørende Nordslesvig eller Tyskland, som elever eller lærere havde lyst at høre min mening om.«

13. marts 1913 skrives: »Aage Friis meddeler, at der i dag holdes et nationalt møde af repræsentanter for »Kvindernes Forsvarsforening«, »Danmarksamfundet« og »Højres arbejder- og vælgerforening«. Programmet er: 1. Protest mod den tyske gesandt. 2. Fanetog til kongen, med anmodning om at tage et andet ministerium. 3. Protesttog til kultusministeren med fordring om at gå straks. – Mødet fik et stormende forløb. Punkt 1 og 2 opgaves, men 3 fastholdtes. Det er bogstaveligt sådan, at jorden brænder under mine fødder her i København. Jeg er vist omtrent lige så ilde anset i en del af borgerskabet, som J. C. var for nogle år siden. Løjerligt vil man nu fra samme side have J. C. frem. Ja, verden, din gunst ved jeg er dunst,

veksler som skyerne driver. – Det triste er, at man så let på dette punkt, hvor alle solemærker måtte tyde på, at jeg dog var ubestikkelig, så hurtigt og afgørende kan blive mistænkt. 14. januar 1913. Kongen var overmåde elskværdig og forstående, helt på min side efter hans udtryk at dømme. Han talte længe med mig om sønderjyske forhold. Han tilsagde mig sin tillid.«

16. januar 1913 hed det alarmerende: »Oberst Otto endte sin samtale med mig i går med at sige: Stemningen er så ophidset, at hvis der falder et skud, undrer det mig ikke. Nå, dette kan ikke tages for alvorligt.« – En aften, mens vi spiste middag, faldt der et brev gennem sprækken. Da vi fik det ind, viste det sig, at der lå en seddel deri: De bliver skudt i aften i teatret. Jacob så over på mig og sagde: »Ja, jeg går alligevel. Men du vil vel hellere blive hjemme?« Nej, jeg ville med, men sad jo på nåle hele aftenen. Men der skete intet.

Endelig kom der en hilsen fra – Morten Larsen. »Han har været så venlig at sende mig et par deltagende ord. Det er jeg taknemmelig for.« Han er den første, men senere kommer der hilsner fra lærerne Axelsen og J. Rasmussen. »Fru Høgsbro synes, jeg står så fortvivlet alene, ingen stiller sig ved min side. Klaus Berntsen er meget frimodig, men nu begynder fæstningsmusikken at spille op, særlig til ham. Man spekulerer på at styrte ministeriet, men om det lykkes ved jeg ikke endnu. Hvad skal de få i stedet?«

Interessen samler sig imidlertid nu mere om grundlovssagen, ministeriets vigtigste punkt på dagsordenen. 10. marts ser det ganske godt ud. »Højre spekulerer på at sige »stemmer ikke« til Venstres grundlovsforslag. Så skulle det altså blive vedtaget. Den norske statsminister Stang, højres fører,⁶⁷ kan ikke begribe, at Venstres grundlovsforslag her i Danmark synes radikalt, ligesom han nærmest synes, at regeringen måtte betragtes som en højreregering. 3. april stillede grev Mogens Frijs forslag om at standse grundlovsforslaget (i landstinget) og har fået vedtaget det med 33 stemmer mod 31. Rigsdagen vil nu blive sluttet så snart som muligt. På rigsdagen er alt i vildrede. 5. april. Jeg ville hellere have haft en opløsning straks, men de kloge hoveder mener, det er bedst, vi får nogle flere love gjort færdige. En ting ønsker jeg sagt, den nemlig, at hvis valget går regeringen imod, så trækker vi os tilbage. Jeg tror, en sådan udtalelse vil virke

samlende på regeringspartiets vælgere og måske kalde nogle af de radikale til Venstres valgurner.

12. april 1913 meddeles: »Stillingen er snart pinagtig for ministeriet, idet J. C. jo tydeligt har forkyndt, at han ikke tror på, at Venstre kan, og at han ikke ønsker, at Venstre skal gennemføre et så frisindet grundlovsforslag. Det er meget bedrøveligt, at venstre ikke kan stå sammen nu, hvor det gælder. Hertil kommer J. C.s lidet hensynsfulde artikler om Klaus Berntsen i Arendrupsagen.^{67a} – Det tager på Klaus Berntsen, der i forvejen er noget svækket af sukkersyge. Han ser ligefrem lidende ud. Ja, dette politiske urolige liv tager på kræfterne. 14. april 1913. En ting er sikkert: J. C. og hans fløj ønsker det nuværende ministerium bort, navnlig er de bange for, at vi ved det kommende valg skal samarbejde med de radikale og socialdemokraterne og derved sikre partiet flertal også efter valget. Det skal nu være så slemt, skønt J. C. selv i 1909 gjorde aftale om alle kredsene. Nu er det at forråde Venstre at gøre noget tilsvarende, skønt både de radikale og socialdemokraterne vil støtte Venstre i forsvarssagen. Mange mener, der er aftale mellem J. C. og grev Friis, men det tror jeg nu alligevel ikke. 16. april. Vi længes nu efter at vide, om vi er købt eller solgt. Egentlig tror jeg ikke, J. C. har flertal i partiet, men når det kommer til stykket har den gamle fører selvfølgelig megen indflydelse, og Klaus Berntsen er alligevel en fremmed fugl i venstre-reformpartiet. Vi skal om et øjeblik samles til middag hos Bülow sammen med Venstres bestyrelse. Det er, som om det gamle fjendskab til Klaus Berntsen er blevet levende fra J. C.s side. Luften ligefrem sitrer af rygter og formodninger. Men ét er sikkert: Ministeriet som sådant fortsætter ikke efter valget. Enten et nyt ministerium eller et rekonstrueret ministerium.«

»Efter landstingsmødet havde vi partimøde med stort opgør mellem Klaus Berntsen og J. C. Det faldt ud til vor fordel. J. C. gjorde grimme forsøg på at mistænkeliggøre Klaus Bentsen, men det lykkedes ikke. Han måtte til sidst udtale: Ingen ønsker et andet ministerium, men alle vil følge det. Venstres redaktører og ledere af Venstres organisationer hverken ville eller turde svigte. Mødet skiltes under énstemmig og ubetinget tilslutning til ministeriet og grundlovsforslaget. . . Du aner ikke, hvor det har taget på Klaus Berntsen med angrebene. Han så syg og dårlig ud, men dagen har hjulpet ham. Hans

fejl har været, at han har taget for stort hensyn til J. C. Denne mands politik i disse dage har nedsat ham i mit omdømme. Den har været giftig og ikke åben. – Ja, det har været bevægede dage. Jeg mærker det på trætheden. Jeg kan næsten ikke holde mine tanker sammen. –«

Valget 20. maj gik Venstre imod. 23. maj: »Jeg ønsker en rekonstruktion af ministeriet, men det volder vanskeligheder. J. C. vil absolut have et rent radikalt ministerium. Dette betyder, at der kommer store vanskeligheder for grundlovsforslaget. Rimeligvis går det i stå. 1. juni 1913. Jeg arbejder stadig på en sammenslutning, men det lykkes næppe. Værst er de personlige uforsonlige modsætninger. Men mange andre ting er også vanskelige. – Socialdemokraterne tillader sikkert ikke, at de radikale danner ministerium. Stemningen er for, at Klaus Berntsen fremdeles bliver chef. Men J. C. er jo stærk, og der er nogen mulighed for, at han kan standse det hele. 10. juni 1913: Stemningen for en samling i Venstre vokser rundt i landet. Måske der sker en henvendelse ude fra en af dagene. »København« er meget forbitret over min grundlovstale, som jo antyder en samling i Venstre. Jeg ønsker fremdeles dette og fortryder ikke, hvad jeg har sagt. Blot kunne jeg ønske, at man frit kunne tale ud. Men det må vente, til ministertiden er forbi. Hvad J. C. vil, aner ingen. Ministeriets demission er det eneste sikre. At slå de radikale og socialdemokraterne sammen, er urigtigt. De skulle tværtimod skilles.

12. juni 1913. Ministeriets demission er indgivet. Partimødet gik J. C. imod. Det blev vedtaget at samarbejde med de to andre partier m.h.t. rigsdagsformanden. J. C. anbefalede ikke at gøre det. I rigsdagen meddelte J. C., at han ikke ville vælges til formand. I aften var vi til et fornøjeligt taffel!

14. juni 1913. Kl. Berntsen er hos kongen. Kl. 8 ministermøde. Jeg bliver ikke impliceret i det kommende, hvad det end bliver. 15. juni 1913. Nu nærmer krisen sig sin slutning, og ministeriet Berntsens dage er ude. Venstre vil ikke kunne foretage sig noget uden at spaltes. J. C. har rejst sig i sin vælde. Egentlig er der ikke mange, der holder på ham, men de frygter ham. Han vil med vold og magt have de radikale til styret. Tanken er så, at dette parti skal løbe sig en staver i livet, og så skal der et nyt valg til, og så vil forholdene være anderledes: Højre vil så atter støtte venstre, så de kommer i flertal. Du ved, mit ønske går i retning af et (venstre-radikalt) blandingsmi-

nisterium. Men det had, der lyste ud af J. C.s og Zahles replikker, varsler ikke godt for et samarbejde. J. C. er den store hindring for en sammenslutning.

21. juni 1913. Nu har vi været hos kongen og fået vor afsked. Klaus Berntsen var ikke med. Han ligger jo syg. Kongen holdt en lille tale, takkede os for godt samarbejde og sagde et par ord til hver enkelt. Til mig sagde han, at han takkede mig for mit arbejde og ønskede lykke og velsignelse til arbejdet i Askov, og så tilføjede han: »De ved, at jeg ved lejlighed besøger Dem; De må ikke blive forundret, om min bil en dag holder i skolegården, og jeg vil ingen fest og ingen stads have, men jeg glæder mig meget til besøget.« Ja, jeg måtte jo sige majestæten tak, – men han kunne vist se på mig, at jeg ikke var særlig begejstret, thi han tilføjede: »Ja, jeg skal nok i telefonen lade Dem vide, når jeg er undervejs.« – Nå, den dag, den sorg.

Så vidt jeg kan forstå, er de radikale rede til at danne regering, trods deres stadige udtalelser om, at det nuværende ministerium vil fortsætte. – Mange tanker går gennem mit sind og hovede i dag, men nogen egentlig sorg føler jeg ikke. De afgørende forandringer stemmer jo altid til alvor.

Vi ministre har foreløbig sagt hinanden farvel. Jeg har talt med min eftermand, der jo blev Keiser-Nielsen. Bladene iaften har allerede gjort ministerpensionerne op og sætter mig til 6000. Det glæder mig, at man i morgen bliver nødt til at ændre dette, da jeg har kgl. resolution for, at jeg er den eneste, der kun tager den i loven fastsatte pension.« Jacob havde en sygelig angst for at tage mod penge som ikke var hævet enhver kritik. Han havde derfor heller ikke haft eller taget imod nogen »ben«.

1886 havde hans fader skrevet til ham: »Du skriver, at du kan ikke med noget af partierne helt igennem. Det tykkes mig heller ikke du skal, kære søn. Det kan jeg heller ikke. Men mit udgangspunkt er dette, at kampen i grunden står mellem frihedsånden og trældomsånden, den dansk-nordiske livsopfattelse og den romersk-tyske tankegang, og at i denne kamp er venstre i sin helhed dog på den rette side. Højres politik er helt forkastelig, Venstres såre mangelfuld, tit svulstig og skvaldrende, mit viel Geschrei und wenig Wolle. Men fremtiden ligger til venstre, – jeg ville gerne råde til at gå den lige vej gennem alle politiske hvirvelvinde, sandheden tro i kærlighed.«

Selv om ordene nu er andre, er dette – og blev ved at være – sønnens indstilling.

Jacob var gået ind i ministeriet som en forslidt mand. Han havde altid haft en dårlig fod og en dårlig mave, og dertil var kommet gigt og angina pectoris, som altid bringer ængstelse med sig. Brevene er da også stadig fulde af »jeg er så træt«, »jeg får ingen søvn«. Det var en træt mand, som hver aften vendte hjem til Vodroffsplads. Bil havde kultusministeren ikke dengang. Han kom med linie 8, rørende taknemmelig, hvis man hentede ham og fulgte ham hjem. Hverken Far eller Mor var sådan, at man kunne takke dem med ord. Man måtte gøre noget, sådan umærkeligt. Mor skulle altid have en lille broderet ting, når man kom hjem. Far skulle man simpelt hen være god imod, han skulle mærke vores kærlighed ved små umærkelige opmærksomheder. Han sagde heller ikke tak med ord, men jeg ved ingen, hos hvem man bedre kunne mærke taknemmeligheden. Når han havde fået sin middagsmad og sit hvil, sad han og arbejdede, hvis han ikke måtte af sted igen, – og det var en virkelig hjælp, hvis nogen af familien dukkede op, så der kunne blive en lille l'homme, hans som gamle Schrøders bedste sovemedicin. Egentligt »familieliv« blev der ikke tid til, skønt alle i huset var familiemedlemmer, men hver havde nok om ørerne, Far mest. Men blot det, at nogle af hans nærmeste var der, betød uhyre meget for ham.

Det sidste år blev uhyre opslidende. Og selv om han tog det roligt med alle angrebene, truselsbreve og protestmøder, der daglig hørte til under »skolebogssagen« og hans samvittighed var ren, tog det alligevel på ham. Allerede 24. januar 1912 skriver han: »Jeg længes nu hjem mere end nogensinde. Det er, som om jeg ikke er så fyldt af de mange ny opgaver. Jeg trænger til at komme i ro, til at arbejde med mere personlige værdier. I rigsdag og ministerium er det dog de ydre ting, det for en stor del drejer sig om.«

Det pinte ham, at det var for hans skyld, – kirkelovene og skolebogssagen – ministeriet tabte stemmer, så det måtte gå af. – Det er vel også sådan for enhver minister, at i den sidste tid, når han ved, det er ved at være forbi, har der hobet sig mange sager op, som må til side, før han forlader kommandobroen. Sådan også her. Så da han kom hjem var kræfterne udtømt.

I Askov lå huset i ét rod. På 3 måneder skulle hovedbygningen ombygges, der måtte fremmede arbejdere til, som bygmesteren ikke kendte og ikke kunne klare. De holdt en mand på udkig, når mester nærmede sig, og så gik det løs med hamren, men ellers var der stille. Det ærgrede Jacob ubeskriveligt og gik ham på nerverne. Men ombygningen blev da færdig, til vinterskolen skulle begynde. Mismodet var over ham, men det måtte ingen vide. Vinteren slæbte sig hen. Da jeg kom hjem til påske, stod dr. Teilmann på stationen og sagde: Du må rejse med din far endnu i nat til Schweiz, og I må ikke komme hjem, før han har det godt, og du må ikke lade ham være alene i den tid. – De kom af sted over hals og hoved. Det var det gamle mismod som havde taget magten fra Jacob.

Mismodet lå altid på lur – utilfredsheden med ham selv, – og gjorde ham urolig, søvnløs, skrækkelig pirrelig.

Men foråret 1914 tog mismodet overhånd og måtte gennemkæmpes. På hele rejsen var Jacob fuldkommen indesluttet, menneskesky, talte ikke et ord. Vi fandt et gammelt værtshus i Gstaad, hvor den store vintersæson var forbi og sommergæsterne endnu ikke på vej. Vi var de eneste »turister« i byen. Vi gik og gik, langsomt, mange timer hver dag i den friske bjergluft. Når vi var hjemme, sad vi i hver sin kurvestol med et lille bord imellem os. Jeg var i farten kommet af sted uden penge, så jeg måtte i lang tid nøjes med den eneste bog, jeg havde stukket til mig, 1. bind af Herders samlede værker i en ældgammel tysk udgave. Jacob spekulerede og røg. Der var noget, han selv måtte kæmpe sig igennem, man kunne kun hjælpe ham ved altid at være der. – Men den megen bevægelse, luften, den fuldkomne ro, virkede efterhånden. Det første glimt af interesse for denne verden viste sig en aften, da vi sad der med bordet imellem os. Vi fik om aftenen en te med cognac, som det var almindeligt der og godt at sove på. Og da Far tændte sin cigaret, rakte han uvilkårlig æsken over bordet. Jeg tog en cigaret og tændte den. Far betragtede mig lidt, så gled det første smil over hans ansigt. »Det troede jeg ikke du forstod dig på. Hvad mon Mor ville sige, hvis hun så os?« Nej, det var ikke så heldigt: cognac og tobak! Men der *var* altså tøbrud. Så kom Fars fødselsdag 23. april. Vi havde været der i 5 uger. Der kom mange hilsner, men navnlig én hilsen, der ligesom var svar på hans spekulationer. Det var fra Arnfred. Han skrev: »Det, der giver

freden, er ikke, at gerningen lykkes, for det råder vi alligevel ikke for, men at tro, at man står på den plads, hvor han, der råder, vil, at vi skal stå. Somme tider er det, som man klarere ser og forstår andres stilling end sin egen, og jeg kan ikke tvivle på, hvad der er Guds vilje med Dem. Vi unge trænger så meget til mænd, der blev opdraget af Gud gennem tvivlens skole mere, end dem, der gik den lettere vej gennem troens. Det, jeg må ønske Dem, er, at De må nå til at sige Gud tak for, at De blev kaldet til den rigeste og største opgave i arbejdet for dansk ungdom.«

Sådan et håndslag var det rette for Far i dette øjeblik og har måske ubevidst ligget i sindet, når han tænkte på, hvem der skulle være hans efterfølger.

Var det dette brev, som gjorde udslaget? I hvert fald kunne vi en uge efter begynde en langsom hjemrejse. Rask var Far stadig ikke, og så indesluttet, at vi intet fik at spise fra Basel til Hamburg. Men han *turde* rejse hjem, og han *ville* rejse hjem til sommerskolens begyndelse.

Det var sommeren 1914. Og den fyldtes snart af noget, som var større også for ham end hans egne personlige vanskeligheder, så da august kom, fik han i stedet for mismodet »sorgens gave«, og den satte ham i gang – med skoleopgaven og med forholdene i Sønderjylland.

I Askov 1914-20

I Askov var der kommet flere nye lærere. Efter la Cours død var Arnfred den første – og skulle blive af størst betydning for Askov. Han skulle have tilsyn med Møllen og blev derved naturligt knyttet til fru la Cour og hendes hjem; senere blev han gift med pastor Helwegs datter Karen. Han var derfor mindre i Appels hjem end de, som boede der i adskillige år. Arnfreds byggede »Møllehuset« hvor de kunne samle mange elever om sig, så det blev en forskole til de senere opgaver som forstander og forhandlingsleder.

»Du har haft en stor evne til at finde de rette lærere,« skriver Poul Bjerge til Jacob. Ja, de år, hvor »det nye kuld«, Arnfred, Rosenkjær, Christiansen og Lund arbejdede sammen mens Hasseriis og Frederik Schrøder gjorde deres store indsats på de mindre hold, – det var en strålende periode i Askovs historie.

De, der har kendt Jens Rosenkjær nikker genkendende, når de ser hans første brev til Askovs daværende forstander (1910): »Fru Ingeborg Appel, Askov højskole. – Til trods for at jeg med disse linier kun volder ulejlighed og næppe når et resultat – tillader jeg mig dog alligevel at henvende mig til Dem som Askovs nye leder. – Grunden er den, at jeg meget gerne vil se at komme ind på et arbejde i højskolens tjeneste. Mine mulige betingelser derfor mener jeg er – foruden stor lyst og interesse – disse: Jeg er magister med kemi som hovedfag (1908), 26 år gammel, og har ved siden af mit praktiske arbejde som laboratorieassistent – virket en ikke ringe del som lærer, særlig for arbejdere. For ca. 3 år siden deltog jeg sammen med cand. Jules F. Lund i oprettelsen af en »Arbejderhøjskole«, – som vi med et noget fordringsfuldt navn kaldte en aftenskoleundervisning, hvor vi først søgte at bibringe yngre arbejdere en art naturlære, der i flere tilfælde havde karakter af en fagundervisning, hvor vi søgte at åbne elevernes øjne for kemiens og fysikkens betydning for deres fag. Jeg underviste således malere, snedkere, smede o.a., og vi har stadig megen glæde af denne undervisning, hvortil der altid er rigelig tilstrømning, men som i øvrigt arbejder under små forhold. Derigennem er jeg kommet mere og mere ind i naturlærens almindelige betydning – og jeg har som sagt en meget stor lyst til, hvis der overhovedet kunne blive lejlighed dertil, da at prøve, om jeg ikke ved samarbejdet i

højskolen i egentlig forstand kunne nå noget resultat. I fjor og i år er jeg leder af et af staten oprettet kursus i kemi og matematik for lærere ved landets tekniske skoler – et kursus, som afholdes her i Helsingør.

Jeg er vel klar over, at Askovs rammer er opstillet også i øjeblikket, – men jeg har dog tilladt mig at fremføre disse forhold for at bede Dem – hvis der skulle komme en lejlighed, hvor jeg muligvis kunne slippe ind i højskolearbejdet – da at tænke på mig. Mit arbejde ved håndværkerundervisningen i København har beredt mig så stor en glæde og tilfredsstillelse, at jeg godt tror at kunne stille mig et art livsmål ved lignende virksomhed, – som jeg så kunne sætte ved siden af et arbejde over historisk-kemiske emner, som jeg har begyndt med understøttelse af Carlsberg-fonden.

I håb om, at De ikke vil have fundet mig for anmassende.

Deres ærbødige Jens Rosenkjær, mag. scient.

Var det ikke netop den mand, de havde brug for og kunne tage imod, hvis højskoleloven gik igennem?

Og kan man ikke ligesom ane fremtiden i dette brev? Rosenkjær underviser håndværkere, men er kommet ind på naturlærens almindelige betydning. Han nyder øjensynlig at undervise voksne – arbejder på et *historisk-kemisk* emne – det lyder jo helt la Coursk, ikke mindst når han tilføjer: »Jeg tror at kunne stille mig en art livsmål ved lignende virksomhed.« – Det måtte da være manden!

Og så får man også selve personen i brevet: Jeg gør nok bare ulejlighed . . . jeg håber ikke, De finder mig anmassende . . .

Næst efter la Cour er heller ingen blevet så overstrømmende modtaget i Askov som Rosenkjær.

Ja, det var såmænd mærkeligt, at de ikke fik ødelagt Rosenkjær, sådan som de forkælede ham. Han var også en fortryllende lærer. Og et fortryllende menneske – blot kunne han ligesom smutte en af hænderne, netop når man syntes, at nu var man rigtig på bølgelængde. Eleverne elskede ham, alle børn elskede ham, arbejdskammeraterne elskede ham som C.P.O. eller betragtede ham forbavset velvilligt som Arnfred. Ingen kunne stå for ham.

Men han havde dog én fejl: Han var rastløs, fordi »hans hjerte var delt i to«, han havde hele tiden det ene ben i København og det andet

i Helsingør, – i januar var han stadig på Teknologisk Institut – han får bygget et lille laboratorium og er i nært samarbejde med »Alfa« i Vejen – pludselig er han en dag væk – der kommer besked til Jacob bagefter. Og så er han på foredragsrejser ustandselig! At han ikke døde i 30-årsalderen! Han så altid helt udkørt ud, men han var umulig at standse. Og så skulle han blive lige så gammel som den adstadige Arnfred!

Det hører til det mest beundringsværdige i Jacobs forstandertid, at han klarede at »bære« Rosenkjær med al hans uro. Men det kom af, at alle kunne se, at Rosenkjær havde noget at bringe, som på den tid ingen anden, og som hørte med til det, Jacob fra 1913 gerne ville og følte det som sin pligt at bringe til Askov: Biologien, den tids nyerobring i højskolen. Og så sprængte Rosenkjær ligefrem nye horisonter. Askov havde altid været dansk og nordisk og havde haft åbne vinduer ud til Europa. Nu blev Askov global. Feilberg havde nok fortalt indiske eventyr for hvert hold, – men nu opdagede de det ny Indien med Gandhi som hovedperson. Kina. Det eventyrlige Asien, uendelig stort, spændende og farligt. Eleverne blev ligesom flyttet ind i en ny tidsperiode, udviklingen for af sted, som de aldrig havde anet det.

Rosenkjær vidste nok knapt, hvor vanskeligt det var altid at have en mand i beredskab, hvis han blev hentet til et eller andet vigtigt i København – og alligevel var han dybt krænket, hvis man gik hans fag for nær. Selv svinger han mellem, om hans arbejdsmåde er mulig eller ej. Engang skriver han til Jacob: »Jeg har for år tilbage fra anden side her på stedet fået den advarsel ikke at sammenblende mit arbejde her på skolen med arbejde, bundet til praktiske og private interesser udenfor, og jeg har alligevel gjort det, og i en grad, der ikke alene var uforsvarlig overfor mit skolearbejde og tog den tid og kraft, jeg burde have lagt deri i langt væsentligere grad – men måske var denne sammenblanding i ideernes og interessernes tjeneste årsag til noget andet, min sikkerhed i at bedømme et forhold, i nogen grad svækket derved. Den lille samtale, vi førte i dag, var for mig noget mere end blot det forholdsvis mindre tilfælde – den var et vink om, at det problem, det indadgående og udadgående arbejde, imellem vil overstige mine egne kræfter at løse.«

1924 blev det alvor. Det blev et både – og: Roskilde og Borups høj-

skoler. Altså også der i stadig fart. Begtrup skriver om dette: »Rosenkjær er ikke nogen egentlig højskolemand (især ikke på den almindelige højskole). Han skal være en slags »udenrigsminister«, ikke gribe ind i skolens daglige ledelse, som fru Margrethe Bredsdorff gerne vil bevare i sin hånd. . . For en fremtidig virksomhed i København ville overgangen fra Roskilde falde grumme naturligt, og om Rosenkjær allerede nu skulle dele sig mellem Bredsdorff og Borup, så svarer det jo så helt til hans natur, at man ikke bør frygte voksende nervøsitet derved.«

Først ved radioen faldt Rosenkjær til ro. Her havde han fundet sit rette felt. Her er den dirrende medleven i hele verdens liv, som han ikke kunne undvære. Men hvor han end har været, har han gjort en stor indsats. Nu så længe efter kan man glæde sig over, at Askov også har kunnet være en af grobundene for Rosenkjærs store værk i radioen. Det var 14 rige år i Askov.

1912 – før den ny højskolelov var vedtaget, ville lærerne have lønforhøjelse. Jacob skriver 7. februar 1912: »Jeg føler en svie i mit hjerte over, at dette forlangende, der på en måde er tidssvarende, ikke kan imødekommes. Hvad der kan ske, når udvidelsen kommer er noget andet, men nu – det er umuligt.« Det har for alle højskoleforstandere, – som jo sad med ansvar og risiko – været en pine med de lave lønninger. Men først efter højskoleloven af 1955 blev forholdene gode.

Højskoleloven af 1913 gav Askov betingelser for og pligt til at udvide lærerkredsen. Jacob ønskede stadig Carl Koch knyttet til skolen, – gæstelærer havde han været fra 1906 – og citerer stiftsprovst Kochs ord til sin søn: »Det er altid sandt og kønt og godt, hvad du fører frem i din tale. Men det bedste er måske dog, at jeg er så sikker på, når jeg hører dig, at du har en endnu større rigdom i behold end den, du giver ud.«

Kunne man bringe Askoveleverne noget bedre?

Det lykkedes dog ikke at få Carl Koch til Askov, han nøjedes med de 6 ugers besøg på vinterskolen.

1913 kom der to ny lærere: Frode Hasseriis og C. P. O. Christiansen. Brevene viser, at de ligesom de, der tidligere var kommet til skolen, følte sig meget ydmyge overfor opgaven. Undertiden kan man næsten synes som om de fleste lærere på Askov har været

hæmmet af, at de var bange for at have påtaget sig for stor en opgave.

Hasseriis hørte i 5 år til hjemmet og lærte familien godt at kende med dens lyse og mørke sider. Under Jacobs sygdom 1917 skriver han: »Jeg vil sige Dem, kære forstander Appel, at De er overmåde meget savnet. Eleverne spurgte tidlig og sent til Dem, og omkvædet var stadig: »Hvornår De dog kunne blive i stand til at fortsætte de timer, som af alle blev skattet så højt. – I denne situation er det alle vi lærere føler os så små. De har selv ofte sagt, at ingen person er uerstattelig, – men her er dog et tilfælde, hvor ingen af os er i stand til at erstatte det, De har ydet. Det føler vi alle mere og mere. . . De var jo det livgivende indenfor lærerstaben, og det længes vi efter og trænger hårdt til.« – Det blev til et livslangt, trofast arbejde indenfor et begrænset, men meget betydningsfuldt område.

Da Jacob tilbød C. P. O. Christiansen at komme til Askov (efter anbefaling fra universitetet) svarede han: »Det kan der slet ikke være tale om, det er jeg slet ikke dygtig eller moden nok til – men måske om 10 år.« (Han var 26). Men 4. maj 1913 skriver Jacob hjem: »Pip, Søster og jeg var i Vartov, hvor jeg havde sat Carl P. Christiansen stævne. Gamle Christiansen var kommet hjem, og jeg var meget spændt på, hvad han havde rådet sønnen til. Det var mig en stor glæde, at Christiansen havde sagt til sønnen: Det må du ikke sige nej til, her er måske en opgave at løse. Og den unge mand var selv meget optaget næsten bevæget ved tanken om, at det nu skulle prøves. Ja, jeg betragter det som en stor lykke, thi det er ikke så let at få gode kræfter. Men jeg har endnu ikke talt med bestyrelsen og lærerne derom. Imidlertid håber jeg ikke, at de sætter sig derimod. . . Han er cand. mag. i historie og er en øvet og udmærket lærer. Han er meget vel anskrevet alle vegne, han er en af dem, man venter sig noget af. Han går til opgaven med frisk mod og med store planer. Egentlig ville jeg helst have ham ansat straks, men derom kan vi tales ved.«

Efter at have læst alle de gamle breve kan jeg sige, at lærerne dengang uden undtagelse følte en dyb ærbødighed overfor arbejdet og mente, at de kun ved at gøre deres yderste kunne forsvare at være der. De sled, alle til hobe, fra forstanderen til den yngste lærer. Men samtidig havde de det dejligt. For hvad er mere inspirerende

end en kreds af jævnaldrende unge med store evner og høje mål, som går positivt ind for en fælles opgave? Med en respekteret og – når man kendte ham personligt – afholdt leder, som man anerkendte som *lederen*. Og sådan var det en årrække.

1917 kom Hans Lund til. Måske følte han samme ængstelse som de andre, men det kunne man ikke mærke. Han var allerede så øvet en lærer med så bestemte mål, at det gjaldt kun om at tage fat. C. P. O. Christiansen havde været ene om historieundervisningen, og Jacob var spændt på, om han kunne tage at få en sådan medarbejder, han var jo nok blevet lidt forvænt med at være ene. C. P. O. Christiansen spurgte sin fader, den kloge, gamle professor: Hvordan skal jeg bære mig ad? Faderen svarede: Du skal altid lade Lund vælge, hvad han vil have af emner, og så selv tage, hvad han ikke ønsker sig. Det prøvede han at rette sig efter – uden at Lund måtte mærke det – og det førte til, at han ikke gentog nogle af sine tidligere emner, men hvert år arbejdede nyt stof op. Derfor havde han næsten været kompasset rundt, inden han fik sin egen skole, og det var en stor hjælp. Men de to historikere var i den grad forskellige, at man – hvis man var klog nok – ikke kunne sammenligne dem. Den ene optaget af Grundtvigs historieopfattelse, af de lange linier og de store personligheder, – den anden indstillet på nuets opgaver, ikke mindst de samfundsmæssige og specielt de danske, ud fra den historiske baggrund. Men netop denne forskellighed blev en styrke for skolen, ligesom den store forskel på Arnfred og Rosenkjær.

Nu var skolens »firkløver« samlet, og da Frederik Schrøder, teologen, kom til, 1918, var der en virkelig god lærerkreds. Der måtte en teolog med, for at historieundervisningen kunne opfylde de krav, Jacob stillede til den. Frederik Schrøder havde desuden »højskolebacillen« i sig, så det faldt ham naturligt at søge modningen til den senere lange præstegerning gennem lærergerning på Frederiksborg og Askov. Han lignede på mange måder sin fader og var en god hjælp til at skabe »sammenhængen.«

Der skulle en stærk mand til at holde dem sammen, for de gik alle med en marchalstav i tornysteret. Og når man så Appel udefra måtte man sige: Manden er der. Men letkøbt var det ikke. Det var lettest med de lærere, som på en eller anden måde fik brug for hans

hjælp eller råd. Det var vanskeligere for ham at få den rette kontakt med dem, som »kunne selv«, og som han godt forstod »kunne selv«. Men én ting lærte de, uden at det blev sagt direkte: at betingelsen for, at eleverne kan have det godt, er en lærerkreds, som er rig i sin forskellighed, men forenede i et absolut tillidsforhold. »Den første blandt ligemænd« havde både Schrøder og Jacob sagt var deres krav til skolens forstander. Virkelig at søge sine ligemænd kræver først ydmyghed og dernæst beherskelse. De store kræfter skulle have lejlighed til at udfolde sig og dog holdes sammen. Deres ideer til skolens gavn skulle frem, – men kun, når de var i samklang med skolens linie.

Den store lærerstab var stadig på foredragsture. Det blev som et net over landet vest for Storebælt. Over bæltet kom sjældent – foruden Rosenkjær – Arnfred, som tidligt fik en fremtrædende stilling indenfor andelsbevægelsen. Det var Jacob ikke begejstret for, det kunne let tage Arnfred helt. Men Arnfreds uanfægtelige sundhed klarede begge dele. Dengang kunne man ikke komme over en bro, men måtte skifte i Fredericia og Strib, i Nyborg og i Korsør, og det var nødvendigt at rejse om natten for ikke at forsømme sine timer. Men Arnfred sov, så snart han havde skiftet fra tog til skib og omvendt og vågnede som et urværk, når tiden var inde til at skifte igen. Så var han klar til en fuld arbejdsdag. Og næste nat: på'en igen tilbage til Askov. Men ingen mærkede den anstrængelse, han havde været ude for. Det var svært for Jacob at forstå, at det kunne gå i længden. Selv måtte han jo altid sove på sovemixtur. Men han havde aldrig været rask. Arnfred syntes uimodtagelig for sygdom eller slid.

Det var også opslidende, at der stadig blev trukket i Rosenkjær fra alle sider; havde man ham, eller havde man ham ikke? Lund blev hurtig i stand til når som helst at overtage et forstanderskab. Den eneste, Jacob var nogenlunde sikker på, var Christiansen. Der kom ganske vist et tilbud fra en af vore største højskoler, men via Jacob, – og han nævnte det ikke engang til Christiansen, men svarede, at det var udelukket. Han vidste, at Christiansen aldrig ville forlade Askov, og han var desuden ikke egnet til at være forstander.

Det var heller ikke helt let at tage, da »Askov Lærlinge« 1921 omformedes til »Dansk Udsyn« af »firkløveret«. Men man måtte holde på de lærere og give dem lange tøjler, man kunne aldrig få ma-

gen, – og det varede ikke længe, før Jacob kunne se, at »Dansk Udsyn« var en vinding. Selv om man *vil* det, skal man også *lære* at have sine ligemænd til medarbejdere.

Efter hjemkomsten 1914 gik det udmærket. Hovedbygningen var bygget om, det gav bedre og roligere boligforhold. Og fra august gik alle tanker sydpå. Hvordan holde forbindelsen levende? Hvordan hjælpe? Jacob var meddelelsesmand til regeringen. Kloppenborg havde enge på begge sider af Kongeåen. Der mavede de to svære mænd sig frem gennem det høje enggræs på hver side og kunne gensidig give hinanden de vigtigste oplysninger, ja af og til kaste breve over. Ingeborg begyndte snart på tøjindsamlinger, som efterhånden voksede til vældige vognladninger.

I maj 1915 prøvede Jacob at komme til Berlin, men kammerherre Zahle⁶⁸ frarådede det. 31. maj 1915: »Han var sikker på, at jeg ville blive iagttaget i Berlin, og at det ville være ubehageligt for H. P. Hanssen, om vi blev set sammen. I udenrigsministeriet var man meget bekymret over de mange desertører, thi, sagde man, selv efter freden skal vi udlevere dem, hvis det forlanges.«

1915 blev grundloven, som ministeriet Berntsen havde udarbejdet, og som kun var blevet lidt ændret, vedtaget. 5. juni 1915: »Kl. 10 var jeg i rigsdagen til folketingets afsluttende behandling af grundloven. Klaus Berntsen, Borgbjerg, Pastor Povlsen, Hammerich, Wolf⁶⁹ og Zahle talte. Smuk, stilfærdig stemning. Jeg hilste på alle ministre og lykønskede dem. Vi gamle ministre sad i diplomatlogen ved siden af kongelogen, der stod tom. – Kl. 1 inde at se det smukke kvindetog. Det så nydeligt ud og var stilfærdigt. Jeg er glad over at være kommet herover.«

Jacob så ikke mørkt på situationen. »I Askov Lærlinge« 1916 skriver han: »Gennem disse år er der efter min erfaring vokset en større og rigere taknemmelighed op i sindene, for, hvad der er givet danske mennesker i det åndsliv og samfundsliv, som hører vort folk til. (I Sønderjylland sagde man ofte efter 64 med kvindens ord til Elisa): Jeg bor midt i mit folk. Det var alt, hvad hun kunne ønske sig. Jeg kender intet hjem, hvor den store verdenskrig ikke har betydet noget i retning af åndelig vækkelse . . . Glæden og taknemmeligheden over at eje hjemmet er vokset. I skolen har det kunnet

mærkes på en stærkere fællesfølelse i det store skolehjem end før, selv om de daglige former for fællesskabet har været de samme som tidligere. Der har været en »uro til inderlighed« i sindene, og den er altid frugtbar . . . Tidens mægtige tilskikkelser har trods deres gru og rædsel ikke kuert ungdommens længsel efter at opleve personligt og stærkt at »liv är bragd«, men har øget denne længsel . . . Det ville have været umuligt at arbejde i ungdomsskolens tjeneste i disse år, hvis der ingen tegn havde været på, at »den storm, som Gud har sluppet løs over jorden« havde givet hjælp til at søge ind til livskilden, der rinder med kraft til styrkelse af det personlige liv, af hjemlivet og folkelivet.«

Krigsårene havde også virket sådan på Jacob, at han nu mere frit kunne aflægge, hvad han som ung krævede af sin fader, et »vidnesbyrd«, – og derved forstod han at meddele et syn på livet eller på særlige forhold eller på tiden, som var fremgået af personlig erfaring og afklaring, – som man selv havde gennemkæmpet. Det var for Jacob vundet gennem de mange trange år, men udløstes nu, da det »at føre ordet« blev endnu mere påkrævet og ansvarsfuldt.

Med helbredet gik det mindre godt. Januar 1917 boede Jacob i bispegården og gik til behandling for hjertet.

Efterårsmødet 1917 havde dog præg af genvunden sundhed og håb til fremtiden. Det begyndte som alle møder under krigen med, at man mindedes sønderjyderne. I sit foredrag gik Jacob ud fra en samtale med en gammel elev, som stadig brugte udtrykket: personlige oplevelser og mente, at højskolens betydning står og falder med, om dens elever bliver hjulpet til personlige oplevelser, som går til hjertet og derfra over i mindet; og til det, som lever i mindet svarer viljen. Af de personlige oplevelser dannes hjertelaget, og det er derfor, et menneskes færd og vilje bestemmes. Jacob tilføjede at »det er ejendommeligt for modtagelsen af den personlige oplevelse, at den sker uden vor bevidste viden og medvirken. Man glemmer ganske sig selv. Oplevelsen fylder sindet helt. Det er en gave, som modtages helt ufortjent. – Under tilegnelsen kommer det møjsommelige, også det, som er fyldt af lidelse, til, thi nu skal det, som blev modtaget i den festlige stund, gennemleves, og det betyder kamp og brydning med det som var forud i vort sind, og som står i modstrid med det ny, der er modtaget. Ved modtagelsen sås en sæd, ved til-

egnelsen sættes en frugt. Og man skal vogte sig for at pille ved sædekornet, derved kan væksten, som betinger frugten hæmmes eller ødelægges.«

I december 1917 faldt Jacob i det glatte føre på vej op til foredragssalen. Det ene ben var brækket. Det var jo krigstid, men lægerne på egnen afgav benzin til en bil til Kolding sygehus, for enhver kunne se, at dette var alvorligt. Det blev også til to store operationer og en forværring af hjertesygdommen. Smerterne var i de to første måneder ulidelige døgnet rundt, intet kunne dulme dem. Ingeborg var hver anden dag i Kolding, børnene skiftedes. Og med Jacobs natur måtte der følge sjælelige lidelser med. Men én fulgte ham gennem alt dette: biskop Ostenfeld, som var blevet hans ven og fortrolige i de forløbne år. Han skrev hver dag. Tilsammen danner brevene en hel bog, som er som en værdifuld andagtsbog, brevene findes nu på rigsarkivet. De fortsattes under Jacobs sygdom 1929. Biskop Ostenfeld var nok den, der kendte Jacob dybest set bedst af alle. Men Ostenfeld ville ikke udtale sig derom, han følte det, som om det hørte under præstens tavshedsløfte.

I april kunne Jacob flyttes til Hareskov kuranstalt. Men »sindets uro« fulgte med.

– Endelig 22. april kan han rejse hjem. Han kom lige som skolen skulle slutte. Eleverne beredte ham en hjertelig modtagelse, som glædede ham meget, men han kunne kun vinke til dem, ordene svigtede. – Men han var nået hjem.

Poul Bjerger beundrede Jacobs evne til at finde de rette lærere (1917). Jeg synes nok du har haft en heldig hånd med at knytte nye lærere til skolen. – Jeg undrer mig ligefrem over, at så mange og så udmærkede mænd kunne knyttes her til skolen, og at de hver for sig passer så godt ind i kredsen. Det er jo et halvt mirakel.«

Alligevel anser han det for livsfarligt for skolen, hvis Jacob overlader styret til dem nu (januar 1918). Der gik rygter om, at Jacob ville gå ind på at stille sig som folketingskandidat. Rosenkjær og Christiansen havde i den anledning forfattet et brev, hvor de beklagede, hvis Jacob gik ind på det. »Thi selv om du kunne blive ved at være forstander, betød det dog en svækkelse af dit arbejde her ved skolen, der formodentlig efterhånden som du gik op i dit

rigsdagsarbejde, ville løse dig endnu mere fra højskolearbejdet.« De to lærere ville nu have Marius Kristensen og Arnfred og Poul Bjerger til også at skrive under. Poul Bjerger mente, brevet ville glæde Jacob. Marius Kristensen ville ikke skrive under. Arnfred skrev under – men forlangte siden brevet tilbage for at studere det nøjere. Forsamlingen blev efterhånden mere tom og vrøvlevorn, og jeg blev mere og mere ked af det, så da klokken var 9, rejste jeg mig, bøjede mig for forsamlingen og sagde godnat og gik. Jeg skønnede, at der kom ingenting ud af det . . . Fællesskrivelsen blev opgivet, hver kunne skrive, som han ville eller lade være. »Men én ting fik vi dog slået fast,« sagde Christiansen, »og det var, at selv om du blev folketingsmand, så skulle der ikke være tale om, at det skulle være anderledes, end da du blev minister, eller rettere, at du og Ingeborg blev stående som forstandere, og der skulle ikke være tale om medforstander eller sådan noget. Alt i alt synes jeg, at det hele var sådan, at du kunne ikke andet end være glad ved det. Man satte dit arbejde højt, anerkendte din betydning, både det ene og det andet sted. – Mødet var sådan . . . at hver var sig selv fuldtud, både i tanker og udtryk. Jeg bad så godt jeg kunne til Gud, bad ham tage sig af den sag på bedste måde og lede den, som han fandt bedst.«

Der havde overhovedet ikke været tale om, at Jacob ville tage mod et mandat.

1918 fik Jacob en opgave, som glædede og opmuntrede ham. Fra 1908 havde han – som Schrøders eftermand – været medlem af »Kirkeligt Samfund af 1898«s bestyrelse. Dengang var bestyrelsen selvsupplerende. Men nu ønskede man, ja så det som en nødvendighed for at erhverve og bevare medlemmer, at få en mere demokratisk ledelse. 1908 var »Grundtvigs Hus« blevet indviet, men det var blevet så dyrt, at det meste af huset måtte udlejes til hotel. Økonomisk var man kørt fast. »Kirkelig Ungdomsforening« havde dårlige lokaler, skønt pastor Axel Rosendal formåede at samle en stor flok drenge af dem, der havde mest behov for et samlingssted, og »Studerentkredsen« blomstrede. Men de måtte alle op ad bagtrappen! Hovedtrappen var hotellets. Under krigen blev der også begyndt et soldaterarbejde, og »Højskoleforeningen« trængte til lokaler. Rammerne sprængtes. Der måtte gøres noget!

1917–18 besluttede man at samle ind for at befri »Grundtvigs Hus«. Der indførtes repræsentantskab, som skulle vælge styrelse og formand. Efter forslag af J. Monrad, Ryslinge, og pastor M. Ring, som havde organiseret »De danske Ungdomsforeninger«, blev Jacob »Kirkeligt Samfund«s første folkevalgte formand. Morten Larsen blev landsudvalgets formand. Han erkendte, at han ligesom de ældre grundtvigianere havde haft en rædsel for al organisation, men nu indså han, at enhver sammenslutning til arbejde for et formål må have en form. Derfor måtte han nu sige: »Organiser Jer, men ikke mere end nødvendigt, for at I kan virke med samlet kraft!« Pastor Hans Kring, Aale, blev valgt til rejsesekretær, og Jensen-Sønderup tog sig af økonomien.

De 4 mænd, der fik de ledende pladser, var et godt udtryk for de grundtvigske folk i disse år: Morten Larsen skulle nok holde den hellige ild ved lige og mane til frisind og samling om Grundtvigs kirkelige anskuelse. Hans Kring, glad, opmuntrende, utrættelig, sled sig op i arbejdet for alle de små kredse. Om Jacob skrev A. Rosendal i »Menighedsbladet«: Appell var den rette mand til at klare de mange praktiske opgaver, vant til at administrere og regne med store tal. Af kaos fik han skabt en lille verden. Forbløffende ofte viste han sin indtagende forhandlingsvilje, klog, elskværdig, bestemt, gik han uden om snakken frem til sagens kærne.

Det, der skete i det grundtvigske liv i disse år, svarede til den oplevelse, Jacob personlig havde haft: »Mismodet afløses af nyt livsmod og virketrang på alle felter, initiativet var vakt på ny.« (Vartovbogen 1968).

Samtidig stiger håbet om en god afslutning på krigen – med Sønderjyllands befrielse fra fremmedherredømmet. Dér ville også blive brug for Jacobs kræfter.

De svære år fra 1914–20 var gennemlevet, overstået, – og selv om alderen mærkedes, gik han ind i de ny opgaver med større ro i sinde, end han længe havde haft. Som Arnfred skrev til ham: Det, der giver freden, er at tro, at man står på den plads, hvor han, som råder, vil, at vi skal stå. Aldrig før havde han haft opgaver, der i den grad svarede til, hvad han selv troede og håbede var meningen med hans liv og med den udvikling, hans vanskeligheder havde bragt ham.

Sønderjylland

Årene gik under fremmedherredømmet. Det danske sindelag styrkedes. Og så kom den dag, 17. november 1918, da H. P. Hanssen holdt den berømte tale på »Folkehjem«, hvor han meddelte den store skare, at nu var krigen endt, tyskerne slået, og Sønderjylland ville kunne stemme sig hjem, det var den tale, som han sluttede med Bjørnsøns vers: »Alt, hvad fædrene har kæmpet, mødrene har grædt, har den herre stille læmpet, så vi vandt vor ret.«

Den dag syntes fremtiden at ligge i sol. Men de egenskaber hos sønderjyderne, som vel er naturgivne, men som var blevet stålsatte under fremmedherredømmet, brød for alvor frem: Arbejdslyst og vilje til at sætte alt ind for de idealer, som havde båret dem gennem de mange år, – men også en stædig vedholden ved egne meninger. H. P. Hansen var vel den eneste, som havde kunnet *forhandle* sig igennem og frem.

Efter dette møde valgtes straks et udvalg, som skulle forberede, hvordan skoleforholdene burde være efter genforeningen. Alle var enige om, at det var den ny åndelige frihed, som nu burde udnyttes omgående.

Men der var alligevel delte meninger: Skulle man tvinge de tysk-sindede til at lære dansk, selv om man nok undte dem tyske skoler? Eller – skulle dansk være en frivillig sag? – Retningslinierne for en ny skolelov kunne man dog enes om. Men hvordan få dem udformet sådan, at de kunne indsendes som et forslag til den danske regering? Hvem kunne hjælpe dem?

Der var jo en, som kendte forholdene så godt som de selv, og som kunne stille paragraffer op, – det var Jacob Appel. En deputation drog så til Askov, hvor de drøftede spørgsmålene med ham, og ved hans mægling blev de enige. Så kunne Jacob stille forslaget op i paragraffer. Der opstod straks et tillidsforhold mellem dem. Jacob var jo »en af deres egne«. Hans hjerte var lige så meget med i denne sag som deres. Sidst i 1919 rejste udvalget til København med forslaget. I september havde de bedt Jacob, om han ville blive skoledirektør for Sønderjylland, og nu opfordrede de ministeren til at udnævne ham. Den radikale Keiser-Nielsen var undervisningsminister, og han udnævnte Jacob og gav ham endog frihed til sammen med

skoleudvalget og det sønderjyske ministerium, hvor H. P. Hanssen nu sad, at udarbejde skoleloven.

I »Højskolebladet« nr. 1. 1919 havde Jacob skrevet om »Opgaverne«. Han er optaget af, at det ikke er nok med lapperier, der må »nyorientering« til med alle dens mange vidt forgrenede opgaver. »Det afgørende nu i denne mærkelige, gærende tid, det afgørende for kommende dages sundhed og lykke er det samme, som det altid er kommet an på, når det gjaldt om at skabe lykkelige og gode samfundsforhold, nemlig at menneskene får det rette hjertelag. Den ny tid og den gamle tid mødes i grundbetingelserne for livsudviklingen. . . For vort lille land vil såre meget afhænge af, om den store verden kan blive »nyorienteret«. Men så har vi vore egne opgaver! Ikke i modsætning, men i nøjeste sammenhæng med den store nyorientering. Først tænker vi på den opgave, vi skal have løst på det store stævne af de ledende statsmænd – på fredskongressen. Har vi end ikke i vor magt at afgøre, hvordan løsningen skal ske af de store spørgsmål om Danmarks sydgrænse, så skal dog det danske folk både syd og nord for Kongeåen medvirke. Vi er taknemmelige for, at vore landsmænd syd for åen med en velgørende sikkerhed har stillet sig på fast og sikker grund i det opgør, at de uden at vakle har vedkendt sig folkenes selvbestemmelsesret bragt til anvendelse over for dem. De ønsker ikke at udelukke nogen dansk, der vil hjem til Danmark. Men det er jo en given sag, at vi ikke, hvordan end grænsen trækkes, undgår nationalt blandede egne. . . Et ved vi: at der fra dansk side aldrig bliver tvang i sproglig og national henseende. . . Det ville i høj grad være ønskeligt, om visse kirkelige friheder, som vi har i kongeriget, snart kunne udstrækkes til den til Danmark knyttede del af Slesvig. Jeg tænker særlig på sognebåndsløsningsretten og retten til brug af kirkerne, også hvad frimenighederne angår. Men kunne der skabes en ny folkekirkelig praksis i Danmark på grund af de særlige forhold, der gør sig gældende ved genforeningen, da var det et glædeligt eksempel på de mange gode fornyelser i vor samfundsordning, som samlingen af vort folk, om alt går vel, skal bringe. Det ville ikke være for tidligt at få det gamle kirkelige frihedskrav fra Askovadressen 1881 om, at den folkekirkelige styrelse fik tilladelse til at kalde mænd, som ikke har den almindelige teologiske uddannelse til præster, når en menighed kaldte ad

ham og en biskop ville ordinere ham, blev indfriet. Når det ikke er sket, skyldes det utvivlsomt, at der intet krav er rejst fra nogen menighed i den henseende. Kom kravet nu fra Sønderjylland, fik vi på en tiltalende måde et bidrag til en folkekirkelig udvikling, som vil komme.

Der ligger en stor opgave nu straks over for de unge, der kom hjem fra krigen, og som hverken har fået efterskole eller højskolebesøg. Det samme gælder for de årgange, som under krigen har nået den værnepligtige alder, men som ikke blev indkaldt. Skoleforeningen må støttes kraftigt i de første år, så den kan sættes i stand til at magte stillingen . . . De skulle også gerne kunne få deres gamle højskoler i Rødding og Sandbjerg slot i virksomhed.

Det store skolespørgsmål vil banke på overalt i hele det danske folkesamfund. Det var at ønske, at den samlede overvejelse blev præget af de erfaringer, som vore landsmænd sønden å har gjort, skolevæsenet vedrørende . . .«

Allerede før genforeningen viste der sig imidlertid mørke skyer på himlen. Det gjaldt grænsedragningen, og kampen blev snart hård og personlig mellem dem, som med H. P. Hanssen mente, at en grænse nord om Flensborg ville være den retfærdige og derfor holdbare, og dem, der ikke kunne tænke sig Flensborg udelukket.

Kort efter nytår 1919 indbød Jacob derfor fremstående mænd af alle politiske partier til et fortroligt møde på Askov, hvor sønderjydernes rigsdagsmand, H. P. Hanssen, kunne få lejlighed til at fremlægge stillingen, og hvor der kunne blive meningsudveksling derom. Mødet lykkedes og bragte folk på talefod, selv om spørgsmålet ikke kunne løses nu. Dermed er vi ved begyndelsen til Jacobs sidste store indsats, som afsluttede hans livslange arbejde for Sønderjylland.

Det var den store skygge over Jacobs ungdom, at han var blevet udelukket fra at være med i sønderjydernes kamp syd for åen. I Københavnerårene deltog han i det sønderjyske foreningsarbejde. Men det var først, da han kom til Askov, at der blev lejlighed til det, som skulle erstatte savnet af hjemstavnen: at styrke forbindelsen med dem dernede og klargøre for folk i kongeriget, hvor de kunne være sønderjyderne til hjælp.

»Dannevirke« og »Dybbølposten« skriver ved Jacobs død: »Det var en livsnødvendighed for ham at tjene Sønderjylland. Slægtsfølelse, hjemfølelse, pligt- og ansvarsfølelse drev ham til det. De, der måtte lide, havde hans tanker og varme følelser. Han led, som var han midt i det hele, når der var strid om midler og fremgangsmåder i ledende sønderjyske mænds rækker og i den sønderjyske befolknings sind. »Grænsens sang« var undertonen i hans livsgerning«.

Afstemningen d. 10. februar 1920 blev en stor dag for brødrene Appel. De samledes i Askov og kørte derfra i den voldsomme storm til det sted, hvor de var født og derfor skulle stemme: De to ældste, Hans og Axel, til Tønder, Frederik og Jacob til Rødding. Den ældste broder, Mathias, var for længst død, – men hans enke, Sofia, var med. Hele landet var dækket af flag, – på Røddingegnen så at sige alle Dannebrog, – men da de to ældste brødre nærmede sig Tønder, blev de ængstelige: der var stadig flere tyske flag, ja i Tønder selv var de helt dominerende. Valghandlingen var for dem en pine, og så snart de havde stemt, kørte de nordpå for at møde de yngre brødre. I Rødding var der stor glædesfest, og Jacob var en af festtalerne. Men Hans måtte fortælle om sin sorg over, hvad de havde oplevet i Tønder.

Men for første gang siden de udvandrede, kunne brødrene nu følges ad op gennem alleen til deres kære hjem på Rødding højskole, som de vidste snart igen skulle i gang.

Jacob havde tidligt et godt kendskab til de to retninger indenfor det sønderjyske arbejde, der vel oprindeligt delte sig efter den vest- og østjyske natur, men efterhånden tilspidsedes og 1919 blev til hårde modstandere. Han fortæller i »Flensborg Avis« 13. juni 1931: »Første gang, redaktør Jessen besøgte os i Askov, var først i det ny år 1897. Vi sang nogle nytårssange, deriblandt »Dejlig er den himmel blå«, med Weyses melodi. Jeg har et friskt minde om, hvordan Jessen, da sangen var slut, med en rask og meget kraftig bevægelse rejste sig og udtalte sin store glæde over, at han havde hørt den sang med Weyses melodi. Han fortalte, at det var den første sang, han huskede at have lært af sin moder, med den rette melodi . . . Jessens udbrud den aften i vort hjem virkede stærkt og ejendommeligt på alle, som var til stede. Den varme og styrke, hvormed han meddelte sit barndomsindtryk, gav ham med ét slag den førende stilling i samta-

len, som blev ført i flere aftentimer. Samtalen drejede sig om Grundtvigs salmer og folkelige sange, hvorom Jessen sagde, at det var fra dem, han havde sine tidligste indtryk af dansk åndsliv. For mig og vist for de fleste, der var samlet den aften, var Jessens umiddelbare, og vi fristes næsten til at sige af en vis enfold prægede udtalelser en overraskelse, thi hans kritiske stilling til det grundtvigske folkerøre havde givet os alt andet end et indtryk af, at denne mand fra sin tidligste barndom havde oplevet kraften i den grundtvigske digtning, sådan at han kunne komme i fyr og flamme ved at tale derom. Det gav os indtryk af at vi havde et større fællesskab med redaktør Jessen, end vi havde tænkt os, og det viste sig da også i den næste halve snes år, da han jævnlig besøgte os, at han fandt sig vel i vor kreds, og vi fandt os vel ved at høre på hans tale ved større møder på højskolen . . . Som han overraskede mig ved det første besøg i vort hjem overraskede han mig igen, da jeg besøgte ham i Flensborg. Vi kom til at tale om det danske styre mellem de slesvigske krige, og da udbrød han pludselig, også med voldsomhed, der gjorde indtryk: Ja, når talen er om skole og kirke, så er vi jo alle »Klosterbrødre«⁷⁰. . . Jeg mindes især slutningen af en tale, han holdt på skolen i Køllerpolitikens dage. Han havde skildret de trængsler, vore landsmænd under fremmedherredømmet var stillet under. Men sagde så: Vi trænger til, at I i det gamle land lever med os under disse prøvelser, men det skal siges med al varme og styrke, jeg råder over, at forholdet er jo ikke det, at I skal ynke os som dem, der har ynkverdige kår. Vi der bor længst nede på folkegrænsen, er vel i trængsel, men vi, der får lov at kæmpe for at leve trods fremmedherredømmet med vort folk, vi trænger ikke til ynke, for vi har (som Merete i Jonas Lies »Dyre Rein«) oplevet den store kærlighed.«

1906 døde redaktør Jessen, og ved efterårsmødet talte Jacob om ham: »En høvding er faldet iblandt os. Det har sønderjyderne vidnet ved Jessens død, og det har fundet genklang ud over vort land. Jessen var slesviger og var helt igennem præget deraf. Slesvigerne har haft andre kår end de danske i kongeriget. De var et grænsefolk. De to sprog stredes om overtaget. Jessens fader gav sin søn i arv den tro, at det går an at betro sig til den jordbund, man er vokset op i. Det er jo ikke sådan, at alle folk i samme jordbund er ens. Der er store forskelligheder. Vestboerne er den poetiske del af folket, og øst-

boerne, hvorfra Jessen har sin moder, er de begejstrede, interesserede. Midtboerne har evnen til at være tro mod det, der er givet dem i de gode dage. I Jessens person var forenet noget af alt dette. Han var slesviger. – Han fik en tidlig dåb i de tider, da slesvigerne fik det bedøvende slag. Det gik op for ham, at den nationale bevægelse var under guddommeligt styre. Der gives kun 3 virkelig guddommelige folkebevægende ideer, mente han: Trosfrihed, politisk frihed og national frihed. Det er helligbrøde, synd imod Gud, at forhindre menneskene i at udfolde deres liv under de bedste former. De nationale spørgsmål står en linie højere end det sociale. Thi hvor der sker national vækkelse, vil der også stræbes efter at øve social retfærdighed, thi ellers kan kræfterne ej forenes. Jessen tabte aldrig den opfattelse, at skønt Østrig og Preussen 1878 enedes om at slette § 5, bestod dog stadig, hvad i den paragraf er os givet.

Men der er opstået strid om, hvornår tiden for paragraffens opfyldelse skulle fastsættes. – Man må være forberedt på, at målet ligger langt ude. – Arbejdet må indrettes på den lange kamp. Det er den opfattelse. H. P. Hanssen er repræsentant for. Men vi taber ikke det guddommelige af syne. Vi har § 5. – Jessen gik bort i sin bedste alder. Og med hans borgang kommer der – for mig at se – et spring i udviklingen. De må tage alle opgaver ind under eget styre. Jessens eftermand vil kunne fortælle os noget om den dybe forskel, der er mellem statens og folkets egen evne til at styre. Vi har meget at lære af sønderjyderne. Og skønt statsgrænsen går midt gennem folket, kunne vi måske komme til at leve som en enhed.

Jessen var ikke grundtvigianer. Men hans syn på det nationale, at det er under guddommeligt styre, svarede til, at grundtvigianerne altid havde troet på, at folkelighed er noget gudgivet. At det danske folk – ligesom andre – har en opgave fra Gud og vil blive bevaret. Det var dette syn, der fik »Lille teologicum«s kandidater til at gå ud i det folkelige arbejde.«

Nu var Hanssen-Nørremølle fremtiden. Og Jacob indbød til det første fortrolige møde mellem fremstående folk fra alle lejre, for at H. P. Hanssen kunne fremlægge og forklare sine tanker om, hvordan kampen skulle føres.

12. oktober 1907 refererer »Fyns Tidende« et foredrag, holdt ved det kirkelige vennemøde i Odense. Der gør Jacob rede for de

fejl, man fra dansk side gjorde mellem 1850 og 1864 og hvordan de ofte punkt for punkt svarer til, hvad preusserne siden gjorde mod de danske sønderjyder. Han er altid meget påpasselig med at yde tyskerne retfærdighed eller at forstå, hvorfor de handlede, som de gjorde. Derefter går han over til at tale om »Klosterpolitikken«, som blev grundlaget for hans egen kirke- og skolepolitik 1920. Der var ikke så mange, som forstod, at danskerne gjorde uret, men der var dog netop i Slesvig en kreds af mænd, som prøvede at vise den retfærdige vej frem. Ordet »Klosterpolitik« stammer fra, at denne politiks mænd holdt deres første møde i Løgumkloster. Det var oprindelig begyndt med en kirkelig bevægelse i de blandede bælter, og dens hovedledere var præsten J. M. Dahl og seminarielærer Cornelius Appel i Tønder. De var netop kaldt til Tønder efter treårskrigen afslutning for at være med at arbejde for den danske sag, men havde hurtigt erfaret, at med tvang nåede man intet. Derfor havde de begyndt i det små med en række kirkelige møder for at forsøge, om ikke de folk, der boede på de sprogblandede egne, måske kunne vindes tilbage til det danske samfund ved en åndelig, en kirkelig tale. Og de samme mænd havde erfaret, at dette var der både åbne ører og hjerter for. Ikke mindst blev de styrket i deres arbejde, da Grundtvig på det nordiske kirkemøde i København 1857 tog sagen op. Der blev fortsat med kirkelige møder, og man kom naturligt ind på siden også at forlange frihed på skolens område. Da den danske regering 1861 syntes at ville ændre sin styrelse noget, mente klosterbrødrene, at nu var tiden kommet til at træde rigtigt frem, og de holdt derfor et offentligt møde i foråret 1861 i Løgumkloster.

Dette møde kunne være blevet en indledning for vort lille folk til en ny tid, hvor vi ikke blot m.h.t. vor egen sundhed kunne have gjort et stort fremskridt, men hvorved vi kunne være blevet et foregangsfolk for næsten alle Europas nationer. Mødet havde på sit program den jævne og for os nu så forståelige fordring, at man skulle aflade med nogen som helst tvang i de blandede bælter og være villig til fra styrelsens side at give det tilskud, der måtte fordres, for at de to sprog kunne blive ligestillede og folkene mødes under lige og retfærdige kår. – Det havde været meget vanskeligt at få mødet i stand. Man havde i »Fædrelandet« kaldt det for et forræderisk møde, og der var blevet udbredt det rygte, at de, der deltog

i det, kunne risikere at blive draget til ansvar siden. Der kom derfor kun 80 mænd til stede, men iblandt dem en række kendte navne som Flor, Krüger, Høgsbro, pastor Krarup og flere. Men alle de udmærkede mænd, som vi er tak skyldig i så mange henseender, var i modsætning til mødets indbydere. Det går ikke an, sagde de, at man vil give denne fuldstændige frihed, for så vil tyskheden gå frem. Det går ikke an, at man giver frihed, før vi har fået Danmarks riges grænse ved Ejderen. – Havde man kunnet følge klosterbrødrene, så ville det vel være gået som den tyske diplomat Bülow⁷¹ ønskede, at det dansk-tyske spørgsmål kunne komme af dagsordenen, og vi kunne have givet et stort eksempel til efterfølgelse for andre grænseegne. Men klosterbrødrene fik jo ingen indflydelse, og historien ender med, at man forsøgte at indlemme hertugdømmet i kongeriget. Så skulle tiden komme med den åndelige frihed. – Men det var for sent. Ligesom det havde været en stor sejr for os danske dengang, om vi havde kunnet give friheden, kan vi se, at det er den dag i dag den store betingelse for vort folk sønden grænsen for, at det kan leve som et dansk folk i de tider, der kommer, at det får frihed til at røre sig i åndelig henseende. Og den slægt, som nu vokser op, trænger til større råderum, end vi trængte til, der hørte til det første slægtled umiddelbart efter krigen. Kristne mennesker, der ved, hvilken bærende evne det har at komme ind i et samfund, de må kunne forstå, at det gælder i folkelig henseende i fuldeste mål, at samfundet må kunne dannes frit, for at livet skal kunne udvikle sig stærkt. Derfor bliver den tilling, som de indtager, der nu kæmper for vor sag dernede, på mange måder forskellig fra den, vi er vant til at se førerne stå i. Stillingen, der nu bydes førerne i den nationale strid, er ikke just taknemmelig, men der er dog – i de sidste 10 år – sket et stort fremskridt, m.h.t., at et dansk samfundsliv kan få luft syd for grænsen. Jeg ved jo godt, at skolen er tysk, og at, når det gælder det kirkelige område, må de danske selv bygge deres kirke, hvis de vil have kirken dansk. Men dette har de altså frihed til. Jeg vil udtale det ønske, at vi, der bor i et frit land og trygt i vort folk, vil gå frem i forståelse af, at det, der skal hjælpe sønden å, er, at der skabes sådanne betingelser, at hvad vi ejer af åndelige værdier, kan ledes derover og komme til at virke blandt folk der.«

Jacob holdt mangfoldige foredrag om Sønderjylland rundt i lan-

det. Men ikke alt kunne siges. Der måtte ofte hjælpes i det skjulte. Som Kloppenborg skriver til Jacob i forbindelse med Sydslesvig, 26. oktober 1925: »Skolesagen og sprogsagen kan godt lægges frem, men du ved fra før 1914, at der var mange forhold nord og syd for grænsen, som ikke gerne skulle offentlig frem.« – Der er meget, som kun kan holdes i gang ved hjælpen nordfra. Men man må gå stille med dørene.«

Brevene går ret tæt mellem H. P. Hanssen og Jacob. Af de bevarede er det første fra 1887 med en lykønskning til Jacobs og Ingeborgs forlovelse. »Det fornøjer mig, at to så brave folk har fundet hinanden. Jeg er lige kommet hjem fra en fodtur, som jeg har foretaget sammen med P. Lauridsen fra Vejen vestpå til Tønder og derefter sydpå til Læk og så over til Flensborg. Det er sørgelige forhold, man træffer dernede i egnene syd for Tønder. Man kan vandre mil efter mil blandt rent dansktalende, tysksindede folk. Jeg antager, at vi syd for afstemningslinien fra 1867 har ca. 25 mil², som bebos af så godt som rent dansktalende folk. Det er uhyre trist at vandre i disse egne. Der tales et fuldttonende, velklingende sønderjysk, – men det ringeagtes af de folk, som taler det. De gør ingen som helst modstand. Man møder en hensmuldren, en forvitring af sin egen nationalitet, og uvilkårlig gribes man af en dyb melankoli. Der dukker spørgsmål op: er det muligt, at alle sønderjyder kan blive således – og det er umuligt at svare på. I virkeligheden breder sløvheden sig stadig mod nord. Men går Sønderjylland således tabt, viser vor kultur sig den tyske underlegen, hvorledes skal det så i længden gå med Danmark? Det er unyttigt at søge svar derpå. Hvad man kan er kun at rejse det bedst mulige forsvar. Det er jo let at indse fejlene ved vor nuværende kampmåde, men at skaffe en bedre, det er ikke let. Hvad vi trænger til, er en fælles organisation ud over landet, men det vil kræve personlige ofre at få den rejst, og det kniber med offervilligheden. Der er meget af en vinden sig til rette og slåen sig til ro med forholdene, som de nu engang er, i den sønderjyske bondes natur. Men alt i alt er udviklingen i Tyskland dog efter min mening heldig for os, fordi den absolut må føre til en katastrofe. Imidlertid frygter man for afgørelsen eller opgørelsen og udsætter den så længe, som det på nogen måde er muligt – derfor er det, at vi må sætte

al vor kraft ind på at hævde vor stilling og holde ud så godt og så længe som muligt.«

Da Jacob er kommet til Askov, mødes de i de forskellige sønderjyske arbejder. 19. oktober 1894 minder H. P. Hanssen Jacob om, at den kirkelige forening og skoleforeningen skal mødes hos ham, »fra dansk side du, M. Eskesen, Konrad Jørgensen og pastor Hey. Tag din kone med og bliv så hos os et par dage.« – H. P. Hanssen taler hvert år på skolen, og der er også andre møder, som Jacob ordner, foruden husmandsrejser, sangerrejser o.l. 25. maj 1897: »Kan du komme til Åbenrå Kristi Himmelfartsdag. Der er spørgsmål af rækkevidde, som du bør sættes ind i. Kom derfor.«

H. P. Hanssen sender også af og til artikler, som Jacob skal få mangfoldiggjort og uddelt. Det er meget typisk, at det er H. P. Hanssen, der »handler« og Jacob, som er medhjælperen. Sådan følte Jacob det altid, også efter at han var blevet minister. Men de kunne også komme op at toppes. Særlig typisk er deres forskellige syn på vest og øst – de hørte jo hver til sin side af afstamning. Det kulminerer 6. januar 1899. H. P. Hanssen skriver: »I bebrejder mig ofte, at jeg har fremhævet østeregnet for meget på vesteregnsens bekostning i mine politiske småskrifter og foredrag. Studér nu forholdene. Kirkegaardstro på egnen vest for Vojens og nord for Toftlund. Møder, fremgang i foreninger, masseudvisninger, kamp om forældreretten i Haderslev østeramt og på Als. I den store tyske presse betegnes (vestens) kirkegårdsro som udvisningspolitikens vigtigste resultat, og hr. v. Køller⁷² vil nu gøre Østerlindet den ære at aflægge den et besøg, thi eftergivenheden her for et par år siden har vist embedsmændene veje. Dette i al hast – men læg nu mærke til disse forhold. Således har det været før under tilspidsede situationer. Det stærke, personlige følelsesliv, som udmærker denne befolkning og afføder dens rige trang til et udviklet menighedsliv og sans for en videregående oplysning, gør den bange for *ansvar* i tider som de nuværende, og den bliver passiv. Derved undgås udvisninger på egnen, men systemet skærpes og forlænges samtidig på andre egne. Jeg gør nu, hvad jeg kan, for at ruske befolkningen op.«

Jacob tror, at der er en skiften mellem vests og østs indsats. »De gamle vakte kredse vest for Vojens og nord for Toftlund har jo for længst haft deres »besøgstid« måske under andre former, men fra

myndighedernes side i samme ånd. Den tid ligger jo ikke så langt tilbage, da østeregneren lå i »kirkegårdsro«, mens vesteramtet blev hjem-søgt for deres skole- og kirkepolitik. . . Begrebet »ansvar« er meget elastisk. Det egentlig personlige ansvar er ikke altid det nærmest liggende. Selvfølgelig findes der et fælles ansvar i den fælles kamp. Men det er ikke historisk berettiget at fordre, at vesteramtet nu skal demonstrere på østeramtets vegne. Østeramtet var i højeste grad passivt i mange år på de områder, hvor vesteramtet trængte til støtte. Da prøvede myndighederne at tugte vesteramtet, og de kunne dengang have sagt, at den urimelige strengthed, hvormed frimenighederne blev behandlet, havde sin frugt i »kirkegårdsroen« på østeregneren – det kunne være sagt med samme ret, som du nu siger, at »kirkegårdsro« er den bedste frugt af udvisningerne på østeregneren. Tiderne skifter – men de enkelte hoveddrag i folkskarakteren skifter ikke. Den store demonstration ligger ikke for vesteregneren . . . dens arbejde går mere stille af. Vesteregneren har, det ser jeg godt, været passiv, men jeg tror ikke, det betyder en nedgang i kvalitet. Vesteregneren har nu engang et på en gang jævner og mere lyrisk temperament end østeregneren. Men jeg tror, at vesteregneren ikke går tilbage for at tage det store ansvar når det gælder. Jeg begriber ikke, du kan mene, at »trang til at udviklet menighedsliv og sans for videregående oplysning« har til følge, at der opstår ansvarsløshed eller da ængstelse for at tage ansvar i tilspidsede tider, heraf ville jo følge, at det inderlige, personlige åndsliv skulle virke moralsk og etisk svækkende. Selvfølgelig vil jeg ikke sætte min bedømmelse af den nuværende politiske situation i Nordslesvig op mod din (jeg vil stille mig afventende) men jeg må tilstå, at jeg tror, det nuværende uvejr er kun forbigående. Østeramtet, Als og Sundeved skal føle, at regimentet tåler ikke en dansk skole- og kirkebevægelse. Germanisatorerne ved godt, at det var det aller farligste, om der skulle opblomstre et dansk kirkeliv båret af selve befolkningen . . . Det polske folk fik først alvor kraft til en nationalitetskamp, da den kom til at dreje sig om skole- og kirkespørgsmål. Og da fulgtes ganske lignende ting efter »den åndelige vækkelse« som vi har kendt tidligere i vesteregneren, og som nu hjemsøger østeregneren. Der er – havde jeg nær sagt – den nødvendige reaktion. – De ledende mænd på vesteregneren har tonet flag for længst, man kender deres stilling. Anderledes på østeregneren.

Der hejses i disse år ny standarter. Det stikker i øjnene, og der kommer angreb. Jeg er overbevist om, at skulle den nuværende tilstand blive permanent, da skal vesteregneren ikke holde sig tilbage. Men er det kun en byge – ja, lad den da trække over.« Jacob vedlægger et historisk skema, som viser, hvordan bevægelserne svinger skiftevis fra vest til øst og omvendt.

Hans Peter Hanssen svarer 9. januar 1899: »Det er jo min mening, at østerboerne er bedre *politikere*, fordi de er mere forstandsmennesker, mens vestboen har mange andre fortrin og at man derfor ved at skildre den *politiske* historie vil blive nødt til at give østboerne fortrinnet. . . Jeg har ikke ment, at ansvarsfølelsen var for ringe eller svag, men at den var for følsom hos mange på vesteregneren. Politikken kræver ofre, ikke blot rent personlige, men hvad der i reglen tynger sindet langt stærkere, ofre af andres velfærd og lykke. Her har vi det springende punkt. Kan jeg forsvare at ofre de mig bekendtes lykke og velfærd, at drage sorg og ulykke over dem for at opnå i øjeblikket tågede og ubestemte fordele for den store folkesag? Stillet overfor et sådant spørgsmål er østboerne hårdføre og faste, hvor mange af de bedste vestboer vakler.«

De to venner er egentlig med dette karakteriserede. Hans Peter Hanssen som den faste østbo, der trods tunge overvejelser aldrig vakler, Jacob som vestboen med den undertiden for ømtålelige samvittighed. H. P. Hanssen var ude for mange og modbydelige bagtalelser, som da man (20. 5. 1899) over for regeringen i København beskylder ham for at have stukket 10.000 kr. til sønderjysk arbejde i sin egen lomme. Men H. P. Hanssen tager det med stolt ro. Mens Jacob bliver helt slået ud, da han senere stemples som landsforræder. 6. november 1901 skal der være valg til landdagen.⁷³ Der er 3 kandidater: Schmidt, Haderslev, Kloppenborg Skrumsager og P. Grau. H. P. Hanssen skriver klogt: »Jeg vil ikke arbejde for nogen bestemt kandidat. P. Grau, som Jessen arbejder for, er den, der er bedst forberedt til gerningen gennem arbejde som formand for landboforening, kredsmand, medlem af landbrugskammeret og politisk agitator under den sidste valgbevægelse. Schmidt er den alvorligste og mest energiske. Kloppenborg, som har hjemme i kredsen og repræsenterer både dens befolkning og dens erhvervsliv på en så smuk måde, ville virke alene ved sin personlige fremtræden. Det er

ikke så helt let at finde sig til rette dernede under de vanskelige forhold, hvorunder vi er stillet. Men de er alle tre muligheder.«

I oktober 1906, da H. P. Hanssen blev angrebet stærkt for sin holdning til optanttraktaten mellem Danmark og Tyskland, blev der på Jacobs initiativ holdt et møde i Askov mellem kongerigets politikere og sønderjyllands-interesserede. Her gjorde H. P. Hanssen rede for sin politik, og hans angribere P. Grau og Ernst Christiansen for deres syn. Hensigten med mødet var at skabe forståelse, men brydningerne fortsatte og modsætningerne genopstod, da genforeningen nærmede sig.

Familien fulgte med i alt, hvad vi hørte dernedefra. Det var ligesom i Jacobs barndomshjem, børnene måtte altid være med, hvis de kom af sig selv. Da H. P. Hanssen er i fængsel 1906, og Ingeborg beder aftenbøn med tvillingerne, 4^{1/2} år, udbryder den lille pige midt under bønnen: »Mor, husk at be' for den danske mand, der er blevet syg i fængslet«, og drengen tilføjer: »Jamen han er jo en dansk helt.«

Da Jacob er blevet forstander, og Schrøder og la Cour er døde, skriver H. P. Hanssen: »Jeg føler trang til rent personligt at sige Jer to, af hvem skolens fremtid nu især er afhængig, at vi møder Jer med fuld tillid, overbeviste om, at I er i stand til at løfte den tunge arv, I har fået, og jeg vil gerne tilføje: Vi er mange ud over landet, som slutter kreds om Jer og Jeres gerning og vil være med til at føre den videre frem.« Og da Jacob bliver minister 1910: »Jeg vil gerne sige, at jeg synes, I har fattet de rigtige beslutninger under de givne forhold.« Han bliver også ved at komme på de årlige foredragsbesøg.

Det første sønderjyske arbejde, Jacob kom ind i, efter at han var kommet til Askov var den sønderjyske kirkesag. Der var i forvejen et udvalg med pastor Johannes Clausen, Vonsild, og provst A. Hey, Alminde, som de ledende nord for grænsen. Men de trængte til en ung mand med kræfter og med kendskab til både ældre og yngre i Sønderjylland. I november 1893 holdes et møde i Kolding, hvor bl.a. alle tidligere sønderjyske elever på danske højskoler har fået indbydelse, og der drøftedes den sønderjyske kirkesag og ungdoms-sag. Fru Marie Skau Petersen, Sommersted, blev sekretær for kirkeudvalget, og det førte til et livligt samarbejde mellem hende og Jacob.

En af opgaverne var at uddanne unge sønderjyder til »kirkelige

ordførere« i deres hjemstavn. »1897 er der 5, der søger uddannelse, 4 ved universitetet, to af dem er under forberedelse til studentereksamen på Askov.«

Allerede 1. april 1894 beder P. Skau, Bukshave, Jacob om en udtalelse om Rasmus Thomsen, som er præst i Amerika. Vil han være skikket til at overtage en præstegerning på østkysten med centrum i Haderslev? Det er overordentlig vigtigt, at det første forsøg (på østkysten) lykkes, i modsat fald ville det kunne skade i et langt tidsrum. – Jacob kunne helhjertet gå ind for Rasmus Thomsen. Han havde en tid været lærer på C. Appels pige højskole, men særlig for Appels yngste børn.⁷⁴ Det lykkedes da også at få R. Thomsen hjem, og efterhånden voksede der en frimenighed op om ham i Haderslev.

I 1897 skal der holdes udvalgs møde i Vonsild. Marie Skau Petersen synes, at sønderjyderne trænger til at opildnes. »Det er en liden og dårligt talende bestyrelse. Vi mangler en til at føre ordet. Formanden, Callesen, er så bange for at tage ordet. Kunne De ikke henvende nogle varme, opildnende ord til folk om kirkesagen hernede for at vække deres interesse i højere grad. Bor De end ikke hernede, er De dog en af vore, og Deres ihærdige arbejde for sagen derhjemme giver Dem ret til at tale et kraftigt ord til os.« Hun vil også gerne have en bestyrer til sin gård. »Kan De ikke tænke på mig! Jeg vil helst hjælpes derfra, vinden blæser så friskt fra Deres kant!«

Jacob fik meget at gøre med yngre frimenighedspræster. Jens Jørgensen, som var elev på Askov 1884–87 skriver i 1946: »Askov højskole var for mig en overgang fra små åndelige kår til en rig verden med en herlig ungdom, der søgte dygtiggørelse til en manddomsgerning. Jørgensen blev præsteviet af Lycke (i Rødding) under medvirken af Thomsen og nogle lægmænd. 1897 var han allerede flyttet til Skærbæk, og der fik han sin hovedgerning.

Niels Hansen får understøttelse til at uddanne sig til præst i Sønderjylland. Men han blev klar over, at han ikke havde evner til det. Han blev cand. teol. og journalist, senere redaktør af »Hejmdal«. Han skriver maj 1941: »Se, alt, hvad der har forbindelse med Askov, står nu i et særligt skær for mig. Askov blev for mig som for så mange andre udgangspunktet, – nej, helt rigtigt er det ikke, for det første var Rødding. Men det var det jo også for Dem«.

Jørgen Eriksen, præst i Sundeved, blev præsteviet af L. B. Poul-

sen 8. december 1907. Han begyndte også i Askov, og Jacob var med til hans ordination.

2. januar 1911 skrev han til Jacob: »Hvor er jeg tit kommet til Dem angående min uddannelse og har modtaget hjælp af Dem på mange måder.« . . . 18. januar 1921: »Jeg har jo ingen eksamenspapirer. 3½ år på Askov og efter soldatertiden fra 1904–1907, da jeg kaldedes til Sundeved. Min solide ballast har jeg fået fra Askov. De har været med til at bestemme min vej på en måde, som jeg stadig er lykkelig ved og taknemmelig for. (Nu søger han efter genforeningen Asserballe). Nu kommer jeg som en af Deres gamle drenge. . . « – Jørgen Eriksen er meget optaget af arbejdet for at rejse en forsamlingsgård for Sundeved, og den blev også bygget. Han kom i det hele taget til at gøre et stort ungdomsarbejde i Sundeved og på Als.

Knud Rosendal boede hos Appels og blev undervist af Jacob sammen med Erik Appel. Han var cand. teol. og sammen med Niels Hansen medhjælper for pastor Thomsen i Haderslev. 1910 flyttede han til Åbenrå og blev 2. pinsedag 1910 ordineret af L. B. Poulsen. Halvdelen af hans arbejde lå på vestkysten.

1918 fik Hans Detlefsen og Karlo Fisker hjælp gennem »Sønderjysk kirkesag«. De kom begge til at udøve en dygtig præstegerning, men det var efter genforeningen.

Udvalget skulle ikke blot få uddannet præster, men hjælpe med at få bygget kirker. En flok ansete præster gik foran med indsamlingsarbejdet, først og fremmest Johs. Clausen, der rejste landet rundt og satte fart i kollegerne. Men der var også meget manuelt arbejde derved, og det måtte den unge i bestyrelsen tage sig af. Der blev samlet hjælp til bygningen af Haderslev frimenighedskirke, ca. 20.000, til Sundeved 10.000, Åbenrå 10.000 og Skærbæk 4500 kr. Desuden skaffedes mange udstyrsgenstande til kirkerne.⁷⁵

En anden opgave var møderne. Danske præster kunne ikke komme til Sønderjylland for at holde gudstjeneste, men fra 1896 holdtes der gudstjenester i grænsesognene fra Hejls til Vamdrup, på Skibelund efterskole og i Foldingbro, Obbekjær og V. Vedsted. 3 præster og andre ordførere medvirkede, – og til disse møder kunne sønderjyderne nå at komme med.

»De unges udvalg«, som lededes af pastor Ring, dengang Taps, holdt hvert år til 1914 et ungdomsmøde lige nord for grænsen. Det

varede i 3 dage og omfattede foredrag, forhandling, gudstjeneste og idrætsøvelse. Dette arbejde blev nært knyttet til »De danske ungdomsforeninger«, hvor Ring i mange år var formand.

Gennem Jacobs hænder gik alle de hundreder af småting, – hjælp til skoleophold, sygehjælp, kautioner, uddeling af danske bøger, hjælp til uddannelse af sygeplejersker og jordemødre. Uddeling af bibler og andre bøger i hjemmene. Men det koster altsammen penge, penge, penge. Jacob havde stor modvilje mod at bede om penge, selv gav han helst, uden at nogen bad ham, – men når det gjaldt Sønderjylland, måtte alle sådanne fornemmelser skubbes til side.

Når det kneb et eller andet sted, f.eks. 3. januar 1906 i Sommersted, må han derved for at flamme folk op til at tegne aktier i et forsamlingshus. Men han måtte være meget forsigtig, han var jo udvandret og havde ikke lov til at komme over grænsen. En anden måtte sidde parat til at tale i hans sted, hvis der skulle vise sig en »mistænkelig«, så måtte de bytte plads. Dette møde skulle holdes i fru Skau Petersens hjem, det var mere sikkert. – Men ellers måtte andre derved, ikke mindst Askovlærerne, og det fortsatte helt op til genforeningen.

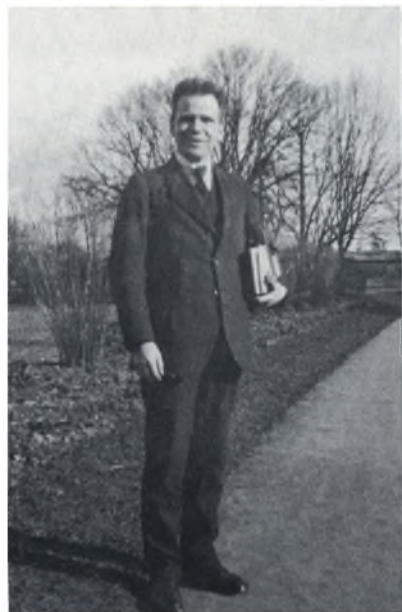
Hos sin nære ven, pastor Otto Rosenstand i Vester Vedsted, traf Jacob den unge Hans Jepsen Christensen, som han kom til at samarbejde med i mange år, først i »Sønderjysk Skoleforening«, senere ved den sønderjyske skoleordning efter 1920, ja, han sad til sin død i »Sønderjysk Skoleforenings« tilsynsråd. Oprindelig hed det »Nordslesvigsk Skoleforening«, som stiftedes 1892. Det var foreningens formål at støtte dansk folkeoplysning syd for grænsen ved at yde elever der nede fra hjælp til skoleophold nord for grænsen. Der var 7 års tvungen skolegang i tysk skole, men man kunne ikke forbyde de unge bagefter at få et efterskoleophold og et højskoleophold i Danmark. Dette arbejde blev så betydningsfuldt, at Jacob ved skoleforeningens møde i Fredericia 1922 kunne sige: »Skolesagen er den del af genforeningsarbejdet, som har fået det bedste leje, og dette skyldes det udmærkede arbejde, skoleforeningen har gjort.« Sønderjyder havde gennem deres skoleophold, gennem møder og frimenighedskirker bevaret – og udviklet deres danskhed, så de uden store vanskeligheder kunne gå med ind i kongerigets liv og give deres særlige tilskud dertil.

Jacob havde også god kontakt med de dansksindede tyske præster dernede. 30. august 1899 skriver pastor Zerlang, Gram (efter et besøg): »Det hele forekommer mig næsten som en drøm, som en lys- og lykkedrøm. Jeg synes, jeg føler mig så glad og frejdig, siden jeg har været oppe hos Dem og været sammen med Dem og andre venner. Det er så godt med fuld forståelse og venlig deltagelse, og det er så velsignet at vide, at vi står ikke ene, men at vi er genstand for mange hjerters varme og oprigtige kærlighed og sympati.« – Hos pastor Hansen i Dybbøl var der fast station ved rejser sydpå.

Så sent som 26. november 1924 beder Johannes Tiedje om hjælp med korrekturlæsning på hans bog om Grundtvig, af »en, der kan sige, hvordan den ikke rammer, og hvor der behøves kommentar«. »Grundtvig ist mir ein geistiger Vater geworden. Er hat in steigendem Mass mich in eine christliche-germanische Weltanschauung und auch in eine *wirkliche* deutsch-dänische Verständigung geführt, die nicht äusserlich »Friede ruft«, wo kein Friede ist, sondern die geistige Verständigung sucht. Ich glaube nämlich, bessere Brücken zwischen Dänemark und Deutschland zu bauen, wenn es mir gelingt, Grundtvig endlich in deutscher Sprache herauszugeben.«

Jacob var altid bange for skillelinjer overfor det sønderjyske arbejde. I København var mange interesserede, men få havde et virkeligt kendskab til Sønderjylland og sønderjyderne. Jacob er ængstelig, når de vil arbejde for sig selv, han vil have »landet« med. Det må heller ikke være en partisag, noget specielt for »højre«, det bør være tværpolitisk.

1908 havde en sønderjyde i København fattet den plan at søge dannet en forening, »Danmarksamfundet« . . . »Jeg gjorde gældende, at for at en sådan forening skulle have håb om at vinde tilslutning fra alle sider, måtte den allerede ved sin første fremtræden bæres af mænd, der udelukkede ethvert ensidigt præg. Således fandt jeg, at der burde være flere venstremænd og flere fra provinsen. Endelig anså jeg det for meget vigtigt, at få højskolens foregangsmænd med . . . anmodede at rette henvendelse til dem om at være medindbydere og medlemmer af den foreløbige bestyrelse. Jeg anbefalede henvendelse til justitiarius Nyholm, dr. Oscar Hansen, Johs. Clausen, H. Rosendal, Alfred Povlsen, dr. Nørregaard, redaktør Egebjerg, Niel-

J. Th. Arnfred

1925.
Tror du ikke, jeg har fået
rigtig fat på det,
Carl Peder?
(C. P. O. Christiansen)

sen, Oure, Jens Ovesen, bygmester Bentsen, Kr.-Randers, Jens Lund.«

Men året 1919 blev smerteligt. H. P. Hanssen havde fra 1906 ført kampen for sønderjyderne. Han syntes den selvfølkelige fører under genforeningen. Men opgaverne kom hurtigt til at dele både sønderjyder og kongerigske i skarpe fronter.

Jacobs stilling ses af et foredrag »Slesvigs deling«, som han holdt ved efterårsmødet på Askov 10. oktober 1919.

»Vi står ved den store afgørelse: Slesvigs deling, hvorom forhandlingerne har drejet sig, lige siden Sønderjylland vågnede nationalt. Under meget forskellige tidsvilkår og under ulige belysninger har dette spørgsmåls løsning berørt sindene dybt og stærkt. Thi sagen er jo ikke – og har jo aldrig været – så simpel, at dette spørgsmåls løsning, således som forholdene gennem årene har ligget, ville skabe en tilstand, hvor folkegrænse og landegrænse falder sammen. Slesvigs deling vil – fordi Slesvig er et grænseland, hvor to folk, to sprog, to kulturer mødes – ikke kunne ske, uden at der skæres dybt og smertefuldt i noget der er liv i. Delingen vil bringe en adskillelse til stede mellem dele, som hører sammen med livets ret. Sådan har det altid været, og sådan er det endnu.

Havde Slesvigs deling kunnet gøre folkegrænse og landegrænse til et, ville forhandlingerne herom hverken i fortiden eller i øjeblikket have virket så stærkt i vore folk, som tilfældet er. . . . Nu står vi i 1919 overfor en afgørelse, der, så godt som det under de givne forhold lader sig gøre, skal give os en grænse, som samler vort folk – men vi står overfor de samme vanskeligheder, som bestandig vil frembyde sig, når der skal drages en national grænse i et grænseland. Vi må kunne forstå, at det drejer sig om livsspørgsmål af stor rækkevidde, at mænd og kredse, som har en forskellig forståelse af, hvordan løsningen bedst sker, står i fare for at bruge så stærke og afgørende ord, at man en tid kan glemme, at de dog har samme mål for øje, at de til syvende og sidst vil det samme: den for vort folk og dets fremtid bedste løsning. – I denne sal har vi ofte sunget, at det er let at afgøre, hvem der hører et folk til: »Til ét folk de alle høre, som sig regner selv dertil, har for modersmålet øre, har for fædrelandet ild.« Og det er sikkert, at de fire linier fremdeles står ved magt.

Hvis man holder sig til de to første, har man et udtryk for selvbestemmelsesretten, som Wilson har sat i højsædet, og spørgsmålet er jo, om folkegrænsen og landegrænsen i kritiske, afgørende tider kan sættes efter dem.

I virkeligheden har den danske rigsdag og den danske regering ved at anerkende selvbestemmelsesretten for Flensborgs vedkommende ment at kunne lade landegrænse bestemme af de to første linier, thi det er jo givet, at det aldeles overvejende flertal i Flensborg ikke taler dansk. Forholdet er her svarende til afstemningen i 1867, der gav en grænse syd om Flensborg. . . Den grænselinie, oprørerne i 1848 tænkte sig, gik nord om Flensborg . . .

Vi har tidligere oplevet øjeblikke i vor nyere historie, hvor venner og kampfæller skiltes og gik hver sin vej med stærke og dømmende ord. Det gælder således om stillingen på tinge i november 1864, da fredstraktaten var til behandling. Det store flertal sagde ja, men der var jo et mindretal, der med fremragende talsmænd som Birkedal, Monrad og Termansen, sagde nej ved afstemningen. Birkedal brugte stærke ord, som måtte såre dem, der stod på modsat side, dybt. – Nu, de mange år efter, da hele stillingen ligger os alle klar, så vi ser, at flertallets ja svarede til, hvad folket ville, ønsker vi dog ikke, at Birkedal og hans meningsfæller havde tiet, thi det var et nej ud af hjertets mening, de havde at sige – og det havde været troløst af dem at tie. Fribåren mands tale skal altid have lov at lyde – men den må ikke hindre, at fællesskabet, som er til stede trods uenigheden, kommer til sin ret.

Nu er opgaven – og herom er der enighed – at sætte alle vore kræfter ind for at vinde sejr i første og anden ørne. Herom samles alle danske. Jeg for mit vedkommende kunne – om forholdene havde ligget, så der var mulighed derfor, ikke kunnet gå med til at indlemme, hvad der ligger syd for 2. zone i kongeriget, selv om et flertal dernede stemte for at komme til Danmark. Men jeg kunne have ønsket, at der var blevet givet den befolkning, som bor op til 2. zone, og som fremsætter krav derom, tid til at sunde sig på stillingen efter de store og indgribende begivenheder. En tid på mindst en halv snes år. Hvis befolkningen så efter denne besindelse fremdeles opretholdt deres krav om tilslutning til Danmark, ville de betyde noget ganske andet end nu. Vi må imidlertid med den forestående genforening

for øje være klare over, at vi kommer til at stå over for de store vanskeligheder, som grænsebruddet frembyder. Der bliver mange og ikke lette opgaver at løse, og der vil kræves frisind og storsind af den kommende styrelse. Måtte den få lykke og velsignelse dertil.«

Af et brev fra sønderjyden Peder Gad kan man se, hvordan det kæmpede og brødes i den enkeltes sind. 2. november 1919 skrev han: »Det har været mig en overordentlig stor glæde at læse Deres tale om »Slesvigs deling« i »Højskolebladet«. Vi kom jo herovre så hovedkuld ind i drøftelsen af grænsespørgsmålet i fjor lige efter den lange døde krigstid, hvor alt ligesom var ophævet, hvor man var som ude af sig selv, ude af alt det, man før havde levet i, så hele spørgsmålet kom til at stå som et helt nyt spørgsmål, hvor man ikke havde noget fra sin fortid at holde sig til. Sådan gik det i hvert fald mig, og jeg må sige, at jeg til at begynde med slet ikke var sikker på mit syn på denne sag. I det år, som nu er gået, har jeg søgt at få klarhed over, hvordan jeg måtte se på den sag. Efter sådan at have gået og tænkt på dette, efter at jeg nu i et års tid har søgt at følge med i hvad der fremkom i denne sag, mens jeg jo også har prøvet at læse om spørgsmålet, bl.a. hos A. D. Jørgensen, var det mig en så stor glæde, i Deres tale at se spørgsmålet stillet så naturligt og sikkert i historisk sammenhæng med alt, hvad der er gået forud. Og ganske særlig blev jeg glad ved at se, at »klosterbrødrene« så stærkt følte det, der bandt dem sammen i Slesvig. Denne følelse af at være slesviger har også jeg mærket nu i dette år. Jeg må sige, at så længe preussernes tryk var over os, har jeg aldrig rigtig mærket til den. Og jeg synes, at hos de folk, som har skrevet i »Dannevirke« og »Hejmdal« om vort spørgsmål, synes denne følelse helt at være udryddet i de 55 år. Ja, selv »Flensborg Avis« synes jeg undgår ængstelig at nævne dette, at vi dog er slesvigere. Magister la Cour er jo især ængstelig for, at der endnu skal blive noget særlig slesvigsk tilbage. Jeg må sige, at jeg somme tider er noget ængstelig ved al den tale om, at nu skal vi helt gå op i Danmark, at hvert skel skal slettes. Så langt fra at være nogen betryggelse synes jeg deri at se en fare. . . Om muligt endnu vigtigere end grænsespørgsmålet synes jeg nemlig er spørgsmålet om det fremtidige forhold mellem de to nationaliteter. Af den danske regerings måde at styre og råde på og befolkningens optræden overfor tyskheden afhænger sikkert, om det, der nu sker, skal bli-

ve Sønderjyllands og Danmarks lykke. Derfor ville jeg rigtig være fortrolig med, hvordan disse mænd, der, som jeg synes, var langt videre i frisind, end man er det den dag i dag, tænkte om dette forhold. Jeg ved jo også, at de stod i forbindelse med Grundtvig. – Jeg har jo kun turdet blive dannevirkemand, fordi det var min sikre tro, at Grundtvigs fædreland bedre end noget andet land ville være i stand til at råde retfærdigt, være frihedens vogter i et land, hvor to nationaliteter bor sammen. Det har været mig en sorg, at min gamle lærer, Bredsdorff, i den sag tvivler så ganske om frisindet i det danske folk.«

Den gamle løsgænger, Jacobs gode ven, redaktør Reventlow, var med til mødet i januar 1919 og skriver fra Rössjöholm: »Jeg vil ikke nægte, at mit nationale hjerte og gamle dragonhestetemperament trækker adskillig sympati mod dem, der vil grænsen længst mulig mod syd. – Men – den bedrøvelige og kun alt for begrundede mistvivl om vore ekspansive evner. . . Imidlertid ved jeg ikke, om man praktisk kan – som det skete på mødet – helt undlade, under overvejelserne om det mellemslesvigske spørgsmål og Flensborg, at regne med, hvad ententen vil forsøge at lave mellem kanalen og vor sydgrænse. At det vil spille ind i afgørelserne om denne er vist uundgåeligt. – Ligeegyldig i hvor høj grad ententens planer i sig selv vil være udslag af national vold og tilsidesættelse af deres egne fraser om folkenes selvbestemmelsesret etc. Thi Holsten og kanalen selv er tysk.

Og Europa har – som jeg under hele krigen har frygtet – lidt et for stort nederlag, hvorigennem også Nordens samvirken vanskeliggøres. Jeg ved ikke, om jeg ud fra en subjektiv, buddhistisk præget livs- og verdensopfattelse ser for pessimistisk på det hele – det er muligt. Men det forhindrer ikke, at jeg meget misunder dem, der ligger i en betydelig gerning og desuden daglig kan kaste noget af, hvad de evner, i et stort og nærliggende krav. Jeg ville gerne gøre lidt direkte gavn, hvis jeg kunne – eller måtte, men er vist for »hjemløs«, for ikke at sige partiløs til det. Og – jeg kan ikke helt frigøre mig fra den tanke, der vækkes ved talen om den store lykke for Danmark og sønderjyderne selv, at – ja, at – det efter nogen tid bliver os, der erobrer dem og ikke *dem*, der erobrer os, at de mulig har levet deres stærkeste og rigeste liv under kampen og undertrykkelsen. Og

at selv Askov i ikke ringe grad har holdt sig frisk under bølgeslaget derfra.«

En flok mellemslesvigere besøgte Askov 25. september 1919. Jacob talte til dem. Efter at have fortalt dem om arbejdet i Askov, sagde han: »At blive påvirket af to modsatte strømninger kan føre til en befrugtning, en vækst og en udvikling, en større synskreds og en større forståelse af mange menneskelige forhold.

Betingelsen derfor er, at der ikke øves vold. Den fandtes ikke før. Men nu kan De få frihed til at følge Deres naturlige folkelige trang til at gøre Deres valg m.h.t. hvilket af de to folkesamfund og kultursamfund, der danner grænsesamfundet, De vil tilhøre. Disse betingelser har ikke været til stede nu i over et halvt hundrede år, men de er til stede nu. Det er den historiske situation, vi oplever, det er det afgørende tidehvert, der er inde, af største vigtighed først og sidst for Dem, der står på skillevejen men også af vigtighed for os, thi vi har ikke råd til at miste nogen mand, der af hjertet, det vil sige ud af sin umiddelbare trang og vilje, vil en fremtid sammen med os. Sådan er vor stilling til Dem – og jeg håber, De vil forstå, at det valg, De nu træffer, vil berøre os på det inderligste. Thi vælger De som fri mænd, – valget skal være frit nu – så betyder valget en dom fra Deres side over os, over vort samfund, vor kultur, vor udvikling m.h.t. erhvervsdygtighed, og over de kår, såvel i materiel som i åndelig henseende, som vort folk har kæmpet sig frem til. Vælger De at knytte Deres fremtid til naboen mod syd, har vi – hvad Dem angår – tabt den folkelige kappestrid, og vi har tabt stærkt, fordi De dog med os har et fællesskab, der går tilbage gennem 1000 år – men vælger De os, da får vi en anerkendelse i retning af, at selv om vort folk er lille, så har det livskræfter i sig til en rig og god fremtid.

Mine herrer! De står i valgets port – nu er tiden, da hver enkelt gør sig sit folkelige livsforhold klart – det er den afgørende tid. – Skal vi forene os med hinanden ved at udbringe et leve for, at alle de, der står i valgets port, må træffe den rette afgørelse. Den fri selvbestemmelsesret kommer til sin ret, når den store dag kommer! Hurra! (Talen blev holdt på tysk).

Gennem årene havde der stadig været det gamle venskabelige forhold mellem familierne H. P. Hanssen og Appel. H. P. Hanssen var

jo ofte på Askov, Helene af og til, og Appels undertiden på »Højtoft«, bl.a. (vist 1913) da hele den tyske flåde holdt manøvre i fjorden. Det gjorde det dybeste indtryk på alle at se flåden lette og som var det i en drøm forsvinde ud gennem fjorden – lydløst. Det var en stor flåde, men denne stilhed var næsten det, der gjorde størst indtryk.

Under krigen er det Helene, der skriver, og det gælder den forskellige hjælp, der formidledes gennem Ingeborg. F.eks. »Vil du sende 100 par træsko til børn fra 6 til 14 år.« Det var jo vigtigt, at det var det rette, der kom derned.

Efter en natlig forhandling tog Jacob 5. april 1919 J. C. på sengen og søgte at få ham til at forstå, at vi ikke kunne undvære H. P. Hansen i regeringen. Da kunne de enes om, at det udelukkende var et kulturelt arbejde, der skulle gøres i Sydslesvig. Men senere viste det sig, at J. C. stadig ville holde H. P. Hanssen ude fra opgaverne.

Jacob stod i et nært forhold til begge de sønderjyske førere omkring 1920, men på meget forskellig måde. Overfor Kloppenborg Skrumsager var det et broderligt forhold. Deres fædre var nære venner, præst og formand for Rødding frimenighed, og Jacob betragtede livet igennem »Gamle Skrumsager« som sin bedste faderlige ven. Kloppenborg og Jacob var vokset op sammen, havde de samme barndoms- og ungdomsoplevelser og stod under samme påvirkning. De kendte hinanden til bunds og stolede på hinanden.

Med H. P. Hanssen var det en anden sag. Fra den dag, de mødtes i skolegården i Askov, Jacob som en 16-årig dreng, H. P. Hansen, den modne mand, var og blev det et mester- og lærlingeforhold. I udvandringsspørgsmålet fulgte Jacob sin fader, – men han måtte livet igennem bøde for, at han ikke havde været moden nok til at følge .H. P. Hanssen.

Et af Jacobs hovedord var dette »at leve midt i sit folk«. Hans folk var sønderjyderne og det betød for ham at være personligt med dag for dag i arbejdet for den sønderjyske sag. Det havde han forspildt, og det kastede en skygge over hele hans liv. Han længtes hver dag.

Jacob forstod Kloppenborg – også 1919, for, som han sagde: Hvor grænsen end trækkes, skæres der i levende kød. Derfor kunne han

fristes til at lytte til Neergaards forslag om Mellemslesvig som en neutral zone et vist åremål, inden der skulle stemmes. Men han bøjede sig for mesteren. Han så hos H. P. Hanssen samme kærlighed til hjemstavnen som hos Kloppenborg, forenet med et overblik og en klarhed, som både kom af hans evner og karakter, men også af hans rent utrolige skoling i opgaven. Han var mesteren i det sønderjyske arbejde.

Derfor ønskede Jacob, at H. P. Hanssen måtte få den afgørende indflydelse på ordningen ved genforeningen. Et sønderjysk ministerium – men frit og neutralt. Han følte det derfor tragisk, at H. P. Hanssen gik ind i det radikale ministerium, fordi han kendte dansk indenrigspolitik så nøje, at han vidste, at H. P. Hanssen ikke mere ville blive betragtet som neutral, heller ikke af venstre med J. C. som formand.

H. P. Hanssen ønskede imidlertid ikke selv, da ministeriet Zahle var styrtet, at indtræde i ministeriet Neergaard p.gr.a. Neergaards forslag om en internationalisering af 2. zone. Da Jacob så blev opfordret til at blive undervisningsminister, tog han ned til H. P. Hanssen og spurgte ham, hvad han skulle gøre. H. P. Hanssen rådede ham til at tage imod stillingen, så kunne han altid være med på råd.

12. september 1919 sender H. P. Hanssen sit foredrag fra 1906 til »Askov Lærlinge«. Men kort efter er der kommet en misforståelse mellem H. P. Hanssen og Jacob. alt var jo sådan i oprør, man måtte være meget forsigtig med alt, hvad man sagde og skrev. Endnu mens Jacob og Kloppenborg lå og talte sammen over åen, kastede Kloppenborg nogle artikler over til Jacob med besked om, at H. P. Hanssen ønskede dem trykt og udbredt. De viste, hvordan stemningerne og ønskerne svingede dernede. Jacob mente, at det ikke kunne gå at offentliggøre dem, de ville forøge uroen og usikkerheden om grænsedragningen. De var skrevet af Poul Rohrbach. Jacob lagde dem i skrivebordsskuffen, men gav dem efter grænseåbningen tilbage til H. P. Hanssen. – Men nu havde Jacob i en privat samtale nævnt disse artikler – og onde tunger udlagde det, som om Jacob ville sværte H. P. Hanssen, og Jacob får et brev fra H. P. Hanssen, som viser, at han var dybt såret. Jacob svarer 16. oktober 1919, forklarer sagen og tilføjer: »Jeg skulle tro, at det ikke er vanskeligt at få vidnes-

byrd nok om, at jeg ikke står som den, der kunne ønske at sværte dig, tværtimod.«

Men dette traf sammen med, at H. P. Hanssen ikke som ventet kunne tale ved Askovs efterårsmøde. Brevet fortsætter da: »Så bad jeg Kloppenborg tale her, og det kunne jeg roligt gøre, thi han vidste god besked om, at vi ikke er enige m.h.t. 3. zone. Han og jeg har talt så ofte derom. Mit standpunkt i denne sag er ikke ny. Jeg har bestandig ment, at der kunne ikke være tale om indlemmelse af 3. zone, selv om et flertal stemte her for at komme til Danmark. Og han vidste godt, at jeg ikke tror, der kan ændres noget i fredstraktaten, og derfor ej heller kunne være med til at rejse en bevægelse for en ændring. Selvfølgelig har jeg ej heller underskrevet nogen af de cirkulerende adresser.

Spørgsmålet om, under hvilke betingelser der overhovedet kunne være nogen tale om 3. zone, har jo for længst ført til, at man har nævnt, at når der efter en tilstrækkelig rolig overvejelse gennem en længere årrække holdt sig stærke ønsker om en tilslutning fra 3. zone, så kunne der være anledning til at tage sagen op. Men ikke nu.

Slesvigs deling kan jo ikke ske, uden at der må skæres noget bort, som hører sammen. Derfor bliver det altid forbundet med lidelse at se delingen fuldbyrdet, og jeg for mit vedkommende kan føle så meget med dem, det kommer til at gå ud over, at jeg godt kan høre på deres ord, selv om de er overdrevne og uretfærdige (hvad jeg efter en tale af Kloppenborg sagde til ham, at hans ord var.) Både i 1848 og 1864 var vort folk delt på dette spørgsmål. »Klosterbrødrene« gik først med til delingen, da fredspræliminærerne var underskrevet i 1864.

Dette svarer nogenlunde til stillingen nu – alle uligheder taget i betragtning og derfor mener jeg, at vi nu skal samles med front imod syd for 1. og 2. zone. – Jeg tvivler ikke om, at de, som overværede mødet, opfattede mine ord, som de skulle opfattes, at jeg ikke var enig med Kloppenborg-Skrumsager i hans udtalelser. At han så, da jeg nævnte, at hvis sagen havde ligget sådan, at de sydlige egne befolkning kunne have fået en besindelsestid, kunne der have været tale om at tage den op, sluttede sig med et tilråd til tanken om en sådan overvejelsestid, forandrer ikke min stilling.

Det forekommer mig, at du, som vidste, hvordan vore planer

m.h.t. efterårsmødet var (at H. P. H. skulle tale) kunne forstå, at der har ikke været *tanke*, ikke spor af tanke om, at der skulle ændres signaler herfra.

Men din mistænksomhed er jo vakt, og det gør mig ondt. At du kan tro, at jeg, eller nogen her på Askov kunne ønske at skade dig, forstår jeg ikke, men det er jo klart, at som forholdene har udviklet sig, må vi, for at der ikke skal ske varig skade, se at undgå, at mistænksomheden fra din side næres. Jeg tænker i denne forbindelse på at de planer, som har været fremme om, at jeg skulle have noget med de sønderjyske skolesager at gøre, må opgives. Det kan jo ikke nytte at begynde på et samarbejde, når tilliden fra den ene side er brudt. I morgen skal jeg med nattoget til København. Jeg har aftalt, at jeg skal tale med Keiser-Nielsen om sagen, og jeg vil da sige ham, at jeg som forholdene har udviklet sig, ikke kan tage mod tilbuddet.

Jeg ville gerne have en samtale med dig, men jeg ved ikke, om du ønsker det. Jeg har skrevet en biografi af dig til et værk, som en af dagene udkommer i Århus. Jeg glæder mig over, at den er skrevet før alt dette vrøvl fra efterårsmødet, thi af den kan du se, hvordan jeg agter og værdsætter dit arbejde for vort folk.«

– En kreds af kvinder i grænseegnen om Kongeåen havde fået den tanke, at de 3 sønderjyske repræsentanter i Berlin som tak for deres arbejde skulle overrækkes hver et silkedannebrog. Den, som havde fået ideen, skulle overrække H. P. Hanssen hans flag ved en fest i Kolding. Ingeborg fik flaget til Kloppenborg for at overrække det »ved gunstig lejlighed«. Det skete ved efterårsmødet, – og H. P. Hanssen blev dybt krænket over, at Kloppenborg fik sit flag før ham og tog det som et tegn på, at Askov bekendte kulør som Flensborg-folk. – Der blev stor bedrøvelse på Askov, og Ingeborg skriver til H. P. Hanssen 16. oktober 1919: »Du ved ikke, med hvilken glæde der er givet til disse flag. – Forleden dag blev silkeflaget til Kloppenborg sendt mig fra Kolding med bøn om, at jeg ved passende lejlighed ville overrække det til Kloppenborg. Jeg blev lidt underlig ved det, – men fandt så alligevel, at det var meget naturligt, at det blev i den hjemlige kreds. Jeg sagde så til Jacob: »Taler han godt, uden nålestik til H. P. Hanssen, må jeg så overrække ham det ved efterårsmødet – ellers vil jeg ikke.« Jeg lyttede spændt og har et tem-

melig nøjagtigt referat af hans tale. Da Jacob så kaldte på mig, stod jeg glad frem – og nævnede *dig* i spidsen for fylkingen, og nævnte, at det var grænsens kvinder og mænd, som gav Eder gaven. – Jeg kan ikke begribe, dette kan udnyttes politisk. Herhjemme sagde de alle, at der var ikke et personligt ord til Kloppenborg, jeg talte til jer alle tre. . . Politiker har jeg aldrig været og bliver det aldrig, men jeg har af et ærligt hjerte bedt Vorherre lede og styre Eders vej alle tre, og det beder jeg fremdeles om, så sandt som jeg er vis på, at I alle vil kæmpe efter bedste overbevisning for Danmark og Sønderjylland. Kære H. P. Hanssen. Du må endelig komme til mødet i Kolding, det må gennemføres, at folk kan se, at disse flag er ikke politiske, men det er en taknemlighedens gave fra »grænsens kvinder og mænd«, fra Kolding til Ribe, som jeg udtrykkelig sagde. Det gør jo dog en stor forskel, om det er alle Danmarks kvinder eller vor lille flok hernede, der vel har lidt med jer i alt fald på en anden måde end de andre kvinder i Danmark. Havde det været landsindsamling, var jeg nok blevet angst for hvervet, nu fandt jeg det ganske naturligt, at Kloppenborg fik det i den hjemlige kreds, han jo dog hører til, selv om han jo også er et stridens æble her. – Jeg kan ikke andet end holde af jer begge, kan ikke andet end takke Gud for, vi har sådanne mænd imellem os, og bede ham lede og styre, så sårene jer imellem ikke bliver dybere, end at kærligheden kan bygge bro over svælget. Og så må du tage det lille vers, vi med »Danske kvinders flaggave« sender ned til alle de små hjem. Hvem der har skrevet det ved ingen:

Elskede, smukke danske flag! Du skal folde dig ud på frihedens dag, skal bringe tak til dem, der stred, skal bringe tak til dem, der led, skal minde om, at Gud kan høre hvert længselssuk og hjem os føre.«

Lad os så ikke lytte til sladder, men give hinanden håndslag og sige: Aldrig briste, skønt de brage, rosenbånd fra ungdomsdage. Gud velsigne dig og dit virke til gavn og velsignelse for alle dem dernede syd for Kongeåen og for os heroppe.«

Ved møde i Kolding 20. oktober 1919, hvor H. P. Hanssen og Nis Nissen fik deres flag, udtalte Jacob (Højsk.bl. 31. 10. 1919): »Da det øjeblik kom, da vort lille folks håb og krav kunne føres frem i det store opgør efter Tysklands sammenbrud, var vi taknemme-

lige for, i Berlin at have den rette mand på den rette plads, og vil gerne hilse H. P. Hanssen i aften med at sige, at vi ingen hellere så som vort folks repræsentant i det historiske øjeblik. Vi var trygge og glade ved, at du havde det store hverv, og det vil i vor historie altid mindes til din ære. Da vi herhjemme for alvor forstod, at nu var vor sag ført frem, nævnede man dit navn med taknemmelighed overalt i vort land. Men højest i vejret er mest i vinden. Og det har du fået at føle. Står du som det store og stærke mærke, er du også udsat for stærke angreb, ja stærke stød.

Det, som forestår, Slesvigs deling, har jo – hvad ingen ved og føler mere end du – ikke alene den store glæde i følge, at nu vender de mange hjem til moderlandet, – men der er jo også knyttet vemod dertil, fordi delingen skærer i det, som er levende. Skiller mellem det, som med livets ret hører sammen. Det kan ikke være andet, og det var ikke godt, om lidelsen og smerten ved delingen ikke fik udtryk. Men mod dig rettes angreb og vrede. Det kan så at sige ikke undgås, og jeg forstår så godt, at du kan føle det som en kold og bidsk vind, der blæser.

Der er forskellige opfattelser, – men det dækker, skjuler ikke for os, hvad vi skylder dig, og hindrer ikke, at vi kan takke dig. Jeg kan personlig med sandhed sige, at når nu den store dag oprinder, så er der ingen, jeg hellere ser som leder og fører for genforeningsværket end dig, thi ingen anden kunne magte det.

Ja, du mærker modstand og brydning både på den ene og den anden måde. Men du vil aldrig møde et koldt hjerte eller mistro fra dine venner. H. P. Hanssen leve.«

Dette vidnesbyrd om tillid og venskab havde imidlertid ikke formildet H. P. Hanssen, skønt de arbejdede godt sammen i København og i Sønderjylland.

Da H. P. Hanssen ikke ville være minister i Neergaards regering, gjorde Jacob alt for, at han skulle få så mange sønderjyske opgaver som muligt. De fleste i Venstre var enige derom, kun J. C. kunne ikke tilgive, at H. P. Hanssen havde været i det radikale ministerium. Hvor vanskeligt det var i Sønderjylland selv, ses af et brev af 20. juni 1920: »Det store spørgsmål er, hvem der skal tale ved grænsen. H. P. Hanssen sagde mig i forgårs, at Haderslev kreds dag havde indbudt ham til det, og han havde sagt ja. Men jeg forstod på ham, at

han ikke var rolig ved sagen. Men det må de helst selv ordne. Vi her kan ikke.« H. P. Hanssens betænkeligheder voksede, han gav afkald, og overgangsstedets førstemand blev da den, der bød kongen velkommen, da han red over grænsen på den hvide hest. Og det var dog H. P. Hanssen, der i de mange år havde ledet kampen og ført den til sejr på forbilledlig vis. 20. juni skriver Jacob videre: »Jeg havde i forgårs efter den store rådhusbanket en lang samtale med H. P. Hanssen. Han er i øjeblikket vanskelig stillet. Han kan jo ikke bryde med de radikale, og han er heller ikke tilfreds med venstre, »som er taus«, som vil »tie mig ud«, som vil over grænsestriden uden at tage parti. Vi aftalte, at efter valgene skal jeg gøre en lille middag, hvor ledende mænd i venstre skal føres sammen med H. P. Hanssen. Jeg har fra forskellig side fået anmodning om at forsøge en ordning af denne art, men jeg mener ikke, det kan lykkes før valget.«

Også Dybbølfesten havde sine smerter. Vel talte H. P. Hanssen, men han var ikke den første taler, som det med rette tilkom ham. Det gjorde Jacob ondt.

Til efterårsmødet 1921 ventede Ingeborg H. P. Hanssen som taler ved efterårsmødet. Men han skrev 6. marts 1921: »Jeg kan ikke overvinde mine betænkeligheder. Jeg må derfor bede dig løse mig fra mit løfte om at tale i Askov i år. Det har jo altid været sådan, at jeg altid, siden jeg var elev på Askov, har talt om sønderjyske forhold, når jeg gæstede skolen, selv om jeg også nu og da har talt om andre emner. For tiden holder jeg dette for udelukket. Du skriver selv, at det er bedst, jeg ikke rører ved grænsespørgsmålet, og om de almindelige forhold hernede kan jeg ikke tale uden at øve en skarp kritik imod det nuværende styre. Og det vil jeg ikke på Askov, så længe Jacob Appel er minister. Derfor er jeg kommet til det resultat, at jeg indtil videre må holde mig borte. . . Hele mit liv er så nøje knyttet til den sønderjyske sag, at jeg måtte føle det som både ydmygende og nedværdigende at stå på talerstolen i Askov og betragte det sønderjyske spørgsmål som tabu. Jeg håber, kære fru Appel, at De både forstår og billiger dette standpunkt. (De var da dus i 1919). Som stillingen er for tiden, kan De være overbevist om, at det er det rigtigste. Der kommer nok andre tider, hvor vi atter kan have glæde af at mødes på Askov under forhold, hvor jeg ikke behøver at båndlægge min overbevisning.«

Jacob skriver hjem 9. marts: »Det var jo et i dobbelt forstand kedeligt brev fra H. P. Kedeligt, at han ikke vil komme til Askov, kedeligt p.gr. a. hans »bitterhed mod det nuværende styre«. Jeg troede dog, han ikke var så bitter, som brevet lader skinne igennem. Nu får vi se, om bladet ikke engang kunne vende sig. Det er en stor tragedie, så sørgelig, så sørgelig.« – Det sønderjyske arbejde gik imidlertid godt, og senere genoptog H. P. Hanssen dog sine årlige foredrag på Askov.

Først så sent som i 1923, før valget, lykkedes det Jacob at føre H. P. Hanssen personligt og privat sammen med Neergaard. De ville meget gerne have H. P. Hanssen til at stille op til rigsdagen. Men først måtte der tales ud, alt måtte ligge åbent og klart.

10. september skriver Jacob: »Jeg sidder og venter på Neergaard og H. P. Hanssen. Det bliver jo spændende at se, hvordan det kan gå. – Det gik overmåde venskabeligt og fornøjeligt. H. P. Hanssen erklærede sig for venstremand, men han kunne ikke tænke sig at lade sig opstille, thi han følte intet kald, der var ingen opgave, der kaldte på ham, ingen stor og betydelig opgave. Gå ind som menig kunne han ikke, og at være ledende savnede han for meget kendskab til dansk politik til. Resultatet blev altså negativt – men nu er der klarhed – og alt forløb meget godt. Neergaard mente, da han rejste, at det havde været et godt møde.«^{75a}

1924 kom Jacob hjem til Askov. Nogle af hans sidste oplevelser er på en smuk måde knyttet til H. P. Hanssen.

I forsommeren 1930 oplevede Jacob H. P. Hanssens sande overlegenhed og storsind. C. P. O. Christensen havde fået den tanke, at man kunne redde »Flensborg Avis«, som var i stor fare, ved at få Danmarks bedste skribenter til gratis at yde bidrag til bladet. Han gik til Jacob og bad om råd om, hvem han kunne henvende sig til for at få underskrifter på et opråb derom. Jacob sagde: »Kun hvis H. P. Hanssens navn står derunder, kan vi få betydende personligheder til at gå med.« I mindet om de store modsætninger få år før, kunne man nok være bange for, at det var umuligt. – Men Jacob, – skønt lammet og meget svag, kørte med C.P.O.C. til Åbenrå og forelagde H. P. Hanssen sagen. Og der var ingen vaklen. H. P. Hanssen svarede straks: »Flensborg Avis« må ikke gå ind. Kan der gøres noget for at redde bladet, går jeg med. Jeg skriver under.«

Det følte som en befrielse og en umådelig hjælp.

Samme år ved Askovs efterårsmøde 14. september afsløredes et maleri af H. P. Hanssen, og Jacob holdt afsløringstalen refereret i Dannevirke dagen efter: »Skolens gamle elever kunne ikke have givet skolen en smukkere gave end det billede af H. P. Hanssen, som nu skal have sin plads her i salen. Appel benyttede som udgangspunkt et minde, der knyttede sig til et besøg i Oxford, hvor han havde lagt mærke til, at det gamle »Kristi kirkes kollegium« bl.a. havde et billede af Gladstone. Det er, havde skolens leder udtalt, en af vore rigdomme, at vi har malerier af de gamle elever, der har haft betydning i vort folk, fordi vi er taknemmelige for, at de unge derigennem får en hilsen fra the grand old man og en stadig opfordring og hjælp til at bruge tid og kræfter og evner for en fremtid i deres lands tjeneste.

Det billede, vor store portrætmaler L. Find har malet af H. P. Hanssen, skal også fortælle ungdommen, som kommer her, at han færdedes her, og han følte sig sammenhørende med skolen her. Vi har brug for den slags folk, som både er ideens og omstændighedernes mand. Hvor dette er tilfældet, hvor ideens lyse mål forenes med, hvad der kræves for at nå dem, da kan der øves storværk. Billedet af H. P. Hanssen skal fortælle de unge og minde os ældre om denne sandhed. Det er første gang, billedet af en gammel Askovelev er hængt op her. Vi er glade for, at der nu i vor gamle skole findes et billede af den af skolens lærlinge, der mere end nogen anden har været med til at skabe dansk historie. Taleren nævnte, hvorledes H. P. Hanssen havde grebet ind og givet grænsekampen faste former, da det blev klart, at målet for samling med moderlandet måtte sættes langt frem. Han byggede på ideens grund til at lede den kamp, og han var sine landsmænd en trofast rådgiver og hjælper i småt som i stort i disse drøje år. Det er et vellignende billede, her er skabt af H. P. Hanssen med et årvågent og roligt blik, der vidner om, at viljen udspringer fra rette sted, nemlig hjertet. Det er en skikkelse, der fortæller om kamp, om udholdenhed, om styrke.«

H. P. Hanssen tog derpå ordet og takkede for den ære, man havde vist ham ved at give hans billede plads på dette sted, som havde givet ham så lærerige og glade ungdomsår. Den sønderjyske sag har altid ligget Askov varmt på sinde, og den har været med til at bære vor

sag frem, både mod syd og mod nord. Herfra er min virksomhed udgået, og jeg lærte, at grundtvigianismen som åndsmagt og højskolen var en løftestang for det nationale arbejde i Sønderjylland.

Erik Appel skrev mange år senere i Vestkysten 27. oktober 1962: »H. P. Hanssen og hans slægt syd for Kongeåen, J. Appel og hans slægt nord for Kongeåen. De, der kender begge slægter, vil mene, at en ombytning ikke havde været mulig. Lige så sikkert som H. P. Hanssen stod i folkerøret syd for Kongeåen i folkelig, hjertelig, hurtig og rådsnar forbindelse med det, lige så sikkert stod Jacob Appel og hans slægt i det folkelige arbejde nord for grænsen. Til sammen viser de to mænd sønderjyske slægters rækkevidde. Der blev mening både i udvandring og forbliven. Det betød en betydelig vekselvirkning over grænsen, og det betød samarbejde mellem moderland og datterland.«

Forberedelse af skoleordningen i Sønderjylland

Allerede 1918 var Jacob blevet valgt til formand for »Sønderjysk Fond«. Dets daværende generalsekretær og senere formand, professor Edvard Ehlers, skriver derom: »Tanken var J. C. Christensens, men det var fuldkommen naturligt, at Appel blev formand for centralkomiteen. Jeg har navnlig beundret hans fænomenale evne til altid med det samme at sætte sig ind i sagerne. Jeg mindes ikke, at han nogensinde har grebet fejl. Det har ikke manglet på konfliktstof, men konflikt blev der aldrig. Han havde en vidunderlig evne til netop at undgå, hvad der kunne splitte. Han holdt sammen på det hele.«

I juni 1919 er Jacob hjemme. »I morges efter morgensang kørte jeg af sted til Sommersted, men jeg kom kun til grænsen. Jeg fik lov at telefonere til Hörlyck og til Kloppenborg, – men de vidste ingen råd. Der er også spærret ved Foldingbro, hvad det betyder, aner ingen. Det er meget kedeligt, jeg ikke kom til det møde i Sommersted, hvortil der kommer repræsentanter fra alle egne af Sønderjylland. Men nu længes vi jo efter at få opklaring på, hvad grunden er til spærringen. En ny krig kan det ikke være.«

2. juli 1919, otte dage efter at H. P. Hanssen var blevet udnævnt til minister for de sønderjyske anliggender i den radikale regering, skrev Jacob: »I aftes sammen med J. C., Klaus Berntsen og Neergaard til middag hos fru Lassen.« Hans Peter Hanssen har fået mange uvenner. 27. august skrev han: »Undervisningsministeren kom i går til mig noget altereret over, at han blev holdt uden for de slesvigske skoleforhold, så han vil nu sammen med H. P. H. danne et udvalg, som jeg skal i, for at ordne det fornødne. Nu går vi til møde i ministeriet, hvor der er mange vanskeligheder og uvilje. H. P. er opslugt af arbejde.«

28. oktober meddeles: »På torsdag skal der være møde i kultusministeriet mellem Keiser-Nielsen, H.P.H., de sønderjyske amtmænd og mig. Så vil det klare sig, om jeg kan med den øvrige administration.«

Og dagen efter: »Forretningsudvalgsmøde i »Sdj. Fond«. Derfra hjem méd fru Lassen, hvor der var en lille festmiddag for J. C. Derefter spillede vi l'hombre, med megen hyggelighed og politisk passi-

De tre generationer. 1927-28.
Børn, svigerbørn, børnebørn og plejedatteren Friedl fra Wien

Jacob Appels

Jacob Appels underskrift

ar. J. C. holder jo på, jeg må tage stillingen som skoledirektør. I dag skal jeg til et ret afgørende møde i ministeriet. Der er endnu intet afgjort, skønt Keiser-Nielsen præsenterede mig for selskabet som den vordende skoledirektør. Forøvrigt viste det sig, at ministeriets gamle personale var meget venlige mod mig og mine forslag. Desværre synes jeg ikke godt om et par af de ny embedsmænd. De er fyldt af mærkelige forestillinger om, at for at være retfærdige må de f.eks. påbyde tysk i alle danske folkeskoler. Det blev der nærmest leet af. Men en ting er kedelig: det lader til, der bliver sendt en del ikke første-klasses embedsmænd derned. Ja, i det slesvigske ministerium sagde man endogså, at de andre ministerier benyttede sig af lejligheden til at komme af med nogle dem ubehagelige personer. Jeg vil se, om jeg ikke kan få H. P. H. til at tage alvorligt fat på disse sager. Han er overkørt og træt.»

20. november skriver Jacob: »I dag var jeg – som den tilkommende – for første gang med i rigsdagens sønderjyske udvalg, hvor skolelovsforslaget blev fremlagt af Keiser-Nielsen. Det viste sig, at flertallet havde min opfattelse m.h.t. danskundervisningens stilling. I aftes var Kloppenborg og jeg på Gefionsplads hos fru Lassen sammen med J. C. til en drøftelse. Bølgerne går i disse dage højt. 29. januar 1920: I dag har jeg forhåbentlig vundet en sejr, idet underudvalget angående den sønderjyske skolesag i rigsdagens sønderjyske udvalg er enedes om mit forslag, at der undervises i alle folkeskolens klasser 4–6 timer om ugen i dansk, men at forældre kan begære og få deres børn fritaget for denne undervisning. Det var helt rørende, at Keiser-Nielsen var lige så glad som jeg ved dette resultat. Nu har jeg ingen betænkeligheder mere. Hele min dag er ellers gået med møder – og med at give audiens, thi alle d'herrer, som nu vil søge konsulent- eller overlærerpladser i Sønderjylland, gør byen usikker og opsøger mig på de utroligste tider og steder. Jeg har nu i aften nægtet mig hjemme på hotellet, thi jeg er udaset.»

Jacob havde fra første færd været mellemmand mellem »Sønderjysk Skoleforening« og de frie skoler i Danmark. Siden 1910 var foreningens leder gårdejer Hans Jepsen Christensen, – og der var brug for, at foreningen skulle arbejde videre efter genforeningen under friere kår. Jacob taler til medlemmerne 1922 og siger bl.a.: »Freden havde skabt mindretallets ret. Det indrømmes nu, at selv de

statsgrænser, der er draget efter selvbestemmelsen er ufuldkomne, så der må gives folkene frihed til at styrke deres folk ud over statsgrænserne. Nu kan den danske stat bevillige en betydelig støtte til arbejdet for at styrke dansk sprog og dansk folkeliv blandt landsmænd bag den nuværende grænse. Vi har aldrig haft et så inderligt samspil mellem moderlandet og grænselandet som nu, idet de aldrig i historisk tid har været samlet under én administration. – Der er et stikord, der har en god klang iblandt os: Grænsen ved Kongeåen skal slettes. Men en sådan sammensmeltning af det gamle land og grænselandet sker ikke på et øjeblik, den vil kun lykkes, når dansk åndsliv bringes derved på en livfuld og sand måde, så sønderjyderne kan kende sig selv deri, finde deres liv og glæde deri. – Der er på den anden side ejendommeligheder ved de enkelte landsdele. Disse typer gør nationen rig, giver den de mange muligheder. Man burde snarere ophjælpe end udviske disse særpræg. Det er givet, at der må være ganske andre forhold i grænselandet end i moderlandet. Der er en ægte slesvigsk selvstændighed, som ikke må mistes. Den er skabt af Sønderjyllands forpoststilling og ved, at de store begivenheder, vort åndelige liv vedrørende, i århundreder har haft deres gang over Sønderjylland.«

Med denne indstilling gik Jacob ind i samarbejdet med Jepsen Christensen. Det kunne begynde i tillid, for sønderjyderne havde selv bedt om at få Jacob til skoledirektør for Sønderjylland.

Fra 1. januar 1919 begyndte det stadige samarbejde. Jepsen Christensen beder som formand for det sønderjyske skoleudvalg, der var nedsat af vælgerforeningen 16. marts 1918, Jacob om hans mening om udvalgets fremtidige opgaver og om, hvad man fra kongerigets side ønsker af oplysninger. »Vi kender ikke rigtig vor myndighed og vor begrænsning. Jeg tvivler slet ikke om, at evnen til at løse opgaverne vil vokse med opgavernes fremkomst, men vi må have fingerpeg fra kongerigsk side, og jeg vil bede Dem være med til både at pege på opgaverne og til at løse dem. Vi trænger i høj grad til at orienteres på de forskellige områder, og jeg var i høj grad taknemmelig for dagen i Askov sammen med de øvrige skoleudvalgsmedlemmer. Man føler den store opgaves alvor og rækkevidde, der er lagt på én, men samtidig føler man sig ret evneløs overfor den.« (12. april 1919).

»H. P. Hanssen mente jo, at der kun foreløbig kunne regeres på grundlag af den nugældende lov dernede, der lagde al magten i regeringens hænder, hvilket han anså for at være det bedste, også hvad afskedigelsen og ansættelsen af lærere angik. Jeg hævdede overfor dette, at befolkningens vilje så vidt muligt måtte være gældende for regeringsmyndighederne, og at dette medførte den fordel, at det praktisk talt blev befolkningen og ikke regeringen, der foretog eksekutionen, hvilket man altid med fordel kunne henvise til, netop fordi dette også var gældende ret i Danmark, og dette ville altid tage sig bedre ud udadtil. Vi fik derefter fastslået, at indstillingsretten skulle gå over i kommunerådernes hænder i overgangstiden, og at disse skulle have indflydelse på, hvem af de nuværende lærere, der skulle blive og hvem ikke. Vi fik bemyndigelse til at bede Dem om at modtage anmeldelser fra de lærere og lærerinder i Danmark, der ønsker at komme til Sønderjylland. De bedes i annoncen udtrykkelig fremhæve, at det sker på opfordring fra skoleudvalget i Sønderjylland, fordi dette vel nok vil virke æggende og ansporende.«

Derefter begynder den fælles travlhed. Jepsen Christensen skriver: »Vi slider stundom til langt ud på natten, thi Danmarks lærerstand og befolkningen hernede kan spørge om mere end 10 vise kan svare på, to jævnt begavede mennesker har i hvert fald svært ved at overkomme det. Skærtorsdag begyndte med 56 breve, påskelørdag med 42, og så har det svinget mellem 30 og 50 daglige breve siden.« Jacob skriver hjem: »Den kloge politiker viser sig snart i Jepsen Christensen.« 12. juni 1920: »Jeg er ikke sikker på, om det ikke var heldigt, at det nordslesvigske skoleudvalg holdt et møde med lærerforeningens medlemmer, så de herrer lærere fik indtryk af, at det var en afgjort vilje fra vor side, at der ingen som helst favorisering fandt sted. Det forekommer mig, at lovens bestemmelser og ministeriets anordninger ville finde vejen mere banet og fremkommelig og uden kritik fra lærernes side, der måtte vige, om lærerforeningens medlemmer fik at vide, at det svarede fuldt og helt til befolkningens ønsker hernede, at den blev frit stillet i sit valg.«

Ministerår 1920-24

I april 1920 dannede N. Neergaard sit ministerium, og Jacob blev undervisningsminister. Det sønderjyske Skoleudvalgs første-
mand, Jepsen Christensen, fortæller (Dansk Udsyn 1933), at Jacob
sagde til ham: »Så, Jepsen Christensen. Kom nu blot til mig med alt,
hvad der ligger jer på sinde dernede. Jeg lover dig, at jeg aldrig
skal blive træt af de sønderjyske opgaver, så længe jeg får lov at
virke.«

Det holdt han, – og det var jo let at holde. For at få denne opgave
var jo opfyldelsen af – mere end han havde kunnet drøm-
me om. Det var, som om der nu blev sammenhæng og mening med
hele hans liv: Han havde delt kår med dem, der nu kom hjem. Han
havde sørget, så han var ved at gå i stykker af det, fordi han havde
forladt dem. Så var han blevet lærer på »Grønneskolen« og kendte
dem alle dernede, selv om han boede nord for åen. Og fordi han hav-
de været minister, var han blevet skolet, så han nu kunne opfylde
de tanker, hans fader 1861 havde givet udtryk for på sønderjyder-
nes vegne.

Samarbejdet gjaldt først og fremmest skoleordningen i Sønderjyl-
land, men også videreførelsen af »Sønderjysk Skoleforening«, jord-
bevarelsen på danske hænder og hvordan man bedst støtter de
danske i Sydslesvig. Jepsen Christensen skriver derom til Ingeborg
28. februar 1943. »Det var en lykkelig stund, dengang Deres mand og
jeg fandt hinanden i samarbejdet om fremtidens opgaver i Sønderjyl-
land efter krigen 1914–18. Jeg modtog megen vejledning af Jacob
Appel på mangfoldige områder vedrørende dansk lovgivning og
dansk samfundsliv, og han mødte mig med ubetinget tillid til
min gode vilje til at stille min viden, mine erfaringer og min arbejds-
evne i min landsdels og i mit folks tjeneste, så mine evner voksede
under hans tillid og venesæle hjælp, så der blev grund til gensidig
taknemmelighed.« Til Jacob skrev han 1930: »Der er jo ingen, hvis
dom om det, jeg måtte have fået lov til at udrette i mit folks tjene-
ste, jeg sætter højere end din. Jeg takker Gud for, at der kun har væ-
ret tak imellem dig og mig fra den første dag, vi trådte i samarbejde
om det, der ligger os begge stærkt på sinde. Tak, fordi du mødte mig
med så stor forståelse og din klare tanke, der hurtigt gav det der gæ-

rede i vort sind, form og praktiske muligheder. . . kærligheden til de fælles opgaver har knyttet os sammen på særlig måde.« Til Ingeborg 1937: »Uden at Deres mand og jeg nogensinde vekslede et ord derom, så var der en gensidig forståelse af, hvad vi led under derinde på rigsdagen, og hvad der trods alt førte med sig, at vi syntes, vi havde pligt til at være der, nemlig pligten til gennem al døgnetstræben at skabe betingelserne og mulighederne for, at det danske folk gennem sin ungdomsskole, gennem fristeder for åndeligt og kristeligt liv kunne bevare sine livskilder og sit åndelige hvilepunkt og derigennem sin ret til at bestå som selvstændig nation. Det er mig en stor glæde, at denne tillidsfulde tro på hinandens motiver til målet for vor stræben så selvfølgelig er til stede mellem Dem og mig.«

Den sønderjyske skolelov, 30. juni 1920, som disse to mænd var fædre til, bundede ganske enkelt i, at de ville skabe retfærdighed mellem de to folk ved grænsen. Lige ret for begge folk. De havde erfaret, at tryk avler modtryk, så de var sikre på, at det politisk set var det eneste holdbare, – og det stemte overens med deres kristne samvittighed.

For Jacobs vedkommende var det desuden opfyldelsen af Cornelius Appels tanker, der var indpodet ham fra ganske lille. Hans fader havde jo været en af »Klosterbrødrene«, som havde indset, at kun ved »lige ret for begge parter« kunne der blive fred og samarbejde ved grænsen. Hertil kom en samvittighedssag for Cornelius Appel. Da han måtte flygte fra Tønder, mens hans kone lå i barselseng, for at hun ikke skulle forstyrres af stenkast gennem ruderne, tog deres tysksindede nabo sig af hende. Og da bøjede Cornelius Appel sit hoved i erkendelse af egen skyld: Han havde ikke hilst på denne nabo, når han mødte ham. Dette lille træk blev meget afgørende for ham hele livet og gik i arv til sønnen. Dette er baggrunden for Jacobs rolige sikkerhed. Og nu endelig opfyldte han sin faders mening med at lade sønnerne udvandre: At de skulle dygtiggøre sig til en god gerning i den landsdel, de forlod. –

Naturligvis var der vanskeligheder. Men alligevel – det gik i medvind. Han er glad for at blive skoledirektør for Sønderjylland, men m.h.t. at blive minister skriver han 4. maj 1920:

»Der bliver jo meget snart valg, måske så det sønderjyske ændrer

sig, og jeg så kan trække mig tilbage til »min sønderjyske opgave«. Dermed mente han vel, at H. P. Hanssen igen kunne komme ind.

5. maj 1920 skrev han: »Ja, så sagde jeg da ja. Gud hjælpe mig nu, at det må gå for os alle. Måtte det, jeg nu har foretaget mig, være sådan, at der kan komme Guds velsignelse til det.«

Ved et foredrag på statsskolen i Tønder 1930 gav Jacob en samlet vurdering af den sønderjyske skoleordning, refereret i Flensborg Avis den 22. marts.

»Taleren mindede om de forhandlinger i Paris, som gik forud for genforeningen, hvorunder der fra fredskonferencens side blev indrømmet at Danmark ikke behøvede nogen særlig mindretalslovgivning for at modtage de sønderjyske landsdele, men at gældende dansk lovgivning på forhånd var sådan beskaffen, at den sikrede et mindretal en behandling, som det kunne være tilfreds med. Denne særstilling er vi ikke kommet sovende til, ikke uden dybtgående arbejde i retning af frihed på skolens og kirkens område. – På kirkens område blev stavnsbåndet løst gennem loven om sognebåndsløsning 1855. Denne lov har frihedens fulde stempel. Den er en lov, som ikke lægger tvang på nogen. Siden er der på mange måder arbejdet videre i retning af kulturfrihed. Appel omtalte tiden 1864–1920, da vore folk her var mindretal, og da der ikke blev taget på dem med forståelse eller god vilje. Da vi skulle til igen, var der hverken blandt de danske hernede eller i kongeriget noget ønske om, at man skulle sige »øje for øje og tand for tand«. Der var tværtimod fra alle sider ønske om, at der skulle lægges om på en anden bov. Alle ønskede at finde en ordening, der virkelig kunne tjene alle parter, så man undgik at krænke det, der i et grænseland ikke må krænkes. . . Vi lagde et dobbelt kommuneskolevæsen ud over de nationalt blandede egne, men lod friheden til at oprette privatskoler være fuldstændig åben. Og det virkede således at folk kunne være tjent med denne ordening. Da jeg forlod ministeriet, kunne jeg med sandhed sige, at der ikke på mit område var en eneste betydelig vanskelighed, der lå tilbage til min eftermand. . . Ved forhandlingen bagefter udtalte grd. Gotthardtsen, der sluttede sig til Appels udtalelser om, at en deling af de to parter i skarpt adskilte båse med hver sin skolekommission, som det tyske mindretal havde foreslået, så vidt muligt burde undgås. Kampen kan vi ikke undgå, heller ikke om børnene, men

derfor kan vi godt vise fordragelighed over for hinanden. Erik Appel udtalte, at det glædeligvis nu så ud til, at dansk og tysk nu for første gang i historien skulle få lov til at måle sig fuldkommen frit med hinanden. »Hvert folk sin ret, vort eget vor kærlighed«.«

Fra tysk side erkendtes den retfærdige ordning. »Die Friedenswarte« i Kiel skriver: »Således behandler et demokratisk og liberalt tænkende folk de nationale mindretal, uden at en særlig beskyttelseslovgivning er nødvendig. Men således er forholdet ingenlunde overalt i Europa. De nationale mindretal står endnu ofte over for uvenlige tilstande og vil desværre endnu i lang tid med misundelse rette blikket mod mindretallets retsstilling på denne side og hinsides den tyske nordgrænse, hvor Prøjsen og Danmark – uafhængige af hinanden – har skabt og opretholdt en forbilledlig ordning.« Vi synes at det dengang var lidt tidligt at sidestille behandlingen nord og syd for grænsen, men dette har jo bedret sig.« –

Man må nok sige, at det var det lykkeligste i Jacobs liv, at han fik opgaven med de kulturelle forhold i Sønderjylland. Og at det lykkedes. Hans store personalkendskab i Sønderjylland hjalp ham til at få de rette mænd frem i skolearbejdet. Han havde hele tiden et udmærket samarbejde med amtsskolekonsulenterne. De føler sig som hans lærlinge, men er ikke trykkede deraf. Nicolai Svendsen skriver i 1946, da han tager sin afsked: »Hvor var jeg stolt engang for mange år siden, da jeg efter Jacob Appels opfordring i fredspaladset i Haag overfor fremragende repræsentanter for 18 nationer gjorde rede for vor mindretalsordning, som af forsamlingen betegnedes som mønstergyldig.⁷⁶ Først senere slægtled vil fuldtud være i stand til at værdsætte Appels indsats efter fortjeneste. Derved skabtes der en afspænding og ro på det kulturelle område i de nationalt blandede egne og betingelser for en god fremtid, som måske ikke mindst under 2. verdenskrig er af stor betydning for Danmark.«

I denne ministerperiode var Jacobs hovedopgave: Sønderjylland, og dette arbejde stod han allerede midt i. Da han skulle overtage ministeriets lokaler, gik det tilfældigvis sådan, at Jepsen Christensen og Anders Lebeck, som var tilsagt til møde, var der endnu. »Hr. minister Pedersen indbød de to herrer, kontorchef Graae og mig til

frokost, som vi spiste på Paladshotellet, hvor vi skålede for en god fremtid. Kl. 12 var ministeriets embedsmænd tilsagt – hr. Pedersen var nu afskediget. Han holdt en tale til personalet og lykønskede mig med venlige ord. – Jeg var nu udnævnt, takkede min forgænger, der havde været så elskværdig, og henvendte mig så i venlig-kammeratlig tone til embedsmændene. Hr. Pedersen iførtes frakke, jeg fulgte ham ud på trappen og vendte så tilbage til embedsmændene og aftalte det fornødne.«

Det blev en vanskelig tid for det ny ministerium. »Alle sager både udad og indadtil er meget spændte. Udadtil angående det sønderjyske. Jeg har taget manganen et snuptag med udenrigsminister Scavenius.« Harald Scavenius er i det hele taget Jacob en torn i øjet.

En ganske »fornøjelig« udenrigspolitisk ting hændte dog. »Der er mange mærkelige spørgsmål, der dukker op. Hertugen af Oldenburg, som er barnløs, ville gerne sætte den danske konge ind som arving, hvis så Danmark ville gøre Oldenburgs ret gældende i Tyskland. Det kan der selvfølgelig ikke være tale om, men storhertugen har selv været her. Hvor er forholdene dog ændrede siden 1852, da vi sidst forhandlede med storhertugen om arvefølgen i Danmark. De små tyske fyrstehuse anser nu det lille Danmark og det danske kongehus for det indflydelsesrigeste overfor ententen. Kongen talte om sagen efter taflet og var åbenbart helt klar over stillingen, men han morede sig over storhertugens besøg.«

Så kom kongens ridt over grænsen og festen på Dybbøl. Hvor kan det gå mærkeligt. Grundloven 1915, som venstreministeriet havde haft det store arbejde med, blev undertegnet af det radikale ministerium. Men nu ved genforeningen, var det venstre, der endte arbejdet, udført af de radikale, og skrev under. Og det var dem, der sad i de festligt smykkede vogne der kørte foran kongeparret fra Sønderborg op ad Dybbølbjerg til skanse nr. 6, hvor de danske som aldrig før eller efter havde kæmpet om Sønderjylland. Dengang tabte de. Nu var landet genvundet. Det var en skøn dag. På begge sider af vejen stod folk tæt, bl.a. Askov højskoles, og de vinkede og råbte ministrenes navne, – indtil alt glemtes over hyldesten af kongen og dronningen. Det uforglemmelige øjeblik, da den gamle veteran fra 64 overrakte kongen det gamle Dannebrog, og kongen bøjede sig og kys-

sede det, var så gribende, at man endog i det øjeblik glemte, at H. P. Hanssen ikke havde været den første taler. Det var uretfærdigt, – men han fik den bedste erstatning i Grev Schack, der sagde »du« til kongen, – som den tabte datter, der er kommet hjem.

På hjemvejen besøgte kongeparret og prinserne Askov. Eleverne stod i gården og sang, da bilerne rullede ind. Jacob og Ingeborg på trappen med børnene, og alle lærerne med fruer i en halvcirkel i den gamle foredragssal.

Kongen hilste på dem, og alle gik op i gymnastiksalen, hvor der var stole til de kongelige på østvæggen. Ingeborg trådte frem i hvid silke og talte med vanlig varme og myndighed til kongen.

Senere kørte de til Skibelund, – for nu skulle det ske, som måtte opgives, da Frederik d. 8. besøgte Askov. I Skibelund holdt Jacob følgende tale:

»Deres Majestæter! Deres kongelige højheder! Højtærede forsamling!

Skibelund krat, som ligger omtrent midtvejs mellem Ribe og Skamlingsbanken, blev et mødested for danske nord og syd for grænsen efter den ulykkelige krig 1864, da Kongeåen blev rigsgrænse. – De mange møder, der regelmæssigt har været afholdt i Skibelund siden 5. juni 1865, har alle været præget af, at grænsen var så nær. Det har klinget gennem talen, som førtes her: Mod syd end kampen stander for folk og fædreland, ej tiden er til hvile for den, som stride kan. Vort lille folk ej vige må, men trofast samlet stå at håbet det kan skyde skud og tvivlen jages ud.

Udsigten fra Askov er over grænsen til de mange hjem, jeg kender gårdene, kender de folk, som bor der. I alle hjem hersker den store alvor. En far, en ægtefælle, en søn, en broder med – falden eller såret – fangen en lykke. Hvordan kommer de igennem? – Fællesskabet hjælper. Et folk under fremmedherredømme må værne sit åndelige liv på alle områder, om det vil bevare sig. Skibelund krat vil med mindesmærkerne fortælle kommende slægter om, hvordan sønderjyderne i de mange og trange år bevarede fællesskabet med moderlandet.

Men stærkest vil dog de to mindesmærker, »Magnusstenen« og »Modersmålet« tale om sønderjydernes kamp og trofasthed. Magnusstenen, som er rejst af Thor Lange og hugget af Niels Skovgaard, minder om kampen på Lyrskov hede 1043, og »Modersmålet« for-

tæller, at et folk, som lever under fremmedherredømme må for at bevare sit sprog, sin nationalitet, sin folkelighed, kunne bære ledende mænd og virksomheder frem. På stenen med Hans Krügers billede står hans valgsprog »Vi er danske og vi vil vedblive at være danske.«

I talen om den nationale grænsekamp mellem livskraftige folkeslag, må der regnes med lange tidsrum. For 100 år siden gik brydningerne mellem dansk og tysk ikke langt syd for, hvor brydningerne nu går. – Thor Lange troede på oprejsningen for sønderjyderne og skrev på Magnusstenen: »Magnus, tvende rigers pryde. Unde Gud din kongesjæl at se Nordens grænsepæl atter rykke frem mod syd.« – Nu rykker grænsen mod syd, men stenen med sin indskrift bliver stående.

Ligesom det er grænsens sang, der har båret talerne, som er holdt her i Skibelund, er det også grænsens sang, der har kaldt mindesmærkerne frem på dette mødested ved Kongeåen. Nu er grænsen flyttet, men grænsens sang vil mindes, selv om den nu lyder længere sydpå. Det gælder nu om, at alle sønderjyder, som kommer hjem, kan opleve, at det er en stor lykke at bo midt i sit folk.

Deres majestæter har på denne rejse virket til samling og ening i vort folk. Gud give, det må varsle om gode tider for vort folk og land.

Vi ønsker Deres majestæter til lykke med den kongelige gerning: at vække samfølelsen i vort folk til styrkelse og fremgang for al god gerning for fædrelandet. Hans Majestæt kong Christian X og hendes majestæt dronning Alexandrine længe leve!«

Ved siden af arbejdet med den sønderjyske skolelov gjaldt det om at få H. P. Hanssen med i det ledende arbejde. Men det var ikke let, fordi J. C. »absolut er imod, at der betroes H. P. Hanssen noget.« (2. 2. 1921). Da Jacob vil have H. P. Hanssen tilkaldt for at forhandle med Sønderjysk Fond om, hvordan pengene bedst muligt anvendes, »stiller fru Lassen med det store skyts, det kunne aldrig gå an. Jeg tilbageviste hende. Der skal være grænser for al mistænkeliggørelse.« Men der skulle tid til.

De sønderjyske rigsdagsmænd havde længe ønsket H. P. Hanssen frem. De prøvede at påvise mangler ved administrationen for at fremme nødvendigheden af, at han kom til. Men det faldt uheldigt

ud, da der ikke var større anker over administrationen. »Så gav jeg dem den idé, at de skulle kræve, at H. P. Hanssen kom med i ordningen af vort mellemværende med Tyskland (14. 3. 1921). Derom var der forhandlinger, som delvis blev røbede, men sagen døde hen, til den nu atter er rejst af de sønderjyske rigsdagsmænd. N. Neergaard talte med mig om sagen, og vi blev enige om, at det måtte kunne gå med et tremands udvalg til at være udenrigsministeriet til tjeneste i denne sag, nemlig Haarløv, H. P. Hanssen og Kloppenborg. Dette bragte Neergaard frem, men så måtte mødet afbrydes, da man forlangte overvejelsestid, og da udenrigsministeren ikke var tilstede. Mødet blev genoptaget, hvor vi vedtog forslaget mod J. C.s stærke uvilje. Nu får vi se, om rigsdagsmændene går med – og om H. P. Hanssen går med. Mere kan ikke nås i øjeblikket. Kloppenborg vil være ham en torn i øjet, men den politiske situation kræver det. Den sag er jeg meget spændt på. Den betyder noget meget afgørende.«

12. november 1922 meddeles: »Endelig havde statsministeren, H. P. Hanssen og jeg en forhandling om en virksomhed for H. P. Hanssen som chef for et oplysningsbureau i Åbenrå, der skulle følge alle de nationale betydende bevægelser i Sønderjylland, således som vælgerforeningen gjorde det tidligere. Det lod til, at H. P. Hanssen var glad ved dette. Han skulle jo have en »kontorchef« – og det skulle være hans tidligere kontorchef Hammerich fra det sønderjyske ministerium. Også dertil skulle jeg skaffe penge på finansloven. Det bliver måske vanskeligt hos højre. – Endelig havde vi møde i »Dansk kultursamfund«, hvor H. P. Hanssen, H. V. Clausen, Høffding, Otto Petersen og Mackeprang fra gammel tid sidder. Vi har årlig 55.000 kr. hvormed vi støtter det danske arbejde i de sønderjyske landsdele. Vi kom meget godt ud af det sammen med H. P. Hanssen, og det er altsammen forløbet godt.«

Den anden store vanskelighed var hjælpen til Sydslesvig. Hidtil havde alle partier været villige til at give denne bevilling, men 1922 ville socialdemokraterne og til dels de radikale ikke mere, »da der stadig kommer krav om grænseflytning«. Rode var meget ufor-skammet overfor Neergaard, »vi har ingen tillid til statsministeren«; og han forlangte, at bevillingen skulle over på mit budget. Jeg skal nu prøve på at få enigheden oprettet i finansudvalget.«

Men 12. februar 1923 meddeler Aage Friis, at »Det er rent galt

med de slesvigske sager«. Betingelsen (fra socialdemokrater og radikale) er, at jeg skal kunne skabe en sådan sikkerhed, at al tvivl om den rette anvendelse af pengene er udelukket.« 2. 3. 1923: »Det hele går måske i orden, men det er noget kedeligt noget, at de i den danske skole i Flensborg har børn af forældre, som er tilflyttet fra Tyringen, Bayern, o.s.v. Det er jo meningsløst. Der er en overskridelse på 300.000 på Flensborgskolen.«

I august var der interparlamentarisk kongres. Jacob havde den tilfredsstillende at den tyske folketingsmand, pastor Johs. Schmidt måtte sige, at Danmark er forrest i lovgivning m.h.t. nationale mindretals kulturelle rettigheder. – Men han kunne ikke dy sig for at sige, at det kneb med frisindet i de enkelte kommuner. Det er måske sandt nok, men han kunne have tilføjet, at centraladministrationen bøder derpå. Blandt tyskerne var Tiedje og fra Norge Askoveleven Bragstad.

En glæde havde Jacob i 1924, at finansudvalget gik med til en bevilling på 400.000 kr. til sønderjyske kirker, en sag, der havde været forhandlet om siden 1920, men som J. C. var absolut imod.

Det var heller ikke altid let for sønderjyderne at forstå, hvor slunken den danske statskasse var. Det mærkes f.eks. i »Sønderjysk Fond«. De forlanger med stor styrke at alle deres interesser skal støttes, fordi det er sønderjyske interesser (18. 3. 1923).

Ministeriet Neergaard var ikke så homogent som ministeriet Berntsen, Jacob sluttede ikke nye »venskaber«. Men der var to fra hjemegnen: Den ene var Slebsager, som var skolebestyrer i Vejen, og vi børn gik i hans skole. Egnens spørgsmål var fælles, og det blev et mere personligt forhold end til de andre ministre.

3. marts 1913: »Herhjemme fra gik jeg med barselpotte til Slebsagers; en vildand, en søsterkage og en flaske vin. Det morede og glædede den lille familie, som jeg skal hilse dig fra og sige tak. Jeg mente jo, at barselpotten var omtrent, som du laver dem hjemme.« Nu var der gået 7 år, men Slebsager var og blev altid Jacob til stor hjælp.

Den anden, Søren Brorsen, var også fra nabolaget, og han var askovelev o. 1900. Han skriver 1938: »Jeg satte særlig pris på Jacob Appels tankeklarhed, når han underviste i regning og fysik. Han var

også den første, der underviste mig i samfundslære, et fag, jeg fik god brug for senere. Det grundlag, jeg dengang fik, har været udmærket til at bygge videre på. Og interessant var det for mig, at jeg kom til at sidde i regering sammen med min gamle lærer.«

Th. Madsen-Mygdal havde ikke som sin broder, Sofus, været på Askov. Men han hørte som Jacob til de ledende indenfor »høj- og landbrugsskoler.« Fru Madsen-Mygdal er ikke begejstret over, at hendes mand er kommet ind i politik. »Det er ikke morsomt at være kommet med i den dans, og jeg ved, at her skal ingen sørgetårer flyde den dag, det holder op.« Madsen-Mygdal roser Jacob for »hans frisind og retfærdighedssans, og fordi han havde en lykkelig evne til uden at tabe de ideelle formål af syne at kunne tage de fornødne hensyn til livets praktiske realiteter.«

Og så var der jo J. C. Men nu var alt forandret. J. C. var kirke- minister og gennemførte 1922 sin menighedsrådslov, som også skulle gælde for Sønderjylland, men uden kirkeforfatningsforslag. Derefter trak J. C. sig tilbage, og Jacob blev også kirkeminister. J. C. skrev: »Det skal nok gå!« – I denne omgang herskede der den hjerteligste tone mellem dem, nu var de ikke modstandere. Og Jacob kom i disse år nærmere ind på »mennesket« J. C. fremfor politikeren, og her satte han J. C. meget højt. Jeg tror, han ville kunne have sagt det sådan: J. C. var det mest beskedne og personligt uegennyttigste menneske, man kunne tænke sig. Men magt ville han, fordi han var sikker på, at det, han ville, var også det, Vorherre ville.

Jacob gik med lyst ind til sin del af arbejdet. »Læreruddannelsen, skolens styrelse og tilsyn og religionsundervisningen er alle spørgsmål, der står på dagsordenen. Her er noget at gøre – og jeg har lyst til det« – og da Byskov 1922 foreslår, at Jacob skal holde sig til kirke- ministeriet og lade en ny undervisningsminister komme til, vil han ikke. »Hvordan det end går, vil jeg ikke blive siddende som kirke- minister alene, – thi så går den sønderjyske skole mig ud af hæn- derne.«

1922 skal den sønderjyske skolelov revideres, da er over- gangstiden forbi. Det gejstlige tilsyn med skoleundervisningen var strøget i den sønderjyske skolelov, men nu blev der stor uenighed, da »højre holdt et stort møde i Haderslev og krævede, at der skulle væ-

re et tilsyn fra gejstlig side med religionsundervisningen, og at denne skulle være obligatorisk.« Striden var hård, og det var lige ved, at det havde ført til Jacobs afgang.

1923 kommer striden med cand. mag.-foreningen, som vil dominere alle lærerembeder i den lærde skole og udelukke alle, som ikke er cand. mag.'er. »Det vil jeg absolut ikke gå med til, og hele ministeriet ej heller.«

Det er meget galt med statskassen, og der skal skæres ned, – og »agrarerne vil have alle kulturbevillinger væk, – men Neergaard og jeg holder på, at venstre ikke må blive et blot materielt parti, hvad der er stor fare for. Det oplyses, at de agrariske medlemmer vil gå imod, hvad venstre i skolekommissionen⁷⁷ går med til, og det kan jeg ikke finde mig i. Højskolen må naturligvis også ind under besparingerne.« 11. januar 1923: »I dag blev mit budget beklippet for 39.000 til højskolerne foruden nedgangen med det såkaldte kulturtillæg. – Socialdemokraterne og de radikale vil ikke pille ved højskolerne. Det ville være kedeligt, om der skulle ske noget ved venstres surhed og mangel på åndelig sans. Jeg mener ikke, at andre partier egentlig er bedre, men det er kun politik fra deres side at holde på højskolerne, når venstre ypper klammeri med mig. – I det hele kappedes 1½ million af mit budget. Det planlagte universitet i Århus må opgives. Riget fattes penge.« Men én ting blev dog gennemført. »14. januar 1921 fik ministeriet tilladelse til at søge indtil 500.000 til indkøb af radium. Vi skal have en ny og større radiummængde, så Niels Bohr kan emanere tilstrækkelig kraftigt, og tuberne sendes så til hospitalerne.« Jacob blev formand for radiumfonden og fik derved et nært samarbejde med professor Albert Fischer, som han havde megen glæde af. Det lykkedes også at udruste Knud Rasmussens 5. Thuleekspedition for at klargøre grønlændernes herkomst.

14. marts 1923 meddeles: »Ved finanslovens tredie behandling har jeg en noget vanskelig stilling, idet højre og socialdemokraterne går med mig, – d.v.s. flertal, mens Venstre og de radikale d.v.s. et mindretal går imod. Som sædvanlig vil partiet rase imod mig, når jeg må tage en bevilling imod Venstres stemmer.«

Det var dog ikke altid, Jacob havde medvind fra de andre partier. Socialdemokraternes ordfører i skolesager, K. M. Klausen, ellers hans

gode ven, talte i Karise og fastslog, at højskolerne havde været gode for 100 år siden, men i tiden var der ingen brug for dem«.

13. september 1923 holdes ministermøde om skolereformen, »hvor Neergaard, Klaus Berntsen og Krag var på min side, Madsen-Mygdal, Slesbager, Brorsen og Rytter imod. Jeg er villig til at lade reformerne ligge, men kun med den begrundelse, at det er af økonomiske grunde – skal det nægtes at der var grund til visse reformer, så vil jeg ikke være med.«

Nej, det lykkedes ikke at gennemføre en ny skolelov, og det var en stor skuffelse for Jacob. Men den sønderjyske skolelov af 1920 var dog det vigtigste.

1921 var der prøvevalg til Kirkeligt Udvalg⁷⁸ i Århus, hvor Jacob redegjorde for, hvad der ville komme for på møderne. »Der var ingen talsmand for yderliggående kirkepolitik. Alt var meget moderat.« Jacob blev valgt med flest stemmer. »Jeg har nogen tro på, at jeg kan gøre lidt gavn her.«

»Kl. 10,30 d. 8. februar 1921 mødtes Kirkeligt Udvalg i Frue Kirke. Ussing talte meget godt. J. C. og Klaus Berntsen var der. Kl. 1 mødtes vi på rigsdagen, hvor møderne holdes. Bardenfleth oplæste kirkeministeren J.C.s skrivelse, en udmærket skrivelse af virkeligt frisindet karakter, som vi grundtvigske var meget glade for. Jeg skal indlede debatten i morgen, det glæder jeg mig til. Jeg kan i sandhed sige mange behagelige ord til J. C.«

Forhandlingerne drejede sig især om ægteskabsloven. 5. april 1921: »Vi forhandlede om borgerligt ægteskab. Nu er forholdet, at det kun er de rigtig krasse indremissionske kredse, der mener, at dette spørgsmål har større interesse. Det er, som om det gamle strids-spørgsmål ikke mere kan bevæge sindene, og derfor får vi vel desværre en valgfri ordning. Jacob ønskede borgerligt ægteskab for alle.

– Derimod blev der stor forhandling om betingelserne for indgåelse og opløsning af ægteskab. 14. september 1921: »Man vil have, at de, som skal giftes, ved lov skal tvinges til at afgive et løfte på tro og love om, at de ingen kønssygdomme har eller har haft, jeg synes ikke om denne foranstaltning til bekæmpelse af kønssygdommens udbredelse, fordi jeg frygter, at unge mennesker vil fristes for stærkt til at give et usandt udsagn, idet det ikke er let for et ungt menneske at vedkende sig et fejltrin for en uvedkommende person. Den

moralske slappelse kan let blive værre end den legemlige. Jeg er også imod, at skilsmisse gøres for vanskelig. Man er så ivrig efter at beskytte ægteskabet, at man glemmer, at det dog er en lykke, at der kan ske opløsning af en forbindelse, som er en forbandelse.«

Fra august 1922 er Jacob også kirkeminister. »I morgen skal vi til sidste behandling af menighedsrådsloven. J. C. har forlangt, at de, der melder sig til den kirkelige valgliste, skal fremvise dåbsattest. Det er en uheldig ting og må ændres.

Nu skal jeg have fat på mange gamle tråde, så vidt jeg kan se, er der kun såre lidet udrettet m.h.t. kirkelovens praktisering, bl.a. er stiftsdelingerne ikke berørt endnu. Jeg systematiserer de 4 departementer, jeg nu har fået, til en økonomisk referatvirksomhed, så min tid ikke bliver for overlæstet.«

Et af de vanskeligste spørgsmål bliver bispevalgene: der skulle vælges 5 nye bisper. »Kristeligt Dagblad« »vil tvinge mig til at lade valgene foregå succesivt. Men det vil jeg ikke. Jeg har kongens og ministeriets tilladelse til den anden ordning.« 29. september 1922: »Der bliver nok voldsomt røre. Hvem skal være bisper? I aftes var jeg sammen med mange københavnske præster (provst Fenger, Steen o.fl.) og de var enige om, at der var ingen bispeemner.« 2. oktober 1922: »Indre mission vil nu lade slå på den store tromme m.h.t. bispevalget. I morges havde jeg besøg af Ussing, Torm og Oskar Andersen, som krævede, at valgene foregår i flere tempi. Det vil jeg ikke. De samme herrer har bearbejdet J. C. Han tager måske sagen frem i morgen i partiet, men det får være.« 19. december 1922: »Jeg vil håbe, at vanskelighederne m.h.t. for mange grundtvigske biskopper ikke bliver alt for store, men jeg kunne godt tænke mig, at de i alle kredse vil forlange en grundtvigsk biskop, hvis de har det største stemmetal. Det ville være både urigtigt og uklogt. Jeg har hele tiden holdt på, at en for de kirkelige retninger ligelig repræsentation ville være det bedste, og loven giver jo ministeren frihed til at ordne det sådan, når de pågældende kandidater har $\frac{2}{3}$ af stemmerne.«

2. februar 1923: »Kl. 11 var jeg hos kongen med bisperne. »Dårligere end dem, vi har, kan de næppe blive,« sagde kongen, »Jeg kunne anderledes tænke mig Dem som biskop end lægprædikanten fra Ålborg, eller ham på Nørregade. De må selv tage ansvaret. Jeg forstår,

at Ricard ikke kan komme med, men det glæder mig, at De har tilbudt ham Lolland-Falster.«

Jeg telefonerede til de 5 nye bisper og underskrev indstillingen til kongen. Altså 5 på én gang. Det er aldrig sket i noget ministerium før. »Kristeligt Dagblad« har været tavs i lang tid, håbende på Ricard, men nu kommer nok udladningen, ligeså fra »Berlingske Tidende«. Men jeg har gjort mit bedste. Det er jo ikke store mænd, der er tale om. At man er ked af Olesen, forstår jeg, men husk: Han er og bliver stiftsprovst, hvis han ikke bliver biskop, og han har fungeret som biskop i 3 år, og endelig har han flere stemmer end Schultz-Lorenzen. Administrativt er der intet andet at gøre.«

Der blev udnævnt to grundtvigske bisper: H. Fønnesbech Wulff i Roskilde og A. J. Rud i Odense, en Indre Missionsk: Oluf Olesen i Ribe og to, der dengang nærmest kunne kaldes KFUM (K. Centrum og IM): V. Ammundsen i Haderslev og John Ammundsen på Lolland-Falster.

Jacob havde ræsonneret som så, at Olfert Ricard og John Ammundsen repræsenterede samme del af kirkefolket, og at Ricard var mere fremtrædende. Derfor tilbød han ham Lolland-Falster, men det betragtede Ricard som en forvisning. Dermed var det klart for Jacob, at han overalt ville følge flertallet.

Bispevielsen skete d. 23. februar 1922.

8. maj 1922 meddeles: »Af mange besøg har jeg i dag haft et af pastor Ricard, som berørte bispevalget. Vi havde en længere – i reglen venskabelig – samtale og skiltes fredeligt. Men han ser jo i mig manden, som to gange har haft hans skæbne i sin hånd, og som ikke »kan lide mig«. Jeg modsagde ham ikke, men talte om, at hans meget forkælede stilling nok lod ham dømme ensidigt.«

Et andet vanskeligt spørgsmål dukkede op og blev akut 1923: »Ryslingesagen«. Jacob skriver: »Fejlen hos Torkild Rørdam er jo den, at han mener at komme uden om visse vanskeligheder ved at nægte »naturbrydende undere«, men mener, at Gud aldrig handler mod sine egne love, og det er rigtigt, men da han er ét med sin skabning, lov, orden, måde, så kan han bevæge sig på en anden måde end vi i lovene. »Tegnet fra himlen er sket«, skriver Rørdam gang på gang, det er åbenbart hans støttstav. Han tror, han forkynder noget

nyt, men det er jo ikke tilfældet. Det er den gamle vanskelighed, han er stødt på, at vi ikke kan begribe Kristi komme. – Nå, han finder måske ud af det til sidst.«

2. juli 1923 skriver Jacob: »Det, der optager mig mest i disse dage er, at jeg underhånden har gennem Rud fået besked om, hvad Torkild Rørdam tænker sig med ritualforandringer . . . Forslaget går i hovedsagen ud på, at når trosbekendelsen lyder, skal præsten have lov at sige »skal vi så bekende vor kristne tro, således som vi kan det for Guds ansigt.« Herved vil Rørdam jo opnå, at der ikke er noget i vejen for, at den enkelte kan tage sine reservationer overfor de enkelte led. Det skal blive sandere, mener Rørdam, end nu, fordi folk i almindelighed ikke kan bekende tro på alle leddene. Dernæst skal det hedde: »Vil du døbes på, hvad Gud giver i denne tro?« Her er det samme. Man vil gøre sine reservationer. »Trosordet«, siger Rørdam, »er ingen dåbspagt. Pagten ligger i, hvad det enkelte menneske magter m.h.t. tro.« Se, disse vanskelige ting skal der efter min mening ikke veksles mange skrivelser om. Jeg har tilrådet Rud, at han først taler med Rørdam, dernæst med hans menighed, og forklarer dem, at det, som her er under opsejling, er, at det objektive, det historisk givne, af menigheden overleverede, erstattes af en personlig trosbekendelse. Det er jo subjektivism fra ende til anden. – Rud gik ind på fremgangsmåden. Jeg finder, det er langt bedre at nå til en afgørelse ad den vej end ved at veksle lange skrivelser biskop og menighed, biskop og ministerium imellem. – Nødig skulle det komme til en udelukkelse af Rørdam og hans menighed, men jeg tror bestemt, at i det øjeblik, menigheden får en ganske jævn tale om sagen med Rud, så vil dens medlemmer forstå, at de her er på en afvej, som slet ikke svarer til det, de egentlig ønsker. Om Rørdam så vil falde til føje, er noget andet, men det bliver en sag mellem ham og menigheden. – Ostenfeld er stemt for, at jeg skulle give Rud tilladelse til at lade Rørdam døbe i de tre store navne, i henhold til menighedsloven, der siger, at biskoppen kan tillade »mindre ændringer« i ritualet. Det er imidlertid en sag, hvorfor ansvaret falder på mig alene, thi det er jo ikke biskoppen, men ministeren, som skal fortolke loven.«

Næste år, 2. april, meddeltes: »I dag kom Ryslingesagen, som desværre er en umulig sag i den foreliggende skikkelse.«

Så går der næsten igen et år og 21. februar 1925 er Jacob hos Ruds i Odense, – han er ikke mere minister. »Vi fik også talt om Ryslingesagen, hvor det var mig om at gøre at sige min opfattelee af stillingen, men jeg passede på ikke at presse Rud til nogen udtalelse. Det er vanskeligt nok for ham endda. I Ryslinge mente man, at Rørdams menighed stod i fare for at sprænges. Biskop Rud nægtede at godkende Rørdams ritual. Ministeriet oplyste derefter, at hvis man brugte det, betød det udtrædelse af folkekirken.« – Samme år valgte menigheden at beholde Rørdam og blev frimenighed.

Så vidt jeg kan skønne – og Fr. Schrøder mener det samme – ville Jacob ikke have tvunget Rørdam ud af folkekirken.

For Rud var det heller ikke let. Han var formand i Kirkeligt Samfund. Fr. Schrøder mindes (5.12.1969) et repræsentantskabsmøde i Kirkeligt Samfund, hvor Hasselbalch, Jelling, erklærede, at »han nok ville stemme på genvalg af Rud som formand for K. S., men det måtte ikke opfattes som tilslutning til hans kirkepolitik. Dermed tror jeg, der blev givet udtryk for stillingen i K. S.s kredse.«

Det er stadig galt med Indre Mission. Venstres rigsdagsmænd mener ikke, de kan klare sig på vælgermøderne for den glødende agitation mod den udemokratiske kirkeminister, der kun handler kirkepolitisk. Efter udnævnelsen af pastor Poul Øllgaard i Odense bliver det særlig galt. »En fløj af Indre Mission med pastor Moe i spidsen mener, at de kan få mig dømt ved rigsretten. De sætter deres lid til J. C. Man mener, han vil tage afstand fra mig, og så er vejen åben til rigsretten. »Sorø Amtstidende« holder fanen højt, mens »Fyns Tidende« holder med Indre Mission.

Du skal ikke spekulere over den sag, den trykker mig ikke. Jeg mener fremdeles, jeg har handlet rigtigt og forsvarligt.« Hospitalskirken i Odense havde nemlig gennem flere generationer samlet en fast grundtvigsk menighed i lighed med en valgmenighed. Nu skete det skæbnesvangre, at de grundtvigske stemmer deltes mellem Poul Øllgaard og Emil Kochs kapellan, E. Balling, så der blev flertal for en anden ansøger. Jacob holdt imidlertid altid på, at »en god bevægelse bør fortsættes« og udnævnte Poul Øllgaard. 14. 2. 1924: »Debatten tog fat igen i dag. Indre Mission vil have mig bort. Desværre tog ingen af mit parti, derimod en radikal og en socialdemokrat mig i forsvar.«

Nogle dage senere (22. februar) havde fru Gautier-Smith allerede meddelt Jacob, at 100.000 stemmer ville gå tabt ved valget, hvis han ikke forsvandt som kirkeminister – og hun forberedte ham på en stor historie, hvis skolesagen kom frem, antagelig p.g.a. manglende præsteligt tilsyn. »Indre Mission«, sagde hun, »vil jo sandheden. Og den er, at Appel har krænket loven. Derfor skal han gå. Det er en religion for Indre Mission,« sagde hun.

Ministeriets fald kom dog af andre grunde. Lige fra 1920 havde de økonomiske forhold været vanskelige. Under krigen havde der været mange restriktioner, som efterhånden måtte afvikles, så man kunne vende tilbage til liberalismen. 17. 11. 1920: »Jeg er glad ved, jeg ikke er handelsminister. Købmændene har meget store lagre, som er indkøbt til høj pris. De tjente såre meget, da priserne gik opad, nu kan de ikke forstå, at de må tabe, når de går nedad. Det gælder om at få de danske penge hævet, men man kan ikke enes i valutasagen.«

»Og regeringen vil have arbejdsfred. Det vil sige, at de, som frivilligt vil gå i arbejde, skal sikres, at de kan få fred til at gøre det. Der er ingen, der mere ønsker det end socialdemokratiet. Men de regner med 150.000 arbejdsløse efter jul.«

»Vi må vist lære en ganske anden sparsommelighed, også i den offentlige husholdning, end vi kender nu.«

1. april 1921 kunne Jacob berette, at han også kunne være taktiker, når det skulle være. »Den store arbejdsstrid er øjeblikkets vanskelighed samtidig med dyrtiden. I går blev brødfordyrelsen sikret og heri kom jeg til at spille en rolle, om end en tilbagetrukken. Da jeg i går morges kom ind på rigsdagen, standsede Hauge mig og udtalte sin store bekymring over stillingen. Han sagde, arbejderne forstod ikke, at lønningerne skulle sættes ned samtidig med, at brød og husleje blev dyrere. Hauge sagde meget indtrængende til mig, at han anså det for umuligt, at førerne for arbejderne kunne beholde ledelsen, hvis brødfordyrelsen kom nu. Jeg meddelte Madsen-Mygdal dette, men han afslog pure at tænke på en ændring, det ville, mente han, betyde, at man tabte slaget. Jeg forestillede ham, at det måske kunne gøres sådan, at det ikke fik den virkning. Jeg sagde: Det skal gøres ved en overlegen bevægelse fra regeringens side, en bevægelse, som viste, at regeringen ikke stod vaklende, men tværtimod rolig med evne til handling. Og sådan blev det, idet regeringen foreslog brød-

prisens stigning imod, at samtlige partier gik ind på at ophæve kornloven 1. august. Dette vedtog socialdemokraterne. Og nu kommer forliget nok, hvad vi anser for en stor vinding.«

Men tre måneder senere, 1. juli, er det helt galt med budgettet og »statens indtægter er gået ned fra 535 til 400 millioner. 136 millioner skal spares. Mit budget er det højeste, så der skal særlig knibes. Jeg holdt krigsråd, men det er ikke morsomt. Det kommer til at gå ud over lønninger, dyrtidstillæg og konjunkturtillæg må formindskes. Men det forslår ikke. Det ser sort ud. Vi skal langt ned med udgifterne. Men du kan tænke dig, at vi er så højt oppe, at en patient på Rigshospitalet koster ca. 12 kr. daglig, en åndssvag ca. 1800 kr. årlig og en fange ca. 3500 kr. årlig. Hvor er det en lykke, at højskolerne ikke i disse år har gjort kostforplejningen flottere. Jeg tror kun, det er på landbrugsskolerne, levedoden er sat op.

Og så kom Landmandsbankens krak i 1922. Og Neergaard gav ikke alle ministrene besked om sagen straks. Antagelig skal ministeriet rekonstrueres. »Men der kommer Scavenius og Rothe i hvert fald ikke med. Neergaard giver fuld oplysning i rigsdagen om »vi uvidendes« stilling. Oppositionen var ikke virkningsfuld. Måske bliver vi siddende. Stemningen i ministermøderne er ikke fortrolig som før. »Kl. 5« skriver 25. september 1922: »Det forlød i går, at hr. Krag sammen med 5 ministre, som hr. Neergaard ikke turde betro sig til, (om Landmandsbanken), sysler med en større reorganisation vedrørende venstrepartiet. Hr. Krags plan går ud på at drage fhv. minister Hanssen-Nørremølle ind i en ny venstre-koalition, der søges afpasset således, at den også bliver i stand til at øve tiltrækning på visse radikale elementer. D'herrer Appel, Rytter, Slesbager og Madssen-Mygdal skal være ivrige tilhængere af indenrigsministerens storlåede plan om et nyt forenet Venstre.«

Men ak, det hjælper intet. »Venstre er solgt, når valgets dag kommer. Jeg for mit vedkommende kan ikke tænke mig at gå ind i et venstreministerium uden Neergaard.«

Der er splid i partiet venstre, det er det værste for ministeriet. 27. september 1922: »Slesbager sagde i går til mig: Det må så blive dig eller mig til at danne ministerium. Jeg svarede straks: Ja, mig bliver det ikke, det vil jeg i hvert fald ikke. Kongen sagde forleden til Neergaard, der jo i en tale bragte majestæten ministeriets lykønskning, at

han var ministeriet taknemmelig for dets gerning »selv om De ikke får lov at opleve den almindelige tak derfor«. Det tyder på, at kongen allerede er ved at forberede sig på en ny mand. Striden er ikke om Landmandsbanken, men om ind- og udførsel, hvor vi alle på Krag nær stod sammen med statsministeren imod Scavenius og Rothe. Men der er intet sket, skønt vi anså det for givet, at Scavenius og Rothe havde indgivet deres afskedsbegæring.⁷⁹ – Krag er en stræber af rang, men knusende dygtig. – 22. februar 1924: Neergaard, Krag, Rytter og den ny handelsminister Jørgen Christensen skal danne et udvalg for at holde kronen oppe. Vi købte sidste år for 1 million kr. mere, end vi solgte for. Vor produktion er steget enormt, men importen er stadig steget mere. Opgaven bliver da at få et mindre forbrug i stand, hvorved importen mindskes. Men det må ske sådan, at produktionen ikke tager skade. For liberale opfattelser er det meget ubehagelige restriktioner, som er nødvendige. Oppositionen vil have rationering som i krigen og importforbud i stor udstrækning. Men den fremgangsmåde kan ministeriet Neergaard ikke gå med til. Så må vi have valg.« Valget blev udskrevet til d. 11. april.

»Rode kom i går og fortalte mig – som en morsomhed – at han havde fået et brev fra en betydelig politisk interesseret mand med spørgsmål, om det var sandt, at efter valgene skulle venstre og radikale gå sammen, og jeg skulle være statsminister. Jeg sagde til Rode, at vittigheder var jo meget opmuntrende, når de ikke var ondskabsfulde, men dertil svarede han, at det aldeles ikke var sådan ment, men at mange troede derpå. Det er noget sludder, men hvis du hører om det, kan du vide, at det er der ikke spor af mening i.«

Tidligere skriver Jacob i et brev: »Det er, som om Rode bevæger sig mod venstre. Men han er partibundet. I dag stemte han med sit parti, skønt jeg ved, han er enig med mig.« Rode var politiker – Jacob ikke.

Det var derimod hans gamle elev fra 1906–07, Bertel Dahlgaard. Der var netop i disse vintre mange begavede elever, som siden kom frem i første række på forskellige områder. 20 år gammel var Dahlgaard allerede en veltaler og langt den dygtigste i debatterne. Da han fra »Dagmarsalens« trappe holdt sin store valgtale til »Folketingsvalget«, var gården stuvende fuld og alle vinduer slået

op, så man kunne høre den blandt eleverne berømte »politiker«. 1920 kom Dahlgaard ind i folketinget, samme år som Jacob blev undervisningsminister. Nu så han, at de forventninger, lærerne på Askov havde stillet til Dahlgaard, var gået i opfyldelse, og inden Jacob gik af, så han Dahlgaard blandt de radikales førstemænd.

Nu blev det igen galt med Indre Mission. Jacob havde fritaget mælken Ludvig Finds børn for religionsundervisning i skolen. Nu er man bange for, at det vil bringe yderligere frafald. »Hele ministeriet var dengang enige med mig. – Men de tider er forbi, da venstre kunne handle frit i slige spørgsmål. Indre Mission binder venstre, i længden vil dette komme til at svie.«

Efter valget skrev Jacob 14. april: »Vi havde ministermøde i dag. Stemningen var sløj. Det hedder nu: Ja, det er Appel og Madsen-Mygdal, som har skilt ministeriet af med de mange stemmer: Ingen agrarer og ingen Indre Mission. »Nationaltidende« siger det lige ud.

Fra mødet gik Neergaard til kongen, og Stauning blev allerede tilkaldt kl. 2 og lovede at forsøge. Men det ny ministerium kommer næppe før påske. – I går og i dag har jeg pakket ind i ministeriet, så nu er jeg i stand til at modtage min efterfølger. Mine embedsmænd er flinke. I alt fald en del af dem ser nødtigt, at jeg går. Vort forhold er det bedste.

Faktum er, at den store befolkning er ikke bange for et ministerium Stauning. Så skal de også have det.«

24. april 1924 skrev Jacob: »I ministeriet modtog man mig med mange blomster, vin og kage og hele personalet samlet. Jeg holdt en tale, hvori jeg takkede for godt samarbejde og ønskede godt for ministeriet i den kommende tid. Jeg meddelte, at de to ministerier ville blive adskilt, og at en stor del af undervisningsministeriet ville gå over til socialministeriet. Dette var vemodigt og ændrer i mangt og meget stillingen.

Departementschef Aagesen takkede som den ældste på ministeriets vegne, takkede for 3 ting: De gode og interessante referater, som gav impulser, og som altid ville mindes for deres muntre forløb og ved, at jeg altid kunne finde midtpunktet, det afgørende, i en sag. 2. For min kollegiale og loyale færd. 3. For de idealer og retningslinier, som jeg havde udpeget, og som var blevet ministeriets, men som nu måtte ændres.

Så kom den ny minister, som jeg præsenterede og ønskede hende – den første kvindelige minister – lykke til arbejdet. Nina Bang svarede: Jeg kommer som socialdemokratisk minister og som kvindelig minister, begge dele er nyt. Jeg håber på et godt samarbejde. Jeg vil en stor skolereform, dobbeltscenen, nyt nationalmuseum – og da vi smilede lidt, tilføjede hun – hvis pengene da vil slå til. – Det var jo ikke nye sager, men hidtil har pengene ikke været til stede. – I kirkeministeriet var P. Dahl kommet, jeg hilste på ham, tog afsked med personalet – og gik over i rigsdagen.

»Politiken« skriver om den gode forandring, der nu vil komme i den kirkelige administration og nævner som mine fejltrin: Odense og Fangelsagen⁸⁰ – ganske som Indre Mission. I møde på rigsdagen med bestyrelserne for venstre og venstre-pressen samt det afgående ministerium, blev situationen behandlet, en væsentlig ting. Hvordan forholdet til Indre Mission kunne ordnes, »det er en livssag for Venstre«. Jeg havde et stærkt indtryk af, at man anså mig for en af nederlagets årsager.

Jefsen Christensen har været her for at tale med den ny undervisningsminister. Jeg har i dag talt med hende, meget venskabeligt, men hun stillede sig retiré. Jeg har selvsagt intet foretaget mig, og når jeg i morgen træffer hende, siger jeg selvfølgelig heller ikke noget. Den sag er vist skrinlagt. Men hun forsikrede, at hun ville holde den gamle kurs.«

Så forlod Jacob ministeriet – og denne gang for bestandig.

Ved næste skifte til en venstre-regering var der endnu engang en chance. Men denne gang var det ikke vanskeligt at sige nej – selv om han ikke kunne dy sig for at benytte lejligheden til at føle tiden på pulsen. Han skriver efter decembervalget 1926, den 12. december: »Rejste sammen med Jefsen Christensen fra Vejen til København. Han var meget ivrig for, at vi måtte sikre styrelsen af det sønderjyske skolevæsen, og for, at jeg skulle gå ind. Han havde allerede skrevet til Neergaard om sagen, og straks vi kom til staden telefonerede han til Neergaard, der mente som J. C., at det var ønskeligt, jeg kom ind. Men der er nogle vanskeligheder. J. C. telefonerede så til Madsen-Mygdal, der også meget gerne ønskede, jeg skulle ind, men han bad J. C. komme lørdag morgen kl. 9. De havde så en samtale, og Madsen-Mygdal oplyste, at det, som var i vejen med mig,

var, at Madsen-Mygdals kolleger mente, at jeg ikke ville gå med til en kraftig nedskæring af det undervisningsministerielle budget, – og det havde de alle lovet skulle ske. Ellers ville de alle gerne have mig med. Men Madsen-Mygdal havde selv i sinde at tale med mig.–

Da jeg ville gå til Sønderjysk Fonds møde, kom Slesbager, der »underhånden« skulle føle sig for, thi han havde jo en følelse af, at jeg vel i grunden slet ikke ville ind i ministeriet. Han sagde, at jeg kunne jo udmærket få en opfordring alligevel. Det interesserede mig nu ikke så meget, men derimod ville jeg nok, forinden jeg tog en bestemmelse, have fuld klarhed over udsigterne, ikke mindst over, hvem der kunne være tale om.

Midt i Sønderjysk Fonds møde, hvor der var mange politikere af alle partier, ringede den designerede statsminister, om jeg ville komme til en konference. Jeg måtte så overlade næstformanden ledelsen af mødet, og med alles meget udtryksfulde øjne rettet på mig forlod jeg salen: de gættede nok, hvad det gjaldt.

Madsen-Mygdal modtog mig meget hjerteligt, og jeg tror, det var ærligt ment, når han sagde, at der var ingen, han så nødig ville savne i ministeriet som mig. Så udviklede han den stærke nedskæring i undervisningsministeriet – og da jeg bad om eksempler på sådanne, kunne han ingen nævne. Jeg sagde, at min opfattelse var, at det ville være meget ubetydeligt, der kunne nås ad denne vej. D.v.s. blev lønningsloven ændret, så ville det jo betyde noget, men det gælder jo i lige grad alle embedsmænd. Endvidere sagde jeg, at hans kolleger havde dømt rigtigt, når de mente, at jeg ikke ville kunne gå med til sådanne nedskrivninger, som skulle betyde en formindskelse af det videnskabelige arbejde på Universitetet, Polyteknisk Lærestanstalt, på biblioteker, museer og arkiver, da jeg ikke anser bevillingerne hertil for rigelige, og jeg mener, at vor kulturelle standard må ikke forringes. Det kgl. Teater har jeg tidligere tilbudt at ville være med til at bortforpagte, så det kunne gå an. Men al privat skolevirksomhed ville jeg ikke gå med til at beskære, og endelig ville jeg ikke være med til en ordning med en missionsk kirkeminister. Jeg var overhovedet kun villig til forhandling om sikring af det sønderjyske skolevæsen, som sønderjyderne havde henvendt sig til mig om, og som lå mig på sinde.

Madsen-Mygdal var i det sidste ganske enig og sagde, at jeg når som helst kunne blive skoledirektør for Sønderjylland, hvis jeg ikke

kunne blive minister, og efter mine udtalelser måtte han jo skønne, at det ville være meget risikabelt både for ham og for mig at tage mig med ind i ministeriet, thi partiet havde en tyrkeretro på, at der skulle spares millioner på undervisningsministerens budget. Madsen-Mygdal sagde, at jeg naturligvis havde ret. Men så ville partiet sige, at det var, fordi Appel ikke ville. Nu hører jeg til min glæde underhånden, at Pinstrup absolut ønsker mig ind. Men enden på min og Madsen-Mygdals samtale blev, at jeg udtalte, at jeg kunne ikke tiltræde hans nedskæringer og derfor ikke ønskede at komme med. Skole-direktørembedet mente jeg, det ville være uklogt at oprette nu, men derimod ville jeg gerne, om den ny minister fra første færd fik tilbud om, at han kunne forhandle med mig om de sønderjyske ting. Det var Madsen-Mygdal meget glad for. Da vi skulle skilles, græd han. Det var mig noget ængstende, thi han har ikke sin gamle kraft. Men det var ham en meget stor sorg, tror jeg, virkelig, at jeg ikke kunne komme med. Den mand, det står på nu, er, som jeg nok anede, By-skov, men endnu i dette øjeblik ved jeg ikke, om han vil.

Jeg har haft det interessant og er dog en fri mand.«

Der var stor forskel på Jacobs stemning og ligevægt i de to ministerperioder. I den første, hvor han var træt, da han begyndte, og da der var store vanskeligheder med hans eget parti, og han syntes, at han udrettede for lidt, lurede mismodet altid: Var det rigtigt, at jeg tog herover? I den anden ministertid var han roligt forvisset om, at der var hans plads og hans opgave i øjeblikket. Brevene fra den første periode giver derfor det tydeligste udtryk for det mismod, han gennem hele livet kæmpede med.

For begge perioder gælder det, at længslen efter hjem og lærergering var stor, ofte en pine. Legemlig havde han altid været svag, og i København kunne hans forskellige sygdomme ikke plejes som af Ingeborg. Det tager også på humøret.

Ja, Ingeborg! Hun var den, der bar ham gennem alle vanskeligheder, når han spørger: Er det rigtigt, at jeg er her, når Askov altid er og bliver det vigtigste for mig? Eller: Handler jeg rigtigt i denne sag? Han spørger efter Ingeborgs råd i enkelttilfælde, som man synes, hun ikke skulle kunne dømme om. Han vidste af erfaring, at hun ikke

lagde fingrene imellem. Men hun var altid absolut sikker på, hvad der i længden ville give ham en god samvittighed, – og det svarede til, hvad han inderst ønskede, men trængte til at få bekræftet.

I december 1911 skriver han: »Jeg længes mere hjem end nogensinde. Jeg trækker til at komme i ro, til at arbejde med mere personlige værdier. I rigsdag og ministerium er det dog de ydre ting, det for en stor del drejer sig om.« Hendes stemme betyder så meget for ham. »Jeg kunne ikke dy mig, jeg måtte have en samtale med dig, om ikke andet så for at høre din røst.« »Din stemmes klang var frimodig. Undertiden længes jeg barnagtig efter at høre din røst.« Og når han bliver forhindret i at rejse hjem: »Du må endelig sende mig et par ord. De er absolut uundværlige. De er mit daglige brød.«

Han bliver aldrig færdig med at takke. For hendes arbejde: »Du klarer jo stillingen i Askov i mange og afgørende henseender bedre end jeg. Du er frodigere i dit ånds anlæg og mere hjertelig end jeg. Tak for kærlighed og trofasthed, dygtighed og kraft, hvormed du holder vort hjem oppe.«

Han takker for deres sammenhold. »Det eneste, jeg ikke har fornemmelsen af at have mistet noget af herinde er vort forhold. Vi fjernes ikke. Vi nærmes. Derfor takker jeg Gud og dig.«

Da regeringsskiftet nærmer sig 1913, er han glad for det, men tilføjer 19. marts: »Jeg er klar over, at der lurder en fare for mig i, at jeg har et tungt sind, som du siger. Det kan ikke være anderledes, end at jeg i disse 14 dage – tænk! det er kun 14 dage – hvori al den ståhej (om skolebogssagen) er rejst, har måttet overveje, om jeg gennem modgang skulle lære at være taknemmelig for menneskers velvilje og venlige ord. Jeg kan mærke, at de få venlige ord, der er kommet til mig, har vederkvæget mig, selv om de kommer fra folk, som måske gennem dig er blevet vidende om, at mit hjerte hungrede og tørstede efter lidt venlighed igen. Nej, den pris vil jeg ikke betale min »offentlighed« med, så hellere et liv i det stille. Monrads ord om, at »i sådanne ting kan man ikke vente hjælp ovenfra« er listet ind på mig, men jeg har ikke kunnet slå mig til ro dermed. Uden en tilflugt af evig art bliver *alt* fortvivlet.«

Hvad var det som fremkaldte mismodet? Det kunne være noget ydre. Da højskoleloven skal for, – hvortil der allerede før han blev minister var søgt om et større tilskud til Askov, – ville han trække

ansøgningen tilbage. Men K. M. Klausen sagde: »Så foreslår jeg det. Det er tiltrængt, og det er flittigt arbejdende og beskedne folk.« Men 1914 skriver han fra Schweiz: »Den store understøttelse har voldt mig megen uro, fordi jeg er bange for, at vi ikke kan yde, hvad der ventes af os. Skaden er jo at jeg ikke er mere produktiv, mere idérig, mere troende på min evne til at lede.«

Da der bydes ham store økonomiske fordele, hvis han vil gå ind i tinget, har han derimod ingen uro. »Sig til de gode venner derhjemme, at hvis jeg ikke havde udsigt til at gå hjem, hvis alt går i stå for mig herinde, kunne det måske være svært at stå den glimrende udsigt imod. Dette gode rygstød skylder jeg dem tak for.«

Anfægtelserne gjaldt mest skolearbejdet. April 1914: »Hvor har jeg ofte syntes, det var urigtigt af mig at gå i foredragssalen, fordi jeg havde så lidt at give. . . . Jeg ved, at Far havde mange anfægtelser over, at han lod sig præstevi på denne særlige måde, at han ofte var langt nede i tankerne derom, – men han fandt dog altid havn i Guds barmhjertighed. Jeg synes, jeg er alt for tilsølet og uværdig til at modtage den.«

Frimodighed var et hovedord for Jacob. Det var forløsningen fra mismodet. Ingeborg reddede ham fra at gå under i mismod, – elever og tilhørere kunne forvandle det til tak. (1913:) »Jeg var næsten kommet ind på, at alt skulle gå mig imod, derfor var det mig en glæde at opleve, at jeg fremdeles kan tage en time og fylde den både for eleverne og for mig. Det lyder jo næsten eventyrligt, at eleverne skulle være så veltilfredse med mine foredrag, men det er mig en stor glæde. Det er mig så underligt, at eleverne har været glade ved mig, også A.L., som jeg netop troede var en af dem, jeg intet havde kunnet byde, ja måtte hjertets tak blive varm og stærk.« I sin tak for elevernes fødselsdagshilsen til Schweiz, siger han: »Frimodighed og et lyst håb er Guds gode gave til unge sind og hjerter – deraf udspringer taknemmelighed, arbejdsmod og arbejdsglæde.« Jacob havde en næsten sygelig ansvarsfølelse overfor selve dette at føre ordet.« Han vidste, hvor betydningsfuldt det var, når det lykkedes, – som når hans far førte ordet. (12.5.1888:) »Jeg vil i dag så inderlig gerne sende dig min sønlige tak for, at du har kunnet hjælpe mig med det aller største her i livet og fået mig med blandt dem, der tror på og lever på, at kun det sande og gode har evighed i sig.« 1930 skriver han:

»Ordets støttestav er en kraftig hjælp, også når det er os selv, der fører ordet, når vi kan gøre det med følelsen af, at Guds kraft fuldkommes i vor skrøbelighed.« Det var den egentlige frigørelse for ham, når han mærkede, at han blev brugt som et redskab. Han sad altid med lukkede øjne, når han lyttede. Biskop Ostenfeld sagde engang, at det var ham en hjælp, når han i kirken så Jacob så helt samlet lyttende. Det var jo ellers netop hans øjne, der virkede så stærkt. Jens Marinus Jensen skrev efter hans død (4.1.1932): »Der var opdragelse i dette, at Appels øjne hvilede på én.« Han spejdede efter, om det, han havde at »meddele«, som han altid sagde, nåede frem, ellers var det *ham*, der ikke magtede at føre ordet.

Den indesluttethed, som faldt over den 16-årige, da han udvandrede, og som forstærkedes ved, at han blev tvunget til at være noget for sig under uddannelsen, og ved, at han kaldtes hjem til Askov i utide, blev hans livs svøbe. Han blev så vant til, at han skulle holde mund og beherske sig, at han mistede evnen til at overvinde vanskelighederne ved at tale ud. Ikke engang med Ingeborg. Han kunne kun *skrive* det, ikke sige det. I København var han aldrig »vanskelig«, – han fik forløsning gennem de daglige breve mellem dem, – men når han var hjemme, standsedes han af hendes travlhed og hendes vagtsomme blik, der uroligt spejdede efter, hvordan han var til sinds. Da var han opfarende og irritabel, sad grublende i sin fjerne stue og kunne ikke finde hvile om natten. Hele huset mærkede, at Ingeborg var »bange« for ham – de kunne ikke vide, at hun ikke var bange for *ham*, men for, at mismodet skulle komme over ham. Men de, der blev længe i hjemmet, lærte at forstå, at disse ydre småting kom af store indre spændinger, som de undrende bøjede sig for, og hans taknemmelige smil, når de gjorde ham en tjeneste, vejede ganske hans uforståelige irritabilitet op.

I det politiske arbejde havde han samme tilknappethed. 23. april 1926 skriver »Politiken«: »Her kender vi ham kun som den diplomat-tilknappede undervisnings- og kirkeminister. . . en overordentlig kølig og tilbageholdende minister, som det var vanskeligt at få i tale og hartad umuligt at få et løfte af.« Kolding Folkeblad skrev 2. januar 1932 i en nekrolog: »Han stod på rigsdagens talerstol med samme myndighed og værdighed som i Askovs foredragssal. Han vidste, hvad han ville. Han kendte sine mål. Derfor fik han modstandere,

men han fik også venner, virkelige venner. Han var ikke ven med hvemsomhelst, og der stod ikke udelukkende »forhandling« på hans program . . . Det kunne knibe for det udpræget knald-københavnske element at få øje på, hvem og hvorledes denne mand var.« Det gjaldt også lærerne. De skulle også igennem denne ydre tilknappethed for at blive hans ven. Men når Jacob følte sig fri, spredte han glæde om sig.

Det var slet ikke så let at komme ind i denne fasttømrede familie som svigersøn. Bankdirektør C. F. Christiansen fortæller om det. Han havde først lært Jacob at kende som lærer – og det var nok en hjælp. Alligevel var han noget nervøs, da han skulle ind på Værnedamsvej og præsenteres. Han havde jo billedet af Jacob fra foredragssalen »imponerende at se med sin kraftige skikkelse, den smukke hvide manke og de stærke øjne, der nok skulle holde os fast – de kunne slå lyn under hans tale, når der var noget i denne, der var særlig alvorligt og betydningsfuldt, de kunne være indtrængende, venlige, skælmske, ja kort sagt udtrykke alle de følelser, der rørte sig i sjælen. Hvordan ville det være at stå overfor ham som svigersøn? Det varede imidlertid ikke længe, inden svigerfader var klar over min afstamning og straks havde rede på, at far var gammel elev og min farbror præst i Øster Linneth. Det blev en hjertelig modtagelse og formede sig til min store lettelse som en munter og fornøjelig familiefest, latter og skæmt ved bordet – og aller mest husker jeg den meget indgående lektion eller næsten eksamen for mit vedkommende. Svigerfader spurgte mig ud om bankvæsen på en måde, som imponerede mig. Jeg var forbløffet over, så meget svigerfader vidste om forskellige bankforretninger, om det så var bankincasso, fonds samt arbitrage kunne han spørge, så jeg måtte anstrenge mig meget for at klare situationen.«

Det var ikke nær så svært for en »synder« at møde Jacob som at møde Ingeborg. »Østsjællands Folkeblad« fortæller i en nekrolog 2. januar 1932: »En digter, som var elev, kravlede ad en stige ind ad vinduet til læsestuen. Appel sad om natten og arbejdede i stuen ved siden af. Da synderen baglæns går ned ad stigen, ser han Appel – og beredte sig på en ordentlig omgang. Men der kom ikke et ord. Appel tog blot uret frem, så på det og på synderen – og gik stille, som han var kommet. – En tid efter kom Appel en aften sent hjem fra et

møde – og havde ingen nøgle med. Digteren hørte nogen banke og ruske i døren. Han fik medlidenhed med den arme synder og gik ned og lukkede op – og så var det Appel! Han fattede sig hurtigt, Værdigt knappede han sin jakke op, – tog uret frem, så på det og på forstanderen, drejede om på hælen og gik. Der blev ikke vekslet et ord.« Men Jacob morede sig i mange år over den historie. – Særlig fra Jacobs yngre år kunne der være samlet en hel bunke af sådanne »møder«, som skulle være straffende, men blev forenende. Orden skulle der være – men han forstod så godt de unge.

Også i ministeriet havde han sine fornøjelser, særlig ved audien-serne. 6. marts 1912 berettede han: »Jeg har i morgen den ugentlige modtagelse og venter mange besøgende, nemlig af alle de mange, som vil ud at rejse i sommer: ærværdige videnskabsdyrkere og små balletdamer, – forslidte lærerinder og overmodige unge skuespille-re – ældre og yngre lyrikere, der vil ud for at samle indtryk, og barske socialreformatorer, der vil hente hjem til os bekræftelse på deres ideers ufejlbarelighed, præster, der vil studere kirkelige forfatningsforhold, som måske kan hjælpe folkekirken over den vanskelige tid, teologer, der ved at studere arabisk-syriske indskrifter vil bringe klarhed over trosbekendelsens enkelte led, kunstnere, som vil genopstille og udstyre med de rette farver gamle figurgrupper på Olympias Zeustempel, husholdningsdamer, der i Norge vil hente bevis for Dr. Hindhedes sindssvaghed, spejdergeneraler, som i England vil lære den kunst at gøre den opvoksende slægt sund og lydig o.s.v. Disse gode mennesker er det umuligt at løbe fra, hvor meget fornøjeligere det end kunne være at sidde hjemme i kredsen.«

Der var mange muntre episoder i rigsdagen, f.eks. 11. oktober 1910: »I dag lovede Sabroe mig varig berømmelse, hvis jeg ville afskaffe spanskrøret i skolen.«

At Jacobs tavshed ikke betød, at han var fraværende eller uinteresset, viser følgende, fortalt af J. M. Jensen, men kendt af familien: »Da Appel lå på sygehuset og havde det strengt, kom fru Appel en dag og fandt ham glad og oplivet. Han fortalte, at en god ven havde besøgt ham, og de havde haft det så dejligt sammen. Fru Appel spurgte, hvad de havde talt om. »Talt om,« siger Appel, »vi har ikke talt om noget. Han sagde ikke et ord, og jeg heller ikke, men vi havde det så godt sammen, vi forstod hinanden så godt.«

Han led meget af samvittighedsnag over, at han havde så lidt tid til børnene. Men også børnene lærte at forstå ham uden ord. Og han dem. Og desuden – »Hvor er det rart, når vore børn vil dele vort åndelige liv med os. Det råder vi meget mindre for, end det hjertelige fællesskab. Men deri har Jeres slægt haft en sjælden lykke.« Han sagde aldrig, at han var glad for børnene, men det behøvedes ikke, det lyste ud af ham. »Den store er så sød og rar, at det er en fryd for mig, aldrig er der noget i vejen. Altid kommer hun springende, når jeg kommer hjem, og selv om jeg er træt og trist, så virker hendes smil og kærlige modtagelse lindrende og godt på mig. Hun er med andre ord en stor hjælp for mig. Jeg er uendelig glad for hende, hun vil gerne kvikke mig op på bedste måde.« Det skrev han, – men han sagde det ikke.

Men orden og flid skulle der være. Den yngste skrev 5 år gammel et brev, og Jacob skriver til Ingeborg: »Det var meget dårligt bogstaveret.« – Han regner med, at andre skal være lige så hurtige som han selv var som barn.

At hente ham i ministeriet skete ikke hver dag, fordi vi vidste ikke, hvor han var. Men var vejret dårligt, måtte vi af os selv ind med en paraply. At tage en vogn kunne han ikke tænke på. Men hvor glædede han sig over deres omtanke!

Der kom ikke mange børn udenfor familien – men der var også mange – i hjemmet, Jacob og Ingeborg havde for travlt. Men alle børn gik med tillid naturligt af sig selv til Jacob. Fru Eva Feilberg Møller har fortalt mig (1968): »Jeg syntes, det var så interessant at besøge dig i det store hjem på højskolen og varmt og hyggeligt, når din mor trods travlheden kom ind og bad aftenbøn med os. Engang fik Inger Marie lov at være med, men da hun var et følsomt gemyt, græd hun, da hun kom i seng, så din far måtte svøbe hende i et tæppe og bære hende over til bedstefar.« Det var ikke barnepigen, men Jacob, som bar hende, det er meget typisk. Var der nogen, der forstod smerte og længsel, var det ham.

Hjemme

Jacob troede, han vendte hjem til sit gamle Askov. Men det var et fejlsyn. Tidens hjul havde drejet sig, og det mærkedes.

Grænsen var flyttet. Askov var ikke mere »grænseskolen«. Jacob havde selv formet ordene »grænsens sang«, og Ingeborg siger til Berlingerens 1948: »Grænsens sang var vort livs motiv.« Ved det første efterårsmøde på Rønshoved højskole 1921 overgav han ligesom denne ny skole arven med grænseopgaven. Flensborg Avis refererede: »Rønshoved ligger nu omtrent som Askov lå. Som havet har sin sang, har grænsen det også. Når engang historien skal skrives om grænsen deroppe, må det fortælles, hvilke ord der da talte til folkets hjerte, hvad der var udtryk for deres liv. Taleren nævnte tre ord, som havde lydt gennem grænsesangen: Ibsens ord fra »Kongsemnerne« »Jeg fik sorgens gave, og så var jeg skjald«, Luthers ord: »Troen er en urolig ting« – og et ord, som havde lydt ved en ung kvindes bære: »Hun havde set de syner, der gjorde skikket til livet, men også til den store rejse.« – Jeg vil ønske for dem, der tager fat her, at det må erfares, at det er slige ord, der kan bruges som tekst til den ny grænses sang, og at arbejdet må gro under kærlighed til folk og fædreland og modersmål og i tro på Gud.« – De to første ord karakteriserede ham selv – det sidste hans – ofte skjulte – mål for arbejdet med eleverne. Det forstod eleverne også nu på hans gamle dage. En elev fra 1924–25 skriver (i Arnfreds Askovbog): »Derfor var hans egne ord så varlige, når han nærmede sig det egentlige, derfor virkede det også med så meget mere styrke, når den indre varme slog igennem og vi fik et vidnesbyrd om, hvad der aller inderst var bærekraften i denne mands liv: en ydmyg kristentro.«

– Askovs opgave som grænseskole var løst.

Men der var jo stadig de to andre opgaver: At eleverne kunne møde kristentroen på en måde, som kunne »tiltale« dem, som Jacob ofte sagde, i en form, som de kunne tage imod. Og det historiske. Skønt der nu vrimlede med historielærere, Christiansen, Lund, Frederik Schrøder, har Jacob, skriver han, en fornemmelse af, at han har en opgave overfor historieundervisningen, – en følelse af, at han dog kunne føje noget til de andres, for at »den historiske arv« var opfyldt.

Situationen i lærerkredsen var meget forandret. Allerede 1918, da Jacob var under hårdt pres for at tage et rigsdagsmandat, havde lærerne haft private drøftelser om, hvordan de skulle stille sig. Der var dem, som mente, at nu var Arnfreds tid inde, og derfor ville de ikke påvirke Appel til at sige nej. De mente Jacobs rigsdagsarbejde var det store for ham og hans arbejde i Askov det lille i forhold dertil. Men meningene var for delte til, at det kunne føre til en udtalelse. Jacob havde ikke drømt om at sige ja. Og han var jo kun 52 år.

1925 rejste Rosenkjær til Roskilde og København, – og 1926 overtog Hans Lund Rødding. Det var en stor åreladning. Der blev ikke snakket om kommende forstanderemner i hjemmet, nu var det klart, at det kun kunne blive Arnfred. Men ny lærere måtte der til.

I foråret 1926 fyldte Far 60 år. Vi havde en underlig fornemmelse af, at han nok ikke nåede de 70, og at han trængte til en opmuntring. Men han ville ikke høre tale om at fejre dagen. Imidlertid skulle min lille dreng døbes, og det blev så bestemt, at det skulle være den dag. Og det ville Far gerne være med til. »Så bliver det en dåbsfest og ikke en fødselsdagsfest«. Han bar selv drengen, som fik hans navn og Jacobs gamle lærer professor Christiansens navn: Jacob Christian. En stor skare af slægten og skolens tidligere lærere var kommet rejsende. Og så havde drengen opfyldt sin mission – og det blev trods Jacobs protest en vældig fødselsdag, båret af stor hjerterlighed fra mange sider, særlig fra eleverne, som havde digtet en fin kantate og til sidst bragte ham et fakkeltog – noget dengang uset! Det blev en meget, meget stor opmuntring for Jacob. Og det trængte han til.

Da Jacob 1924 vendte hjem til Askov, var han mæt af den udadgående virksomhed og længtes kun hjem »til mit egentlige arbejde«. Hvorfor var han da nogensinde gået ind i politik? Det er ikke nogen tilstrækkelig forklaring, at han altid havde været politisk interesseret. Der må være en anden grund.

Jacob mente med sorg at vide, at han manglede skabende evne. Efter Asger Ostfelds og Jacobs eksamen, sagde en af professorerne: De er egentlig lige dygtige. Men de er uhyre forskellige. Ostfelds arbejdsmåde er præget af, at han kommer fra en gammel videnskabelig trænet slægt. Men Appels er mere originalt. Dette kunne tyde på, at hvis Jacob havde fået lov at udvikle sig frit og havde

fulgt sine videnskabelige evner videre, kunne han *måske* også have skabt noget nyt.

Men nu adlød han la Cour og gik hjem til det arbejde, som han elskede, men som han ikke syntes, han var færdig til. Han gik ind under en arv. Han blev fortsætteren, ikke nyskaberen. Man har for nylig kritisk sagt, at det gamle Askov stod for tre ting: Kristendom, Sønderjylland og historie. Det er helt rigtigt, – på dette byggede Schrøder sin skole. Og i hans efterfølgers tid var det urokkeligt grundpillerne. Og la Cour havde vist at også andre fag kunne nå ud til folket ved at fremstilles historisk. »Askovs idé« var skabt, »Askovs pædagogik« var fastlagt – det, der tvang Jacob hjem var kun noget ydre, at det ikke gik med administration og disciplin. Der trængtes i hans tid ikke til »skabelse«, men til »udvikling« i de enkelte fag eller optagelse af nye fag, svarende til tiden. Moltesen udtrykker det (G.d.m. 1932) sådan: »Han havde ingen originale synspunkter, men han fremsatte de gamle i et moderne klædebon og med inciterende myndighed. Tanken om, at det gik tilbage med højskolen i Danmark gjorde ikke synderligt indtryk på ham. For en fri virksomhed som folkehøjskolen vil det altid gå op og ned. Men Grundtvigs tanker om ungdomsskolen er lige så varige som Amos Comenius' om børneskolen. Særlig i trange tider vil folkehøjskolen have en opgave, og han delte den tro, som bar mændene fra den tid, som han kaldte »højskolens klassiske tid«, at folkenes frelse afhænger af, at kristendom, folkeoplysning og folkefrihed kan række hinanden hånden.«

Sammen med selve skolen »arvede« han opgaver, som Schrøder havde grundlagt, f.eks. egnens plantager. Schrøder var altid igangsætter, han stak altid sine folk ny opgaver ud (H. Lund) – men ville han have kunnet være en fortsætter? Dertil kræves andre evner, og dem havde Jacob. Han kunne organisere det store apparat, som Askov var blevet til, han kunne administrere, han havde sans for at vælge lærere, han kunne være både myndig og en ven for eleverne. Han var den naturlige fortsætter. Alt dette krævede sin mand fuldt ud.

Mon dog ikke ethvert velbegavet menneske også føler trang til »at skabe«? Men der var ingen mulighed for at fortsætte med videnskab. Hvordan få udløsning for andet, som trængte på?

Moltesen fortsætter: »Hans virksomhed var mangfoldig. Men

hans indsats som højskolemand hæmmedes derved. Han kunne være blevet højskolebevægelsens centrale skikkelse som hans forgænger, men det nåede han ikke at blive. Riget deltes mellem flere. Han blev ikke nogen egentlig fører, men han blev forvalter af en arv, som han evnede med frisind og uden dogmatisk begrænsning at tillempe til en ny tids indhold. Han blev derfor i stand til at give en levedygtig skole videre til sine efterfølgere.«

Men Askov havde længe været en så vigtig faktor i dansk folkeligt liv, at det var naturligt, om det mærkedes udad og opad. Det klarede Schrøder ikke. Han egnede sig ikke til at færdes i fremmede milieuer, det gik ikke med at være landstingsmand. Men her kunne Jacob videreføre. Neergaard skriver ved hans død: »Han var straks hjemme i rigsdagens arbejde, som ingen af de ikke parlamentariske ministre. Jacob Appel var nøje kendt med alt det, det kommer an på i dansk politik og med den almindelige befolknings tankegang og livsforhold.« Og Moltesen skrev: »Hans indflydelse rakte videre end de fleste højskolefolks. Som politiker ikke alene forfægtede han den grundtvigske højskoles synspunkter, men kom også til kirkeligt og skolemæssigt at påvirke lovgivningen i den retning han ønskede – i retning af Askovs linie.«

Jacob takserede ikke det, han nåede på det kirkelige område ret højt. De frie skoler fik dog en bedre placering. En fælles skolelov for hele landet, som han ofrede år og kræfter på, nåede han aldrig at få gennemført. Hans eget parti gik imod ham. Han var jo ikke rigsdagsmand og ville aldrig blive det, fordi, som han sagde: »hvis et andet parti fremsætter et forslag, som jeg finder fornuftigt, vil jeg ikke være tvunget til at stemme imod.« (Berlingeren 24.6.1948). Men jeg tror, siger Moltesen, at selv om den sønderjyske skoleordning fremgik af et uundværligt samarbejde, følte han her endelig et arbejde, som var »skabende«. Her blev han tilfredsstillet.

Men nu måtte der ny lærere til. Og da mærkedes det for første gang, at Jacob var ved at blive gammel. Det havde været en udpræget evne hos ham, at han ved sit første møde med et menneske kunne bedømme det. Derfor var han så sikker i sine valg af lærere, til Askov og til Sønderjylland. Det var sjældent, det svipsede.

Men nu skulle han vælge mellem to lærere. Han stod inde i dagligstuen og talte med dem. Så gik han stille ind i stuen ved siden af, spi-

sestuen. Han greb mig hårdt om armen, som han plejede efter et foredrag, så forvirret op og sagde: »Jeg kan ikke se, hvem af dem der er den rette. Hans udtryk var fortvivlet, det var aldrig før hændt ham. Så tog han dem begge: Holger Kjær og Ulrich Balslev.

Fra den dag begyndte nok tanken om at overlade pladsen til Arnfred at komme stærkere frem. Men det var trods alt ikke let. Ansvar for arven følte tungere. Der var ingen tvivl om, at Arnfred var »kvalificeret«, det behøvede man ikke at spekulere på. Men han kunne jo umuligt tage opgaven som »en arv« på den måde, som de selv havde gjort det. Ingen anden var jo ét med den som de havde været det. Der var ingen af familien, som kunne magte det, – så kunne der vel ingen være arven nærmere end Arnfred.

Og Jacob mente at kunne se, at Ingeborg næsten var opslidt. Krigsårene havde taget hårdt på hende, og hun kunne ikke mere beholde sine piger i så mange år som før. Den ny tid satte også ind her.

Men alligevel – nu kom den dag, da *han* – ikke Ingeborg – tog beslutningen, »for Mors skyld«. Og Ingeborg bøjede sig »for Fars skyld«. Men der var da ingen af dem, der tænkte på at holde op med deres arbejde. Han var jo formand for skolen, som Schrøder havde været det til sin død, så han kunne vel nok være til støtte for Arnfred, og hans timer fortsatte som før. Ingeborg kunne uddybe sit arbejde med at undervise de vordende sygeplejersker.

De havde købt Niels Justs gård ved siden af kirken, og nu byggede de en stue til i begge ender, for »vi vil kunne tage imod hele menigheden på én gang«. Det skulle rigtig være et gæstfrihedens hjem, – sådan som de store gamle Røddingårde. Det gav planer at lægge! Det tog Ingeborgs tanker, så hun faldt ikke hen i grublerier. De tog det roligt. Ligesom da de flyttede ned på skolen, var det Ingeborg, der flyttede, mens Jacob var sendt ud af landet.

Og så var de i deres dejlige nye hjem, hvor livet kunne fortsætte uden det daglige overarbejde, og med den gode samvittighed, at de havde trukket sig tilbage i tide.

I årsskriftet 1929 skriver Jacob: »Jeg har utvivlsomt ofte selv sammen med mange andre hæderlige mænd udtalt, at den mand kunne prise sig lykkelig, som fik lov til at dø midt i sin gerning, men jeg har egentlig aldrig været tilfreds med denne tale om at falde i selen, som man nu vil kalde det, og det er vistnok fra min fader, jeg har et an-

det udsagn om det samme: »Nej, jeg vil gerne, om Gud under mig det, få en tid tilsidst i min alderdom, hvor jeg i ro kan se tilbage på livet, sådan som det udfoldede sig i mig selv og i den kreds, jeg stod i.« Og de sad d. 2. november 1928 med ro i sindet, mens Arnfreds holdt deres første lærermiddag.

Men d. 3. november, da skolen skulle åbnes, brast det for Jacob. Både han og Arnfred skulle tale. Da han greb klokkestrengen for sidste gang at ringe ind til velkomstmødet – for han var jo skolens formand – overvældede det ham. Ansvarret ved at overlade arven og ansvarret til en anden. Hvis han havde beholdt den ro, han til dette øjeblik havde haft, ville han have kunnet sige til Arnfred med et smil: Nu er det dig som skal ringe ind! så Arnfred kunne se, at han i tillid overlod ham styret. Men han var i dette øjeblik ikke herre over sig selv. Denne klokke var jo ligesom skolens symbol. Han måtte selv ringe sin tid ud og den ny tid ind.

Den næste dag var der noget galt med øjnene, og han besluttede efter jul at gå til øjenlægen i København og få ny briller. Ellers gik dagene som før, udadtil. Og klokken klang over dammen hver time.

I slutningen af januar 1929 skulle der være Kirkeligt Udvalgsmøde, og de rejste begge derover. Men en morgen vågnede Jacob og kunne ikke bevæge venstre arm. Der gik bud efter hans øjenlæge og gode ven, Olaf Blegvad, som allerede havde konfereret med hans hjertelæge. Han rådede ham til at køre til familien på Frederiksborg og bede lægen der holde sig à jour med, hvordan det gik med armen.

Den næste dag var venstre side lammet. Der blev ringet hjem, men Jacob havde hvisket, at børnene ikke behøvede at komme. Efter Arnfreds tilskyndelse rejste jeg alligevel med nattoget – og der blev ikke nogen forbindelse over Store Bælt i 6 uger derefter p.g.r.a. isvinteren. Marius Kristensen viste det vennensind mod Askov at rejse gennem Tyskland for at nå derover og hjælpe. – Og Jacob var omgivet af Ingeborg og »de to store«.

Da jeg kom ind ad døren, hviskede han: »Jeg vidste, at du ville komme.« De andre gik ud, så vi var alene, og jeg måtte bøje mig helt ned over ham for at høre, hvad han hviskede: »Du skal sige mig, om jeg skal dø.« Og jeg svarede uden tøven: »Jeg ved ikke, om du skal dø. Men jeg ved, at selv om du skal dø, skal du dog leve.« Det var jo, hvad han gennem hele sit væsen havde lært mig. Hans

store angst var, at han ikke fik givet den åndelige arv videre til børnene og eleverne. Men netop ved den blufærdige samletid, når han bekendte troen, ved de glimt, der nu og da brød frem fra det dybeste af hans sind gennem det meget saglige foredrag – hans næsten sygelige ansvarsfølelse, som vi vidste var et ansvar overfor Gud – og hans livord fra 5. mosebog: »Den evige Gud er en bolig, og herved er hans evige arve« – havde han levet det for børnene, så de måtte modtage arven. Hans anfægtede sind var en vej for andre. Han siger selv, så sent som juli 1931 i en artikel om Barth i »Menighedsbladet«: »Anfægtelse forudsætter, at der er en virkelighed bagved, så anfægtelsen er kun et stormløb på den tro, der betyder at tage mod evangelium. Den anfægtelse kender de fleste kristne til.«

3 år gik med stor legemlig svaghed, da ny sygdomme stødte til. Men åndeligt var han klar til det sidste, og arbejdsstrangen slukkede ikke. Han talte på skolen. Der var så meget, han endnu ikke havde fået sagt. Han sagde selv til biskop Ostenfeld: »Nu kan jeg ikke mere tale uden at forkynde.« Det gjaldt ikke blot forkyndelsen om troen, men også om folkelivet og højskolen. Han var blevet en smule befriet for den blufærdighed, som havde bundet ham. Mange forargedes over at se den lammede, støttet på talerstolen af en hjælper, og unge elever syntes, at »fru Appels hvasse øjne holdt os i ro«. Andre syntes, at hans ord fik særlig vægt.

De havde bygget et beskedent sommerhus i Vejrs for der at kunne samle børnebørnene. Der var de nu om sommeren, for Ingeborg holdt på, at det var sundt for Jacob med den friske luft. Men psykisk var det svært for ham. Havets evige brusen gav ham ikke søvn, men gjorde ham urolig. Hjemme i Askov kom der ofte småbesøg – her var de ene, ene. Der var alt for god tid til at spekulere. Men dejligt var det, når Pinholt eller Bülow der begge boede i nærheden, aflagde besøg, biskop Rud boede i sin sommerferie i huset ved siden af. Netop nu trængte Jacob så meget til samtale om åndelige ting, og det var en hjælp. Rud skriver derom: »Bag den travle og mangesidede livsgerning lå et stærkt indre liv. Han var så ærlig både overfor sig selv og sine nærmeste, når spændingen kom over ham. Anfægtelsen. De lyseste, kæreste salmer var blevet hans dommere. De havde i hjem, kirke og skole lagt sig omkring hans sind, nu vendte de sig

imod ham. Men når han efter en sådan kamp skulle til alters, bad han netop om den salme, som mest havde bragt ham i anfægtelse. Nu kunne han synge den.«

1930 kom der ligesom en lille lettelse. Poul Bjerger giver en festlig skildring af fødselsdagen, som faldt sammen med Jørgen Boesens, formanden for valgmenigheden. »Dagen begyndte ens for dem begge. Skrædder Skov ringede solen op. Lys og klar og velpudset var den i anledning af dagen. Det var en god begyndelse. Og så kom folk på tærerne, de stak flagene ud, nogle for den ene, andre for den anden, de fleste for dem begge to. Askov by er rig på flag. I går var de vist alle ude, og prægtig tog de sig ud, der var lige så megen brise, at det kunne bære flagene ud. Så kom posten med breve, hilsner og telegrammer, men Jacob Appel ville ikke høre noget om dem. »Først skal jeg have mit foredrag til side, så bagefter tænker vi på posten«. Først arbejde, så fest. Eleverne havde pyntet salen med grønt og flag, det var deres hyldest til ham, som i de sidste måneder har holdt foredrag for den samlede skole, og det med kraft og friskhed, så eleverne blev grebet af det. Det gav ham rigtig luft under vingerne, så han talte sig varm om arbejderbevægelsen her i landet og havde nær glemt at holde op. Bagefter tog han om til Boesen, hvor de festede ved en frokost. Så måtte han tage sig et hvil, før han kunne tage imod de mange, der kom for at hilse på ham.«

Han var næsten blind. Men han dikterede artikler, hvori vi finder meget af det mest karakteristiske for ham. I »Flensborg Avis« 5. juni 1931 står artiklen: »Et Lutherbrev«, hvor han citerer en brevveksling mellem Luther og Melancthon, og hvor Luther skriver: »Kære Philip! Der er den store forskel på dig og mig, at du, når talen er om dit personlige livsforhold til Gud, er sikker på, at du har hans frelse, her er du stærkere end jeg. Thi når jeg ser mig selv ret efter og ser al den synd, der er i mit sind og hjerte, så ængstes jeg til rædsel, fordi jeg ikke kan se, at der er mulighed for frelse for mig. Men i anden henseende er du svagere end jeg. Du er fuld af ængstelse for, hvordan det skal gå Guds riges sag her på jorden, og du er nu fuld af bekymringer for, hvordan det arbejde, du nu i Augsburg står i, skal blive godt nok. Gud skal nok føre sin egen sag frem, det afhænger ikke af mennesker, men af Gud selv, derfor er jeg en sorgløs tilskuer til det, I nu har for. . . På Koburg som på Wartburg havde Lu-

ther tunge dage med tvivl og anfægtelse. Da kaldte han Veit Dietrich til sig og sagde: Kom, lad os djævelen til trods synge: »Af dybsens nød«, som Luther havde skrevet 1516, da han var stedt i stor sjælkvide. Luther havde altså en sikker havn at søge ind i, når hans sind og hjerte var fortvivlelsen nær.«

Jacob kunne sige ja til Luthers ord. Men ofte måtte han sidde alene, grublende bag de lukkede øjne. Hvad havde han da at gruble over? Arven. Havde han løftet den på rette måde i sin tid, og havde han gjort nok for at nå til et sådant venskab med Arnfred, at han kunne vide, hvem han overlod arven til. De var jo begge så indesluttede. Sammenhængen i Askovs udvikling og hans eget ansvar derfor var det, som nagede. Magtede han også over for dette at følge Luther og »søge ind i den sikre havn«.

Ved det nordiske højskolemøde i august 1931 på Askov talte han til den største nordiske forsamling, der havde været på Askov. – Han bilede af og til ud for at holde foredrag i de gamle kredse. Få dage før hans sidste sygdom bandt ham til sengen, kørte han til Aale, hvor der var mange gamle venner at tale til. Han var for svag til at nyde et måltid, men så længe han talte, var han i kraft. Hans legeme var en ruin, men ordet var stærkere end legemet.

Den 13. december blev et lille barnebarn døbt, – dagen før var et andet barnebarn, Ester Begtrup, blevet begravet. Liv og død mødtes og gav dagen et meningsfyldt, samlende indhold. Og det var advent. Jacob talte her til slægten om »at være hjemme hos Gud« – det lange mål, det endelige mål.

Få dage efter måtte han blive i sengen. Endnu en sygdom var stødt til, og han led meget, indtil han d. 31. faldt til ro. Han fik en drøm – »det var så vidunderlig dejligt. Jeg så lille Ester – der var sådan et vidunderligt lys. Men«, tilføjede han med sorg »det var jo kun en drøm«. Men Ingeborg bøjede sig ned over ham, smilede til ham og sagde: »Det ved vi ikke, lille Far.« Netop da rettede han sig op, drog et par dybe åndedrag og sank sammen. »Far!« råbte et af børnene. Men Ingeborg sagde: »Du må ikke kalde på ham.« Så bekendte hun troen, og vi bad Fadervor, og hun lyste velsignelsen over ham.

Det kæmpende sind havde fået fred.

Noter og henvisninger

Rødding (side 9–35)

1. Mindeblade om Cornelius Appel, v. Georgia la Cour Pedersen og Augusta Busck Pedersen, Kolding 1905, s. 35. Udtalelsen må stamme fra før 1862, da Ludvig Schrøder blev forstander.
2. Mindeblade s. 48.
3. Mindeblade s. 49 f.
4. Mindeblade s. 44 f.
- 5–7. Optegnelser af Jacob Appel.
8. G. Horstmann: *Erinnerungen aus verlorenem Land*, Bordesholm u.å., s. 138 ff. Den her anførte beskrivelse er referat og ikke citat. Jfr. M. Kamphøener: *Skrumsager, en sønderjysk fører*, 1959, s. 6.
9. L. Moltesen i nekrolog, *Gads danske Magasin* 1932, s. 76.
10. *Gads danske Magasin* 1919–20, s. 51 (»Rødding Folkehøjskole«).
11. *Gads danske Magasin* 1919–20, s. 52 f.
12. »Øst, Midt, Vest«, *Dansk Udsyn* 1931, s. 1 ff. Enkelte steder er frit citeret.
13. *Dansk Udsyn* 1931, s. 8.
14. L. Moltesen i *Gads danske Magasin* 1932, s. 76.
- 15–17. Optegnelser af Jacob Appel.
18. Mindeblade om Cornelius Appel s. 30 f. Det følgende citat af Jacob findes s. 23.
19. *Hejmdal* 2. januar 1932.
20. *Tilskueren* 1887, s. 498 (»De nationale Forhold i Sønderjylland«).
21. H. P. Hanssen: *Et Tilbageblik I*, 1928, i 3. opl. 1948 s. 85.

Askov (side 36–51)

22. Meddelelser fra den udvidede Folkehøjskole i Askov V–VII, Kolding 1883–85.
23. Meddelelser 1883 s. 19 f., 1884 (VI), s. 27.
24. Meddelelser 1883 s. 3 ff., 1884 s. 3 f.
25. Appel skrev nekrolog over la Cour i *Dansk Aarbog* 1908, s. 80 ff.
26. Meddelelser 1885 (VII), s. 7 f.
27. Meddelelser 1883–85.
28. De sidste fire linjer er fra brev af 29. maj 1884.
29. 29. juni 1884.
30. 7. juli 1884.
31. 17. december 1884.
32. 24. april 1885.
33. Optegnelser af J. L. Jørgensen.
34. Margrethe Schrøder blev gift med fabrikant K. K. Konstantin-Hansen i Kolding.

Studieår (side 52–120)

35. Forstander Jens Nørregård fra Testrup forsvarede en afhandling om »B. S. Ingemanns Digterstilling og Digterværld« og holdt derefter en række forelæsninger på universitetet om centrale emner for højskolens arbejde.
36. Der sigtes til »Vildanden« fra 1884.
37. Cand. theol. senere højskoleforstander Johan Borup.
- 37 a. Skolebestyrer Hans Gregersen, leder af en grundtvigsk præget skole i hovedstaden.
38. Askovadressen 1881, der gik ind for større kirkelig frihed, førte til frifindelse af dens ophavsmænd ved højesteretsdom 1885. I januar 1886 dømte Højesteret folketingets formand C. Berg til seks måneders fængsel for at have anstiftet fjernelse af politimesteren fra tribunen ved et politisk møde i Holstebro.

4. februar 1886 frikendte Højesteret Politikens redaktør Viggo Hørup for en anklage for indirekte »majestætsfornærmelse«.
39. Berg var 1887 udrådt af »Morgenbladet«s bestyrelse og havde stiftet »Venstrebladet«.
40. »Piraten«, der kun gik et kvartal, var et studenterblad oprettet af Ove Rode.
41. I Københavns 1. kreds sejrede den liberale cand. phil. Herman Trier over Højres folketingsmand.
42. I Frederiksbergkredsen var de to kandidater krigsminister J. J. Bahnson og forvalter F. Hurop.
43. Se herom Margr. Christiansen: Ingeborg Appel, s. 72 f.
44. Ingeborg Appel boede hos kammerherreinde Ribbing i Stockholm, se Margrethe Christiansens bog s. 60.

Askovlærer (side 112–135)

45. Poul la Cours forsøgsmodelle til udnyttelse af vindens energi, støttet ved årlige finanslovsbevillinger.
46. Oberstinde Charlotte Wagner, fru Schrøders moder.
47. Meddelelse til forfatteren 15. juni 1945.

»Hvide Hus« (side 136–150)

48. Meddelelse til forfatteren 6. juli 1968.
49. Meddelelse til forfatteren 8. december 1968.

1900–1906 (side 151–165)

50. Se Roar Skovmand: Højskolen gennem 100 Aar, 1944, s. 104.
51. Se sammesteds s. 106.
52. Se sammesteds s. 111.

Forstanderår (side 166–203)

53. Zakarias Nielsen i »Søndagsbladet« april 1906.
54. la Cours og Appels »Historisk Fysik« udkom 1896–97.
55. la Cours og Appels Regnebog I–IV blev 1892–93 udgivet af Foreningen for Høj- og Landbrugsskoler.
- 55 a. Meddelelse fra Helga Mads Hansen til forfatteren 2. marts 1968.
- 55 b. Meddelelse til forfatteren 31. juni 1968.
56. Meddelelse fra Hans Andersen, Åle, til forfatteren 10. maj 1969.
57. Disse samtaler fortsattes med brevveksling. En række breve herom fra Appel til docent Feilberg er indgået i Tilsynets arkiv i Rigsarkivet.
58. Meddelelse fra forstander Aage Møller til forfatteren 3. september 1969.
59. Kristeligt Dagblad 25. november 1967.
60. Meddelelse fra kordegn Aksel Ottosen til forfatteren 1. februar 1968.

Ministerår 1910–13 (side 204–243)

61. Hans Lund i Askov Højskole 1865–1915, 1965, s. 297.
62. Stiftsprovst Jacob Paulli var kongelig konfessionarius.
63. Sognepræst N. P. Arboe Rasmussen bekæmpede i skrift og tale »dogmekirken« og krævede trosbekendelsen udskilt fra dåbshandlingen.
64. Om Sorøtankens genoplivelse se Roar Skovmand: Højskolen gennem 100 Aar, s. 108 ff.
65. N. Pedersen-Nyskov var finansudvalgets formand.
66. Bogen hed »Ungdommens Bog om vort Land«. Jfr. Hans Lund: Askov Højskole 1865–1915, s. 306 f.
67. Professor Frederik Stang var justitsminister i den norske højregering.

- 67 a. Berntsen havde som forsvarsminister pludselig afskediget generalmajor Albert Arendrup, der offentligt havde krævet Fredericia nedlagt som garnisonsby, hvilket ministeren misbilligede.

I Askov 1914–20 (side 244–255)

68. Kammerherre Herluf Zahle var departementschef i udenrigsministeriet.
69. Højremanden Julius Wulff stemte som den eneste imod grundloven 1915.

Sønderjylland (side 256–287)

70. Se s. 262 og Jacob Appels afhandling »Klosterpolitikken« i Festskrift til H. P. Hanssen, 1932, s. 174–87 samt Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid, 1958, s. 201–25.
71. Bernhard Bülow var 1851–62 dansk forbundsgesandt i Frankfurt, derefter tysk diplomat, fra 1873 til sin død 1879 Bismarcks statssekretær.
72. Ernst Matthias v. Köller var fra 1897 til 1901 overpræsident i Slesvig-Holsten, hvor han førte en hård fortyskningspolitik.
73.–74. Efter Gustav Johannsens død 25. oktober 1901 skulle der vælges ny landdagsmand i 1. nordslesvigske valgkreds. Det blev ingen af de tre nævnte, der blev valgt ved deputeretvalget 13. marts 1902, men grosserer Julius Nielsen fra Haderslev. Kloppenborg Skrumsager blev først landdagsmand 1908.
75. Thade Petersen: De sønderjyske Frimenigheders Historie, 1921, s. 251.
75 a. H. P. Hanssen ønskede et særligt »sønderjysk Venstre«. Det kunne ikke gennemføres over for partiet Venstres modstand, jfr. Svend Thorsen: Delt efter anskuelser, 1970, s. 39 ff., og Peter Kr. Iversen: Nordslesvigsk Gruppe og Sønderjysk Venstre 1920 i Sønderjy. Aarbøger 1970, s. 87 ff. – Alligevel lod H. P. Hanssen sig opstille ved folketingsvalget 1924, men ikke ved de følgende valg. Han var kun folketingsmand fra 1924 til 1926.

Ministerår 1920–24 (side 292–320)

76. Om den internationale unions møde i Haag 1923 se Nicolai Svendsen: I genforeningens tjeneste, 1968, s. 129 ff.
77. Den store skolekommission, nedsat 1919, havde afgivet betænkning 1923.
78. Det kirkelige udvalg var nedsat på kirkeminister J. C. Christensens initiativ for at forberede nye kirkelove.
79. Udenrigsminister Harald Scavenius og handelsminister Tyge Rothe afgik 9. oktober 1922, da ministeriet blev rekonstrueret. Oluf Krag fortsatte som indenrigsminister, mens Brorsen afløste Kl. Berntsen som forsvarsminister.
80. Om Øllgaard-sagen i Odense se s. 307.

Personregister

(Ved navnene Cornelius, Ingeborg og Jacob Appel samt Ludvig Schrøder er ikke anført sidetal på grund af hyppig forekomst. Det samme gælder forfatterindens navn).

- Ahlefeldt-Laurvig, C. W. (1860–1923) udenrigsminister 207
Alexandrine, dronning (1879–1952) 296 ff
Ammundsen, John (1872–1959) biskop 305
Ammundsen, V. (1875–1936) biskop 305
Andersen, Andreas, bygmester 150
Andersen, J. H. (1840–1909) forstander (Rødkilde) 162
Andersen, J. Oskar (1866–1959) kirkehistoriker, politiker 304
Andersen, Vilh. (1864–1953) litteraturforsker 171
Andersen Nexø, Martin (1869–1954) forfatter 123f
Appel, Ane Kjestine (1829–69) 11–13
Appel, Axel (1858–1926) statskonsulent 14, 16, 18f, 30, 32, 46, 53, 54, 56, 57f, 98, 109, 259
Appel, Cornelius (f. 1901) gårdejer 14
Appel, Cornelius (1821–1901) frimenighedspræst
Appel, Erik (1880–1964) domæneforpagter 270, 287
Appel, Frederik (1864–1923) bogtrykker 14, 16, 18, 54, 259
Appel, Hans (1856–1947) landbrugslærer 14, 16, 30, 32, 33, 42, 43, 44, 54, 259
Appel, Ingeborg f. Schrøder (1868–1948)
Appel, Mathias (1848–1916) lærer 12, 14, 16, 17, 18f, 30, 32, 33, 94
Appel, Sofia (1851–1929) 12–14, 17, 18, 26f, 32, 50, 80f, 95, 259
Arboe Rasmussen, N. P. (1866–1944) præst 213ff, 223
Arnfred, J. Th. (f. 1882) højskoleforstander 149, 175, 242f, 244, 250, 254, 255, 322, 325
Arnfred, Karen Helweg (1884–1966) 244
Balling, E. (1896–1963) præst 307
Balslev, Ulrich (f. 1901) højskolelærer, præst 325
Bang, Cathrine Marie (1748–1822) 190f
Bang, Nina (1866–1928) undervisningsminister 312
Bardenfleth, V. (1850–1933) amtmænd 303
Bardenfleth, Karen, højskolelærer 177
Begtrup, Holger (1859–1937) højskoleforstander 36, 44, 73, 81, 83, 84, 85, 106f, 109f, 112, 113f, 121, 136, 173f, 223, 247
Berg, C. (1829–91) politiker 56, 57, 81, 83, 84, 85, 109, 113
Berg, Fridtjov (1851–1916) svens undervisningsminister 160
Berg, Sigurd (1868–1921) politiker 202–203
Berggrav, Eivind (1884–1959) norsk biskop 193
Bernier, Borghild, norsk højskoleelev 149
Bernier, Hagbard (1839–1920) norsk borgmester 161f
Berntsen, Klaus (1844–1927) friskolelærer, politiker 204, 205, 206, 209, 213, 230, 233, 238ff, 251, 288, 303
Birkedal, Uffe (1852–1931) præst 129
Birkedal, Vilhelm (1809–92) præst 11, 56, 74, 274
Bjerge, Poul (1853–1931) højskolelærer 42, 52, 121, 169f, 244, 253, 254, 328
Bjørnson, Bjørnstjerne (1832–1910) norsk digter 24f, 46, 50, 84, 100, 102f, 516f, 161, 191
Boesen, Jørgen, gårdejer 328
Bojsen, Frede (1841–1926) politiker 81, 162
Bonnievie, Axel (1877–1952) forstander 145
Borgbjerg, F. J. (1866–1936) politiker 219, 251
Borup, Johan (1853–1946) højskoleforstander 67f
- Bagge, Fr. redaktør 57

- Brandes, Georg (1842–1927) forfatter 20, 57, 86, 100, 103, 111, 180, 193
- Brandt, C. J. (1817–89) præst, litteraturhistoriker 56, 69
- Bredsdorff, Thomas (1868–1922) højskoleforstander 47, 158, 276
- Brorsen, Søren (1875–1961) politiker 300f, 303
- Brummer, Aage, arkitekt 53
- Bruun, Christoffer (1839–1920) norsk præst 149, 161, 162
- Brücker, Valdemar (1852–1929) præst 112, 158, 171, 194
- Bülow, Fritz (1872–1955) justitsminister 202, 207, 212, 327
- Byskov, Jens (1867–1955) skolemand 301, 314
- Båge, Christoffer (1836–1915) højskolelærer 150
- Cavling, Viggo (1887–1946) redaktør 184
- Christensen, Hans Jepsen (1880–1956) sønderj. gårdejer og politiker 199, 271, 289ff, 292f, 295, 312
- Christensen, J. C. (1856–1930) politiker 153, 202, 203, 204, 205, 209, 216, 219ff, 228, 232, 233, 236, 238ff, 278, 288f, 298f, 301, 303, 304, 312
- Christensen, Jørgen (1871–1937) handelsminister 310
- Christian 10. (1870–1947) 221, 301, 296ff
- Christiansen, C. (1843–1917) fysiker 52, 54, 55, 68f, 70, 73
- Christiansen, C. F., bankdirektør 318
- Christiansen, C. P. O. (1887–1951) højskolemand, historiker 175, 245, 247, 248, 249, 250, 253f, 285, 321
- Christiansen, Ernst (1877–1941) redaktør 268
- Christiansen, Margrethe f. Appel (»Pip«) (f. 1895)
- Clausen, H. V. (1861–1937) magister 235, 299
- Clausen, Johannes (1832–1908) præst (Vonsild) 268, 270
- Cour, Christine la (1851–1927) 168f
- Cour, Poul la (1846–1908) fysiker 36, 38ff, 83, 106, 107, 109, 110, 113, 114f, 122, 129, 150, 163, 167ff, 170
- Dael, Niels (1857–1951) frimenighedspræst 47
- Dagmar, kejserinde (1847–1928) 202
- Dahl, J. M. (1819–61) præst 262
- Dahl, Jacob (1878–1944) færøsk provst 233
- Dahl, Jørgen, norsk højskoleelev 125f
- Dahl, P. (1869–1936) kirkeminister 312
- Dahlgaard, Bertel (f. 1887) politiker 310f
- Dalsgaard, A. D. (f. 1870) højskolemand 133
- Damkjær, Oskar (1853–1924) departementschef 211, 214, 225
- Danø, J. C., ingeniør 199
- Detlefsen, Hans, præst 270
- Dinesen, Lars 1838–1915) politiker 57, 217, 231
- Drachmann, A. B. (1860–1935) filolog 146
- Drejer, Harald Axelsen (1875–1933) højskolelærer, præst 172, 174, 175f
- Effersøe, Oliver (1863–1933) færøsk politiker 200
- Ehlers, Edvard (1863–1937) professor, dr. med. 288
- Eiler, Magdalenc, lærerinde 12
- Elden, Aksel, norsk højskoleelev 193
- Eriksen, Jørgen (1879–1941) præst 269f
- Eskeland, Lars (1867–1942) norsk højskolemand 123
- Eskenes, Morten (1826–1913) friskolelærer 204
- Estrup, J. B. S. (1825–1923) politiker 44, 82
- Falkenstjerne, F. F. (1854–96) højskoleforstander, politiker, præst 84
- Fauerskov (Foverskov), Alfred (d. 1934) højskolemand 47
- Feilberg, C. G. (f. 1894) kulturgeograf 181
- Feilberg, H. F. (1831–1921) præst, folkemindeforsker 204, 205, 235
- Feilberg, Ludvig (1849–1912) filosof 134, 150, 170, 172f, 191
- Fenger, Ida 175
- Fenger, H. M. (1850–1930) provst 233, 304
- Fenger, Poul (1877–1964) landbrugs-skoleforstander 145

- Fenger, Sven (1874–1934) højskolelærer, valgmenighedspræst 172, 174, 175f, 197
- Fichte, J. G. (1762–1814) tysk filosof 28
- Find, Ludvig (1869–1945) maler 311
- Fischer, Albert (1891–1956) læge 302
- Fischer, Frederik (1809–71) urmager, redaktør 24
- Fisker, Karlo (f. 1895) præst 270
- Flor, Chr. (1792–1875) professor, højskoleforstander 9, 29
- Fonnesbech-Wulff, H. C. (1871–1934) biskop 305
- Franks, Andrea Gehlert (1857–1942) 151
- Franks, William (1859–1906) sømandsmissionær 151
- Frederik 8. (1843–1912) 204, 208, 229f
- Friis, Aage (1870–1949) historiker 209, 236, 299
- Frijs, Mogens (1849–1923) greve og politiker 237
- Gad, Peder, gårdejer 275
- Glahn, Kai (1875–1925) departementschef 208
- Gram, Hans, højskoleelev 150
- Grau, Peter (1866–1953) gårdejer 47, 267, 268
- Gregersen, Hans (1842–1922) skolebestyrer 44, 68
- Grove, Carl Fr. (1828–95) højskoleforstander 54 f
- Grue, Niels Ebbesen, højskoleelev 159
- Grundtvig, Asta (1826–1890) 43, 53, 54, 55, 56, 60, 81, 83
- Grundtvig, Fr. Lange (1854–1903) præst, digter 56
- Grundtvig, N. F. S. (1783–1872) digter 13f, 31, 37, 153, 155ff, 191, 194, 225, 272, 276
- Grønborg, A. Th. (1866–1945) højskoleforstander 218
- Graae, Frederik (1875–1948) departementschef 295f
- Hald, Haldor (1907–1969) biskop 199
- Halse, Theodor (1862–1938) forstander 48
- Hammerich, Holger (1845–1915) politiker 251
- Hammerich, Martin (1879–1947) kon-torchef 299
- Hans, prins (1825–1911) 208
- Hansen, Fr. (1854–1921) forsøgsleder, statskonsulent 150
- Hansen, Fritz, norsk højskolemand 161
- Hansen, Hans Jessen, højskoleelev 47, 70
- Hansen, Jacob, landbrugsskoleforstander 43, 47
- Hansen, Niels (1881–1953) cand. theol., journalist 269, 270
- Hansen, Niels Anton (1857–1931) forsøgsleder 47
- Hansen, Peter (1864–1930) præst 148
- Hansen, Rasmus (1836–1901) højskoleforstander (Vældegaard) 57
- Hansen, Vilhelm (1853–1923) præst 43, 199, 211
- Hanssen, H. P. (1862–1936) snøderjysk politiker 29, 33f, 47, 129, 199, 234f, 236, 256, 257, 258, 264–268, 273, 277–287, 288, 291, 298f, 309
- Hanssen, Helene (1860–1935) 278
- Harboe, Mimi, norsk højskoleelev 149
- Hareide, Martinus, norsk højskoleelev 150
- Hasselbalch, Chr. (1873–1960) forstander, præst 307
- Hasserriis, Frode (f. 1885) højskolelærer 244, 247f
- Hauge, C. N. (1870–1940) politiker 308
- Helweg, Axel (1853–1914) præst 150
- Helweg, Fr. (1816–1901) højskoleforstander, præst 24
- Henningensen, Erik (1855–1930) maler 146f, 159
- Hey, A., provst 268
- Hjortkjær, C. C. (1869–1944) stiftsprovst 199
- Holck, S. (1855–1914) provst 209
- Holm, V., proprietær, Uubberupgård 154f
- Holmberg, L. F. (1826–97) ingeniør 65
- Holmström, Leonard (1840–1919) svensk højskoleforstander (Hvilan) 42
- Holmström-Ingwers, Malin (1872–1938) 193f
- Holst, Martin (1856–1932) redaktør 42
- Holstein-Holsteinborg, C. C. (1856–1924) politiker 217, 218, 231
- Horstmann, G., tysk præst 20
- Hostrup, C. (1818–92) digter, præst 56, 84
- Hübschmann, Kr., højskoleelev 34

- Høffding, Harald (1843–1931) filosof 69, 299
- Høgsbro, Sofus (1822–1902) højskoleforstander, politiker 9, 13f, 56, 57
- Høgsbro, Tove, højskolelærer 176
- Ipsen, Bodil (1889–1964) skuespillerinde 228
- Iversen, Jes, højskoleelev 34
- Jacobsen, C. (1842–1914) brygger 225ff
- Jensen, Hans (1852–1944) redaktør 154
- Jensen, Henning (1838–1929) forfatter, journalist 218
- Jensen, Jens Marinus (f. 1896) højskoleforstander 317, 319
- Jensen, Marie, kokkepige 146
- Jensen, Ole (f. 1861) højskolelærer 47, 255
- Jensen-Sønderup, J. (1862–1949) politiker (indenrigsminister) 206, 209
- Jessen, Jens (1854–1906) søndrj. politiker, redaktør 259f
- Johnstrup, J. F. (1818–94) (professor) geolog 76
- Junggreen, J. P. (1827–86) sønderjysk politiker 17, 28
- Junker, Mathias, skrædermester 15–16
- Jørgensen, A. D. (1840–97) historiker 57, 83f
- Jørgensen, Hans, møller, Dons 82
- Jørgensen, J. L. (1862–1946) frimenighedspræst 45f, 269
- Jørgensen, Johs. (1866–1956) forfatter 234
- Jørgensen, Misse (1881–1963) sekretær 143
- Jørgensen, S. M. (1837–1914) kemiker 69
- Katafter-Meyer, embedsmand 45f
- Keiser-Nielsen, S. (1856–1926) undervisningsminister 215, 240, 256f, 281, 288, 289
- Kierkegaard, Søren (1813–55) filosof 31
- Kirkebjerg, Jørgen Rasmussen (1859–1929) højskolelærer 37f, 132, 170
- Kjems, Nis, gårdejer 17, 18, 150
- Kjesbu, norsk højskoleelev 192f
- Kjær, Holger (f. 1899) højskolelærer 325
- Klausen, K. M. (1852–1924) politiker 230f, 302, 316
- Klavensess, Thorvald (1844–1915) norsk præst 149, 161
- Kloppenborg-Skrumsager, Anne Marie (1834–95) 21
- Kloppenborg-Skrumsager, H. D. (1868–1930) sønderjysk politiker 21, 45, 235f, 251, 264, 267, 278, 279, 280, 281f, 289
- Kloppenborg-Skrumsager, Kristine 1868–1937) 235
- Kloster, J. A., lærer 23
- Knudsen, Jakob (1858–1917) forfatter 11, 36, 121
- Knudsen, Knud (1806–66) gårdejer (Trøjborg) 21
- Koch, Carl (1860–1925) præst 154, 173, 192, 197, 205, 213, 247
- Koch, Christian Frederik (1827–95) stiftsprovst 247
- Koch, Emil (1835–1911) præst 213, 307
- Koch, G. (1858–1922) biskop 154, 211, 215
- Koch, Hans (1867–1949) præst 120
- Koch, L. (1837–1917) provst, kirkehistoriker 119
- Konradsen, præst 150
- Konstantin-Hansen, Elise (1858–1946) malerinde 120
- Konstantin Hansen, K. (1860–1934) fabrikant 168
- Konstantin-Hansen, Margrethe, f. Schrøder (1866–1939) 18, 49, 51, 146f
- Krag, Oluf (1870–1942) politiker 303, 309, 310
- Krag, P. R. (1840–1929) direktør i udenrigsministeriet 235
- Krieger, A. (1858–1940) kabinetssekretær 212f
- Kring, Hans, præst 255
- Kristensen, Marius (1869–1941) højskolelærer, da. sprogforsker 171f, 254, 326
- Kristensen, Missa 172
- Krüger, H. A. (1816–81) sønderjysk politiker 28, 298
- Kvaale, Severin, norsk højskolemand 150
- Lange, H. O. (1863–1943) overbibliotekar 69
- Lange, Johan (1818–98) botaniker 69
- Lange, Thor (1851–1915) digter 298
- Langset, Edvard, norsk højskolemand 150
- Larsen, Filipine 53f, 56

- Larsen, Morten (1851–1936) præst 213, 216, 222f, 223f, 237, 255
- Larsen, N. A. (1860–1946) skolekonsulent 234
- Lassen, Marie (1865–1921) bladudgiver 207f, 288
- Lassen, Vilhelm (1861–1908) politiker 207, 208
- Lauritzen, Ole, fyrbøder 140f
- Laursen, Rasmus (1859–1914) højskolelærer 47
- Laursen, Thorvald (1880–1967) højskolelærer 150
- Laursen Vig, Charlotte 140 f
- Lebeck, Anders (1868–1926) redaktør 295f
- Lefolii, H. H. (1819–1908) rektor 150
- Lehmann, Edvard (1862–1930) professor 171
- Lindberg, Jacob Christian (1797–1857) præst 11
- Lindbæk, Jannik (1862–1909) højskoleforstander 154
- v. der Lippe Nielsen, Wenche (gift med den norske digter Per Sivle) lærerinde 45
- Lund, Hans (1890–1969) højskoleforstander 7, 244, 249, 250, 321, 322
- Lycke, N. (1842–1924) frimenighedspræst 20f
- Lyngstad, Bjarne (f. 1901) norsk landbrugsminister 184, 185
- Mackeprang, M. (1869–1959) museumsdirektør 299
- Madsen, P. (1843–1911) biskop 210, 211, 213f, 226
- Madsen, W. H. O. (1844–1917) krigsminister 153f
- Madsen-Mygdal, Marie 301
- Madsen-Mygdal, Sofus, lærer 48
- Madsen-Mygdal, Th. (1876–1943) politiker 301, 303, 308f, 309, 311, 312ff
- Madsen-Vorgod, N. (1861–1933) lærer 48
- Malling, Vilh. (1846–1912) præst 150
- Mantzius, Karl (1860–1921) teaterdirektør 228
- Mantzius, Aage, 154
- Marstrand, Even (1879–1949) præst 169, 176, 196, 200
- Meyer, A. C. (1858–1938) politiker 227
- Meyer, Kirstine, f. Bjerrum (1861–1941) fysiker 99
- Mo, Anders, norsk højskoleforstander 150
- Moe, Carl (1848–1927) præst 307
- Moltesen, Eva, f. Hällström (1871–1934) forfatterinde 133
- Moltesen, Klaus (1850–1926) gårdejer 73
- Moltesen, Laust (1865–1950) historiker, politiker 73f, 130–135, 159, 191, 195, 199, 323f
- Monrad, Johannes (1876–1948) højskoleforstander 255
- Mouritsen, P., kordegn, skomager 57
- Müller, Peder, gårdejer 15, 19, 22f
- Møller, Eli (1863–1941) læge 57, 99f
- Møller, Eva Feilberg 320
- Møller, H. L. (1861–1928) politiker 235
- Møller, Otto (1831–1915) præst 157, 224
- Neergaard, N. (1854–1936) politiker, historiker 204, 206f, 231, 279, 285, 288, 292, 299, 302, 303, 309, 310, 311, 312, 324
- Neerup J. P. (1874–1946) redaktør 145
- Neiendam, Sigrid (1868–1955) skuespillerinde 162
- Nielsen, Anders (1862–1914) landbrugsminister 204, 209
- Nielsen, Fr. (1846–1907) professor 216
- Nielsen, Harald (1879–1957) forfatter 233
- Nielsen, Jens (1860–1961) landbrugs-skoleforstander 47
- Nielsen, Johannes (1870–1935) skuespiller 228
- Nielsen, Mads Henrik (1867–1948) præst (Jernved) 47
- Nielsen, N. P. (1865–1935) tømmer 150
- Nielsen, N. P. (f. 1885) præst 183
- Nielsen, Rasmus (Sørslev) (1863–1964) højskoleforstander 186
- Nielsen, Zak. (1844–1922) forfatter 166
- Nissen, Jørgen (1861–1923) præst 199
- Nissen, Nis (1878–1960) sønderjysk politiker (Vollerup) 284
- Nutzhorn, Ane Johanne (1841–1929) 112
- Nutzhorn, Heinrich (1833–1925) højskolelærer, komponist 36, 42, 48, 50, 81, 83, 85, 94, 104, 109, 150, 167

- Nutzhorn, Johanne (1872–1957) 48, 67, 94
- Nørregaard, Jens (1838–1913) højskoleforstander 57, 158
- Olesen, Oluf (1860–1930) biskop 305
- Ostenfeld, Asger (1866–1931) professor, ingeniør 59, 62f, 64f, 71, 72, 73, 91, 211, 322
- Ostenfeld, Harald (1864–1934) biskop 63, 64, 211, 212f, 214f, 222, 253, 306, 317, 327
- Ostenfeld, Søren (1837–1900) præst 59, 63
- Paulli, Jakob (1844–1915) stiftsprovst 226
- Pedersen, Anders (1847–1921) højskolelærer 150
- Pedersen, Georgia la Cour (1844–1930) 9, 14, 30
- Pedersen, Jørgen (1841–1920) redaktør, politiker 220
- Pedersen, Knud (1845–1922) efterskoleforstander 19, 30, 150
- Pedersen, Kr. la Cour (1880–1948) efterskoleforstander 145, 183, 185f
- Pedersen, Nis, gårdejer (Harreby) 17
- Pedersen, P. J. (1870–1962) borgmester (minister) 295f
- Pedersen-Nyskov, N. (1850–1922) politiker 232
- Petersen, Chr. (f. 1893) filosof 178f
- Petersen, Fr. (1853–1917) provst på Færøerne 217
- Petersen, Otto (1858–1923) grosserer 299
- Pingel, V. (1834–1919) skolemand, politiker 89
- Pinholt, V. (1869–1940) klitfoged, politiker 122f, 327
- Pinstrup, P. P. (1861–1934) politiker 314
- Plockross, H. (1826–1913) overretssagfører 226
- Pontoppidan, Morten (1851–1931) præst 215, 223
- Poulsen, A. S. (1854–1921) biskop 214f
- Poulsen, Asta (f. Grundtvig) (1860–1939) 56
- Poulsen, L. B. (1840–1919) præst 31, 199, 269f
- Povlsen, Alfred (1852–1934) højskoleforstander 177
- Povlsen, Elisa (f. 1887) 177
- Povlsen, Karl (1851–1918) præst 43, 92
- Povlsen, Thorvald (1868–1942) præst, politiker 251
- Prytz, K. (1851–1929) fysiker 69
- Qvist, S. P. (1882–1927) redaktør 184f
- Rasmussen, Knud (1879–1933) polarforsker 302
- Rasmussen, L. (1849–1919) friskolelærer 232
- Reventlow, Chr. (1867–1954) redaktør, politiker 147, 276
- Ribbing, Maria (1842–1910) 103
- Ribbing, Seved (1845–1921) professor, svensk 170
- Ricard, Olfert (1872–1929) præst 305
- Richter, J. (1850–1928) præst 199
- Ring, M. (1871–1938) præst 255, 270f
- Rode, Ove (1867–1933) politiker 310
- Rohrbach, Poul 279
- v. Rosen, E. J. G. (1834–81) herredsfoged 9
- Rosendal, Axel (1883–1966) præst 254, 255
- Rosendal, Knud (1877–1931) frimenighedspræst 270
- Rosenkjær, Jens (f. 1883) højskoleforstander 244, 247, 250, 253f, 322
- Rosenstand, Otto (1861–1929) præst 129, 199, 271
- Rothe, Tyge (1877–1970) minister 309, 310
- Rud, A. J. (1868–1945) biskop 305, 306, 307, 327f
- Ruskin, John (1819–1900) engelsk filosof 151, 189f
- Rytter, Svenning (1875–1957) politiker 303, 309, 310
- Rønne, Karl (1842–1907) frimenighedspræst 43
- Rørdam, Th. Skat (1832–1909) biskop 216
- Rørdam, Thorkild (1876–1939) præst 305ff
- Rørdam, Valdemar (1872–1946) forfatter 123, 233, 235
- Raaschou-Nielsen, H. (1871–1948) rektor 231

- Sabroe, Peter (1867–1913) politiker 319
- Scavenius, Harald (1873–1939) udenrigsminister 296, 309, 310
- Scheller, Poul, lektor 48
- Schiørring, C. P. S. (1831–1913) borgmester 129
- Schmidt (Haderslev) 267
- Schmidt, Alfred (1858–1938) tegner 229
- Schmidt, Johs. (1869–1959) præst, tysk folketingsmand 300
- Schmidt, Inger Gautier (1877–1963) politiker 308
- Schrøder, Charlotte (1842–1904) 49, 50, 51, 72, 95, 110, 112, 116, 134, 150, 160, 174
- Schrøder, Frederik (f. 1888) højskolelærer, præst 148f, 200, 209, 244, 249, 307, 321
- Schrøder, Jens (1864–1931) fabrikant 51, 112, 129, 168, 179
- Schrøder, Julie (1881–1900) 150
- Schrøder, Ludvig (1836–1908) højskoleforstander
- Schultz-Lorentzen, C. W. (1873–1951) præst 305
- Shaw, Hudson, engelsk præst 151
- Siegumfeldt, P. C. G. la Cour (1866–1933) præst 47
- Skak, Søren, højskoleelev 150
- Skardi, Simon av (1872–1942) færøsk højskoleforstander 233
- Skau, P. (1825–1917) sønderjysk politiker 269
- Skau Petersen, Marie (1862–1941) sekretær for det sønderjyske kirkeudvalg 268, 269
- Skov, Eskild (1852–1941) skræder 15–16
- Skovgaard, Joakim (1856–1933) maler 69, 225
- Skovmand, Helge (f. 1883) redaktør 205
- Skovrup, Kr. (1860–1951) friskolelærer 48
- Skrunsager, J. N. H. (1841–1921) gård-ejer 9, 17, 18, 19, 20f, 34f, 46, 86, 115, 179, 207
- Skrunsager, Niels (1880–1946) gårdejer 21
- Slebsager, M. N. (1874–1962) politiker 300, 303, 309, 313
- Sletten, Klaus (1877–1946) norsk redaktør 161
- Slomann, V. (1885–1962) museumsdirektør 177
- Stang, Frederik (1867–1941) norsk politiker 237
- Stauning, Th. (1873–1942) politiker 311
- Steensberg, Axel (f. 1906) historiker 187
- Stein, V. (1836–1905) kemiker 70
- Strindberg, August (1849–1912) svensk forfatter 103
- Sveistrup, Hans (1815–93) præst 9, 19, 11, 18, 24, 128
- Svendsen, Nicolai (1873–1966) sønderjysk skolemand 295
- Svensson, E. 160
- Sønnichsen, Johanne, norsk højskoleelev 149
- Sørensen, Frode (1886–1964) højskolelærer, gartner 176, 196
- Sørensen, Gerda f. Andersen (1889–1964) 176
- Sørensen, Jens (1867–1939) gårdejer 150
- Terkelsen, Enevold (d. 1935) præst 47
- Termansen, N. J. (1824–92) politiker 274
- Thomsen, Julius (1826–1909) kemiker 73
- Thomsen, Rasmus (1849–1905) frime-nighedspræst 269, 270
- Thomsen, Vilhelm (1842–1927) sprogforsker 69
- Thorvaldsen, Bertel (1768–1844) billedhugger 14
- Tiedje, Johannes (1879–1946) tysk præst 272
- Torm, Frederik (1870–1953) teolog 304
- Trier, Jakob (1880–1948) præst 87, 89
- Ullmann, Viggo (1848–1910) norsk højskoleforstander, politiker 42, 120, 149, 225
- Ulstein, Rasmus, norsk højskoleelev 150
- Ussing, Henry (1855–1943) præst 213, 303, 304
- Vedel, Johs. (1841–1923) smed, forfatter 150
- Wegener, C. F. (1851–1930) biskop 211, 212, 215
- Weis, A. P. (1851–1935) teaterchef 227, 228
- Wexelsen, W. A. (1849–1909) norsk kultusminister og biskop 151, 162

- Wulff, Julius (1852–1924) politiker 251
- Zahle, Herluf (1873–1941) diplomat 251
- Zerlang, J. R. (1864–1924) præst
(Gram) 272
- Zeuthen, H. G. (1839–1920) matemati-
ker 70
- Øllgaard, Poul (f. 1880) præst 307
- Østergaard, Vilhelm (1852–1923) for-
fatter 234
- Aagesen, Viggo (1864–1933) departe-
mentschef 311

Velkommen! - Til de gamle Ungdomsforeninger.
Til de gamle og nye venner. Om - og de gamle
Færd - lærer Vi har alle strømmet. - Vi er jo som et
og de gamle Ungdomshjælp, hvis Rigdom har været, og
Ungdommen vilde kunne her -

Grænsen drøjer! - Vi er jo her Grænsen. Men
alle. Men gælder et van rygtige; kind Sikkert kan
van afsættelse: Fjenden ligger bestemt.

Skulle det yngre Middel, og nu er Grænsen! -

Med hjerter og Klæder stræde for Færd; Tænder
og Tiden er hi hjerter, for den som strider kan
vort hjerter ^{vi} Færdvæsen, men hjerter sætter den
at strider det kan skæde Skid

g Tivlen jager tid.

Nu Tiden er hjerter, Om ^{Tro} Rig og vort, skid
Nu strider hjerter og Lære, Vi vider og de Værd
Om hjerter vort, Vi hjerter i Færd og Rigdom
en Færdvæsen skid skid

g Tivlen jager tid. -

(At vort hjerter og et van fjendtlige hjerter i en vi Færdvæsen
de samme).

Jacob Appels håndskrift

Filialen Ø. Brønderslev

